

Сястра

Роман у чатырох частках

VII

Зранку Казімер быў заклапочаны, цвёрды і спакойны. Напярэдадні, прышоўшы рана з Прыбярэжнае вуліцы, ён разлажыў на стала патрэбныя яму на сягоння кнігі і ў глыбіні стала паставіў партрэт Мані. У гэты вечар ён шмат курыў і хадзіў па сваім пакою—пяць крокаў да дзвярэй і столькі-ж ад дзвярэй да стала, больш не пазвалялі памеры яго кватэры. Заснуў ён позна, нічога не рабіў, аднак і ня спаў. Нэрвовая ўзбуджанасць перайшла ў клапатлівасць аб матар'ялах, патрэбных для працы. Ён падаставаў кнігі, перагледзеў некаторыя знаёмыя балоны, аднак чытаць ня мог, хацелася ў адну хвіліну прачытаць кнігу. Утаміўшыся хадзіць, ён лёг і, яшчэ лёжачы, курыў.

Раніцаю, спусціўшы ногі з пасьцелі, ён агледзеў кнігі і партрэт. На партрэце яна здалася яму больш адкрытаю ў думках і словах сваіх. І сам здзівіўся сабе: была няведаная раней адарванасць ад спакойнае і вытраманае працы, было жаданьне ўсё зрабіць у адну хвіліну. Гэта адчулася адразу. І ў першы раз цяпер выразна здагадаўся, што от і ён-жа, як і Ваця Браніславец, кіпіць і імчыцца разам з усім на сьвеце; толькі (радасна адчуў ён гэта) ён сам трымае ў руках лейцы свайго жыццёвага руху, а таму і мацней трымаецца на хвалях жыцця, чым Ваця Браніславец. Які, як лёгка чаўнок, скрыпіць пад напорам навалы і ўскідаецца на самы верх, каб у наступную-ж хвіліну быць скіненым назад у глыбіню сумненняў і незадаволенасці.

Думка аб Вацю, у зьвязку з Маняю, укалола яго. Ён адчуваў і здагадваўся, чаму Ваця некалькі разоў нядаўна, у часы выпадковых спатканьняў, стараўся ў некаторыя хвіліны трымацца блізка каля яго і ўцягваць у гаворку. Нават падумаў, што і пазваў тады быў яго з Абрамам на той п'яны вечар дзеля нечага такога, што мае дачыненне да нейкіх яго адносін да Мані. І гэта цяпер не спадабалася яму вельмі.

Як-бы нешта лагоднае, але разам з тым і жорсткае — усялякія падзеі апошніх дзён—уварвалася ў ранейшую цвёрдасць яго, адцягнула ўвагу зусім ў іншы бок, напоўніла яго радасцю спатканьня з Маняю, навеяла і ажывіла ўсю глыбіню недасьледаванага нікім і нічым раней пражытага, стала перад ім з нейкаю мэтай раздваіць яго—прымусіць жыць нейкім адмысловым жыццём, зусім і назаўсёды адрэзаным ад тае працы, якая дагэтуль запаўняла яго цалкам: і от ён адчуў, што тут ён перажыве вялікае змаганьне з гэтай раздвоенасцю, якую патрэбна залячыць сваёю ранейшаю цвёрдасцю і ўпартасцю.

Ён думаў, што трэба сёння-ж рыхтавацца да апэрацыі над студэнтам Макаркуком, брацца-ж за гэта яму страшна было. Так ён адышоў за гэты час сам ад сябе. І от ён стаў змагацца. Перш за ўсё перамагаў сваё нэрвовае сьпяшаньне.

Вясёлы дзень шырыўся за вокнамі, калі ён паволі выціраў вымыты халоднаю вадой твар. Тут у яго на дварэ ціха было. Колеры-ж

вясны стрыялі раскіданасці думак, такія яны былі іскравыя і з вострымі контрастамі параскіданыя на ўсім. Прыкметна было, як ажывала зяленіва на зямлі і на дрэвах.

Выйшаўшы ў кухню, Казімер стараўся пагаварыць з гаспадыняю. Гэтая, здаволеная жыццём сваім, жанчына, застылая ў гэтай сваёй сытай здаволенасці, вельмі ахвотна пагаварыла пра вясну і ўявілася Казімеру, як самая вострая процілегласць Мані. Ён ніколі нельга было-б зблізіць і нават, шмат гаворачы адна з аднай і жывучы разам—і тады назаўсёды яны засталіся-б нязвычайна чужымі між сабою. А ўсё-ж Казімер (ён злавіў цяпер сябе на гэтай думцы) любіў часта нават гаварыць з сваёю гэтою гаспадыняю. Яна была здаволеная вясною—цяплынёю і сьвятлом дзён. ажыўленьнем сквэраў і вуліц, сьпевамі птушак за вокнамі ў садзе; тая—Маня—любіла вясну—празрыстую шырыню дзён, шум птушых крыльляў, людзкія твары на сквэрах, празрыстасць веснавое шырынё. Яна магла быць і не здаволеная чым-небудзь, а любіць.

Казімер рана пайшоў у бальніцу, змагаючыся з жаданьнем кінуць ўсё і разам з Маняю ехаць туды, дзе некалі стаяў той хутар, і за ляском тулілася вёска.

У бальніцы ён прымусіў сябе зноў перамагаць сваё сьпяшаньне. А калі звольніўся і вышаў на вуліцу, каб ісьці адгэтуль да заўтрашняе раніцы, спаткаў вясёлага Абрама Ватасона. Ён быў рад, што опэрацыю над Макарчуком адклалі на некалькі дзён, і што ён сёньня раней вышаў адгэтуль. Абрам ішоў паволі, разглядаючы пагодлівае неба, залажыўшы рукі ў кішэні грубага фрэнца. Вываксаваныя мяккія боты на сонцы пераліваліся белым бляскам.

Было каля паўдня.

Абрам весела кінуў галавою:

— Я паволі іду, а ты мяне ніяк дагнаць ня можаш.

Ён жартаваў, шчыгульна адзеты, добра настроены. Казімер узяў яго пад руку. Абрам глянуў у вочы Казімеру, з нейкім як-бы запытаньнем. Пасьля сказаў:

— Бачыў Маню?

— Бачыў.

— Учора?

— Учора вечарам.

— У Цівунчыкавае сястры?

— Там.

— Ну, як яна?

— Так, як і заўсёды раней. Хоча быць шчыраю, але цяжка словы з яе выцягваць. Гаварыў з ёю доўга.

— Разам пойдзем да яе?

— Пойдзем.

— Калі?

— Назнач сам час.

— А што яна тут рабіць будзе? Ці можа прыехала на кароткі час і назад паядзе. Што яна пра гэта гаварыла табе?

— Тут работы шукае.

— Значыцца, зусім прыехала?

— Зусім.

— Дзея чаго? Каб работу знайсці?

— Яна хоча быць настаўніцаю ў сваёй акрузе. Я чую, яе цягне, фактычна, на вёску. Яна ўтамілася, от што, і, пажыўшы у вёсцы, адпачыць хоча. Яна мне й сама пра гэта пробавала гаварыць. Ды я й так

уведаў бы адразу. Ёй хочацца пабачыць хутар той; я таксама перажываю ў апошнія дні нешта падобнае да гэтага. Ні то што мне хочацца, выразна, пажыць там, на тым хутары, ці ў мясцох тых, але праехаць туды хацеў-бы, правесці туды. Вось сёння зранку асабліва востра думаў пра гэта.

— Я ведаю. Яна яшчэ пры мне рыхтавалася быць за настаўніцу. Яна мне раз сказала была: „надакучыла мне — кажа — быць „тэхнічным працаўніком“ у канцэлярыі. Мала гэтага“. Цяпер я ведаю... А ты думаеш ехаць туды?

— Добра ня ведаю. Хацеў-бы.

— Калі?

— Усёроўна. Чаму ты пытаеш?

— Так. Ня думай, што мяне цягне туды. Нішто мяне туды ня цягне.

— Цябе й цягнуць ня можа.

— Мусіць і не. А зразумець цябе я ўсё-ж магу. Вельмі добра вядома мне тое становішча і той настрой, калі цягне куды. У мяне, ведаеш...

Тут Абрам выцягнуў сваю руку з-пад рукі Казімера і пайшоў яшчэ павальней, гойдаючыся ў такт крокам сваім усяёю сваёю тонкаю постаццю.

— .. у мяне было падобнае, калі я кагдзе быў з Н. прыехаў што мне гэты горад? Аднак я сумаваў трохі па ім. Хоць нікога там і не пакінуў, нікога, каго-б адчуваў вельмі блізім да сябе... А то часам цяпер хочацца ў самы буйны з буйнейшых цэнтраў сьвету. Але тут ужо іншае зусім.

— А як ты сам адносішся цяпер да свайго цырульніцкага рамства? да свае цяперашняе работы?

— Ды проста ніяк не адношуся.

— Як гэта?

— А вельмі проста. Звычайная гэта для мяне работа, якою займаюся таму, што трэба займацца чым-небудзь асноўным, галоўным. Ну хоць бы сабе з матар'яльнага боку. Ведаеш, чым ня цікава яна для мяне?! Тым, што яна застыла на адным месцы. Нічога новага ў ёй няма. Скончана яна. Яна тая самая і сёння. і заўтра, і праз год будзе. Так от, калі паглядзець з боку, скажам, на звычайную коопэрацыйную краму. Я прыглядаюся да каго-небудзь з прыкашчыкаў. Бачу я яго і тры гады таму назад там і сёння бачу і мусіць праз пяць год буду бачыць. І ўсё ён кожны дзень важыць муку і крупы...

— Тады усё-ж так Усе так. Кожны рабочы ўсюды...

— Дык ты-ж адрозьнівай. Я бяру вельмі вузка. Ясна, што, апроч брытвы, і іншае жыццё ў мяне ёсць.

— От якраз сёння я змагаюся з такім раздваеньнем.

— З якім?

— Я жажнуўся сёння раніцаю ад адчування гэтага раздваеньня. Адчуў быў вострае жаданьне хутчэй пазбаўляцца ад таго, чым займаюся, для таго, каб нейк іначай жыць. Дык от жахнуўся. Буду-ж я змагацца з гэтай раздвоенасьцю, пакуль зноў не дамагуся тае неабходнае роўнавагі — абсалютнага адзінства жыцця і работы. Бо іначай — гэта значыць ня верыць у сваю работу... Я так думаю.

— І я так думаю.

— Аднак ты як-бы згодзен з тваёю раздвоенасьцю?

— А ты не даслухаў мяне да канца, ці не зразумеў. Я, як быў камісарам палка, ня было тады ў мяне гэтай раздвоенасьці.

— Ты тады жыў работню сваёю?

- Жыў. Увесь ад сваіх пачаткаў і канцоў.
- А раней, да камісарства, ну, калі вучыўся на цырульніка і пасья першыя гады быў ім?
- Раней было так: зарабіў кавалак хлеба і дзякую богу. А пасья пачало іншае зьяўляцца ў мяне.
- Дык мусіць ты проста ня любіш свайго рамяства?
- От у гэтым і ўся музыка. Я яго не ня люблю, але не магу знайсці тут месца для прылажэння сіл сваіх.
- От я й дзівіўся, пра цябе думваючы, ня мог ніяк зразумець цябе.
- Нейкі час пасья таго, калі я ўтомлены вайною звольніўся з свае камісарскае пасады, я сам захацеў стаць зноў цырульнікам—я ведаў, што гэтае маё жаданне не надоўга, што гэта ад таго, што я ўтомлены. І з асалодаю ў першыя часы жыў я так: быў выключна адзін, раніцаю пачынаў працу, па паўдні канчаў яе і ў цішыні адпачываў.
- У цішыні?
- Ну так. З колектыўнае цырульні ішоў дадому, або куды інчай і нічым сталым у гэты час не займаўся.
- Яны памаўчалі
- Ну, а ўсё-ж, як цяпер, больш выразна?
- От...
- Абрам зусім весела ўсміхнуўся і расказваў:
- От я й хацеў табе сказаць. Самы апошні час так я, прызнацца, зусім быў нейк заплесьняў у гэтым ува ўсім.
- У чым?
- Ну, у тым становішчы, пра якое табе кагэдзе расказваў. Яно то й больш яшчэ... Я, канешне, мог-бы так, зусім ня ў гэтым справа, але само па сабе нядобра мне стала ад усяго гэтага. Разумееш. Духовы разлад. І пацягнула мяне зноў стаць дзе-небудзь работнікам такім, як, скажам, быў я ў палку.
- А ведаеш што...
- Што?
- ... у табе ёсць нешта ад таго, калі чалавек толькі жыў поўным размахам сіл сваіх, ну... знаходзіў месца для прылажэння іх у часе непасрэднага змаганьня, непасрэднага і бурнага дзейнічання. Скажам, ты, калі быў камісарам палка ў часе вайны. Вайна, бура, небяспека. А тут кіпіш увесь, тут-жа творыш і рэалізуеш, каб у наступную хвіліну зноў тварыць. От чаму ты так гаварыў кагэдзе пра прыкашчыка з кооператыву. Цяпер мне ясным робіцца. Прасьцей,—ў цябе нешта трохі ёсць ад ваеннага камунізму.
- Не заўсёды.
- Але ёсць...
- Вельмі можа быць. Мусіць так... А чаго ты як-бы дзівішся?
- Я ня дзіўлюся.
- Тон у цябе такі.
- Так гэта, я нічога ня дзіўлюся. Як можна дзівіцца.
- Дык от-жа... Я зноў уцягваюся ў гэту кіпучую работу. І мусіць зараз прыдзецца расквітацца з цырульнія.
- Як так?
- Я цяпер з нарады гарадзкога актыву іду. І мяне вылучаюць хутка на працу.
- Тут ты, мусіць, і разгорнешся як мае быць.
- Я рад вельмі.
- Мусіць нешта падобнае і з Маняю адбываецца.

— Я-ж табе разказваў нядаўна, як яна мне гаварыла, што надакучыла быць тэхнічным работнікам.

— А ўсё-ж дрэнна такое разьмежаваньне.

— Можа й так.

— Я табе скажу так, што калі так думаць, дык я, як доктар, таксама тэхнічны работнік, я сам займаюся работаю, але ня кірую ёю ці іншымі работнікамі.

— Не, не, ня тое.

— А што?

— Ня тое. Не пра кіраўніцтва, не. Ня можна так. Я гавару пра адмысловую напружанасьць работы, пра яе сілу, якая захапляе чалавека.

— Я й сам ведаю, што ня так, але такі вывад можна зрабіць з такіх палажэньняў. Я й сказаў, каб высьвятліць справу.

— Гэта ўсё нагадвае мне нядаўны адзін выпадак.

— Які?

— Ведаў я раней аднаго больш-менш віднага працаўніка з часоў вайны. Сустрэкаўся з ім часта, бачыў, як ён зьвінеў шпорами (вайсковым быў), чуў часта яго моцны голас...

— Адным словам, мусіць, ня столькі рабіў, сколькі думаў пра сваю работу.

— Да некаторай ступені можа й так. Але ня ў гэтым справа. Цяпер-жа, ня вельмі даўно, ўскочыў я на конку, еду стоячы; цесна, аж бачу—ён на гэтай самай концы коні паганяе. Я да яго падышоў, пагаварылі мы трохі, раней, канешне, пазнаўшы адзін аднаго. Дык ён, ведаеш, на што скардзіцца? На тое скардзіцца, што спакойна на сьвеце. Чакае чаго-небудзь непасрэднага, ну хоць-бы вайны, ці што. Тады ён зноў стане відным працаўніком.

— Гэта ня прыклад. Ён ні то што вузкі спэц, не, але чалавек адмысловага складу.

— Ды я гэта ня дзеля прыкладу й гаварыў. Бачыш. Такое ёсьць падзяленьне людзей, якія жывуць, дзейнічаюць, ці рвуцца дзейнічаць. Я думаю, што наш Ваця Браніславец мае некаторае падабенства да гэтага фурмана з конкі; у тым, што ня можа спакойна прымаць нават тое, што часамі нават і трэба прыняць спакойна. У яго ёсьць асабліваць—ува ўсім дакопвацца да пачаткаў і канцоў, нават там, дзе яго ўсё здавальняе і радуе.

— Так, Ваця Браніславец чалавек пачуцьця.

— А я ўпэўнены, што, каб чуў ён нашу гэтую гаворку аб ім, ён, магчыма, нас проста ўзяў бы ды вялаяў.

— Чаму?

— Ён сказаў-бы, якое вы маеце права без майго дазволу адносіць мяне да нейкіх там катэгорый людзкога падзяленьня. Ён ускіпеў-бы адразу.

— А ён усё-ж цікавы і слаўны.

— Усё-ж. Цікавы ён вельмі, а слаўны—дык усё на сьвеце можа быць слаўным ці ня слаўным.

— А ты яго ня любіш? Прызнайся.

— Не магу прызнацца...

Абрам засьмяяўся.

— ... бо я ня ведаю й сам. З таго п'янага вечару я пачаў разумець яго. Нават здалася мне, што пасьля таго, як разышліся мы, я пачаў любіць яго. І от цяпер не магу гэтага пачуцьця высьветліць

ніяк. Я думаю, што гэта багатая сіла, але не арганізаваная. Здаецца мне, што, каб на яго ўпарты ўплыў каго моцнага, ён мог-бы варочаць вялікімі справамі...

Раптам Казімер зарагатаў.

— Чаго ты?

— З нас. А больш усяго з цябе.

— Чаго?

— А от ты-ж сам сказаў: ня чуе нас сам Ваця Браніславец! Як мы яго ёмка прышпілілі і вымералі.

— Ну, дык я паведаміў цябе раней пра гэта чым гаварыць.

І Абрам засьмяяўся.

— А можа мы якраз на тое гаворым пра яго. Мы-ж яго фактычна, мне думаецца, ня ведаем. Можа цяжэй яго ўведаць, чым здаецца.

— Я яго бачыў навывлёт. Тады, калі ён стаяў каля мяне—мой зямляк і знаёмы з часоў чуць не дзяцінства, стаяў з самым слабым і бязвольным выглядам, хацеў, каб я пусьціў яго. Хоць трымаўся ён зусім ня так.

— А фактычна ў адносінах да справы вы былі настроены тады аднолькава. Я упэўнены, што гэта так. Толькі ты быў актыўным, а ён пасыўным. От і вышла так, што яму прыйшлося прасіцца ў цябе, хоць былі вы землякамі і знаёмымі. Нават блізка знаёмымі.

— З гэтым я згодзен.

— І ўся яго пасыўнасьць, памойму, выходзіла з таго, што яшчэ, мусіць, і цяпер не адарваўся ён ад ціхага птушынага жыцця тае хаты, у якой радзіўся і вырас. Ня любіць яго, а цягне яго туды. Можа часам і праклінаў ён яго, а любіў. І не затым, што там бацька яго жыве, ці хто больш з родных. І фактычна ў такой бурнай справе заўсёды быў ён ціхім і нясьмелым. Неактыўным. Такім ён быў ці не?

— Такім. Я яго іншым і не памятаю ў арміі.

— А цяпер які ён па-твойму?

— А цяпер усё ў ім ломіцца і крышыцца.

— А мог-бы ён паганяць коні на концы ці не?

— Калі ёсьць у чалавека свая ўласная сіла, дык можа той чалавек кінуць усё і зьдзівіць усіх чым-небудзь новым сваім. Разумееш. Крытыка ўсяго, свая самастойная, вельмі каштоўная крытыка. А сіла гэтая ў Ваці Браніслаўца ёсьць. Я адчуваць яе ў ім пачаў... А ён мяне страшэнна ненавідзіць.

— Можа нават нейк духова баіцца цябе.

— Ня любіць вельмі мяне.

— На яго месцы і я цябе ня любіў-бы.

— Ну, так. Тут якраз тое зьявішча, калі, робячы адну якую-небудзь справу, людзі ненавідзяць адзін аднаго. Адзін аднаго лічаць толькі паскуднікамі справы.

— Вы адзін пра аднаго так ня думаеце...

— Цяпер у нас часта такія зьявы бываюць.

— А калі сапраўды хто-небудзь з іх сапраўды паскуднік, а трымаецца на вяршыні ўсяе справы?

— Тут мы вышлі за абшары Ваці Браніслаўца.

Абрам засьмяяўся, прыпыніўся, каб павярнуць налева.

— На тым тыдні, мусіць, буду ліквідаваць цырульню. Трэба нам калі разам спаткацца з Маняю.

— Трэба.

— Калі?

- Зайдзі да мяне. Калі зойдзеш, тады й пойдзем.
- А калі цябе дома не застану?
- Застанеш.
- ...што з табою?
- Што?!

Чаго ты такі зрабіўся раптам? Як-бы ў сябе ўвайшоў і забыўся на ўсё вакольнае.

- Нічога. Чаму табе здаецца так?
- Сапраўды ты раптам нейк перайначыўся.
- Не... Дык заходзь... Пад вечар. Калі-небудзь.

На скрыжаваньні вуліц яны паглязелі адзін на аднаго і разьвіталіся.

VIII

Казімер сьпяшаўся да Мані, з нядобрым пачуцьцём да Абрама. „Чаму ў яго так нядобра блішчэлі вочы, калі ён расказваў пра тое, як Ваця прасіўся ў яго? І няўжо ён, будучы такім разумным і вытрыманым, сапраўды радуецца таму, што меў такую ўладу над Вацем—земляком і блізім знаёмым, радуецца гэтаму, як самаму факту. І лічыць гэта, што добра так і што патрэбна такую злораднасьць насіць у сабе. Калі-ж гэта ў яго несьвядома,—натуральна і звычайна, тым горш. У Боні, у таго Боні, крыўджанага хлапца, які вырас у Абрама Ватасона, гэтага не магло быць. Няўжо камісар палка разбурыў дашчэнтку слаўнага Боню, сапсаваўшыся сам, нават як камісар? І што далей будзе рабіць цырульнік Абрам Ватасон, як далей будзе фармавацца ён? І якія адносіны між імі будуць? Нават у тыя нядаўнія ранейшыя дні ня быў ён такім, як сёньня. Тады нават і пра Маню больш чула распытваў“...

Казімер ішоў да Мані.

Таксама, як і тады, пад вечар, радасна сьвяціла сонца, і дрэвы былі ў белым золаце.

Маня была дома. Яна сядзела нудная і пахмураная.

- Ты хмурая чагосьці?
- Я змагаюся з хваробаю.
- А што?
- Хворая.
- Што з табою?
- Усё ў мяне баліць. І рукі, і ногі, ламата ў каленях.
- Ты-ж учора яшчэ нішто сябе адчувала.
- І ўчора ўжо ня зусім добра.

Тады ён, усьміхнуўшыся, сказаў, з моцнымі адценьнямі жарту ў голасе:

- Ты мне можаш гаварыць пра хваробу, як доктару.
- Яна дрэнна ўслуховалася і не пачула жартаўлівага тону:
- Дык от я-ж табе сказала.

Яна паглядзела ў бок вакна і заплакала. Вострая трывога агарнула Казімера.

- Чаго ты, што з табою?

Ён стаяў над ёю і сцешваў і дапытваўся. І чым больш ён сцешваў яе, тым мацней, з узрывамі плакала яна. Яна закрыла твар рукамі, і ад бурных сьлёз ёй цяжка было гаварыць.

— Утамілася... І захварэла ад вялікае напружанасьці... І яшчэ за дарогу змучылася. Ты ведаеш, як пасья сьмерці бацькі нудзілася я па ім. І нават не па ім, а над усім, што было вокал яго сьмерці—і

мая адзінота ў часе яго хваробы, калі нікому справы ніякае няма ні да яго, ні да мяне. Толькі з Насьцяю, я табе ўчора гаварыла, магла быць, як з блізкаю. Утамілася вельмі. А цяпер от прыехала сюды.

— Ты ўчора іначай гаварыла. Выгляд твой і тон гаворкі зусім іншымі былі. Я ніколі і ня думаў учора...

— Даруй мне, братка.

— Што?

— Усё гэтае.

— Што?

— Хворая я. Можа ў мяне гэта якая хвароба пачынаецца. Што я ведаю... Я абясьсілела.

— Ты ні аб чым не клапаціся.

— А што я зраблю іначай?!

— Ні аб чым ня думай. Я ўсё зраблю, што табе трэба

— Цяпер прыехала сюды; пакуль знайду яшчэ тую работу. Адарвалася тады з дому, бацька адзін застаўся, ня мог стары рабіць... Няўжо мне трэба было... ну, прымака прымаць, ці як там... Я вучыцца хацела. А тут усё так адбылося... Ты мяне ў чым вінаваціш?..

— У чым жа. Ну што ты гаворыш. Ня думай так...

— Я й сама ня ведаю.

— Адпачывай ты нават ад такіх непатрэбных думак сваіх.

Маня моцна плакала, з моцнымі ўзрывамі, закрывшы рукамі мокры і гарачы твар. Казімер, бездапаможны ў гэтую хвіліну, заклапочаны і ўтрапёны стаяў над ёю. Ён пагладзіў яе валасы, абняў яе галаву рукамі. Але гэта было толькі хвіліну. У наступны-ж момант ён схамянуўся, як бы атрос з сябе што. Узяў яе руку—пульс біўся няроўна. Руку сваю палажыў ёй на лоб—лоб быў гарачы нязвычайна. А яна не пакідала плакаць. Плечы яе як-бы застылі ў нярухомасці, толькі галава, з тварам, закрытым рукамі, схілілася нізка.

Было па паўдні. Нікога нідзе ня было ў доме. Людзі праходзілі за вокнамі па вуліцы, пад дрэвамі. Казімер не гаварыў больш нічога ў наступныя хвіліны. Ён адчыніў дзверы ў суседні пакой—там было пуста і ясна.

— Чога ты шукаеш?

Голас у яе быў разарваны і прыдушаны сьлёзамі.

— Ты ня ведаеш, дзе гаспадыня?

— На што яна табе?

— Ці ёсьць тут дзе блізка тэлефон, можа яна ведае.

— Што ты рабіць думаеш?

— Ты не клапаціся.

— А ты мне скажы?

— Ну, нашто табе!

Ён сеў каля яе на хвіліны дзеве. Ён бачыў, як твар яе раптам белым стаў. Пасля яна прыперлася галавой да сцяны, залажыўшы руку за спіну. У наступныя хвіліны ён памог ёй легчы, паправіў падушку, накрыў шэраю коўдраю, што ляжала тут-жа ў нагах. Прайшоў два разы ад вакна да дзвярэй і зноў запытаў:

— Куды жанчына гэтая пайшла? Далёка куды, ці прыдзе зараз?.. Яна можа-ж гаварыла што, калі выходзіла?

Цяпер Маня заспакойвалася. Яна шырока расплюшчыла вочы і сказала:

— Нічога я ня ведаю.

Слабасьць жанчыны, якая бачыла каля сябе моцнага абаронцу-мужчыну, была цяпер і ў голасе і ўва ўсім выглядзе яе. Тон словаў яе гаварыў пра бязвольнае жаданьне ня ўнікаць больш ні ў якія глыбіні вакольнага. Тады Казімеру стала вядома: Маня хвора.

Ён забыўся на ўсё. І пакінуў усё. Усё тут, як было. Першым яго клопатам была думка—тут яна павінна быць, ці забраць яе адсюль. І якая хвароба. Канчаткова ня мог ён зразу тут пазнаць. У такую рашучую хвіліну не адважаўся ён дзейнічаць адзін і верыць толькі самому сабе, бо баяўся яшчэ ён свае неспрактыкаванасьці. Неўзабаве-ж здарэньне дапамагло яму. Нехта стукнуў дзьвярыма ў сенцах, нехта нешта загаварыў. І ён выйшаў туды. Гаспадыня кватэры стаяла ў дзьверах, напалову выткнуўшыся на ганак. Яна абярнулася да яго.

— А яна павінна быць дома.

І твар жанчыны стаў добрым і ўважлівым.

— Дома... Яна захварэла.

Страх і непакой апанавалі твар жанчыны.

— А што з ёю?

Ён нічога не адказаў. Ён пашкадаваў у гэтую хвіліну, што Абрама няма з ім. І ўсё папярэдняе, што ўладала настроймі яго з самага ранку і да нядаўняй гаворкі з Абрамам,—сплыло. Ён пачаў сьпяшацца. Нават і гаварыў хутка, так як ніколі:

— Я вас папрашу, пабудзьце каля яе, пакуль я звярнуся назад.

— Ды каб я ведала, я й не адыходзіла-б зусім ад яе... Чаму-ж яна нічога не гаварыла, што недамагае яна? Чаму-ж яна мне не паскардзілась?

Яна пайшла ў хату, і Казімер рушыў у горад.

Паўгадзіна часу здалася яму надзвычайна доўгаю, пакуль спраўляўся ён.

Амбулаторны дзяжурны доктар быў задаволен выпадкам правесці трыццаць горадзе на трасучай рамязьніцкай брычцы. Трымаючы Казімера пад руку, ён стараўся давесці яму пра неабходнасьць пашырэння вадаправоднай сеткі і пры гэтым быў заклапочаны. Ён назначыў дзяжурную сястру на кватэру да Мані, увесь-жа іншы дагляд, доктарскі, Казімер узяў на сябе. Доктар адсюль ехаў адзін і быў ня рад гэтаму, бо ня скончыў тады свае гаворкі. Казімер застаўся тут пакуль адзін каля Мані, з гаспадыняю дому. Яна ўсё клапацілася, ці не перайсьці Мані ў суседні сьвятлейшы пакой, і сказала, што яна сама-б магла даглядаць яе начамі, калі прыходзіць з работы, так што на ноч ня трэба сястры, асабліва калі за гэта трэба будзе грошы плаціць. Маня маўчала, аддаўшыся на ўсе клопаты Казімера. Казімер-жа падзякаваў гаспадыню, якая, ўспомніўшы пры гэтым Насьцю і звязаўшы ўспамін пра яе з хваробаю Мані, заплакала. Казімер чакаў сястры. Яна зьявілася перад вечарам. І Казімер, думаючы пра перавод Мані ў бальніцу, пайшоў паволі ўзбуджанымі вуліцамі, нячутна ступаючы па дашчаных тротуарах.

Здарэньне з Маняю выбіла яго з тае каляіны, у якой ён быў да гэтага. Ён ішоў, стараючыся вымеркаваць тую зьмену, якую ўбачыў ён у Абрама, таксама й цяпер нясучы ў сабе нядобрае пачуцьцё да яго. Увесь той вечар не пакідаў яго такі настрой. А дзевятай гадзіне ён хадзіў на паўгадзіны на Прыбярэжную вуліцу. І застаў там сястру і гаспадыню. Ён сказаў пра перавод Мані ў бальніцу, тады і Маня і гаспадыня запротэставалі: Маня —казала, што тут ёй цішэй і спакойней

Панкрат Малюжыч, ідучы, раздумваў—ці сама павінна Маня клапаціцца пра назначэнне на новую пасаду, ці яму распачаць гэты клопат. Думаючы пра гэта, ён нёс у сабе няпрыемны асадак ад усяго: змучанасць ад бессонае ночы, утомленасць на паравіку, няпрыемная вестка на глухой станцыі, разам з тым скэптычная заўвага самога да сябе наконт парадку рэчаў—„сарока з кала—дзесьці на кол“, разам-жа з гэтым адчуванне, што зьневажаецца такім меркаваннем з прыслоўем гэтым, беспрацоўная Маня Ірмалевічанка, якой ён-жа сам думае дапамагчы застацца працаваць у апусьцелай школе. Як ён яшчэ дапаможа, так далёка будучы ад гэтае справы. Ён—закаранелы машыністы і член мясцкому чыгуначнікаў, і нічога больш. Такім ён быў, узбягаючы вузенькімі ўсходамі на мост.

Увесь той малы астатак ночы і цэлую раніцу ён, аднак, спаў, як прышыблены, свьязжучы з кожнай хвілінай.

Пабудзіў яго пад поўдзень пасланец з мясцкому. Ветраны дзень яшчэ больш падаў яму сьвежасць, і так моцнай пасля сну. У мясцком звалі яго зараз-жа. Справа там была неадкладная, але не вялікая, і скончылася яна хутка. Пасля-ж была там гаворка і прапанавалі яму—правесці яго ў старшыні мясцкому. Тады ён падумаў і сказаў:

— Тады мне прыдзецца з паравіком развітацца, а я гэтага ня хочу.

— Тады ў цябе ў руках будзе большы паравік Машына жывая, людзкая.

— Ну, яна часам можа быць і мёртваю.

— Дык от цябе й намеркавалі, каб яна была живою.

Ён шчыра адмовіўся, шкадуючы пакінуць працу на паяздох, якая заўсёды, з самых маладых год, захапляла яго. Аднак, прапанаваньне гэтае зацягнула гаворку ў мясцком, і ён, з такім выглядам, як-бы хоча ў чым апраўдацца, расказаў пра Маніну справу.

Ён быў у гэты час зьбянтэжаны крыху. „Усе-ж не вядома,—на хвіліну апанавала яго сумненне,—ці варта яго, фактычна мала вядомая яму, столькі ўвагі“. „А што і хто карыстаецца найбольш на сьвечу ўвагай—ці той і тое, хто і што сапраўды варта яе, ці тое, што пападзецца пад яе, ці пастараецца папасць“.

— От што—сказаў ён усім.

І пасля з некаторымі гаварыў пра Маніну справу. Няўмела гэта выходзіла ў яго.

— А хто яна для нашага мясцкому?

Ён бачыў вакол і насмешныя і шчырыя твары. І тут ужо асабовы гонар загаварыў у ім. „Я і нядобра можа раблю адносна офіцыяльнага палажэння рэчаў“. „Але-ж адпіхнуць чалавека ўсякі здолее, і толькі моцныя пасля такога адпіхання застаюцца на цвёрдай сваёй дарозе. Зьбіць з тропы, а пасля абвінавачіць, заўсёды лёгка. Што з посьпехам шмат кім і выконваецца. Падтрымаць-жа чалавека і дапамагчы яму ўмацавацца на дарозе цяжэй“. І от тут ён рашыў дзейнічаць, так як заўсёды—упарта і нязьменна. „Скажуць, што яна мая сваячка“. „Цяпер, пасля гэтага, за старшыню мясцкому мусіць мяне не папрасяць“.

Як бы нікога навакольнага для яго цяпер не існавала. Усё зьлілося ў „парадак і непарадак рэчаў“. Захоплены дзіўным жаданнем давесці, што ён правы, калі стараецца дапамагчы „прыстроіцца“ Мані на пасаду, ён не прыкмечаў больш рознастайных гавораў вакол яго, што заўсёды бываюць гарачымі і шчырымі пасля таго, як адбудуцца яны офіцыяльна. Ён выйшаў з мясцкому, фактычна ня ведаючы,

ці супроць гэтае яго справы гаварылі, ці проста так гэта, ня ўспелі яшчэ выказаць думкі свае. Ён ішоў хутка, каб у той-жа дзень распачаць свае клопаты.

— Дзівак ты,—дагнаў яго чалавек.

Панкрат Маложыч азірнуўся і ўбачыў: каля яго намесьнік кіраўніка канторы, дробнатвары, высокі і тонкі, з зачэсанымі на бок рэдкімі валасамі. Шэраю кепкаю ён размахваў у левай руцэ; прабор на малай галаве быў у яго роўны і акуратны.

— Дзівак ты, што табе гэты паравік, ты-ж ад кар'еры адмаўляешся. Мясцом чыгуначнікаў. Гэта-ж цэлая армія рабочых і служачых. Па гэтай лініі можна ліха ведае куды зайсьці. Не магу я ніяк цябе зразумець.

Ён узяў пад руку Панкрата і пайшоў з ім разам.

— Гавару табе праўду, ты робіш памылку. Пасьля пашкадаваць можаш. Што на цябе ўсьсела, нешта ў галаве тваёй закруціла.

Тут ён пакінуў гаварыць, узьдзеў шапку і раптам, крыва ўсьміхнуўшыся, паскроб пальцам кагадзе выгаленую бараду сваю, весела здагадаўшыся:

— Ну й хітры-ж ты, таварыш Панкрат. Гэта-ж ты, каб я так жыў, кемлівы, чорт цябе ведае. І ты маладзец. Я цябе ад усяе свае шчырасьці хвалю за політыку. Тонкі ты політык. Маладзец, Панкрат. Цябе-ж могуць усёроўна правесьці на выбарах; ад грамадзкае работы, брат, не адмовішся. А ты тут-жа і падсыпаеш солі—дзе там мне быць за старшыню мясцома, я прывык на паравіку езьдзіць, а гэта—як-жа я буду тут. І без мяне тут знойдзецца каму. Гэта, каб у члены праводзілі, дык адмаўляцца ня добра—ад грамадзкіх абавязкаў адмаўляцца, дык гэта можаш ласку страціць. А тут за старшыню—каму гэта няма ахвоты быць старшынёю, а ты тут і падпускаеш—адмаўляюся быць старшынёю і як сабе хочаце... А цябе, Панкрат, правядуць усёроўна. От успомніш маё слова, што правядуць. Так што ты вельмі дыплёматычна зрабіў, што адмовіўся, ты папаў у самы раз. А папасьці ў самы раз—гэта, брат, найвышэйшае дасягненьне. Так ці не?

— Так, брат, так.

— От-жа, бачыш. Я таксама сёе-тое кемлю.

— Добра кеміш.

— Дык цябе выбяруць, ныйначай. От паглядзіш.

— Гэта, мусіць, дзякуючы табе, мяне зробяць старшынёю.

— Ні то што дзякуючы мне, але калі была папярэдняя нарада сярод служачых, дык я першы падаваў гэтую думку. Бо сказаць па праўдзе, у нас іншых кандыдатаў ня вельмі шмат знойдзеш, каб яны адпавядалі свайму прызначеньню.

— Якому гэта прызначеньню?

— Ну, прызначеньню? Што ты, не разумееш. Ты хоць са мною політыкі не вядзі.

— Якое політыкі?

— Політыкі. Што ты нічога ня ведаеш. Можна падумаць, што ты сапраўды з неба зваліўся.

— А можа я й зваліўся. Адкуль ты ведаеш. Што ты за кожным маім крокам сочыш, ці што.

— Ну, брат, сапраўды ты хітры чалавек... Я-ж табе кажу, што я на нарадзе служачых падаваў за цябе голас.

— Дык яшчэ-ж сходу ня было.

— А кампанію перад сходам трэба праводзіць, ці не?

— Кампанію?

- Так, кампанію.
- Гэта тую, якая праводзіцца паўзавугольлю?
- Панкрат!
- Ну, чаго?
- Панкрат, ня мудзі!
- Гэта ты папраўдзе кажаш ці жартуеш?
- Што?
- Каб я ня мудзіў.
- Я, от што...
- Ты от што. Паслухай—калі мяне выбяруць за старшыню, дык я, каб падзякаваць цябе за ўсю гэтую справу, заўсёды буду саджаць цябе каля сябе збоку, у часе пасяджэнняў мясцкому.
- Ты чаго з мяне кпіны строіш!
- Ну, ня мудзі.
- За што ты на мяне злуеш?
- Братка, што ты! Мне-ж няма часу займацца гэтым.
- Ну от, відавочна, злуеш.

Тут малады чалавек нешта яшчэ хацеў сказаць, але яны дайшлі якраз да таго месца, дзе трэба было ім разыйсціся. І малады чалавек, патросшы Панкрату руку, спробаваў паглядзець яму ў твар, але зразу-ж перавёў зірк свой на абшморганы гузік яго жыветкі. Так яны і разыйшліся.

Увесь той дзень Панкрат думаў і меркаваў. І чакаў Маню, каб узяць у яе патрэбныя паперы. Чакаў яе пад вечар, а перад гэтым высвятляў справу ў адпаведнай установе, і вясёлая надзея неўзабаве парадаваць яе расцьвіла ў яго пасля гэтага.

Ён тут злавіў сябе на тым, што добры вынік яго клопату і поспех справы гэтае ня быў-бы абвеены такою сілаю задавалення, каб клапаціўся ён аб кім-небудзь іншым, а не аб ёй—дзяўчыне, жанчыне. І зусім ён быў рад, і нейкая радасная пашана да яе поўніла яго.

Ветраным падвячоркам сінелі хмары на небе, густыя і сухія. Яны імчаліся ў вышыні, надаючы рухамі і выглядам сваім небу размах дзікае волі. Яны цямнелі, як зачарнёная дажджамі ральля, халодная і слаўная. На якой найчысцейшая трава радуецца ветравым размахам.

Канаў дзень, калі ён несвядома мераў гэтыя свае адчуванні. Ён ішоў праз падмеценую брукаваную пляцоўку, побач з разьбітым каля вагзалу кветнікам. Раннія расьліны ўжо зелянелі на круглых насыпах чорнай зямлі, сярод пярэстасці афарбованага і пабеденага дробнага каменя і цэглы, параскладанага стракатымі шляхамі па ўсім кветніку. Побач-жа з прагваю гэтае веснавое ласкавае стаялі доўгія шэрагі пустых і поўных вагонаў. Шэрае і сіняватае каменне, выглядам сваім праціўнае таму дробнаму і размалёванаму на ціхім кветніку, грамаздзілася вакол. Іржавае жалеза шчыльна ляжала на ім і над ім-жа пішчала і скрыпела. Дрэва, высушанае сьмерцю, і канчаткова-ж памерлае пад сухімі пласцямі фарб, імчалася і стукала, ствараючы шумлівы засьціл дзеля жалезнага звону.

І ў маўчаньні і спакоі чуліся рух, звон і стук.

Далей-жа—узнімаліся зачарнёныя ступы дыму; і пераблытанае вялізарных рыштункаў весяліла Панкратава вока.

X

Зусім высвятлілася справа тая праз дзён тры. Панкрат Малюжыч змагаўся ўва ўсе гэтыя дні сам з сабою. Аднак, перамог усялякую сваю падвойнасьць у думаньні і ў выніку ўпартага клопату радаваўся поспеху. Маня была назначана ў тую школу на глухую станцыю канцаць навуковую пору. Панкрат Малюжыч насіў у сабе той момант, калі ён парадзе слаўнаю весткай гэтай Маню. І цяпер ён чакаў яе, або Казімера. Нават было некалькі момантаў і гадзін, у якія парываўся ён сам ісьці зараджа адшукаць яе—так захапіла яго гэтая справа тым, што ўдалася вельмі. Цяпер ужо і тая падвойнасьць у ім—хістаньне: добра гэта ці ня добра, гэтае дамаганьне пасады для яе—згіннула зусім. От якім быў ён у гэтыя наступныя дні. Аднак-жа, цэлыя тыдні ня ўдалося яму бачыць яе. І ў першыя гадзіны весткі аб яе хваробе, як на малое дзіцяне, найшло на яго расчараваньне. Бо, апроч усяго іншага, зноў трэба было ўжыць клопаты, каб захаваць за ёю пасаду; клопаты—праціўныя таму, што трэба было хадзіць у канцэлярыю. Ён і гэта выканаў. І думаў цяпер злавіць дзе-небудзь Казімера і ўсё-ж пайсьці з ім да яе. Аднак-жа, Казімера ён хоць і бачыў, але не пайшоў туды: так ён і ўвесь час гэты быў заклапочаны і захоплены зусім іншым.

Пад вечар зноў хмуранага і ветранага сухога дня прытульна было ў пакоях канторы чыгуначнага дэпо і вагзалу. Сьвежы і бадзёры—зноў пасьля падарожжа з поездам і пасьля доўгага дзённага сну—Панкрат Малюжыч аціраўся тут, у дэпо. Ён жартаваў, ён быў вясёлым у часе гэтага свайго адпачынку. Нават дома ён больш, як заўсёды жартаваў і жартаўліва цьвіліўся з дзецьмі, так-жа жартаўліва памагаў жонцы карміць кур на дварэ за сеньячнаю сыяной. А пасьля пайшоў сюды. Да сходу далёка было яшчэ.

Пачынала канцацца работа ў дэпо. Панкрат вышаў з канторы ў вялікую чорную залю, вільготную па куткох і востра пахучую мокраю іржою, аліваю і расьцёртым жалезам. Панкрат абыходзіў чорныя нагромаджэньні жалезных рыштункаў. З высокага круглага вакна, адчыненага зьверху, слаўна дзьмула ветрам, густым і хмурым. Яшчэ калацілася агульна машына работы; зачарнёныя пры рабоце твары яшчэ былі заклапочаны, але ўтомлены. Чорная стрэлка месяцавіднага гадзінніка на сьцяне прыцягвала ўвагу ўсіх. Ён стаяў пад гадзіннікам—грузны і легкі, шырока-круглаплечы Панкрат Малюжыч і весела заўважаў усё. Ён чакаў канца работы і сходу. Але тут, неўспадзеўкі, той самы намесьнік загадчыка канторы, малады і спрытны, закруціўся каля яго. Пстрыкаючы тонкімі пальцамі, ён падыйшоў, стараючыся быць вельмі прыхільным да ўсякага і да ўсяго. Ён быў вясёлы вельмі.

— Таварыш Панкрат, здароў!

Ён яшчэ здалёк стукнуў двума роўна складзенымі пальцамі сабе па ілбе. На такое прывітаньне Панкрат Малюжыч адказаў сваім: наморшчыў лоб, ад чаго казьярок шапкі яго ад'ехаў трохі ўніз, на вочы. Убачыўшы прывітальныя гэты адказ, малады чалавек зноў зусім ужо ветліва скланіўся. Тады Панкрат растлумачыў:

— Што гэта рабіць, што валасы вельмі растуць — шапку ўверх гоніць, а наморшчваючы лоб, каб асажываць яе ўніз, дык вельмі-ж лоб баліць.

Можа той і заўважаў такое адношаньне да сябе, але вельмі прыхільна і нават з адзнакамі горадасці нейкай сваёй паціснуў Панкратаву руку. Панкрат Малюжыч курыў, гледзячы на чалавека.

— Валасы растуць. Вельмі.

— Але.

— А чаго ты бядуеш?

— Баюся, што мачыць іх давядзеца. І пасля прыгладжваць вельмі.

— От ты ўсё жартуеш.

— Жартуе на цябе гледзячы, — заўважыў чалавек, што стаяў блізка.

— Чаму на мяне?

Аднак, малады чалавек з пагардаю глянуў на іх абодвух. Яны маўчалі некаторы час—і намесьнік загадчыка і Панкрат.

— Цябе сягоньня правядом.

— А можа праваліце?

— Не, не правалім.

— Ты гэта напэўна ведаеш?

— Я-ж, сам у гэтым дзеле быў.

— У якім?

— Я табе яшчэ той раз гаварыў, памятаеш... Пазаўчора, і што, здаецца, а можа й больш.

— Памятаю.

— Дык от і сягоньня...

— Што сягоньня?

— Зноў гаворка была... Мяне ўсе так і падтрымлівалі, што Панкрат Малюжыча трэба правесці на перавыборах за старшыню. От як. Я ўсіх увесь час пераконваў. І вядома, што наш блёк будзе націскаць на гэта: увесці новых членаў, некаторым старым па шапцы і пасыла зноў націснуць, каб цябе наверх выціснуць. Ты разумееш?

— А члены мяне не захочуць за старшыню.

— Захочуць.

— А калі я сам не захачу?

— Папросім... Тут самае галоўнае, каб удалося ў члены правесці большасць новых, з новага блёку.

І ён тут захацеў прасвятліць твар свой кривою і многазначнаю ўсьмешкаю. Панкрат-жа здагадаўся:

— А ці няма часамі ў кандыдацкім сьпіску й цябе?

— Ёсьць.

— Тады ты мяне пэўна й правядзеш за старшыню.

— Калі толькі ў члены выберуць. Блёк, які пацягне за цябе—я-ж сам яго стварыў. Гэта-ж так.

— Аг-га, от што. А на што гэта для цябе патрэбна, каб я быў за старшыню?

— Гм, мне патрэбна. Дзівак ты. Ня мне патрэбна, а для справы патрэбна. У мяне, брат, новыя пляны тут.

— Якія-ж пляны?

— Чаго ты так хітра ўсьміхаешся?

— Гэта я пляны прыдумліваю.

— Слухай, хочаш ты сур'ёзна гаварыць, ці не, што ў цябе за адносіны да справы. Я цябе не пазнаю, Панкрат. Мяне дзіва бярэ, што ты так нясур'ёзна ўсё міма сваіх вушэй прпускаеш...

— Ну, то давай, калі хочаш, буду я сур'ёзна міма вушэй прпускаяць.

— Не, ты паслухай.

— Слухаю.

— Я от што... Я даўно ўжо наглядаю і даўно хацеў заўважыць гэта калі перад усімі. Загадчык канторы—гэта адна мізэрнасьць. Ня мізэрнасьць, а проста не на сваім месцы ён. Усё ў канторы робіцца, як мокрае гарыць. Гэта-ж можна ў два дні перайначыць справу, што яна пойдзе як мае быць. Гэта от рабочыя нічога ня ведаюць; каб гэта давеў да іх ведама, напэўна, быў-бы націск, і ён-бы зразу вылецеў-бы...

— Ну, а ты мог-бы іначай кантору паставіць у рабоце?

— Дык гэта-ж раз плюнуць... Гэта задача новаму мясцкому будзе. Калі новы мясцом запатрабуе, я сам магу разьвіць плян палепшаньня работы ў канторы... Гэта-ж не загадчык, гэта не работнік. Што ты сьмяешся? ты-ж ня цікавіўся ніколі кантораю і нічога ты ня ведаеш...

— Я-ж яшчэ не старшыня, што ты перада мною пачынаеш разыходзіцца.

І тут Панкрат пайшоў у рабочую залю. Малады чалавек ішоў разам з ім, выпярэдджаючы нават яго шпаркімі і дробнымі крокамі. У залі званіў тэлефон, доўга і жорстка. У гэтай пустой цяпер залі было ясна ад сьветлых коляраў сьцен. Сюды зьбіраліся цяпер людзі. Цяпер яшчэ больш малады чалавек, паглядаючы на Панкрата і на ўсіх, прыніжаў загадчыка, падбегшы да тэлефону і хапая трубку. І раптам мяккая ласкавасьць апанавала твар яго:

— Зараз, зараз, таварыш загадчык, праз паўгадзіны, ня больш, павінна пачацца.

І ён зьбянтэжыўся і ўжо быў такім да самага зьмерканьня.

Сход пачаўся бурна. Сьпяшаліся кончыць яго, бо ўсе былі ўтомлены днём. Аднак-жа, бурныя крыкі былі наконт рассыпанага неахайна вугальля:

— Тут рэжым эканоміі наганяюць, звышурочныя забараняюць, часамі чалавек хацеў бы зарабіць лішняю капейку, дык нельга, а гэта...

— Якая тут лішняя капейка, хоць бы на падэшву ў боты. Я калі выкалачу трыццаць рублёў у месяц, дык і то добра было-б.

— То ты за тое ўсяго тры дні на тыдзень дзяжурыш. У стрэлачніка мала работы.

— Да й то ўсякія членскія вылічэньні.

— Пасколькі ты тры дні на тыдзень вольны, то ты можаш дзе на старане падзарабіць.

— А што-ж, патвойму, вылічэньняў ня трэба?

— Ніхто ня кажа, што ня трэба.

— А унь там вугалье, насыпалі і пакінулі, каб аб'яджала і рассыпалася. Гэтага дык ня шкода.

Тут малады чалавек таркануў пад руку Панкрата:

— Кантору, кантору трэба падкусіць.

Панкрат-жа ня чуў яго. Ён ужо стаяў і крычаў аб гэтым самым вугальлі, і аб шпалах на шостай вярсьце:

— ...гэтыя шпалы мне два разы на тыдзень вочы рэжуць, калі еду я паўз іх... Абрастаюць травой і расьцягваюцца нават. Той, хто кінуў іх, напэўна з палавіны ўжо не далічыцца.

Вакол Панкрата было—як бурнае мора. Тут крычалі і аб шпалах гэтых, і вугальлі, і аб членскіх ўзносах, і стрэлачнікаўскім зароботку. Моцны шум гэты і ападаў і зноў узьнімаўся, пакуль новы прамоўца зноў не сусіпаў яго. Людзкія твары былі ўтомлены і зачарнены дзёнай работай. І ў нагоўпе гэтым—у творах і галасолах, і ў руху—быў стук жалеза, і крык паравікоў, і імчаньне паяздоў па жалезных пуцявінах.

Панкрат зноў звачваў на сябе увагу:

— ...а хто калі з вас заўважыў у вочы сам-на-сам якому-небудзь загадчыку пра гэтае вугальне і шпалы. За вочы мы от крычым, а ў вочы: „таварыш загадчык, таварыш загадчык“. Тут от адзін малады чалавек кагадзе па телефону званіў...

— Гэта заўсёды было і будзе.

— Вы думаеце ўвесь клёк рэволюцыі ў тым, што цяпер загадчыкам стаў іншы, чым раней быў. Або што мы тут самі крычым аб шпалах і вугальні... Не, ты пакінь згінаць плечы свае ў прысутнасці каго-б там ні было. Сам увесь перападзіся...

Пасьля ўсяго, як ішоў Панкрат Малюжыч са сходу, малады чалавек, прыпыніўшы яго на момант, даводзіў яму:

— Добра ты гэта наконт падхалімства... І як ты сягоньня свой аўтарытэт падняў. Ты, брат, політык! і я хвалю цябе... табе і той раз гэта гаварыў. Політыку весыці ты ўмееш.

— З мяне будучь людзі.

— Тады й той пажартаваў:

— Людзі ня людзі, а старшыня мясцкому.

Панкрат сьпешна разьвітаўся з ім. Тут-жа, дзе стаяў. Панкрат быў узбуджаны вельмі. Ён хутка ішоў, падставіўшы твар густому ветру. Вугольным дымам пахла тут. Ён выходзіў на ўзлажачаныя выглядам сваім прывагзальныя вуліцы. У першым вячэрнім змроку варушыліся абрысы будынкаў і пасьнелыя ў шэрую гадзіну дрэвы зацягвалі на ноч доўгую ветравую песню.

Панкрат мінуў гэтыя вуліцы. Цяпер ён шукаў Казімера.

Унівэрсытэцкая вуліца пахла дзеравам, падмоклым і высахлым, як прыглядваўся ён на нумары дамоў. С прылівамі радасьці глядзеў ён колькі момантаў на вялікія ліпы перад домам, пасьля прайшоў глыбіню двара і пастукаў у незнаёмыя дзьверы.

Выйшаў сам Казімер. Ён здзівіўся і зарадаваўся.

— Я шукаю цябе,— сказаў Панкрат,— толькі хадзем у хату.

Казімер прапусьціў яго першым.

— От што,— пачаў ужо гаварыць Панкрат, але заўважыў каля сьцяны на цвёрдым крэсле ўзбуджананага чалавека, танканосага з раздутымі ноздрамі. Чалавек сядзеў і як бы парываўся нешта гаварыць. Панкрат змоўк, убачыўшы яго.

Ён яго спатыкаў, гэтага чалавека, на вуліцы, часта бачыў яго каля вагзалу. Знаёмы твар. Можна й той бачыў калі Панкрата.

Казімер назнаёміў іх. Ватасон усхваціўся і груба паціснуў руку Панкрата. Панкрат адразу зьвярнуўся да Казімера:

— Праўду кажучы, я дык па справе зайшоў.

— Дык ты раней раскажы сваю справу, а пасьля сядзь і пабудзь з намі.

— Можна й так. Дык от, Мані пасада ёсьць.

Тут зацікавіўся Абрам Ватасон:

— Дзе?

— Адсюль далёка, у глушы.

— Нядобра ў глушы.

— Якраз добра. Нічога лепшага ёй цяпер ня трэба. Асабліва пасьля хваробы...

Абрамава ўзбуджанасьць не паменшалася. Ён і гаварыў моцна і нават крыкліва, весела і папрыяцельску пранізваючы Казімера вачмі. Ня глядзячы на прысутнасць Панкрата, ён загаварыў мусіць цягнучы далей няскончаную гаворку ці спрэчку:

— Дык ты канчаткова скажы, лічыш мяне вінаватым?..

Казімер растлумачыў Панкрату:

— Шалёна спрачаліся мы тут наконт урачыстасці чалавека над чалавекам.

— Не, ня так,—уміяшаўся Ватасон,—ня так трохі, урачыстасць пэўнай ідэі над чалавекам.

Тут яны, распаленыя новым наплывам слоў, забыліся на Панкрату. Ватасон крычаў:

— Чаму ты ўрачыстасць гэтую прыпісваеш мне, як бы я для сябе ўсё гэта рабіў і сам быў законадаўцам усіх тых сіл, якія рушылі ўсё.

— Ну так. Тут ты праўдзівы. Але што мяне ўкалола той раз. Мяне ўкалола твая злараднасць. Чаму ты зларадна так усміхаўся і горда, нядобра горда варушыў нават ноздрамі носу, памінаючы свой верх над Вацем Браніслаўцам. От што было ў тую хвіліну адварнула мяне ад цябе.

— А цяпер?

— І цяпер тое самае. Ты-ж зларадна і сам для сябе весела поўнішся ўрачыстасцю над гэтым Вацем.

— Перш за ўсё ты мне растлумач: калі-б нават сабе й так, то гэта цябе вельмі абыходзіць?

— А ты кажаш, што гэта ня так?

— Не, аб гэтым пасля.

— А што цяпер?

— А цяпер ты мне адкажы, што я запытаў у цябе.

— Ці абыходзіць мяне гэта?.. Абыходзіць.

— Ну дык от... І ці толькі абыходзіць за тым, што гэта Ваця быў, ці абыходзіла-б, каб і іншы хто, што тут для цябе важна—ідэя ці знаёмы чалавек, зямляк, ці сусед? Ты разумееш?

— Абыходзіць пакуль што мяне толькі зларадства тваё.

— А гэта цябе зьневажае?

— Не ўва мне справа. Таксама, як і ня ў табе, ні ў Панкрату, ні ў Вацю Браніслаўцу.

— Дык я-ж табе спачатку сказаў... Пытаў у цябе, а ты ўхіліўся ад адказу, а гэта само ў цябе вышла, што ты клапоцішся аб ідэі, аб ідэі наагул... Абараняеш ідэю. Сам ты сказаў. І гэта лепш, чым-бы ты меў перад сабою толькі аднаго Вацю Браніслаўца. Цяпер з табою й спрацаца лепш.

— Што ты сказаў? што значыць клапоцішся аб ідэі?

— Дык мы будзем бліжэй да справы, да канкрэтнага. Ты знаходзіш у мяне зларадства, ці можа нават вузкі эгоізм, што яшчэ горш, бо эгоізм, памойму, зусім нельга дараваць.

— Аб гэтым ты пакуль што памаўчы, бо ня варта кідаць словамі, не падумаўшы. А толькі скажы мне, што Ваця Браніславец не зьяўляецца для цябе працёўным, можа нават і несвядома, ці можа нават для цябе самога няпрыкметна, пасколькі ты ніколі не задаваў сабе гэтага пытання. Гэта вельмі важна, каб зразумець мне той тон, з якім ты паведамляў мяне, як калісьці стаяў ён перад табою і прасіўся, каб ты пусціў яго. Ты падумай над тым сваім тонам. Ты яго сам прыкмеціў ня мог, і, мусіць, цяжка табе ўяўляць яго, але для мяне гэта вельмі востра выяўляецца.

— Тут я табе павінен сказаць пра адно здарэнне са мною, у той п'яны вечар у майго суседа. Памятаеш той вечар?

— Дурны той вечар.

— Ня зусім дурны. Сам па сабе ён вельмі цікавы... Дык пасья таго вечару, пасья таго, як выйшлі мы адтуль, як даўно зьнік Ваця Браніславец, і як ты далёка ўжо адышоўся ад мяне, тады я думаў пра Вацю Браніслаўца. Быў тады адзін кароткі момант, калі я нават любіў яго. За тое, што не застыў ён на адным месцы, і ніколі з яго ня будзе ні чыноўніка, ні задаволенага сабою і незадаволенага ўсім вакольным абыватэля. А ён калі і будзе задаволен ўсім вакольным, то ўсёроўна ня будзе тады ніколі задаволен сам сабою. За гэта, так падумаўшы аб ім і так сабе яго ўявіўшы, я нават хацеў стаць блізкім да яго.

— От хоць гэта ты адно зразумеў у ім, хоць, прызнацца, гэтае самае я толькі слаба адчуваў, ня маючы выразнага, такога, як ты цяпер раскажаў мне, уяўленьня аб ім. Такім я яго адчуваў, адчуваў неясна, але выразна да гэтае хвіліны ня мог-бы так сказаць аб ім. Тут ты праўдзівы. Але-ж той раз, як мы ішлі з табою па вуліцы, ты трохі йначай гаварыў пра яго.

— Я й цяпер іначай гавару. Тады любіў я яго толькі адзін момант, а пасья зноў узьнялюбіў за тое, што гэта слабая трава, якая гоідаецца на ветры, і мне здаецца, ён будзе заўсёды шукаць таго, чаго шукае і ніколі ня знойдзе. Самае-ж важнае—гэта тое, што кожны дзень ёе іначай шукае, ўсёроўна як трава, якая гнецца ў той бок, у які вечер. Ён сам ня ведае, фактычна, чаго яму трэба і чаго яму трэба шукаць.

— Не, ён як раз ведае ўсё гэта.

— Ты яго вельмі любіш?

— Аб гэтым пасья. Я яго магу любіць і магу ня любіць. Я-ж табе сказаў, што ў тым пункце, вакол якога мы цяпер круцімся, магу быць і я, і ён, або ты і ўсякі іншы... Табе скажу вельмі проста так, як ты ў той вечар на адзін момант любіў Вацю, так я з таго часу, як гаварылі мы на вуліцы, узьненавідзеў у табе тое, што назваў зла-радаствам.

— А мяне самога?..

— Я ўспамінаю адзін твой слаўны сказ у першы дзень нашага спатканьня, што шыльды для таго й створаны, каб зацямняць сабою сапраўдны сэнс рэчаў.

І тут гаворка іх стала вельмі бурнай і патрасла іх абоіх. Панкрат Малюжыч моўчкі сядзеў і курыў, вельмі стала глядзячы на іх абодвых. Ён спачатку хмурыўся, толькі ў некаторых мясцох іх гаворкі адценьні сьветлае вясёласьці клялісь на твар яго.

XI

Раньняя ноч даўно агарнула зямлю, як яны ўтрох забыліся тут на ўсё. З самага пачатку Панкрат Малюжыч некалькі раз уставаў, каб ісьці адсюль і ўсё курыў, аднак заставаўся і ня йшоў: ён успамінаў Казімера ранейшага, таго, які спаў у яго на абодранай цвёрдай кан-напы. Цяперашні-ж Казімер быў мала падобен да таго ў гэтыя хвіліны. Нарэшце-ж Панкрат толькі сядзеў нярухома.

Важную перамену, раптоўную і бурную, заўважыў ён на тварах іх абодвых.

— Дык от сказ той свой пра шыльды памятаеш?

— Памятаю. На што ты ўспомніў яго?

— Ты бязумоўна разумееш гэта, як і ўсё трэба разумець, як ты-пчынае, вакол чаго бываюць толькі выключэньні.

— Ну так, толькі выключэньні.

— Ну, дык от ізноў пра тое, гавораць аб чым, мы ўспамінаем Вацю Браніслаўца. Ваця—ты-ж яго ня знаеш, паводле твае тэорыі, бо ўсё тое, што ты бачыш у ім і што ты ўяўляеш, зацямняе сапраўдны сэнс рэчаў...

— Не, не, нічога ты так не гавары. Тут от што. Цяпер я табе скажу ясна і адкрыта. Вельмі выразна скажу асабова пра Вацю, калі ты так фактычна абураны гэтым сказам аб шыльдах. Але перш, чым гаварыць аб Вацю, я прывяду табе маленькі „эпіграф“. Слухай-жа. Гэты сказ аб шыльдах я нейк раз раней быў сказаў, маючы на ўвазе аднаго плюгавата чалавечка, які сягоньня можа гаварыць так, а заўтра гэта, не зважаючы на тое, што такім чынам заўсёды супярэчыць сам сабе. Аднак-жа, прачытаўшы некалькі брошур палітграматы і таму лічачы сябе вельмі вялікім марксыстам і крытыкам-філёзофам эпохі, заўсёды апраўдваў свае супярэчнасці тым, што „ўсё на сьвеце цячэ і ўсё зьмяняецца“. І нават у тым захудалым гарадку, у якім я тады жыў і які рваўся і кіпеў, каб як-небудзь вылезці з свае провинцыяльнае захудаласці, некаторыя яго таварышы, якіх ён у часе выпівак расхвальваў, што яны вельмі разумныя сыны сваёй эпохі, у сваю чаргу пускалі пагалоскі, што ён, гэты хлапчук, і сапраўды вельмі вялікая сіла. Дык от я раз і сказаў аднаму з іх: „Ці не за тое ты пра яго так і гаворыш, што цябе часта хваліць“. А ён мне сказаў: „Ты лічыш так, а я лічу іначай. Раз ён мяне пахваліў, то, прымаючы пад увагу тое, што гэта ён, аўторытэт, мяне хваліць, мае слова, што ён вельмі выдатны, мае сэнс. Таму ён і ёсьць аўторытэт“. Ты разумеш, якая несьвядомая софістыка. Тады я й сказаў: што „такім чынам ён для вас нейкая шыльда“. „Так, аўторытэтная шыльда“, казалі мне. От тут я й сказаў аб шыльдах. А назаўтра той самы малады чалавек пачаў „зарабляць“: гаварыў усякаму сустрачнамў і папярэчнамў, што я нібыта заявіў быў, што ўсе становячы і творчыя сілы нашай эпохі ёсьць толькі шыльда, за якую хаваецца згіненьне і ўпадак. І яго-ж блізкія сябры зараз-жа пастараліся распусьціць гэтую плётку, толькі для таго, каб ня быў зьніжан аўторытэт таго пранырлівага маладога чалавека і каб такім чынам быў захаван іх аўторытэт, набыты такімі цяжкімі закуліснымі інтрыгамі. Пасьля гэтага на нейкі, праўда кароткі, час і сталі гаварыць пра мяне вакол, што я, займаючы пасаду камісара палка, вялікі ўпадачнік, пэсіміст і наагул шкодны чалавек сярод усіх творчых сіл нашае эпохі. Такі чалавек, які здольны бачыць сярод каменя, якое можна лічыць сымболом нашага будаўніцтва, траву, якую таксама можна лічыць сымболом таго, што слабае і што адмірае. Трава-то ёсьць, але навошта яе заўважаць. Дык от табе „эпіграф“.

— Тут я забываю нашу спрэчку з табою і раблюся табою.

Панкрат Малюжыч весела заварушыўся на крэсьле.

— Чаго ты Панкрат?

— Весела. Каб я так жыў, што весела жыць на сьвеце.

— Ну-ну, што-ж далей, да чаго ты такі вясёлы эпіграф сказаў?

— Дык от Ваця; ён носіць назву ляснога таксатара, патрэбнага і неабходнага работніка; тады-ж насіў чырвонаармейскую вінтоўку. І аднак, толькі воля чужая над ім патрэбна была, бо ён слабы, як тая славуная трава. Каб ня было над ім волі чужога, ці не палажыў-бы ён гэтае вінтоўкі там, дзе стаяў, і ці не пайшоў-бы туды, да свайго старога бацькі нудзец у чатырох цесных сыценах гнілое старасьвецкае хаты, праклінаючы, аднак, і хату гэтую, і ўсё тое, што адвечна пакутою вісела над ёй. Лічачы правым мяне і ненавідзячы мяне.

— Так. Але пры чым тут шылды?

— Тут ня шылда, але толькі параўнаньне з ёю. Бо за гэтую навісьцю да таго, супроць чаго мы разам з ім змагаліся...

— І змагаецца?

... і змагаемся, няхай сабе так, хаваецца падтрыманьне яго ў гэтай Вацінай пасыўнасьці. Вось чаму ты знайшоў у мяне тое, ці можа пастараўся знайсці, што назваў зларадзтвам. Пытаньне-ж аб тым славуным сказе аб шылдах я, думаю, досыць высьвятліў табе ў тым, што назваў эпіграфам... Вацю-ж я ненавіджу часам, наагул-жа, ня люблю.

— Так, як і ён цябе.

— Ня люблю.

— Але выразна скажы — за што?

— А ты апраўдваеш яго.

— Не дзеля гэтага гавару.

— За што? За шкодную пасыўнасьць. За баязьлівасьць, за тое, што, носячы ў сябе буры, ён баіцца і ня любіць іх, калі яны пакідаюць яго вузкае нутро і робяцца вонкавымі і канкрэтнымі. Над гэтую сілаю павінна быць сіла чужое волі.

Тут-жа, памойму, ў гэтым самым і хаваецца тая прычына, за якую трэба яго надзвычайна любіць і нават паважаць.

— Чаму гэта?

— Таму, што здолеў ён ня страціць хоць бы тых бур, якія захаваны ў ім, у глыбіні.

— То што, калі яны бескарысныя?

— Няпраўда. Яны хутчэй могуць узбудзіць і буры вонкавыя.

— А чаму-ж гэта ён мог ня здолець захаваць у сабе і гэтыя мізэрныя буры.

— Я не кажу мізэрныя.

— Дык я кажу.

— Няпраўда, ты ня можаш гэтага гаварыць.

— А чаму ты можаш усё гаварыць?

— Ну так, гавары. Толькі я хачу сказаць, што я ня згодзен. Ты не гарачыся.

— Ну, дык наконт бур.

— А таму, мог ён і іх страціць жывучы вякі ў прыгнечаньні сярод сваіх гнілых сьцен. Ты разумееш, што такое адвечнае прыгнечаньне духу?

— Якое й я векамі перажываў.

— І вынес, хочаш сказаць, і буры вонкавыя.

— Можа й так. Табе відней.

— Чэсьць табе... А ён-жа вот ня вынес. А цяпер от пра яго самога, выразнага, сапраўднага Вацю Браніслаўца. Тое, што вынес ён ад свайго старога бацькі, з тае крывое хаты свае, зараз выкараніцца ў яго. Не задарма ён так кіпіць.

— Цяжка. Нешта вельмі паволі гэта ў яго выкараняецца... Чаго-ж у цябе такі насмешны выраз твару?

— А хіба так?

— Таксама, як і той раз на вуліцы.

— Зларадзтва?

— Ня гуляй з словамі.

— Не, не... Што-ж табе выразна не падабаецца ва ўсім гэтым у мяне?

— Тая твая ўчарашняя, ці якая, урачыстасьць пры ўспаміне, як Ваця дадому прасіўся. Яна ў цябе і цяпер чуюцца.

Абрам некалькі разоў вельмі хутка прайшоў па хаце з кутка ў куток і зноў сеў. Казімер пастараўся спакойна закурыць, узяўшы ў Панкрата папяросу. Панкрат весела сказаў:

— Вы спакайней трохі, спакайней.

Вострая ўсьмешка, цікаўная, трымалася на твары яго. Ён глядзеў, як цяпер абодва яны яшчэ нейкі час гаварылі, жорстка даводзячы адзін аднаму, і як пасля Казімер пачаў бесперастанку курыць. Ён прапанаваў ісьці, і яны пайшлі, амаль нічога не гаворачы, з Абрамам у адну сваю дарогу. Казімер правёў іх на вуліцу і застаўся нейкі час стаяць там. Уыходзіў месяц. Недзе крычала, заспакойваючыся на ноч, нейкая гарадская птушка, у сваёй вечнай патрэбе зноў заспакойвацца і зноў крычаць.

XII

Той дзень назаўсёды захаваўся ў памяці Казімера—такі быў ён гарачы, так цягнуўся доўга і так стаміў яго. Вострая гаворка з Абрамам і чуць скіптычнае стараньне Панкрата пагадзіць іх— гэта выціснута было ўтрапеньнем гэтага наступнага дня. Операцыя назначана была на дзевяць гадзін раніцы; было дзьева операцыі, але першая была Макаручукова. У дзевяць гадзін Казімер сядзеў ужо ў аптэчным пакоі і даваў тлумачэньні сястры.

А палове дзясятай сонца падышло да вялікіх вокан операцыйнае залі, у тры чвэрці дзясятае адбылася ў тым-жа аптэчным пакоі кароткая нарада дактароў, у дзьева хвіліны адзінацатае хворы прышоў у залю—высокі, пахудзель за час ляжні ў бальніцы; на белым твары рыжаватае шчаціньне рэдкае барады і ў вачох зьбянтэжанасьць. Сястра трымала яго пад руку, і быў ён гэтым незадаволены—ужо ў карыдоры, напроці адчыненьных дзьвярэй, вызваліўся ён ад сястры і ўвайшоў сам сабою. Вонкава абьякавы да ўсяго, ён, аднак, пазнаў Казімера,—таго, што заходзіў талды вечарам у яго памяшканьне, у кватэры Радзівона Цівунчыка, і на самы кароткі момант у ваччу яго запаліліся агні і выраз твару ажывіўся, пасля-ж зноў усё пачалося зглажвацца. Мусіць яно разьбілася аб машыннае маўчаньне з ім дактароў, аб халодныя й кароткія іх словы і рух іхняга падрыхтаваньня. Два—Казімер і другі—тонкабароды і жоўтатвары, худы і доўгі—як-бы й сам хворы—доўга мылі рукі; сястра, паліваючы ім на рукі, моцна ўздыхнула—ня ў час і не да месца. Сонца тысячу раз адбілася ад белых сыцен, прыладаў і рэчаў і калала вочы, і было падобна, што вострыя струменьні найчысьцейшага паветра цякуць скрозь шкло вакон і ачышчаюць усё і радуюць. Тут Казімер ціха сказаў хвораму:

— Якое адчуваньне?

Хворы спачатку як-бы не зразумеў, што гэта да яго, і памаўчаў. І памаўчаўшы, адказаў:

— Так... Цяпер нічога... Усёроўна.

— Што ўсёроўна?

Голас у Казімера быў цяпер ціхі з адценьнямі ласкавасьці. Хворы раптам адварнуўся да сястры, і ўзбуджаны шэпт яго быў чуваць выразна:

— Там я палажыў пісьмо на століку, каля майго ложка, і вас вельмі прашу, калі што здарыцца, укінеце яго ў паштовую скрынку.

— Ну, што вы гэта, што там можа здарыцца. Вы яго самі ўкінеце ў паштовую скрынку.

— Але ўсё-ж памятайце пра гэта...

— Добра, я памагу вам, як будзеце выходзіць з бальніцы праз тыдняў два, у дваіх пойдзем і разам укінем.

І яна жартаўліва ўсміхнулася.

Казімер папрасіў хворага лажыцца на стол. Памочнік-лекар, з вясёлым выглядам чалавек, з выразам твару такім, як-бы ён заўсёды гатовы падмаргнуць адным вокам усяму вакольнаму, узлажыў на ногі хвораму шырокі рамень і зацягнуў яго, прывязавшы ім ногі да стала. І раптам белы твар Макаρχука стаў яшчэ бялейшым, пасля лёгкай чырваната выступіла на паверхні яго і тут-жа пачала патроху зьнікаць.

Ён быў прыглушаны ўсімі гэтымі прыгатаўленьнямі, бязьмерна просты студэнт Алесь Макаρχук. У гэтую хвіліну было пасья мала чым апраўданае адчуваньне яго, што апусьціўся ён раптам у цесны і цяжкі сьценамі сваімі каменны мяшок, з якога, надзвычайна вузкі быў выхад, і немагчымы. І от ён бязвольна папробаваў заплюшчыць вочы, пасья-ж раптам нервова расплюшчыў іх і падняў плечы, моцна нацягнуўшы калёны рамень.

— Спакойна, спакойна!

Голас у лекара быў абыякавы, але халодна зацікаўлены. Ён правіў рамень і палажыў нешта другое на рукі і грудзі, што Макаρχук не заўважыў, можа зноў рамень, можа шырокае палатно ці што іншае... У шыпенні прымусу Макаρχук чуў жорсткую няпрытульнасьць, якая парушала жаданую цяпер цішыню і безутрапёнасьць, да якое імкнулася цяпер уся істота яго. Як-бы ўсё крычала і хвалявалася, буйна ўздымаючыся раз'юшаным неспакоем, дзеля таго што было яно выпхнута ходам страшных падзей з тае каляіны, якая адна давала цяпер, ці магла даць, нявымераную ніколі раней радасьць.

От ужо заўважае ён—Казімер Ірмалевіч, гэты ўсё-ж мала знаёмы чалавек, студэнт, з якім некалькі разоў даводзілася спатыкацца ў унівэрсытэце,—стаіць над тварам яго, халодны і гатовы да цяжкае справы. Постаць гэтая, белая і чыстая, выростае і шырыцца так, як некалі ў дзяцінстве выростала постаць мацеры, вечарамі, калі ў гэтай цеснай хаце, няпрыметнай між усіх іншых хат вясковае вуліцы, сьлала пасьцель яму, малому хлопчыку, што вельмі ўтомлены быў за дзень баранаваньнем на полі. Раптам постаць гэтая заклапочанае жанчыны засланіла сабою ўсё тут. І ў звязку з гэтым, як-бы нават запахла тут—наплыў адчуваньняў ашукаў яго—сьвежым выпечаным хлебам, які падскрабала маць, дастаўшы з печы, калі, вярнуўшыся раз з поля, ён, малы, перажываў пачатак двухмесячнае цяжкае хваробы, якой хварэў тады... І от ён зноў шырока расплюшчыў вочы і шукае імі тае самае сястры, а яна стаіць у кутку і зьнімае з агню нейкую малую блішчастую пасудзіну. І бліжэйшаю яму ад усіх іншых тут здалася яна. Сярод спакойнага і вытрыманага тлуму падрыхтаваньня да апэрацыі ён толькі чакаў цяпер, калі яна абернецца ў яго бок. Ён дачакаўся гэтага моманту, падазваў яе кіўком твару і зноў папрасіў:

— Ліст гэты ляжыць там на століку, і адрас на ім напісаны: на імя Ірыны Макаρχуковай... Маці мая. От і ўсё, больш я непакоіць вас ня буду.

Яго зноў папрасілі ляжаць ціха. І от нешта вялікае, якое папырчалася адразу на ўсе абшары сьвету, палажылі на яго твар. Скрозь яго бачыліся туманы, яснасьці і змрокі сьвету і шалёны рух у ім, бязьлітасны ход яго побач з ходам няжывое, акамянелае заспакоенасьці. Раптам у ім мільганула бель чалавечых рук, прагучэў востры голас—„давайце, давайце“,—і скрозь сетку над вачыма паліўся востры-ж струмень, што ўспрынялося і прыемна-халодным, і цёпла-мокрым і лагодным і адваротным. Пасьля яно пачало рабіцца прыкрым. Голас настойна зноў прагучэў:

— Цяпер, таварыш Макачук, лічэце так: раз, два, тры, чатыры...

І ён пачаў лічыць. І з цягам таго, як лічыў ён, узьнімаць голас рабілася яму ўсё цяжэй, але весялей. „Раз, два, тры... сем... пятнаццаць... і от ужо весёласьць і захапленне нечым ахоплівае яго, пачынае панавіць над ім і ўзьнімае яго. Яму цяпер хочацца засьпяваць, пасья моцна гаварыць перад таварышамі-студэнтамі, якія раптам усім факкультэтам абкружылі яго. Усё знаёмыя твары, сумныя і жартаўлівыя. „А ведаеце, браткі, што калі-ж мы параз'ежджаемся"... Наступныя словы цяжка ўжо было сказаць яму, і ад гэтага стала яму яшчэ весялей. І раптам мотыў удалае песьні пачаў уяўляцца яму...

— Лічэце, лічэце. Яшчэ, яшчэ!

Ён апамятаваўся, што трэба лічыць, і сказаў яшчэ некалькі слоў, вельмі мала і вельмі няясна. І тут усё змяшалася ў уяўленьнях яго, прыняло шэры, жаўтаваты колер і ў шалёным імчаньні бязгучна некуды рушыла. Толькі ў наступны момант зусім выразна шавяльнулася думка, што зараз от пачнуць рэзаць. А што, калі ўжо рэжуць?! „Чаму-ж вы рэжаце, калі яшчэ не заснуў, я чую боль!“ Вельмі выразна адчуў ён перапалох людзей вакол сябе, а ў наступны момант усё стала нічым.

Яны ўдвух, Казімер і профэсар, стаялі над хворым. Навокал на водшыбе блішчэлі на сонцы белаю чыстатою халаты студэнтаў і практыкантаў. Шчыльная сыяна іх была нярухома.

Пад рукамі ў профэсара дробна калацілася чырванаватая і ледзьве прыметная коволя жылка. Сухія рукі яго ляжалі над разрэзам цела нярухома, і толькі ў тую хвіліну дзейнічалі чатыры пальцы дзвёх рук, дзейнічалі няпрыметна і таксама амаль нярухома. І ўжо тут самае важнае было гэтае самае маленькае месца пад рукамі профэсара. Усё іншае, што доўгім целам, нярухомым цяпер, сонным і чужым тут, было няпрыметным. І твар, накрыты сеткаю, і прывязаныя рэмень ногі, і накрывыты закасанаю бальнічнаю сарочкаю грудзі—усё было забыта і заслонена. Сіявататы колерам тканіны цела былі нярухомымі, але ў іх і ня бачылася нават, а чулася напружанае імчаньне жыцьця: некалькі ледзьве прыметных чырванаватых, сіневатых жылак паказваліся нават і чуць як бы дрыжалі, калаціліся. Такі падобны ў гэты момант твар быў у профэсара. Застыласьць найвялікшае пільнасьці звонку была абмярцвелаю і надзвычайна халоднаю; моцна сьціснутыя губы, накіраваныя ў адно месца вочы і пабялелы лоб. І яшчэ адна рыса, няпэўная дзеля цвёрда акрэсьленай выразнасьці, глыбокая і адмысловая, была ўпоперак твару. Яна зьлівала ў адно ўсе самыя нават найдробнейшыя адзнакі нутранаго жыцьця чалавека ў гэтую хвіліну; і яна рабіла яго як-бы назаўсёды адрэзаным ад усяго таго, што навокал, і ад таго, што аддана штучнаму сну і ляжыць на гэтым высокім стале, прымацэванае рэмень да яго. І моцная арганічная сувязь гэтага чалавека, што так упарта і нярухома дзейнічаў тут, уласныка гэтага твару, была з тэй крыніцай жыцьця, якая прыдушана існавала ў гэтым адданым сну цэле і ішла праз гэтую найдробнейшую жылку.

Тонкаю блішчастаю прыладаю ён разьдзелваў на дзье часткі няглыбокім разрэзам тканіны цела, тут-жа лобач з гэтаю жылкаю. Трохі прыгнуўшыся і прылёршыся каленьмі к нечаму цвёрдаму, што было пад сталом ці каля стала, стаяў над гэтым усім Казімер. У тую хвіліну, калі трэба было яму ў нейкае месца выліць некалькі кропель іоды, ён перажыў вялікую напружанасьць дзеля таго, каб паварушыцца і адарвацца каленьмі ад таго цвёрдага. Як-бы гэта быў ён у арганічным і непадзельным адзінстве і з гэтым замолклым профэсарам

стараватым і гаваркім вельмі ў часе звычайнасьці, і з сонным Макарачуком, які цяпер зусім пакінуў быць студэнтам Макарачуком, асобаю, якая магла хварэць, пакутваць ці радавацца. Несьвядома чуў Казімер жыцьцё гэтае істоты толькі праз тое цеснае месца, у якім усё глыбей і глыбей арудаваў ланцет, моцна сьціснуты сухімі і доўгімі пальцамі чужых рук.

І раптам Казімер заўважыў: на адзіны найкаротшы момант доўгі твар профэсара стаў яшчэ даўжэйшым. Сьветлая брыва над правым вокам раптам пасунулася ўверх, і левы кут роту ад'ехаў уніз. Вочы ўскінуліся ўгору, у правы бок, дзе ў утрапэньні варушылася правая брыва. І тады-ж твар зноў застыў, напоўніўшыся больш яшчэ жорсткім маўчаньнем. Казімер сачыў цяпер і за вострым канцом ланцэту і адначасна за тварам чалавека над ім. Чалавек-жа глянуў Казімеру ў твар і апусьціў іх у левы куток разрэзу. І от тут Казімер назаўсёды захаваў у сваёй памяці гэты момант. Ужо ізноў звычайны выраз быў на твары профэсара, але ясна было: опэрацыя была больш складанай, чым думалі. Нават і тыя тры ці чатыры кароткія словы, якімі катэгорычна запатрабаваў чагосьці ад Казімера профэсар, прагучэлі вельмі трывожна ў гэтай напружанай цішыні. Казімер напружваў усе сілы свае, каб перамагчы сваю неспрактыкаванасьць; яна разганяла ў бакі думкі яго, раскідала іх і рабіла слабымі. Яна перашкаджала і моцна адчувалася. І тут от з таго моманту, калі зьмяніўся быў твар профэсара, ён як-бы ўстрапянуўся ад запанаваньня над ім падсьвядомай сьвядомасьці, што ўсё гэтае дзейнічаньне адбываецца над жывым жыцьцём, якое нячутна калоціцца пад ім. Яны трымаюць яго і самі знаходзяцца з ім, і таму ў кожным руху нават пальца такая вялікая даласаванасьць у гэтага стараватага белатварэга чалавека.

І тут выразна, так, як ніколі, уведаў ён і напоўніўся ад гэтага вялікаю радасьцю, што знаходзіцца ў самым цэнтры галоўнага струменьня жыцьця.

Бывала, калі сядзеў ён вечарамі на цёмнай і абодранай канапцы на кватэры ў Панкрата Малюжыча, ён адчуваў сябе вельмі малым і нязначным у гэтым струменьні, як-бы загубленым срод усяго, з чаго складаецца ён. Падобнае нешта было й тады яшчэ, калі падыходзіла пара выяжджаць яму з таго хутара і калі патрэбна было займацца тэй гаспадарскай работай, ад якой ужо цягнула яго.

Панкрат Малюжыч уяўляўся яму вясёлым удзельнікам процэсу жыцьця ў яго найгалоўнейшых накіраваньнях, удзельнікам, які сам гэта і адчувае сябе добра тут, бо нічога іншага няма, што-б магло параўнацца з важнасьцю гэтага процэсу. Нават нешта падобнае чуў і ў Панкратавай гаворцы пра ўсё штодзённае.

Цяпер, у гэтую хвіліну, ён сам сябе адчуў такім-жа вялікім удзельнікам, які сам творыць гэты процэс. І от, слухаючы цяпер ужо частыя, чуць не камандныя, словы профэсара, яго раздражнены голас і накіроўваючы думкі на тое, каб знаходзіцца ва ўладзе гэтых загадаў, ён калаціўся з радасьці, якая запанавала над ім. Надзвычайная лёгкасьць была ва ўсёй істоты яго ў той час, калі канчалася опэрацыя. Ён заліваў іодаю рану і як-бы вывучаў сябе за гэтыя некалькі хвілін опэрацыі.

Яна скончылася больш узбуджана, чым пачалася.

І пасля яе, калі другая зьмена дактароў рыхтавалася там-жа рабіць другую опэрацыю, Казімер некалькі разоў уваходзіў у бальнічны пакой, сам ня ведаючы дзеля чаго, глядзець на хворага. Ён цяпер ляжаў і прасіў піць, ціха скардзячыся, што яго нудзіць.

— Піць,— сказаў Макарачук.

Казімер сказаў яму не варушыцца і падышоў бліжэй да яго. Разгледзеў яго даўно стрыжаную галаву і выраз твару ўтомленага гаспадара-селяніна.

— Колькі я яшчэ буду ляжаць тут?

— Можа, нават менш, як два тыдні.

І больш забараніў ён яму гаварыць, сам поўны жаданьнем сесці каля яго і доўга ня скончыць з ім гаворкі.

З лёгкай адчуваньнем усяго навакольнага вышаў ён з бальніцы.

„Ганяючы паязды па бясконных размахам сваім дарогах, Панкрат Малюжыч творыць процэс жыцця. У гэтым-жа процэсе варушыцца недзе няпрыметная яму маладая сялянка Анця. Таксама і Маня, якая, складам натуры свае, часамі блізка стаяла мусіць да згінення ад свае адзіноты“.

Так от ён ішоў і нёс у сабе гэта. Ён ішоў да Мані. І хвароба яе зацімняла яснасьць яго настройў.

Быў дзень, дзень шырокі і ціхі. Прыбярэжная вуліца маўчала нават і ў слабым руху людзей на ёй. Белыя сьцены другое бальніцы былі поўны ясных колераў ад шырыні дня. Каля яе мураванае агароджы на тым беразе Сьвіслачы варушыліся людзі. Высокае гольце бальнічнага саду за ёю было нярухомым і празрыстым. Здавалася цяпер Казімеру ўсё ціхім тут. І нават моцны і праразьлівы голас хворэе нейкай жанчыны ў псыхіатрычным аддзяленьні бальніцы павялічваў толькі гэтую цішыню. Жанчына, мусіць сялянка, сьпявала „лета“. І веяла ад голасу гэтага сінім далеглядам за пяскавымі дарогамі сярод пустога іржышча. От заціхае вецер, і маўчыць трава. Хмары над зямлёй узнімаюцца вышэй і растуць у страшнай глыбіні. Сіняватае неба, палінялае трохі ад восені, ачышчаецца, і шэры колер дзерава прыдарожных будынкаў нудзіцца сярод вяселасці палёў. Вее слаўнаю прывабнасцю і разгулам прычільных вятроў. От голас жанчыны ўздымаецца вышэй і абрываецца. Раптам ізноў, слабей ужо, пачынае яна сьпяваць. І зноў вострая праразьлівасьць голасу даходзіць да немагчымай вышыні і абуджае палявы спакой. І дзіцячая скарга, і сьмех, і жаночая нудлівасьць і радасьць выростаюць з гэтае песьні і ахапляюць усё. Абарваўшы зноў голас, жанчына раптам пачынае крычаць дзіка і распачна. Так яна прыпыняе Казімера на самым беразе каля іржавых цяжкіх балясаў. Ён стаіць і глядзіць. Спакойна і маўкліва плыве Сьвіслач у сваіх забруджаных берагах. І як-бы нешта пераварочваецца ў ім, ломіцца і крышыцца, і зноў устанавляецца назаўсёды. Знаёмае ўпартае жаданьне дзейнічаць ахоплівае яго. Сплывае некуды далёка былая кагадзе раздвоенасьць. Зьнікае сама. І ён ідзе далей.

Жанчына ізноў сьпявае. Сіняваты пад дрэвамі дом маўчыць і глядзіць на рэчку цемненью сяней скрозь адчыненыя дзьверы. Усходы ганку глуха абываюцца тупым стукам пад нагамі.

За сьцяною ляжыць хвора я Маня...

Вакол і ціха і бурна кіпаць навальніцы гарадскога жыцця.

XIII

Усё было скончана. Калі і былі яшчэ адзнакі тае нядаўнае нерашучасці ў чым-небудзь, дык яны былі вельмі слабымі і паступова сплывалі назаўсёды. Нават выветрывацца пачало з галавы тое ўсё, што мучыла тады ў часе тэй раздвоенасці. Забывацца пачала й гаворка з Абрамам пра Вацю Браніслаўца, і тая нядаўная раздражнёнасьць супроць Абрама Ватасона, хоць нейкае непаразуменьне з прычыны таго, што названа было тады злараднасьцю, засталася. Яно й цяпер выяўлялася,

як ня зусім добрае пачуццё да Абрама, але аб гэтым мала думалася. Было цяпер іншае. І толькі Ваця Браніславец, калі ўспамінаўся, дык быў ён нейк больш незразумелы, і мягчэй было пачало тое незадавальненне ім, якое асабліва востра было тады, калі ўспамінаў ён ці здагадаўся, можа, пра яго адносіны да Мані. Выклікана было гэта ўсё-ж, аднак, тонам тэй гаворкі Абрама Ватасона пра яго. Але гэта было да часу. І згінула яно адразу, у адзін хмура-сіняваты дзень, калі адбылася гаворка ў старым дзравяным доме на Прыбярэжнай вуліцы, каля пасцелі хворае Мані.

Усё ўваходзіць пачало ў сваю звычайную каляіну. Рабіцца пачало падобным да таго, якім было тады, калі ня было яшчэ нават і таго першага ліста ад яе. Толькі ўсё-ж яшчэ больш седзячы ў сваёй каморцы вечарамі над кнігамі, а днём адбываючы сваю практыку ў бальніцы, ён усё больш і больш упэўніваўся ў сваім рашэнні паехаць летам на тыя хутары ці ў мястэчка, зусім адпачыць ад усяго.

Панкрат Малюжыч прышоў да яго ў пасляабедзенны час. Пасля паўдня дзень быў затуманены сіневатымі засціламі веснавое хмураўся. Казімер сядзеў дома.

- Цяпер я прышоў дзеля таго, каб пайсці даведацца яе.
- Добра, я й сам от збіраўся ісці.
- Калі ты быў у яе апошні раз?
- Раніцаю сёння.
- Калі-ж яна паедзе туды?
- У школу сваю?
- Так, калі я яе туды завязу?
- У яе прайшоў пералом хваробы.
- Цяпер з ёю можна ўжо гаварыць зусім?
- Ня зусім яшчэ, але можна.
- Яна нэрвеца?
- Я й сам дзіўлюся, што не.
- Яна спакойная ад таго, што паедзе працаваць.
- Часткова і ад гэтага.
- А яшчэ ад чаго?
- Гэта звычайна. Бачыць, што я клапачуся аб ёй, і рад клапаціцца—і заспакойлася пад брацкаю апекаю.
- А здаволена яна, што паедзе ў глуш?
- Вельмі.
- Як ты ёй сказаў пра гэта?
- Я знаў, што яна будзе вельмі гэтым здаволена і сьняшаўся парадаваць яе.
- Гэта было яшчэ перад крызісам?
- Ну так, у яе тады на нейкі час паменшылася гарачка. Я ёй сказаў пра гэта адразу, прышоўшы, і нават яна ўсхвалявалася вельмі. У нэрвовасці папробавала нават падняцца і сесці.
- Што яна пра ўсё гэта гаварыла?
- Вельмі ўдзячна табе.
- Я ніколі ня думаў, што так хутка й удала ўсё зробіцца.
- А ведаеш ты, ты вельмі блізка захапіўся гэтаю справай.
- Захапіўся, але прызнаюся табе, у часе ўсяго гэтага адчуваў сябе няважна, бо, проста кажучы, няпрывычна гэта было для мяне... Цяпер вельмі добра. Наагул-жа дык усё гэта нейк аж урэзалася ў маё асабовае жыццё. Ведаеш ты, гэта так бывае часам, пасля чаго некаторыя людзі, гэтыя самыя, што так выпадкова сустракаюцца на дарозе, пачынаюць быць блізкімі...

— І можа нават на доўгі час.

Яны пайшлі паволі.

Як і заўсёды, ціха было тут. Сястра, прысланая з бальніцы, пераглядала старую нейкую пажаўцелую кнігу і спаткала Казімера радаснымі для яго словамі:

— Сёння мы больш, як заўсёды, гаварылі.

— А цяпер?

Ён сказаў гэта ціха, баязьліва, каб не пабудзіць яе.

— Цяпер другая ўжо гадзіна, як сон апанаваў яе.

За вельмі кароткі час прыходзіла аднекуль і зноў адыходзіла гаспадыня, як і заўсёды заклапочаная справамі свае падзённай работы. Мусіць ёй слаўна было гаварыць пра гэта: яна некалькі хвілін пастаяла, прыпёршыся да ўшака, раскажваючы пра свой разьбіты ўчора на рабоце палец. І яшчэ некалькі разоў прыходзіла і адыходзіла. Яна парушала цішыню дома стукам сваіх вялізных ботаў. Гаворкаю сваёю яна не пабудзіла Маню. Сястра пашла пахадзіць па вуліцы. Цішыня, якая засталася пасля яе адыходу, панавала доўгія хвілін пятнаццаць, і тады сам сабою прайшоў сон хворае. Слабыя адценьні радасці Казімеру і Панкрату выявіліся на твары яе.

— Я зараз зусім устану.

Жартаўлівым тонам адказаў ёй Казімер:

— Ты яшчэ ў нас паляжыш доўга.

— Я вас завязу пасля ўсяго на тую глухую станцыю.

Яна слаўна ўсміхнулася Панкрату. Была на твары яе ветлівасьць і рэдкае за гэтыя часы адсутнічаньне клопату.

Тады мне казалі, я цяпер і сама не памятаю хто, так усё ў галаве у мяне няясна, як-бы гэта вельмі даўно было, казалі—што там лясы цягнуцца скрозь.

— Лясы.

— Я вам вельмі ўдзячна за гэта ўсё...

— Там вы нават, калі спадабаецца вам, можаце й застацца на больш доўгі час.

— Можна я й зусім надоўга там застануся.

— Апроч усяго іншага, там і мясцовасьць вельмі жывая.

— Але вее лесам і спакоем.

— Як і заўсёды ў лясох.

Ёй было цяжка гаварыць. Ружовасьць на твары пачала зьбірацца густымі лапінамі. Слабаю рукой яна паправіла кут падушкі і змоўкла на кароткі час.

— Казімер сказаў ёй:

— Ты маўчы, а мы тут пасядзім, пакуль ня прыдзе час ісьці нам. Заўтра я прыду пазней.

Яна ледзьве кінула галавою, мусіць аддаючыся апанаваньню дрымоты. Панкрат Малюжыч ні то ёй, ні то Казімеру раскажваць пачаў, як ён клапаціўся аб яе справе ў канцэлярыях. Раптам яны ўдвох заўважылі: лёгкая ўзбуджанасьць зьявілася на яе твары, яна расплюшчыла вочы і падняла ўгору твар. Яна паведаміла голасам такім-жа самым ціхім, як і раней:

— Прыходзіў Ваця Браніславец.

Казімер узбудзіўся:

— Што ён гаварыў з табою?

— Ён ня быў тут.

— А як?

— Ён быў толькі ў сенцах. Вельмі ціха пастукаў у дзверы, і выйшла да яго сястра, бо ня было гаспадыні. Я спала тады. Так мне расказвала сястра. Ён папытаўся пра мяне, і сястра казала, што вельмі ўзбудзіўся, пачуўшы, што я хворая.

— Пробаваў сюды заходзіць?

— Не, ён адразу пайшоў.

Больш яна не гаварыла. Зноў хворая дрымота заплюшчыла вочы ёй.

Казімер здагадваўся болей, чым ведала яна. Пасья, калі многа што змянілася, калі нават самыя ўспаміны аб гэтых жорсткіх днёх хваробы яе пачалі прытупляцца, тады нават і то ня мог ён выразна ўразумець той прычыны, ад якое зноў нейкі незразумелы наплыў нечага падобнага да варожасці да Браніслаўца з'явіўся ў яго.

Ваця. Калі Абрам весела гаварыў пра тое, як ён прасіўся ў яго, тады хацелася яму абстаяць яго. І гэтая прычына ляжала ў тоне Абрамавых слоў. Цяпер-жа, няясна адчуваючы і здагадваючыся, чаго Ваця цяпер прыходзіў сюды, ён адчуў нешта вельмі падобнае да няглыбокае злосьці. І з гэтага дня пачуцьцё гэтае не пакідала яго доўгі час, аж да таго спаткання з ім ў лясох, якое адбылося пасья.

Цяпер ён, прычакаўшы сястру, пакінуў Маню, якая цяжка дрымала, нічога не заўважаючы вакол сябе. Твар яе быў ружовы і лоб мокрый ад хворага поту.

Панкрат Малюжыч больш не заходзіў сюды. Наступны доўгі час ён нават ня бачыўся і з Казімерам. Хістаючыся думкамі, ці згаджацца яму пакідаць свой паравік дзеля сталае працы ў мясцкоме чыгуначнікаў, ганяючы паязды па сваёй звыклай, знаёмай пуціне, мераючы найвялікшыя прасьцягі рухам машыны праз глуш дзеравяных вёсак, праз ціхіх станцыі і паўстанкі, да буйных цэнтраў, і адчуваючы гэтае хістаньне сваё наконт паравіка і мясцкому, ён аднак грэў у сабе плян, які й яму самому часамі здаваўся дзіўным сваёю нязвычайнасьцю і сьмеласьцю.

Таксама, як і Казімер у гэтыя дні. Не займаючыся сваёю работаю толькі ў часы падарожжа з кватэры ў бальніцу і назад, а пад вечар у дзеравяны дом на Прыбярэжнай вуліцы і ў часе абеду—ён думаў. Думкі былі ўпартымі і моцнымі.

Вечарамі дома ён па некалькі разоў думаў над праверкаю сваіх практыкаваньняў, пашыраючы іх, свае практыкаваньні, і пачынаючы рыхтаваць праз іх вялікі навуковы даклад.

У ночы, канчаючы работу, выходзіў на вуліцу, каб свежая паветра ачысьціла яго ад утомленасьці. Зыкі ночы хвалявалі яго, як-бы гэта ён быў заўсёды адарваны ад іх нечым іншым, і як-бы яны нудзіліся па ім, што яму было цяжка заўсёды чуць і перажываць іх.

І ён сам у тыя хвіліны нудзіўся па іх.

XIV

Пасья пералому хвароба Мані хутка праходзіла.

У першыя дні хворага беспамяцтва найкаротшыя хвіліны перажываліся ў ёй, як-бы вечнасьць. У тыя гадзіны, калі прыходзіла яна да сьвядомасьці, яна бачыла вакол сябе гэты цесны пакой, які пачаў ужо здавацца прытульным. Ёй хацелася гаварыць с сястрою, але цяжка было гэта ёй. У такія гадзіны некалькі разоў бачыла яна Казімера; ён прыходзіў і не сядзеў доўга, аднак-жа, калі яна ўзрокам вачэй прасіла яго, ён заставаўся і надалей.

У адну з такіх хвілін яна і дазналася пра тое, што будзе куды ёй ехаць, як толькі адчуне. Задавальненне жыцьцём у гэтую хвіліну

бурна ўзнялася ў ёй. Ёй зараз-жа, як у гарачыню піць, захацелася ўстаць і рабіць што-небудзь, не ляжаць і не сядзець ціха. Гэты бурны ўзрыў цягнуўся доўга, і цяжка было ёй заспакоіцца.

Часта былі ў яе цяпер гэтакія ўзрывы. Кожны раз, калі праходзіла беспамыслы, яна скрозь хворую немагчымую думку чула паўнату жыцця. Тая дапамога, якую зрабіў ёй Панкрат Малюжыч, павялічвала гэта, і ёй у тых хвілінах здавалася, што даволі ёй толькі падняцца і прайсці па хаце, каб зараз-жа ўзяцца за ўсякія звычайныя справы. Пасьля, праз самы малы час, гэтыя-ж самыя думкі вельмі ўтамялялі яе, і зноў надыходзіла забыццё ўсяго, і ў гэтым забыцці пачынаўся як-бы другі сьвет, сьвет шалёных фантазмагорый, якія поўнілі яе па той бок здаровай сьвяздомасьці. Цяпер яна як-бы падала некуды, і гэтаму ня было канца. Нават, калі расплюшчвала яна вочы і затуманеным узрокам бачыла кут падушкі, ён раптам уяўляўся ёй як-бы нейкім мяккім і пакутным цяжарам, які бясконца душыць і будзе душыць яе. Але яна ў гэтай хворай сьвяздомасьці аддавалася гэтай пакуце, не маючы сіл дзейнічаць.

Пасьля раптам праходзіла гэта, паўставалі перад ёю знаёмыя твары, і незнаёмыя. Ветлівая радасьць сьвяцілася ў знаёмых тварах. І людзі гэтыя, заўсёды блізкія, прыходзілі да яе ў нейкім дзіўным становішчы. То малая Анця стаяла перад ёй, ня могучы выгаварыць слова, то бацька зьяўляўся на парадзе да яе з нейкім сваім клопатам. Пасьля й гэта праходзіла, і заставалася толькі цёмнае бяздоньне з іскрамі нейкага жорсткага сьвятла; і яна падала ў гэтае бяздоньне, ня могучы ніколі ўпасці.

І от часам скрозь усё гэта, што з сілай маланкі й грому кожны атом часу зьменьвала адно другое, у гэтым самым беспамыслым прабуджваліся як-бы слабыя аднакі сьвяздомасьці таго, што Панкрат Малюжыч усё для яе зрабіў і што па той бок таго становішча, у якім яна цяпер апынілася, лежачы от тут, у гэтым прытульным пакоі на цяжкай і гарачай падушцы, па той бок гэтага пачынаецца нешта радаснае і слаўнае. Яно хутка будзе зусім блізка, апануе ёю, прынесшы шчасьце.

І будзе гэта хутка.

Пасьля гэтага раптам заўсёды зноў уздымаліся ў ёй тэты ўзрывы, поўныя захапленьнем, якімі было напоўнена і ўсё наступнае беспамыслы. У гэтыя-ж хвіліны сястра падбегала да яе бліжэй, не дазваляла ёй паднімацца, часам трымаючы яе за рукі.

Так праходзілі доўгія дні.

У часы сьветлага і чыстага спакою, калі прыходзіла яна да памяці і калі ня было Казімера, яна страшна жадала бачыць яго тут. І гаварыць з ім аб усім найдробнейшым, нязначным дзеля звычайных разуменьняў, але патрэбным і слаўным, што заўсёды напаўняе жыццё і мала кім і калі прыкмечаецца.

Казімер зьяўляўся і прыносіў ёй радасьць спатканьня.

Адзін раз, пасьля таго, як пайшоў Казімер і як яна сама старалася заснуць, вайшла гаспадыня і паціху сказала:

— Да вас нехта прыходзіў.

Сястра пробавала сьцішыць яе, але Маня пачула і расплюшчыла вочы.

— Хто прыходзіў?

Яна думала і чакала, што прыйшоў Панкрат Малюжыч.

Жанчына сказала:

— Нейкі хлапец.

— Хто?

— А я ня ведаю, хто ён.

Сястра заўважыла, стараючыся спыніць гэтую гаворку:

— Можа так хто, выпадкам.

Жанчына растлумачыла:

— Ён спачатку хацеў зайсьці, пасьля, калі дазнаўся, што вы хворая, пастаяў, падумаў і пайшоў да хаты.

— А чаго-ж ён пытаўся?

— Скажаў, каб я вам сказала, што прыходзіў Ваця. Скажаў і прозьвішча, ды я забыла.

— А што больш гаварыў?

— Я-ж вам сказала, што пастаяў і пашоў.

Жанчына пайшла і зноў надыйшло маўчаньне. Сястра пачала глядзець у вакно.

Маня ніякага значэньня гэтаму Вацінаму прыходу не надала. Бо была забыта цяпер, за ўвесь гэты час, тая гаворка, якая трохі высьвятліла паводзіны Ваці ў адносінах да яе, гаворка, якая адбылася між ёю і Казімерам у першы час іхняга спаткаваньня. І пачула Маня вестку аб прыходзе Ваці Браніслаўца, як звычайнасьць, над якою не магла яна цяпер раздумваць.

Былі й такія хвіліны, калі яна адчувала сябе зусім добра і сама сабе здавалася яна зусім здароваю. Але гэта былі кароткія надыходы часу, пасьля якіх больш яшчэ згушчалася над ёю цяжкасьць хваробы.

Пэралом праходзіў пакутна.

І ўжо на другі дзень пасьля яго яна была надзвычайна слабаю, абыкавай да ўсяго вакольнага і да кароткіх наведваньняў Казімера, і да клапатлівага догляду сястры. Слабыя правыя думкі хісталіся ў галаве яе. Аднак, ніякае выразнасьці ў гэтым ня было.

Яна й не прыкмячала сонечных дзён за вакном цеснага пакою, толькі часам уваходзілі ў яе слабую сьвядомасьць густатою сваёю медзянай зыкі блізкіх званюў, нейкі востры стук з вуліцы і часам праразьлівасьць галасоў.

А як пачало праходзіць усё гэта, раптам—адчулася ўсё. Узнялася вялікая гармонія тае часіны, у якую згинула самая сіла хваробы. Сонечныя праменьні, што ляжалі на палінялай фарбе дзьвярэй, зьяўляліся вясёлаю патрэбнасьцю і ўцехаю таксама, як уцехаю магло здавацца ўсё. Ужо ўзьнімаліся і пачыналі кіпець сілы жыцьця. Ужо й думка рабілася цьвёрдай і ў спрыманьні рыхтаваліся да ўваходу ў іх сьвету.

Цяпер зьяўляліся жаданьні моцных зыкаў, або працілегласьці—шырокай і вольнай цішыні на сонечнай зямлі. Павольны ход часу радаваў яе. І радасьць гэтая была цяпер роўнаю, без такіх вострых узрываў, што былі раней.

Слаўнымі былі гэтыя дні.

Яшчэ больш, як першыя дні прыезду сюды яе, чулася ясна. Яна пазнавалася і ў выглядзе асьвечаных сонцам сыцен пакою, і ў нячутных плынях сонечнага сьвятла з вакна, і ў лёгкай празрыстасьці наветра вакол. Ня бачылася, але адчувалася глыбіня чыстага неба і пустая лёгка сінь яго.

Вечары прыносілі ціхі спакой чалавеку. Вечарамі цяпер яна падоўга ляжала, просячы не запальваць сьвятла, ахвачаная гэтым спкоем. За гэты час змянілася некалькі сёстраў каля яе, і от адзін раз яна адчула, што можа цяпер адна, і з таго дня толькі старая гаспадыня заходзіла да яе вечарам. Заняты працаю Казімер заходзіў цяпер да яе радзей. Гаспадыня прыходзіла ўтомленая днём, садзілася,

пазяхала і ўздыхала, могучы доўга так сядзець і гаварыць нават маўчаннем сваім. Адзін раз яна сказала, хаваючы твар у сцёнях месячнага змроку:

— Божа мой, міленькі мой, што гэта з ім робіцца.

— З кім?

— З братам.

Маня не зразумела. І яна растлумачыла:

— З Радзівонам... З Насьціным бацькам.

— А што?

— Я ў яго была кагэдзе, дык мне аж у сэрца кальнула.

— Чаму?

— Я не ведаю, што з ім рабіцца пачало. Раней, калі вып'е ён, дык гаворыць, гаворыць, а пасля спаць пойдзе, а гэта—сядзіць, плача і ўсё строіцца ехаць да Насьці.

— Зусім?

— Хто яго ведае.

— А чаму яму не паехаць, хоць даведацца яе?

— А ці ўспомінала яна калі яго?

— Часам даволі часта.

— Мож яна й адцуралася яго ўжо зусім. Што-ж, цяперашнім сьветам дзеці забываюць на бацькоў.

Маня пастаралася заспакоіць яе:

— Не, Насьця не такая.

— Я й думаю, што не такая... Я-ж яе на руках вынасіла, над яе ня было лепшае дзяўчыны тут... Дык яно ня дзіва, што Радзівон так засумаваў па ёй, дачце роднай. Сядзіць гэта зусім адзін у хаце і сумуе. Плача, як малое дзіцянь. Што я яго папаўгаворвала, а ён, небарака, усё сваю крыўду выказвае. Я, кажа, адзін застаўся і ніхто мяне ведаць ня хоча. Мож я памру хутка, і ніхто добрым словам не ўспамяне. Насьця, кажа, добрая, яна мяне не забудзе, але ці да гэтага ёй цяпер. У яе свая сям'я і свой клопат...

— Хіба-ж Насьця ня піша яму пісем?

— Яна можа і піша, але што ты яму зробіш, яму так здаецца. Вядома, ён нездараўчаны цяпер стаў, немагушчы; ён і здаўных быў хваравекаваты. А цяпер ячшэ горш, можа й сапраўды гэта ён чуе, што доўга на сьвеце не пажыве. Да й ня дзіва, што-ж ён бяз ніякага догляду, каму гэта клопат пра яго, што ён там адзін, часам можа недагледжаны і няма яму часам нават каму слова сказаць.

Яна заплакала, глядзячы на Маню.

— ...Вы от тут ляжалі хворая. Я глядзела на вас і ўсё думала і бедавала так, як цяпер па Радзівону. Божа-ж мой, міленькі мой, прыехала адна, ліха ведае адкуль, ні сваякоў тут, нікога, мусіць не салодка жылося, калі захварэла адразу. Гэта добра, што брат якраз знайшоўся тут, а то, вядома, што-б я магла тут адна парадзіць. Я старалася-б ад чыстага сэрца, але ці магла-б я зрабіць усе, што трэба было. Хто мне паверыў-бы, што тут такая патрэба нагальная...

— Цяпер ужо я буду старацца вам аддзякаваць за ўсю вашу дабрату.

— Дык я-ж вельмі рада, што хоць трохі памагла вам, калі вы так з Насьцяю дружылі. Што-ж, з усякім чалавекам можа так здарыцца, ці гэта-ж дзіва, жывучы на сьвеце. От так мы ўсе жывом, жывом, а што з намі здарыцца, нічога ніхто ня ведае. Гэты самы Радзівон, колькі ён за сваё жыццё гора ўжыў, як быў маладым, дык

з малых дзён як пашоў у работу, ды ў клопат, а пасья салдаты з яго чуць духу не дасталі. А вярнуўшыся таксама, як упрогся, дык ніколі нават і спакою ня меў.

— А вы з ім жылі?

— Я ўсякся жыла... Я жыла і з ім і асобна. А пасья, як замуж пашла, дык мы з ім так мала і былі разам. Вядома, у яго свой клопат, а ў мяне свой. От так мы ўсё й жывом... А вы, чула я тут гаворку ў вас, недзе ўжо работу дасталі.

— Дастала.

— Прыслухала я, што некуды выедзеце.

— Выеду.

— А калі?

— От як устану і зусім папраўлюся.

— Хаця-ж ці добра там будзе?

— Пабачым, здаецца мне, што добра.

— А далёка куды, ці тут дзе блізка каля гораду?

— За некалькі станцый ад гораду, па чыгунцы. Расказвалі мне, што там вельмі вялікія лясы. Лясы і лясы. Смольная хвоя скрозь. А тымчасам ідзе ясна і лета. От я думаю там і направіцца зусім.

— Вы кажаце лясы... Гэта-ж сягоння і Радзівон, от як я кагадзе была ў яго, дык усё ўспамінаў нейкія лясы. Гаварыў усё пра нейкага, што таксама ў лясы выязджае і заходзіў да яго кватаранта, а пасья зайшоў да яго самога, нават нейкую, казаў, малую справу меў, і яны разам выпілі... Я от што, нават-жа й забыла я. Гэта-ж усё думала ідучы. Мне нават Радзівон і называў яго, дык я с пачатку і падумала — знаёмае нейкае імя і прозьвішча, а пасья ўспомніла, што гэта-ж ён заходзіў тады да вас, ды пайшоў назад, даведаўшыся, што вы хворая...

Устрыожаным голасам Маня запытала:

— Ваця Браніславец?

— Так, здаецца, гэты самы.

— А ў якія лясы гэта ён збіраецца ехаць?

— А хто-ж ято ведае. Ці мала лясоў на сьвеце.

— А так брат ваш нічога больш не гаварыў?

— Пра што гэта?

— А вот так, што-небудзь пра гэтага чалавека, або ў якую мясцовасьць ён паедзе. Дзе тыя лясы?

— А што ён мне можа сказаць, ён мусіць з ім незнаёмы быў да сёняшняга вечара. У яго-ж так бывае. Заўсёды так. От спаткае чалавека, здружыцца з ім. Ён-жа добры. Кожнаму верыць. Ён з усімі так...

— Дык ён нічога больш не гаварыў?

— Нічога не расказваў. Выпіў, кажа, з ім, а ён ад'язджае ў лясы на нейкую работу там. А чаго ён заходзіў да гэтага кватаранта яго, таксама я ня пытала. Нешта мне канешне ўсё ведаць.

— А больш ніхто да мяне не заходзіў гэтымі часамі?

— Ніхто не заходзіў. А можа хто й заходзіў, як мяне дома ня было. Вы тут ляжалі, а я на работу хадзіла. Жыць-жа трэба на сьвеце. А я ведаю, што раз сястра міласэрдная тут сядзіць, то вы будзеце дагледжаны. Каб гэта, ня дай божа, ня было на каго пакінуць, тады ўжо другая справа. А гэта, я-ж кажу... Я й сама хварэла ня вельмі даўно, але тады яшчэ хлопцы мае былі дома, пры мне. Дык гэта яшчэ паўбяды... Калі дзеці добрыя, ды жывуць яны разам, дык тады і лад ёсьць у чалавека. Гэта напэўна...

Яна яшчэ нешта хацела сказаць больш, але чамусьці змоўчала, уздыхнула і стомлена пазяхнула. Так памаўчаўшы, зноў пачала выціраць рогам хусткі свае заплаканыя вочы і заўважыла:

— Хаця-б вы ўжо скарэй папраўляліся. Вам і самім весялей было-б.

— Ды цяпер ужо нічога.

— Яно-та нічога ўжо, дзякаваць богу, але ўсё-ж скарэй бы вы тады пры дзеле былі. Я дык так думаю.

— Яно-ж так. Тады-б я вам пакінула ўжо надакучаць тут.

— Гэта нічога, што надакучаць, вы мне тут нічога, можна сказаць, не надакучылі. Зімою, дык у мяне тут, у гэтым пакоі, кватаранты былі, а гэта выехалі. Усёроўна ў мяне тут пуста было. А раз вы з Насьцяю дружылі гэтак, дык я нават і рада, што вы сюды з'явіліся. Я люблю памагчы чалавеку. „Можа калі й мне хто паможа. Я-ж кажу.

Яна ізноў стала маўчаць, заспакойваючыся ад сьлёз сваіх.

Цяпер Маня надавала большае значэньне таму, што заходзіў сюды Ваця Браніславец. „Можа ён нарочна гэта едзе якраз туды, у ласы ў тыя, куды я мушу хутка ехаць. Можа ён дазнаўся пра гэта ў Панкрата Малюжыча, можа ён знаёмы з ім і знарок усё гэта робіць“. Нічога ў гэтым асаблівага ня бачыла яна, аднак-жа лёгкай нэрвовай нейкай трывога апанавала яе. Яна так сядзела ў ясным змроку месячнага вечару, укрываючы на пасьцелі ногі ватоваю коўдраю, радуючыся выздараўленьню свайму і чамусьці не пакідаючы ўсё трывожыцца ад гэтае весткі пра паездку ў ласы Ваці Браніслаўца. Хацелася даведацца ёй, у якую мясцовасьць едзе ён. І ў гэтым было для яе самое непаразуменьне—што гэта наагул робіцца з гэтым чалавекам, калі ён заходзіў сюды, і цяпер от гэтакая вестка пра яго. Пасьля, нават ня ўзабаве пасьля таго, як зусім паправілася яна, было ў яе гэтае непаразуменьне, чаго яна трывожылася так пра гэтую такую нязначную і звычайную вестку. Аднак-ж цяпер настрой гэты доўга не пакідаў яе. Яна ўсё дапытвалася ў той вечар у жанчыны:

— А другі раз ён не заходзіў пасьля таго, як застаў мяне хвораю?

— Хто гэта?

— А гэты самы Ваця Браніславец.

— Не, не заходзіў.

— І нічога пэўнага больш не гаварыў тады, чаго прыходзіў ён?

— Не гаварыў... А вы добра ведаеце яго?

— Ня добра, але ведаю трохі.

— А хто-ж ён такі?

— Тут недзе працуе.

— Вы здаўных яго ведаеце?

— Ён зямляк мой.

— А вельмі далёка адсюль вы радзіліся і гадаваліся.

— У гэтай самай акрузе, але далёка адсюль. Там каля мястэчка хутары і вёска.

— Дык і ён з хутару?

— З мястэчка.

— От што. Мусібыць-жа, нечага трэба было яму, раз ён заходзіў,

— Маня памаўчала.

— Калі вам трэба, дык я магу заўтра пайсьці да Радзівона і запытацца, можа ён гаварыў яму, куды ён едзе. А не—дык я магу у гэтага самага цырульніка, яго кватаранта, запытацца. Ён павінен ведаць. раз яны з ім дружаць.

— Хіба яны дружаць?

— А от яшчэ сьнег быў добра не растаў, як я раз вечарам была ў Радзівона, дык бачыла, што ён нечага аціраўся каля цырульні, та мусіць-жа яны знаёмыя блізкія... А можа гэта ён галіцца хадзіў, хто яго ведае. Можа яно й так. Але, калі хочаце, я запытаю.

— Не, ня трэба. Вы не пытайце.

Яна запаліла агонь, яшчэ пасядзела трохі і пайшла адпачываць ў свой большы пакой, пакінуўшы Маню адну, якая доўга сядзела, акрыўшыся коўдраю і стараючыся забыцца пра гэтую вестку і насамаяцца над сваёю нічым не апраўданай хвораю трывогай.

Такія доўгія і падобныя да гэтае гаворкі з жанчынаю адбываліся часта цяпер. Маня любіла іх. Простая і слаўная жанчына гэта мір і супакой прыносіла з сабою. Скардзячыся і гаворачы, зыцьвярджаючы факты жыцця і не паглыбляючыся ў разуменьне іх, яна зьяўлялася для Мані, як-бы працілегласьцю ўсім тым падзеям, якія абкружвалі яе ў апошні час. Гаворкі гэтыя не пакідалі ў ёй абсалютна ніякага сьледу ў думках, не абуджвалі іх і толькі пакідалі пасля сябе патрэбную цяпер для яе ціхасьць і спакой у настроях.

Кожны новы дзень звярочваў ёй сілы і здароўе.

Адзін раз яшчэ вестка ад Ваці Браніслаўца патрывожыла яе. Жанчына прыйшла з работы, стукала ботамі сваімі па суседнім пакоі, пасля стукнула дзвярыма, пагаварыла з нейкім у сенцах і прынесла лісьмо, сказаўшы:

— Паштальён прынёс.

— Хіба вы каму паведамлялі адрас мой?

— Не, нікому я не гаварыла.

Жанчына пашла, а Маня паглядзела на конверт і ўбачыла: штамп быў толькі мясцовы.

Ліст быў ад Ваці Браніслаўца. Было напісана некалькі радкоў: „Бачу я вас на вуліцы, як вы ішлі, пасля заходзіў сюды, але не захацеў вас трывожыць хворую. А перад гэтым даведаўся, што вы былі у N, і хацеў ехаць туды, каб пабачыцца з вамі. Гэтымі-ж днямі я еду, мусіць аж да самае зімы, на лясную работу (тут была названа чыгуначная станцыя) і я хачу пабачыцца з вамі. Калі вы дазволіце гэта, дык я вас прашу напісаць мне некалькі слоў. (Тут быў напісаны адрэс). Вельмі прашу вас. Ваця Браніславец“.

Станцыя была ня тая. Яна палажыла ліст на вакно, ня ведаючы, што рабіць і як думаць пра гэта. Першая яе думка была—паказаць усё гэта Казімеру. Аднак, няўзабаве думка гэтая страціла сваю выразнасьць, і яна старалася пакуль ня думаць пра гэта.

У наступны пасля гэтага дзень яна прабавала хадзіць па пакоі, стаяла трохі каля вакна, глядзела на сьціснутую нахмуранымі берагамі Сьвіслач і з задавальненьнем слухала дзяціны і птушыны тлум за вакном. Цягнула яе прайсьці па гарадзкой вуліцы, адчуць пад нагамі цвёрдасьць тротуару і самой увайсці на цэлы дзень у заклапочанасьць гарадзкога жыцця. Радасныя сілы звярочваліся да яе.

Яскравая каляровасьць усяго вакольнага весяліла ўзрок. За вакном алчуваўся вецер. І здавалася, пахне ён вольнымі прасторамі і ў выглядзе голяя, якое варушылася зьлёгка пад яго слабым напорам, адчувалася веянне яго неабдымнае волі.

Лёгкі пыл узняўся быў на працілеглым беразе. От заварушыліся там людзі, прайшлі, а от іншыя ужо зьмянілі іх. А от блізка, на самай Прыбярэжнай вуліцы, твар старога чалавека здаўся надзвычайна ветлівым і добрым. І ўсё разам з гэтым як-бы ўсміхнулася ў надзвычайным удуме і ласкавасьці. Над усім сьвяціла сонца.

У яе зьлёгка закружылася галава, яна ўсхвалявалася ад ачування жыцця.

Ківаючыся ў бакі ад слабасці яшчэ, яна дайшла да пасьцелі, агледзела пакой, сонечныя лапіны на столі і лягла... Так доўга ляжала яна, адчуваючы ўсё, як сьвет зноў ўцягвае яе ў сваю каляіну і як паўната жыцця зноў апаноўвае ёю.

Так вельмі доўга ляжала яна, аж пакуль не пачаў схіляцца да блізкага канання свайго дзень.

Тады прыйшоў Казімер.

Недзе, за зямнымі далеглядамі, вечар рыхтаваўся зьбіраць сумныя адценьні свае. Горад-жа гучэў яшчэ самым разгарам свайго кіпеньня... На агульным фоне стрыманата гулу, які даб'ягаў сюды з навакольных вуліц, абзываўся моцна, зусім блізка недзе звон. Ён быў густы і цяжкі, і Маня памятала, як у часе хваробы яе зык гэты заўсёды непакойў яе, балюча ўваходзіў у сьвядомасьць цяжкасьцю тупое густаты свае. Цяпер-жа здаваўся ён нават патрэбным для паўнаты ўсяго.

Казімер быў утомлены і рад быў сядзець тут. Яны радысна ўсьміхнуліся адзін аднаму. Яна зноў паднялася, устала і села на крэсла каля вакна. Казімер хадзіў ад дзьвярэй да пасьцелі і назад, адчуваючы патрэбнасьць руху пасля сядні на адным месцы.

— Цяпер я змагу неўзабаве ехаць туды.

— А можа табе рана яшчэ. Там-жа за работу трэба будзе брацца табе.

— Мяне непакойць тое, што трэба брацца за работу, а я не магу быць там. І там усё чакае мяне.

— Аднак-жа яшчэ дзевядзецца перад гэтым праверыць здароўе тваё. Бо так-жа табе ня можна ехаць яшчэ.

— А я чакаю з нецярплівасьцю ад'езду таго.

— І я чакаю свайго ад'езду.

— А цябе не пакінула ўсё думка тая паехаць туды, у мястэчка пад той хутар.

— Ну так. Я ўсё думаю туды ехаць. Хоць на адзін месяц, калі больш нельга будзе.

— А мне дзіўна нейк, што цяпер, калі пачала папраўляцца я, ня гэтак цягне мяне, як раней, пабыць там.

— Во гэта зьмяніла ў цябе гэтае жаданьне тое, што ты на новую работу выедзеш хутка. І ў добрую мясцовасьць, дзе ты здолееш і працуючы адпачыць. Гэта напэўна так.

Яна раптам прыпомніла і сказала:

— Нядаўна я трывожылася.

— Чаго?

— Нават у зьвяўку з сваім ад'ездам.

— Хіба што здарылася?

— Нічога не здарылася. Цяпер і самой мне трохі сьмешна над сабой

— Аднак-жа нешта было.

— Ваця Браніславец мне пісаў.

— Аб чым ён піша?

Бачачы, што ў вачох яго раптоўна бліснулі агні, яна пастаралася спакойна ўсьміхнуцца:

— Можа і нядобра, што я табе паказала гэты ліст, бо я й сама не дадаю гэтаму ніякага значэньня. Мала што.

Яна яшчэ глядзела, як Казімер трохі як-бы ўсхваляваўся нечага і, сама ня ведаючы чаму, глядзячы на яго, разарвала гэты ліст вельмі спакойна і акуратна, і палажыла на стол, дзе ляжалі няпрыбранымі ўсялякія абрыўкі папер і цяпер непатрэбныя ўжо рацэпты.

— На што ты зрабіла гэта?

Яна з запытаннем паглядзела Казімеру ў вочы.

Ну так, на што ты парвала?

— Тады яна адчула сябе як-бы вінаватай перад нейкім:

— На што мы надаём значэнне ўсякаму нязначнаму ўчынку. Вельмі шмат мы займаемся дробязямі.

— Ваця Браніславец — ён такі, што я быў нават на адзін момант чуць не ўзненавідзеў Абрама за яго зладнасьць над ім, сам-жа ня ведаю чаму ўсё-ж ня люблю яго. Мне здаецца, што доўга прыдзецца яму яшчэ хістацца на зямлі, пакуль ён цвёрда стане на ёй.

— Што значыць хістацца?

— Я табе здаецца гаварыў нешта пра яго ў часы першага нашага спатканьня.

Яна падумала трохі. Пасьля слабыя адценьні нечага падобнага на зьдзіўленьне асьвятлілі твар яе. І ў гэтым было нешта тое, што прымусіла Казімера быць уважлівым:

— Што ты хочаш сказаць?

— Я от тады слухала цябе, пасьля-ж нейк за ўвесь гэты час вы самі ўсе дапамаглі мне ў тым, што перада мною высвятліліся адносіны да яго Абрама, адносіны да яго ўсіх вас. У тым, што я скажу, няма нічога вельмі прыхільнага ў мяне да яго, я ад яго далёка заўсёды стаяла, і я яго мала ведаю. Аднак, мне здаецца ўва ўсім гэтым не хватае аднаго самага важнага. Вы столькі гаворыце пра яго, што робіцца ясным, што вы цікавіцеся ім. Чаму—гэта не важна для таго, што я сказаць хачу. І чамусьці, так многа гаворачы пра яго ўсякія гэтыя хістаньні, ніхто не падумаў—а ці памог яму хто пазбавіцца гэтых хістаньняў...

— У гэтым цяжка дапамагчы чалавеку.

— А можа якраз ня цяжка.

— Здаецца, што ня так.

— Якраз так. Во цяпер я сама адчуваю, што мне самой дапамаглі цяпер, і гэта для мяне будзе мець вялікае значэнне ў маім далейшым жыцці.

— У якім-жа?

— Хоць-бы сабе ў тым, што называецца духовым жыццём, ці як іначай, ты мяне тут разумееш.

— Няўжо ў гэтым сэнсе для цябе ўсё гэта такое вялікае значэнне мець будзе.

— Цяпер ужо зусім іначай ўсё ўва мне... можа тут вялікую ролю адыгрывае тое, што я перахварэла, як-бы перагарэла ўся, можа маё выздараўленьне расчысьціла ўсё тое, што грамадзілася ўва мне, аднак-жа ясна адно, што цяпер от усё зусім інакшым мне здаецца, чым было тады, калі я кагэдэ што зьявілася сюды, асабліва, калі першыя гадзіны сядзела тут, у гэтым пакоі, або пасьля вечарам хадзіла з табою па гэтай вась вуліцы. Сам ты, мусіць, адчуваў тады, што нейкая цяжкасьць душыла мяне. Праўда, усё гэта пачало рассявацца назаўтра ці напаслязаўтра, калі была я ў Панкрата Малюжыча і гаварыла з ім. Такое ўражаньне зрабіў ён на мяне, проста сам сабою. Я-ж нічога тады ня ведала яшчэ, што ён так дапаможа мне... Цяпер ты мне павінен расказаць нешта большае пра сябе, што гаварыў дагэтуль.

— Што?

І ён, радасна сьмяючыся, глядзеў на яе.

У наступныя хвіліны было ўжо яму слаўна разказваць ёй аб сваіх плянах, звязаных з работаю. І дзіўна—займаючыся сваёю працай, ніколі дагэтуль не дзяліўся ён ёю ні з кім. Калі й гаварыў каму, дык спатыкаў у адказ або сухое спачуваньне, або нават і непатрэбныя часам парады. І ўсё гэта мела характар сухое справы, чэрствых разважанняў. Гэта ён сам заўважаў нават яшчэ ў бытнасьць сваю студэнтам. Цяпер, разказваючы Мані нават самыя лабрабязнасьці, ён ведаў, што яна не паглыбляецца ў іх, а слухае, аднак, вельмі радасна і прыхільна. Бо нешта большае, чым цікавасьць да гэтых патрэбных дробязей, прымушае яе слухаць і злучае іх у гэтай гаворцы. Ён чуў у няўважлівасьці зацікаўленасьць чалавека чалавекам—тым, які займаецца гэтаю вольна працай. І тут узьнімалася ў ім патрэбнасьць самому паглыбіцца ў тое, што прымусіла яе гаварыць кагале пра Вацю Браніслава, як пра чалавека, якому ніхто не дапамог пазбавіцца хістаньняў яго на зямлі.

І от выростала ў ім нешта вялікае і важнае. Яно поўніла істоту яго надзвычайнай шырынёю, у якую ўваходзіла і работа яго, і імкненьне выехаць на нейкі час з гораду, і надобнае тое пачуцьцё, якое было ў яго да Абрама, і сам Ваця Браніславец, праз якога ўзьнялося гэтае пачуцьцё і яна сама—блізкая яму Маня. Яна гэтак от каротка гаворкаю з ім цяпер і нават самым фактам зьяўленьня свайго тут, тым, што так цьверда, самастойна і радасна плыла ўвесь час па бурным моры жыцьця—усім гэтым яна абуджвала цяпер у ім тое, што раней трымалася толькі ў пачуцьцёвай падсьвядомасьці яго: што нешта ёсьць большае, чым кожнадзённыя спрэчкі аб яго мэдычных формулах, чым тыя адносіны з яго таварышамі, працаўнікамі клінікі, якія зусім зьнікаюць тады, калі кончыцца спрэчка аб формулах, і яны разойдуцца. Гэта вялікае і патрэбнае тут от, у гэтую хвіліну, выразна выяўлялася ў тым, што яму было радасна ад таго, што яна блізка тут, каля яго, што яна была напісала тады некалі той першы ліст да яго, што яны зноў спаткаліся на гэтых жыцьцёвых дарогах, такіх шырокіх і радасных...

Нарэшце, яны нейкі час нічога не гаварылі.

Зноў, як і тады, у час таго першага спатканьня іх, такі падобны быў вечар. Толькі больш чулася цяпер звонкая цішыня надыходзячае веснавое ночы.

У гэты вечар яна першы раз пасья хваробы сваёй выйшла на вуліцу. Апіраючыся на руку яго, яна пастаяла колькі хвілін каля гэтага старога дому, спакойнага ў дзеравяным маўчаньні гэтае глыбокае старасьці сваёй. Цяпер ён звонку здаўся ёй яшчэ больш асеўшым да зямлі, моцныя-ж дрэвы над ім вышэй яшчэ ўзьнімаліся ўгору. Цёмнае гольце іх не варушылася і згушчала ў сабе першы змрок вечару.

Жаночы голас, той самы, які слухаў некалі Казімер, зноў чуўся з таго берагу, недзе з сьцен бальніцы. Зноў яна сьпявала „лета“. І зноў ад песьні гэтае вяла шырынёю сонечнага іржышча.

Яны зноў, як і тады, так блізка адзін ад аднаго прайшлі некалькі дамоў. Пасья яна папрасіла яго вярнуцца назад.

У цесным пакоі тым разьвіталіся яны лёгка і радасна. Яны абое чулі, што самае важнае цяпер для іх рабілася шпарка: жыцьцёвыя сілы ўсё больш і больш поўнілі яе.

Сюды дабегалі зыкі вячэрняга жыцьця гораду. Яны былі магутнымі і глыбокімі, як люстра, у якім адбівалася вялікае кіпеньне.

XV

Ваця Браніславец застаўся ў горадзе на колькі часу больш, чым яму трэба было.

З таго дня, як убачыў ён на вуліцы Маню, прайшло некалькі тыдняў, а ён усё змагаўся з сабою—прыглушыць у сабе свае пачуцці да яе, ці падацца іх бурнаму наплыву. Ён пачуваў, што яны ізноў няміласэрдна парушаюць той парадак у ім, які пачаў устанаўляцца, які быў так цяжка здабыт. Перад ім ужо вырысоўваліся былі радасныя часы працы ў глушы і радасныя лясны спакой яе. У тыя гадзіны, калі яшчэ спраўляў ён свае службовыя справы, закончваў іх і сканчаў падрыхтоўку сваю да выезду, ён адчуваў ужо тыя ўздыхы радасці, якія былі знаёмы яму з дзяцінства і якія так рэдка зьяўляліся яму за апошнія часы, калі духовае жыццё яго ганяла яго па сваім кіпучым моры. Таму вось і аддаваўся ён гэтым заняткам сваім увесь. Былі дні, што нават рана вельмі ішоў ён у сваё лясное кіраўніцтва, сам ня ведаючы чаму сьпяшаючыся туды раней за ўсіх.

Побач-жа з гэтым было і другое: навалаю гэтага другога адганяліся гэтыя слаўныя настроі, якія так выразна даводзілі яго да патрэбнай роўнаважнасці і на месцы іх зьяўлялася ўтрапёныя пачуццё, якія ўзбунтоўвалі ў ім ўсё. І ў гэтыя хвіліны, у часе гэтага іх аднак-жа салодкага надыходу, ён повен быў толькі адным—забыць усё і страціць усё, апроч аднаго: бачыць толькі Маню і гаварыць з ёю. У гадзіны такіх уздымаў ён страціў сваю волю і ня мог ні за што ўзяцца.

І цяжкімі былі дзеля яго гэтыя хвіліны.

Адзін раз зранку, калі ўсё было гатова у яго да выезду, ён канчаткова вырашыў—пабачыцца з ёю і тады ехаць безадкладна. І от увесь той дзень прайшоў у шуканні яе адрасу. Казімера ён не знайшоў нідзе. І засталася яму толькі адно—парушыць усё тыя ранейшыя сваі абцягванні самому сабе і ісці да Абрама. Гэта было цяжка для яго і няпрыемна, аднак, ён перасіліў сябе і пайшоў. Праходзіла рана, калі ён стаў на пляцу супроць вагзала. Яму няпрыемнымі былі званкі конкі і яскравасць нудных шыльдаў вакон яго.

Аднак-жа здарылася так, што да Абрама ён не папаў: каля цырульні заўважыў ён Радзівона Цівунчыка, які вельмі ўважліва разглядаў пару белых коняй, упражаных у конку. Ён і сам ня ведаў, што пацягнула яго падыйсці да гэтага старога чалавека. Той яго пазнаў адразу:

— А, дык гэта-ж вы.

Гаварыў ён шчыра. Аднак-жа гэты шчыры тон тануў у нейкай гумарыстычнай інтонацыі голасу, якую ён сам не прымячаў... от гэта адразу прымусіла Вацю напоўніць і свой голас такімі інтонацыямі:

— Ну так, гэта я.

— Нешта-ж вы ніколі не заходзіце ў наш бок, каторая пара прайшла з тых часоў.

— З якіх часоў?

— А з тых, як вы тутакж былі. Я-ж вас добра памятаю. Уга, яшчэ як памятаю.

— Ды я хлопец знакаметны.

— Які вы, я не ведаю, але тады вы высёлы былі.

— Калі?

— А тады, як выпівалі разам. Я от убачыў вас цяпер і зразу падумаў—высёлыя людзі ёсць на сьвеце. Ды яно такі праўда. Скажаць па праўдзе, дык калі чалавек малод ды ў самай сіле, то чаму яму ня быць высёлым. Гэта як сьвет сьветам і бог богам, то гэта заўсёды было і будзе. Я сам па сабе ведаю. Бывала і я быў маладым.

— А некалі й я буду старым.

— Чаму ня будзеце... Але вы лішне не сьпяшайце быць старым Цівунчык усміхнуўся.

— ... Хто сьпяшае быць старым, той жыць ня ўмее. Цяпер дык мне здаецца часам, што трэба жыць як набяжыць, але я й сам сабе ня веру, бо на што тады жыць, калі так. Трэба жыць, каб смачна было жыць.

— А дзе-ж таго смаку дастаць?

— Чаму. Малады чалавек усяго дастане. Калі мае сілу й здароўе, дык чаго захочаш, да ўсяго можна дайсьці. Абы толькі хацеў чалавек. І хто да чаго не дайшоў, то няма чаго тут лішне каго вінаваціць—сам вінават. Гэта я магу паручыцца.

Стоячы так пасярод пляцу, яны гаварылі. Цівунчык пачынаў падвясельвацца, знайшоўшы сабе чалавека, які ня толькі ўважліва слухае, але й сам, відаць, сёе-тое разумее ў складанай філэзофіі жыцця. Ваця Браніславец рад быў адпачнуць ад усяго з гэтым чалавекам.

— Хіба вы дзядзька змоладу да многага дайшлі былі?

— Чорт яго дайшоў.

— А я думаю, што вы гэта з уласнае практыкі ўсё ведаеце.

— Што?

— Што малады чалавек да ўсяго дайсьці можа.

— Дзе бачылі, з якое там практыкі.

— А адкуль-жа?

— Дык гэта-ж вядома, што так павінна быць.

— А калі няма гэтага?

— Ну, дык трэба, каб было.

— Вы гэта даўно ў гэтым упэўніліся?

— А хто яго ведае, гэта як калі здасца чалавеку.

— Дык вы ні да чаго вельмі так не дайшлі з моладу?

— Скажу проста, што не дайшоў.

— Чаму?

— Вельмі-ж гараваць давалося, а такім парадкам далёка ня зойдзеш. А дайсьці, сказаць, і было куды. Як паглядзіш цяпер, дык той падаўся туды, а той туды...

— А вы?

— ... а мяне калі прыперла бяда, дык я...

— Аднак-жа можа той, хто, па вашаму, дайшоў, куды хацеў, таксама думае—от ліха на яго, людзі дык унь да чаго падаходзілі, а я дык так і бадзяюся па сьвеце, як няпрыкаяны.

— Гэта можа быць.

— Ну дык от.

— Чалавечае вока няпоўнае. Гэта самая важная праўда. На ёй увесь свет стаіць і стаяць будзе.

Яны паволі падышлі да цырульні. Цівунчык ня мог не запрасіць Вацю зайсьці да сябе. Пад пажоўклаю стольлю яго кватэры ўжо гулі першыя мухі. Адмысловаю прытульнасцю веяла ад усіх дробных рэчаў, параскіданых па кватэры. Каля дзвярэй пад нагамі валялася недаплецёная каробка і размочаныя ў вадзе клубкі выструганай лазы. Вельмі стала Цівунчык растлумачыў:

— От корпаюся патроху. Бывала, дык я вельмі маханік быў на гэтую штуку, а цяпер дык рукі ня так служаць, ды яшчэ, каб яна згарэла, салом папалася нейкая трухлявая, ломіцца. Я яе на ноч у сенцах пад куфрам клаў, у вільгаць, дык яна трохі адышла, але мусіць яна доўга не натрымае. Няма саломы.

Пахла чадам і цыбуляю.

Цівунчык усё нечага клапаціўся. Ваця сядзеў трохі ў радасным адчуванні, што ня трэба яму нікуды сляпацца. Цівунчык на кароткі час развееў у ім яго нядаўняе ўтрапенье.

Пасля яны яшчэ трохі гаварылі—цяпер ужо Ваця слухаў, зрэдку ўстаўляючы словы, а Цівунчык гаварыў пра ўсё шматлікае і дробнае, што ў галаве Ваці пераблыталася зараз-жа, як ён адгэтуль вышаў.

Цівунчык, аднак, дапытаўся ў яго, чаго ён ішоў тут каля цырульні. Цівунчык нечага быў незадаволены Абрамам, сказаў, што ён сапсаваўся, стаў горшым, як быў, і што з ім цяпер цяжка ладзіць.

Шчыра падабаўся Вацю Цівунчык. Ён абудзіў у ім добрае жаданьне больш і часта гаварыць з ім. Ён быў падняўся ўжо, каб ісьці, пасля зноў сеў і застаўся яшчэ на нейкі час.

Цівунчык няўзабаве сам раскажаў, як прыходзіў сюды Казімер, як пытаўся адраса нейкае сястры сваёй, якая была нядаўна яшчэ кватаранткаю ў яго-ж уласнае дачкі Насыці ў іншым горадзе. За гэтую неспадзяваную і такую патрэбную вестку адразу і ўхваціўся Ваця Браніславец. Спакойны нейкі, з чыстымі настроямі ласедзеў ён тут аж да тае пары, пакуль Цівунчык стаў збіраць свой халастыцкі абед. Ён ня быў здзіўлены тым, што Ваця так доўга і без ніякае мусіць патрэбы сядзіць у яго. Ён наагул ніколі нічому ня дзівіўся на сьвеце. Цяпер ён нават запрасіў Вацю абедань. Дастаючы з печы гаршчок, накрыты днушкаю, ён ветліва звярнуўся да Ваці:

— А ведаеце вы што...

— Ну што—абзаваўся таксама ветліва Ваця, пры чым ня сьцяплеў каб ня прыжмурыць адно вока.

— Мож-б вы паабедалі са мной.

— Ды не. Я пайду дадому. Ёсьце сабе.

— Ей богу. Чаму вам не паабедань. У гурце весялей, хоць, праўда, тут гурт невялікі.

— А гэта вы кожны дзень самі сабе абед варыце.

— Чорт яго варыць кожны дзень. От я пазаўчора як зварыў быў сабе капусту з грыбамі, дык я яе і ўчора еў і на сягоння яшчэ засталася. На нас дваіх яшчэ як мае быць хоціць. Ёй богу. Грыбкі плаваюць. А грыбоў я дастаў у Цікілёвічавае жонкі. Я там у яго плот папраўляў, дык вы думаеце з яго лёгка плату сарваць—от каб выпіць дык ён маханік на гэта, а гэта от так сім-тым сарваў. Як той казаў—з ліхога торгу з носам... Мож-б ведаеце яго.

— Каго гэта?

— Цікілёвіча гэтага самага.

— Не, ня ведаю.

— Ня ведаеце?

— Не.

— Ага... а я думаю, што вы маглі-б яго ведаць. Цяжкі чалавек. Сіберны чалавек. Ня дай бог... Ну, дык сядайце, будзем есьці.

— Не, дзякую вам.

Тут Цівунчык сеў абедань. Дастаў з-за коміна яшчэ некалькі цыбулін, насыпаў на стол солі. Ваця глядзеў, як ён, зьвеўшы капусту, прынёс аднекуль з сяней халоднага мяса, моўчкі ўстаў і пашоў. Ён быў задаволены цяпер тым, што спаткаў гэтага старога чалавёка. Ён добра запомніў адрас, што казаў яму Радзівон Цівунчык.

А Цівунчык правёў яго на парог сянец і вярнуўся назад, раздумваючы над тым, што ёсьць на сьвеце такія слаўныя людзі, хоць і малядыя, слаўнейшых над якімі на сьвеце няма.

Ваця ішоў дадому.

І самае важнае для яго цяпер і радаснае для яго ажыццёвілася: нутром сваім ведаў ён цяпер, што ўсё-ж сьветласць жыцця цяпер перамагае ў яго. Нядаўная гаворка ў Радзівона Цівунчыка давала яго да сьветлых настраў.

Аднак, калі рашыўся ён ісьці пашукаць Маню недзе там у Цівунчыкавае сястры, зноў захістаўся ён. З цяжкасьцю перамогшы хістаньне сваё, пашоў ён цьвёрда і рашуча. Там і вышла насустрач яму на ганак сястра, што сядзела каля хворае Мані.

Расчарованасьць мучыла яго, калі шоў ён назад. У яго цяпер зьяўляліся думкі напісаць ёй пра ўсё, што так мучыла яго і трывожыла, і радавала, і было звязана з ёю. Ён быў зьбянтэжаны нейкі час пасля гэтага.

Нарэшце, ён напісаў пра ўсё каратка, той самы ліст, які й атрымала Маня. Паслаўшы ліст, ён хацеў заспакоіцца, але гэта ня ўдалося яму. Уся істота яго цягнулася да яе. У лісьце нічога ня было сказана таго, што трэба было скалаць,—так думаў ён. І вялікая трывога, што яна надзвычайна далёка ад яго, што яна чужая для яго, і што для яе непатрэбны і можа нават праціўны,—узнімала ў ім вострую пакуту. І зноў пачало адбывацца з ім тое, што было некалькі тыдняў таму: можа толькі лясная глуш, куды трэба сыляшацца хутчэй, як-небудзь заспакоіць мяне, бо дзейнічаць і дамагацца—ці можна мне цяпер, калі яна хвая. Яна сама павінна адказаць на ліст, калі ёй трэба гэта будзе.

І на некалькі дзён пасля пасылкі ліста ён застаўся чакаць.

Гэтыя дні праводзіў ён нядобра. І зноў цягнула яго ў кавярню на Каломенскай вуліцы. Сквэр цяпер каля яе зазелянеў і павесялеў. У кавярні зьявілася новая музыка: дзьве пісклівыя скрыпкі і гармоньня.

— От каб вам яшчэ, браткі, бубен сюды—жартаваў Ваця ўмешваючыся ў іх кампанію.

Стары скрыпач, вельмі мізэрны і пакутны, глядзеў яму ў вочы і гаварыў:

— Што вам зайграць?

— Іграйце, што хочаце.

— Не, вы скажэце—што.

— Мне абы музыка.

— Трохі ня гэтак. Бо музыка ня можа быць—абы. Усякае іграньне трэба падзяляць: мажор і мінор. Дык што вы хочаце—мажор ці мінор.

Ваця паставіў ліва і сказаў: мажор.

Гэта было пад вечар. А назаўтра ён раней часу прышоў абедаць сюды. Бо ў лясным кіраўніцтве работы ўжо яму ня было цяпер, а сядзець дома ён ня мог. Тут ізноў спаткаў тую сваю знаёмую старую кампанію сваіх таварышаў па службе.

Ім толькі гэтага і трэба, каб нарвацца на мяне,—падумаў ён са злосьцю і падсеў да іх.

А яны былі рады яму:

— Ваця.

— Ваця, дзе ты прападаеш?

— Ваця, браточак, а я-ж думаў, што цябе ўжо даўно няма тут.

— А дзе-ж я буду?

— Я думаў, можа даўно ўжо ты ногі калечыш сабе, цягаючыся па лесе.

— Не, яшчэ не калечу.

— Чаму цябе ня відна нідзе?

— Ці не ажаніўся ты, Ваця?

Ён спачатку бараніўся над гэтых вясёлых нападкаў, а пасля пачаў, пачухаў у валасох ад вухам і запрапананаў:

— От што, браткі. Калі хто ў бога веруе, дык давайце складомся ды па чарце вып'ем.

Ён гэта гаварыў жартаўліва, а хацелася яму чым-небудзь укалоць іх. Яны здаваліся яму спакойнымі і задаволенымі.

— Ты праўду кажаш, Ваця. Даўно ты ня фуньдзіў нам.

— Я ўсё чакаў, пакуль ты мне адфуньдзіш назад.

— Ну і скупы-ж ты, Ваця.

Яму надакучыла гэтая пустая гаворка, якая магла цягнуцца ліха ведае колькі. Ён падазваў падавальшчыка на стол і заказаў гарэлкі і піва. У процэсе ўсяго гэтага ў яго з'явілася замілаваньне да ўсёй гэтай справы. Кутнуць от чаго пачало раптам хацецца яму.

Так і прайшло некалькі гадзін у гэтай кавярні. Той самы музыкант махаў дрэнна склееным смыком сваім, пасля біў ім па струнах, жадаючы зьмяніць пісклівы зык іх на грубейшы і вясёлы. Аднак-жа можна было яму й не старацца над гэтым—гармоньня глушыла ўсе іншыя зыкі, якія былі тут.

Іх было тут усіх шэсьць чалавек за адным сталом, ня лічачы музыкантаў, якія пасля падсели сюды. Пасля да іх далучацца сталі яшчэ больш нейкія незнаёмыя людзі. Пакідалі свае столікі і падсядалі да іх. Вяселосьць была нуднаю і нудота вясёлаю.

Будучы вясёлым ужо ад хмелю ў галаве, але не разышоўшыся яшчэ ў бурныя ўзрывы пачуцьцяў, Ваця Браніславец зноў быў падобны да сябе самога тады, калі некалькі тыдняў таму назад за гэтым самым сталом піў з гэтымі самымі людзьмі. Залажыўшы рукі ў кішэні і перагінаючыся цераз стол, пабліскваючы вачыма, ён крычаў чалавеку напроці сябе:

— Ты, член ты ці сэкратар, чына твайго і дагэтуль не магу пазнаць. Што ты сочыш за мною, як арыштантава сумленьне?

— Маўчы, Ваця.

— Не, ты мне скажы... Ты памятаеш, як ты павучэньнямі сваімі на жыцьцёвую дарогу хацеў узвясці мяне? Усё ўводзіў мяне. Памятаеш? Настаўнік праўда.

— Што ты маеш да мяне, Ваця?

— Памятаеш, як ты прабіраў мяне? Даводзіў мне, што я гіну на дрэнным шляху.

— Што ты гэтым сказаць хочаш, Ваця?

— Тое, што гавару.

— А для чаго гаворыш?

— А для таго, каб ты больш за ўсё займаўся сабою, гэта табе неабходна, калі ня хочаш увесь век свой зьвекаваць гэтым самым членам ці сэкратаром, хто цябе ведае.

— Што значыць—членам ці сэкратаром?

— А ты сам падумай, што гэта значыць.

— На што думаць. Тут няма чаго й думаць—на што адмыкаць адамкнёныя дзьверы, гэта тое самае, што рэшатам воду насіць.

— Ну, яно пэўна, што так, на што думаць. Няхай нехта другі падумае. Тут справа ясна Для гэтага ёсць правадыры, усялякія вялікія кіраўнікі, каб думаць. А наша справа маленькая—дадзена гатовая думка—от табе й ўсё. Не варушыся...

Як так?

— А вот так, што лягчэй так, ня думаўшы. Думальшчыкі ёсць, і няхай ім бог дасць здароўя, каб за ўсіх нас думаць маглі. Так ці не, таварыш член ці сэкратар?

— Чаго ты хочаш, Ваця?

— Мы-ж так рады былі, што спаткалі цябе, Ваця, што з табою робіцца, што за няшчасьце у цябе. Чаму ты злуеш на ўвесь свет, няўжо ты і да труны свае маеш намер быць такім лёгкадумным і неабгрунтаваным ў словах сваіх.

— Што значыць грунт?

Той раптам зарагатаў:

— Грунт—гэта цвёрдая зямля. І от калі значыць укопваць слуп які-небудзь у зямлю, або падмуроўку рабіць пад вялікі будынак, дык от значыць, брат ты мой, тут адразу трэба дайсьці да грунту, калі ты хочаш, каб будынак моцна стаяў. Тут я табе магу такое тлумачэньне разьвесці, што табе адразу ясным зробіцца, што такое грунт. Сядзь, братка, і паслухай, лекцыю пра грунт...

Ваця ўстаў, нікому нічога ня кажучы, выйшаў і пайшоў хадзіць па горадзе.

З цягам таго, як працьвярэзваўся ён, хацелася яму ўсё больш і больш пагаварыць з кім такім, хто-б сам быў рад ціхай і спакойнай гаворцы. І от ён, ня могучы савладаць з гэтым імкненьнем, сам нарочна пайшоў да Радзівона Цівунчыка. Яму было ўсёроўна, спаткае ён тут дзе-небудзь Казімера ці Абрама, ці не.

Яму было гэта няцікава цяпер.

Пад стольлю Цівунчыкавае кватэры цямнеў дзень, чуючы блізка надыход ночы. Мухі гулі над сталом і над печу. Цівунчык піў квас. Сядзеў за сталом, заваленым усякімі дробнымі рэчамі і дробна гойдаў нагамі. Ён вельмі ажывіўся, убачыўшы Вацю:

— Ну, яй-богу-ж, як я рад, што вы зайшлі. Жывы чалавек, я пра вас гэта кожнаму скажу заўсёды.

— Што гэта вы, дзядзька, робіце?

— Што я раблю. На гэтым нажу быў дзеравяны тронак, а гэты касьцяны тронак быў на другім нажы, на гэтым от, паломаным і іржавым. А той нож—як брытва. Дык я от і перасажваю добры тронак з дрэннага нажа на добры нож з брыткім тронкам. Вам ясна, ці не.

— Дзіва, што ясна, уга.

— Ну, дык от калі ясна, то й добра. А я ўтаміўся, пакуль гэтую косць сарваў, дык бачыце, якія мазалі. Няхай яно калом пойдзе.

Ён устаў з лавы і паказаў Вацю рукі—там і сапраўды былі нацэртныя чырвоныя мазалі.

— Канчайце, дзядзька, многа вы, як бачу я, на гэтым раместве не заробіце. Нічога ня будзе.

— Які тут заробатак. Хаця от каб нож быў добры ў гаспадарцы. Жывучы ўсё трэба.

Ваця пасядзеў тут хвілін дзесяць, пасля чаго яны весела абодва выйшлі на вуліцу, агледзелі пануры будынак вагзалу і рушылі ў піўную. Радзівон Цівунчык быў рад.

— Братка-ж ты мой,—гаварыў Радзівон Лівунчык,—я вам зараз скажу навіну.

— Якую навіну?

— Навіну якую? Вы-ж Абрама Ватасона, цырульніка гэтага майго, ведаеце, напэўна?

— І добра ведаю.

— Дык от, пакідае быць цырульнікам.

Ваця прыпыніўся, шчыра зацікавіўшыся:

— А кім ён пачынае быць?

— Хто яго знае. Здаецца, некуды ў людзі выходзіць. Нічога вам больш сказаць не магу.

— У піўной яны праседзелі гадзін дзве—Ваця, аддаючыся радасці гаворкі з чалавекам, які не паглыбляецца ні ў якую філэзофію, ні ў адвечныя чалавечыя хітрукі; Цівунчык—захапляючыся надзвычайным чалавекам, хоць і маладым вельмі.

Кожны пасвойму, яны былі вельмі задаволены адзін адным.

Ваця чуў, што апошнія дні ён праводзіць у горадзе.

І пасля гэтае піўное, разьвіталіся адзін з адным кожны пасвойму. Цівунчык шчыра вельмі запрашаў Вацю заходзіць да яго, хоць нават і заўтра вечарам, бо ён тады будзе вольны, скончыўшы дзе-небудзь сваю падзённую работу. Ваця Браніславец адчуваў нешта іншае, ціснуў Цівунчыку руку, ён, хоць і гаварыў, што калі-небудзь зойдзе, аднак-жа нішто іншае, як глыбокая журба поўніла яго. Журба—можа нават па гэтым самым старым і слаўным чалавеку. Вельмі паволі Цівунчык падаваўся ў свой бок, у кірунку да ганку цырульні, цяпер зусім цёмнае на неасвечаным баку вуліцы. Ваця Браніславец узьбіраўся ўверх па ўсходах на мост. Але абодва яны чулі, як з-за вагзальных прастораў беглі вострыя і вялікія зыкі, як з другога боку глуха канчаў свой дзённы шум горад. На пляцу каля вагзала мітусіліся людзі. Надыходзіла і ўстанаўлялась восень. Ясна гарэла сьвятло, далей-жа ад яго зямля і сьцены хаваліся ў змроку.

З піўное выйшла новая кампанія. Яны яшчэ абодва бачылі і чулі яе. Нехта з яе выйшаў наперад, нехта замітусіўся каля яго збоку. Грубаваты голас засьпяваў. Мотыў песьні быў надзвычайна гульбівы:

Я дзяўчыначка нічога
Маці-ж вельмі брыдка.

Ваця Браніславец з задавальненнем паслухаў песьню і пастаяў на мосьце. Ён як-бы забыў ўсё. Галава яго вельмі хутка траціла сваю хмельную затуманенасьць. Ён пайшоў хутка, радасна адчуваючы пад нагамі цвёрды брук шырокае і пустое вуліцы. Тут было цёмна вакол.

Як падыходзіў дадому—думка заварушылася ў галаве яго: можа я застану ад Мані ліст дома. Ніякага ліста ня было. І от ён ізноў паचाў напauняцца жаданьнем быць да яе бліжкім.

Радзівон-жа Цівунчык прапусьціў міма сябе вясёлую кампанію, што выйшла з піўное. Ня хочучы спаць, будучы вясёла настроеным

ад слабага хмелю з халоднага піва, што ледзьве кружыў яго галаву, ён нават некалькі крокаў прайшоў усьлед за гэтымі людзьмі.

Я дзяўчыначка нічога,
Маці-ж вельмі брыдка.

Цівунчык нават папробаваў зьлёгка падцягнуць. Але нічога ў яго ня выйшла. Тады ён прыпыніўся і стаў глядзець ім усьлед. Ён бачыў, як постаці іх зусім схаваліся ў змроку раньняе ночы. Чуў, як пасья іх тут зусім ціха стала. Стаяў так і поуніўся ўсім—і нядаўнымі зыкамі, і цяперашняю цішынёю, і вагзальным і гарадзкім сьвятлом, і цеменьню гэтае вуліцы—усім, што было вакол і што існавала ў ім і над ім. Ён так стаяў некалькі доўгіх хвілін, і яму не хацелася ісьці ў хату. Вострае захапленьне апаноўвала ім.

Ён азіраўся і глядзеў паабাপал.

Над горадам узьнімалася сьвятло ліхтарных лямп. Нечым недзе званілі. З вагзалу чуўся крык паравіка і жалезны стук вагонаў. Моцна ляскаталі калёсы недзе на запасных лініях.

Ён ўсё стаяў адзін пасярод пустое вуліцы.

— Божачка-ж мой, міленькі-ж мой,—сказаў ен сам сабе і ня скончыў пачатага казку.

Вельмі паволі пайшоў ён назад, дзе цьмяны ліхтарык нясьмела асьвечваў нумар яго старога дому.

Над горадам мацней бялела сьвятло.

(Канец другою часткі).

К р у г і¹⁾

Поэма

„Пакуль абед, пакуль яда—
сядзібу трэба ўсю агледзіць,
каб мог пасыля апавядаць,
як і наказвалі суседзі.

У садзе гэтым шмат было
прыгожых кветак, дрэў дзівосных.
Адно—якраз як памяло,
а з боку—вольхі, вербы, сосны...

На вербах бэры там расьлі,
на соснах—гарбузы з асьміну.
На вольхах столькі смачных сьліў,
што выстарчыць на ўсю краіну.

Ядловец крыху не такі,
які бывае ў лесе нашым.
На ім вялізныя сукі
і грэцкая ў жбаночках каша.

Да кашы птушкі па чарзе
лятуць і дзякуюць авансам.
Аж скачучь на аднэй назе
ці то кадрыль, ці мо' і вальса...

Квіткі дае ім сыч-глушак
і сочыць за парадкам пільна.
— „Др... др... ук... эх...“—сквярэцца шпак,
„яшчэ каб крыху ты накінуў...“

— „Яно, па праўдзе, мо' і трэ
табе яшчэ было-б падбавіць.
Але паскачаш і зьбярэш
сабе прысмакаў у атаве...“

Удод, наставіўшы свой дзюб,
раве, як „громкагаварыцель“:
— „Люблю сыча, ой, як люблю!
Струменіць радасьць пры карыце...“

Пра кветкі—дзе там і казаць!—
і характэро і выгляд стройны.
Цьвіціць і ніцяя лаза,
а краскі—быццам парасоны.

¹⁾ Пачатак гл. „Узвышша“, № 5.

Мядуніц нашых не пазнаць:
вялікія, па кубку добрым.
А пад пялёсткамі, ля дна,
нарыхтавана рэдзька з мёдам.

На папараці ясны цвёт,
аж іскры пырскаюць навокал.
Вось каб адзін данёс у сьвет!
Але, няхай яго, далёка...

Ці мала часу так прайшло
пакуль цікавы ўсё агледзіў.
Пакаштаваў таго-сяго,
як і наказвалі суседзі.

Пад'есьці дык і не пад'еў.
Які з садовіны наедак?
Хоць надаі ты млека з дрэў,
а хлеба трэба напасьледак.

Спрадвеку так ужо ідзе:
пры хлебе ласка і патоля...
Але-ж пара і на абед:
адклад ня йдзе на лад ніколі.

Цікавы наш набраў гальля,
за садам разлажыў агеньчык.
Сядзіць на камені аддаль,
стругае з клянiны ражэньчык.

Дзівосны! Сеў-бы ў добры час
бліжэй к агню, як шмат хто ў сьвеце:
хоць ім і цёпла ў самы раз,
ніколі ня мінуць пагрэцца...

Агеньчык весела пылаў,
часамі вугалькамі пстрыкаў
(відаць яловы сук папаў).
Глядзіш—аж на табе і прысак.

Цікавы прысак той згарнуў,
ражэньчык ёсьць—напёк ім сала.
Пад'еў, хоць пояс за сьпіну:
і не занадта і ня мала.

Тым часам, як ты ні кажы,
а піць засмагла—дыхаць цяжка.
У сонца-ж, бач, такі ражым:
гарэлкі ані воднай пляжкі.

Хацеў і там адзін карчмар
атаўбавацца ды шынкарыць.
Адтуль каціўся ён старчма,
у буталь сеўшы дзеля кары...

Нашоў цікавы па ваду:
за локці тры рака бруіцца.
Паклаў на беразе хатуль,
зачэрпнуў шапкаю вадзіцы.

І толькі сербануць хацеў,
каб смагу ўтамаваць дашчэнту,
аж вокамгненна у вадзе
зьявілася паненка зьнекуль.

Зірнула толькі на яго,
дык, дзе там піць!—забыўся дыхаць.
А ўзрок, як неякі вагонь,
выпламяняе сэрца сьціху.

Здаецца-б так жыцьцё глядзеў
на гэта хараство цікавы.
Устрапянулася ў вадзе
яна за лісьційкай купавы.

Праменьнем ласкавым такім
душу вымаюць тыя вочы.
— Ваду ня трэба піць з ракі,
бо спаліць сонца цябе, хлопча...

Ад слоў дзяўчыніных ідзе
аж водар чараўнічы нейкі.
Устрапянулася ў вадзе,
прыплюснула свае павекі.

— Я сьцежку пакажу табе
да чыстае вады сьцюдзёнай.
Не давядзецца аслабець:
яна ўзмоцніць, абароніць...

Дзяўчына вышла на пясок,
лісьцё пад ногі вецер сьцэле.
Зьвілі лілеі паясок
на мармурова-белым целе.

Дзяцюк упадабаўся ёй,
затым яго высьцерагае.
Ідзе ўспаветранай хадой,
цвітуць фіялкі пад нагамі.

Узрокам чыстым апрунуў
цікавы нагую дзяўчыну.
Ледзьве ўсьміхнулася яму:
— а рэчы ты каму пакінуў?

Узяў свой клунак на руку,
здэтанавуўся за нагадку.
Цераз маўклівасьці раку
гарачы погляд кінуў кладку...

Прышлі. Стаіць вялізны дуб,
з-пад каранёў бяжыць крыніца.
Успаў цікавы на ваду:
а ні спыніцца, ні напіцца...

Дзяўчына кажа:

— годзе піць!

Усё у меру толькі добра.
Ты хочаш розумам схаліць,
пра што зара з зарой гаворыць,—

а знаеш ты, што шмат лягчэй
ую ваду вось гэту выпіць,
чым ведаць, як жыцьцё цячэ,
чым нязвычайны зьдзейсьніць выпыт.

Напіўся крыху—будеш жыў,
пабачыў сьвету на патрэбу...
Глядзяць, аж сонейка з вышынь
да долу коціцца па небу.

Ня ведае, куды ісьці:
да сонца, ці за ёю сьледам.
Яна-ж, як песьня у трысьці:
— Ідзі да сонца, мусіш ведаць.

Нічога не кажы яму,
што сёння ты пазнаў і бачыў...
Прасьцяг лілёвасьць апрануў
і смуткам гэты час адзначыў...

Відаць ужо, ці дачакаць
дзяўчыну, як вадзю з крыніцы:
на неба сонцава дачка
ўзьнялася зоркай Мілавіцай“...

За кілёмэтрам ідзе кілёмэтр,
грукат хвалюе, ў абоймы бярэ.

Да наканованага ўсё ідзе:
ростань... спатканьне... А дзе іх рубаж?

З дум і надзей завіваем вянок.
А! разьвітайся: апошні званок...

Плакаць? Сьмяяцца? Ня ведаю, брат!
Гру адыграеш—і кончана гра...

Сьмешна—сьмяіся, туга—галасі,—
лёс пераблытае ўсе галасы.

Выснue песьню з імкненьняў тваіх.
Дык запявай! Няма часу? Заціх?

Рогат ударыць у зьвівы надзей:
„Пляши, Мариула, и в бубен бей“...

„Прышоў, прайшоў над сьветам змрок.
Як чэрап, месяц зубы шчэрыць.
Дзень... ён замкнёны на замок.
У сонца... сонцава вячэра...

Праменьнем зіхаціць прывён,
бо сонца ў пазлацістай шаце
адпачывае за сталом.
На стол даўно накрыла маці.

Цыбулі накрышыла ў квас,
настроіла і рэдзкі з мёдам.
(Яно зьяўляецца і ў нас
на гэткія прысмакі мода...)

— Казала, млека прынясу,
дык не давай кілбас і кашы,—
вурчыць матуля. Кілбасу
на лысіне сыновай смажыць.

Ня то, каб прымус не гарэў,
ці газы ў хаце не хапіла,—
рабіла... каб зрабіць скарэй
ды скарыстаць з-залішак сілы...

— Прымае што мая душа—
давай на стол, і будзем квіты...
Якраз цікавы ў браму—шась!
ды сонцу—„з добрым апэтытам!“

— А, каб ця“ разіла! Ты хто?
Якім парадкам к нам заскочыў?
— Калі казаць—дык пехатой...
Э—тлустасьць пацякла на вочы!

— Ты што? Прышоў вучыць мяне?...
Як скочыць сонца ад вячэры,
ды са стала як шмаргане
і квас і рэдзку—дайце веры!

Пасьля смаліць як пачало—
аж мур трашчыць у тым палацы.
Цікавы шапку на чало
націснуў і пачаў збліжацца.

Яно мацней—ён хоць-бы што
(крынічная вада трымае!).
Агонь ад сонейкавых шчок
на жыжку распаліў і камень.

Пакуль валтузілася так—
дзёве бочкі выжлукціла квасу.
А тут яшчэ прышла бяда—
на лысіне дайшлі кілбасы.

Скваруца скваркі—жах бярэ,
цурком цячэ на вочы страва.
Глядзіць яно—як быццам дрэнь
выходзіць гэта уся справа.

Хоць закрычы ты калавур—
вячэра прападае прахам.
А гэты ўпарты—ні мур-мур,
стаіць пад шапкай, як пад дахам.

Пашкадавала мо“ кілбас,
мо“ ўпартасьць крыху астудзіла,—
пытае сонцаў сыціплы бас
цікавага з усмешкай „мілай“:

— Скажы на ласку, дабрадзеі,
чаго цябе сюды прыгнала?
Цікавы гутарку вядзе,
апавядае дасканала.

Сонца: Дык вось чаго, з якой наўды!
А ведаеш, яно зашкодзіць!
Як будеш многа знаць—тады
памрэш, браток, пры ўсім народзе.

Цікавы: Табе вялікая бяда,
як я памру: ці так, ці гэтак.
Калі прышоў—дык ёсьць наўда,
ня верыш—можаш клікнуць сьведак.

Сонца: Угаварыў! Ну што-ж—няхай!
(бліснула ў галаву праменьнем).
Зьбірай і радасьць, і адчай,
і зьдзеку жорсткае каменьне.

— Ты будеш праўду знаць цяпер:
заўжды яна, як соль у вочы.
Яна закатуе цябе,
атруціць дні твае і ночы...

Цікавы: Ня страш мяне! Я ведаў страх,
калі ішоў са сьмерцю поплич.
Ён згінуў з дымам ад кастра,
застаўся толькі попел...

— Я сёньня атрымаў ключы,
каб адамкнуць ясныя браму.
Мо' і загіну ідучы...
калі праб'юць у сэрцы рану...

Ідзе цікавы, а вагонь
у галаве яго пылае.
У сэрцы-ж зімна да таго,
як быццам лёду там кавалак.

Трывога нейкая расьце,
а ня было-ж яе спачатку...
І вось ля кладак пры рацэ
спаткаў ён сонейкаву матку.

— Ой, чалавеча, ты памрэш,
калі не адагрэш сэрца.
Бо будзе галава гарэць:
згарыць яна праз сыцюжу сэрца...

Цікавы ўціямі, як яму
прыгоды цяжкай тэй пазбыцца:
і лёд і непазбыўны сум
ушчэнт разьвее Мілавіца.

Між ясных зор, у вышыні
яна зіхціць над краем смутным.
Ільсьніцца ў сінняй вышыні,
ў праменьні мяккім, перламутным.

Навокала гараць агні:
дзяўчыны гараць каралі.
Устрапянецца ў вышыні,
зазіхаець яе каралі...

Здаецца, кажа: ня смуткуй,—
туга на радасьць у наступным...
Плыве на сінюю раку
ў праменьні мяккім, перламутным.

— Цяжары ня страшаць мяне, Мілавіца!
бо сьцюжа на сэрцы міне, Мілавіца!

З вышынь сваіх сінх, з далёкага краю
нагадваеш сны аб вясне, Мілавіца!

З табою адзінай у далі-адалі
пайду я ў сваёй старане, Мілавіца!

Зайграюць музыкі: хвіліны і дзеі,
як песня, жыцьцё мільгане, Мілавіца!

Надзею—нядужым, натхненьне для моцных
з табой пранясём, бы у сьне, Мілавіца!

З прасьцягаў, дзе зоры і сінія хвалі,
на радасьць прыдзі да мяне, Мілавіца!

Жыцьцё дам краіне, аддам табе сэрца...
як сьцюжа на сэрцы міне, Мілавіца!

Пачула песню. Дачакаў
ён сваю радасьць—Мілавіцу.
Прышла з хмар сонцава дачка
у прыгажосці чараўнічай.

У сьнежнасьці кужэльных шат,
у кволасьці ўсіх наскіх песень
яна, чаканая, прышла,
каб наканованае зьдзейсьніць.

Да ног яе ляглі дары:
вянок з каліны пурпуровай.
На вір, на шчырыя бары
ад сэрца згінуў цяжкі холад.

І чуе ён, пакуль зарэць
з ім поплич будзе Мілавіца,
датуль ня спыніцца гарэць
агонь у сэрцы“.

За кілёмэтрам ідзе кілёмэтр,
грукат хвалюе, ў абоймы бярэ.

Ноч атуліла краіну крылом,
шастае ў вокны пахмурным крылом.

Сьпяць і ў вагоне, імчыцца цягнік.
— Радасьць, грывіць, даганяй, дагані...

Радасьць і шчасьце дагонім сваё,
штурм рэвалюцыі шлях нам разьмеў!

Чорных стагодзьдзяў маўляў ня было,
сьлед іх зьнішчае краіна балот.

Там, дзе прадонныя „вокны“ глядзяць,
скара ўраджайная будзе ралья.

Там, дзе балота скалечаных душ,
мэліяратары духу ідуць...

— Зьдзейсьнім мы, здзейсьнім мы,—кажа цягнік,—
росквіт аздобіць наступныя дні...

Радасьць мая—Рэвалюцыі час!
Я-ж не магу ў гэты час не сказаць:

шчасьце маё ужо нават у тым,
што я удзельнік вялікіх часін.

Радасьць і гора дзяліў папалам:
радасьць усю на змаганьне аддам!

За кілёмэтрам ідзе кілёмэтр,
грукат хвалюе, ў абоймы бярэ.

Ноч за вакном шалясьціць, шалясьціць,
шастае вецер таксама ў трысьці.

Узварухнуў ён у сэрцы ўспамін,
ён прыгадаў мне і казку, ўспамін...

Байка разгортваецца ў цягніку,
думы ідуць, набягаюць, бягуць...

... „Ідуць яны у родны кут,
ізноў здарэньне за здарэньнем.
Сядзіць той самы баламут,
пераграбае сьмецьце жменяй.

Цікавы кажа: час дарма
ты траціш, кожны пасьмяецца.
У паракне няма добра:
заўсёды сьмецьце будзе сьмецьцем.

Ствараючы дабро шукай,
задавальненьне знойдзеш з працы.
Прыдбае рупная рука
сабе і нашчадкам багацьця...

Ідуць далей—яшчэ дзіўней:
у рацэ глыбокай дзьве жанчыны
стаяць адна каля адной,
ваду ліюць, ліюць няспынна.

— Пакіньце дзеньдзівірыць вы:
вада вадю застанеца.
Ніхто ня зьвяза галавы:
ваш клопат вас адных і бэсыць.

Ідуць далей і бачаць там
яшчэ дзіўнейшую падзею.—
Усё сядзіць той важны пан,
усё ня скончыў эпопею.

Люстэрка такжа ўсё стаіць
каля яго ў жалезнай раме.
Баран адзін у дол глядзіць,
другі ўсё дагары нагамі.

— На правялікі, браце, жаль
ня многа захавана ў ліку:
адзнакі велічы ляжаць
у зьмесьце добрым і вялікім.

— Ад шкла жалезы ты адкінь,
пастаў люстэрак ты звычайны:
ад вынікаў тваёй рукі
парвецца з энкам ён адчайным.

— На места гэтых бараноў
пастаў ты шчырае сумленьне...
У час цікавы адышоў:
было-б яму у лоб паленам.

Ідуць далей і бачаць зноў
яшчэ дзіўнейшую прыгоду:
стаіць, падпёршы тын плячом,
якісьці дзядзя ля гароду.

— Гнілое ты не падпірай,
яно заваліцца ўсёроўна.
Ідзі здаровае стварай,
дапамагай тварыць здаровым...

Ідуць, ідуць. З усіх старон
ім краскі сьцелюцца пад ногі.
Аж чуюць нейкі дзікі стогн
за хвоямі, каля дарогі.

Бліжэй падходзяць—чалавек
сядзіць на камені, галосіць:
— няўжо сядзеццэ мне цэлы век,
няўжо цяпер ужо ня досыць...

— Сядзеццэ табе да тых часоў,
пакуль другі сюды ўзаб'ецца.
У жыцьці займае кожны гвозд
сваё акрэсьленае месца...

Ідуць, ідуць. З усіх старон
пад ногі сьцелюцца ім краскі.
І нават вецер у здагон—
з замілаванасьцю і ласкай.

А вось і вёска. Ўвесь народ
вітае іх і дзень прыгожы.

— Што значыць студня? Дно і дно?

— Што скажаш нам пра падарожжа?

— Які парадак там ідзе?

— Ня чуў, зямлі нам ня прырэжучь?

Ён Мілавіцу ў круг вядзе
у сьветлай вопратцы кужэльнай.

— Жывуць у сонца як і ў нас,
будынак вельмі стройны толькі.
Здаецца, ці ня лепшы квас;
усе каровы перадойкі.

— Гарэлки там зусім няма,
вады—бадай як і усюды.
У дарозе хлеб не пазычаў:
яшчэ тут хопіць на палудзень.

Пабачыў шмат дзівосных зьяў,
пра іх скажу, як будзе часу.
Даведацца вам абяцаў
пра князевы ўсе перагасы.

— Дык вось скажу пра студню вам.
Князь, каб прыціснуць нас на векі,
ваду жывую захаваў,
замкнуў яе на многа векаў.

— Калі праб'ём са сьпіжу дно,—
вада жывая край напоіць.
Пазбудземся мы ад паноў,
прабіўшы срэбнае, другое.

— Калі удасца зьбіць ушчэнт
дно залатое—згіне крыўда.
Увесь народ, увесь сусьвет,
да панаванья самі прыдуць.

Па праўдзе—будуць людзі ўсе
не панавец, а гаспадарыць.

— Яно і праўда, мо', сусед,
але каб гэта не надарма“...

За кілёмэтрам ідзе кілёмэтр,
грукат хвалюе, ў абоймы бярэ.

Думка імклівіць з мінулых надзей
да пераможных сучасных падзей.

Сьпіжу і срэбра у студні няма,
край акавіту са студні дастаў.

Дно залатое мы зьнішчым ушчэнт,
мы акавітай напоім сусьвет.

Казкі ў мінулым—сапраўднасьць цяпер;
грукат хвалюе, ў абоймы бярэ.

За кілёмэтрам ідзі, кілёмэтр!
Дно залатое разбурыць сусьвет!

Струны! Рыдайце у ладзе мінорным,
памяць зайграйце далёкім, далёкім.
Вобмацкам сьцежку шукалі учора,
сьцежку шукалі да шчасьця навокал...

Струны! Рыдайце, цымбальныя струны,
сэрца заходзіцца з цяжкага жалю.
Выпілі продкі свой воцатны трунак,
шчасьця ня бачылі, не дачакалі...

Струны! Рыдайце ў размахх магутных,
сэрца сьціскайце і катуйце жорстка.
Выплакаць трэба аднойчы ўвесь смутак,
ветрам разьвеець жалобы пялёсткі.

Струны! Ўзьвівайце акорды шырока,
як навальніца над пушчаю, полем.
Каб у рыданьнях наветрыўся рокат
непераможнае нашае волі.

Струны! Рыдайце у ладзе мінорным...
Струны! Рыдайце ў размахх магутных...
Струны! Нагадвайце нам пра учора...
Струны! Зьнішчайце бадзёрасцю смутак!

Раніца. Цудоўныя прасторы...
Паабапал поле і лясы...
Павяваюць сілай супакойнай
успаветраныя галасы.

Хвоі ў цьмяных, нязьіначных шатах,
у барвовасьці бярозы ўсе.
Быццам сёньня неякае сьвята:
вечер прозалаць на гразь нясе.

Затуляе каляіны шчыльна,
як у мосьце дзюрокі гаспадар.
Пагніе гнілое няухільна,
гэты ветраў каляінам дар...

Новыя і новыя прасторы...
Паабапал поле і лясы...
Павяваюць сілай супакойнай
успаветраныя галасы.

Вось Смалевічы прагрукаталі,
а Калодзішчы ўжо на чарзе.
Наш цягнік па пругкай, гонкай сталі
калыхаючыся ўсё ідзе...

Зараз Менск з-за лесу прывітае,
горда ўстроіўшы свае мury...
А чаго-ж ты, сэрца, заміраеш,
а чаго-ж ты, сэрцайка, гарыш?

Калі ўзяць каханьне з маіх вершаў
і кунегу з іх усю сабраць,—
гэта будзе толькі крок мой першы
пра цябе жаданае сказаць.—

Лятуценні многіх міліёнаў
і змаганьне ўпартае вякоў,—
Менск акрэсьліў і краінай вольнай
Беларусь да росквіту павёў.

А жыццё, жыццё закрасавала,
закрасуе больш яшчэ вакол.
Зьдзейсьнена прадвесьненне Купалы,
акавіта Коласавых слоў!

Рве паветра наш цягнік імпэтны,
заміраньнем сэрца скалыхне:
за бясконцым гэтым кілёмэтрам—
Менск!

Кінеш камень—зьнікне у вадзе,
а кругі ідуць: малы, найменшы...
Дзе—
горшы, лепшы?

Раніца прышла... Кругі... кругі...
Набягаюць, прабягаюць, нікнуць...
Першы... другі...
Ці малы ў вялікім, ці ў малым вялікі?

Раніца прышла... Кругі... кругі...
У жыцці, у думках, на вадзе...
Стромкія берагі...

— Добры дзень!

Вуліцы шумам спавіты,
нэрвовасьцю й вецер затканы.
Пырснула сонца праменьнем на пліты,
пырснула на брукаваны сьвітак...
І на сонцы ёсьць такжа плямы...

Родзіцца ў муках новы дзень.
Шчэрыцца хіжа мінулага сыцень,
корчыцца ў муках таксама:
і на Нямізе,
і на Траецкай,
і каля кожнай брамы...

Імкненьні, імкненьні—
аўто —
і тое памалу.
Нямізе-ж мала каменя—
сыцены патынкавала.

І памаленьку, паволі—
на концы.
Імкнень е яе малое—
даляры,
чырвонцы...

Як пыл падкалёсны
у шчыліне кожнай,
з усьмешкаю злоснай
нам зычыць варожасьць:

— Вы пашырайце культуру,
стварайце поэмы,
пішэце карціны...
Мы вам з музыкай справім хаўтуры,
мы вам вянкi узложым на дамавіны...

Як пыл падкалёсны
у шчыліне кожнай,
з усьмешкаю злоснай
нам зычыць варожасьць:

— Вы разьбівайце галовы
ў жалю і крыўдзе за міліёны.
„Дурань заўсёды ходзіць голы,
а разумнага ногі кормяць“...

Менск, Менск!
Твае заводы—
больш на карыкатуры падобны.
Але ты расьцьвіцеш,
але ты станеш сапраўдным горадам.

Менск, Менск!
Тады будуць заводы другія,
не для сальтэрскай вады ці піва.
Мы можа раней загінем,
але будзем імкнуцца да мэты
напорна,
цярпліва.

Вуліцы шумам спавіты,
нэрвовасьцю й вецер затканы.
Дзень стары ляжа на пліты,
неба нам будзе палітрай,
стагодзьдзі цяпер экранам.

Перагрупоўка настраюў, стыляў:
самалёты... лапіі... галіфэ...
Новае ўсё шырыцца няспынна,
ля касьцёлу-ж—фэст...

Каля самага ўнівэрсытэту
адцень:
прыпынілася кабета
і другой варожыць па руцэ...

Рытмы, вобразы: канец... пачатак...
 Адышоў адзін, другі прышоў...
 Песьні клясыку прымалі такжа,
 як нэрвовасць ломаных радкоў...

Цераз даліны і палі ішоў
 ад бору ў Менск паволі вечар.
 І калыхаўся за плячыма шоўк,
 лілёвасьцю аздобіў плечы.

Ў руках смала хваёвая і кмін,
 і папараці ліст пажоўклы.
 Узьвеяў лісьціной і пацяклі
 над вуліцамі крозы зёлак.

Нясьлі яны і сон і супакой
 для струджаных у шуме бруку.
 Ў задуме вечар глянуў навакол,
 над горадам узьнесшы рукі.

Расла напорнасьць, павадка расла,
 у хвалях разьліваўся рокат.
 Здавалася, ад рокату раса
 ільсьніцца й з-над званіц барокко.

І самацветы—дыямэнты сьлёз,
 і сэрцаў радасьць і трылогі,—
 ляжалі скрозь, рассыпаліся скрозь:
 над галавой і паўз дарогі.

Ў задуме вечар перайшоў далей:
 на Замчышча цераз Нямігу.
 Ў сьлядох яго ўсё водарыў алей
 смалы хваёвае і кміну.

Над Менскам лёг на стрэхі камяніц,
 усьпёршы галаву на локаць.
 А Менск шуміць, а Менск шуміць,
 пакуль ня прыдзе ноч здалёку...

Ноч прышла. Змаўкаюць камяніцы.
 Ноч прышла. Ня моўкнуць думак плыні.
 Будзе вечар да зямлі туліцца
 ў сваёй вопратцы лілёва-сіняй.

Менск, абуджаны нэрвовай хваляй,
 зварухнецца раптам на хвіліну.
 Зноў яго хвіліны ўкалыхалі,
 ноч над горадам свой стан скіліла...

Такая ноч... Прастор заціх...
 Такая ноч...

А верасень—
 лісьцё тугой пазалаціў
 і жменню—па верасе...

Ды выйду-ж я... Такая ноч...

Ды гляну-ж я...

Жыцьцё маё!

Хвілін такіх ня меў даўно...

Прадоньне шыза-цёмнае...

Туга тузе... Ды выйду-ж я...

Туга ў тузе...

Ды й лёгка так!

Маўчы, душа, засьні, душа...

А восень ходзіць з лёскатам...

Ідзе яна... Туга тузе...

Ідзе яна...

Узрочыста...

А смутак з хмар на дол паўзе,

ў лілёвых сьценях корчыцца.

Такая ноч... Ідзе яна...

Такая ноч...

А верасень—

лісьцё тугой пазалаціў

і жменяю па верасе...

Я портрэт Прушынскай бачыў сёньня:

у музэі ён, яна ўспаміне...

Мне здаецца, гэта вечны помнік

хараству тутэйшае жанчыны.

Я ня ведаю, з якога яна стану:

ня чытаў засьведчанай анкеты.

Але добра знаю: вось паўстала

хараство над хараством сусьвету.

Я ня ведаю, з якіх яна прастораў,

ці чакала любага ля вёсьніц...

Але знаю: бачыў яе ўчора,

босая хадзіла у прадмесьці.

Па вадзі сьпяшалася да студні,

васільковасьцю вачэй зарэла.

Дзень яе, заўсёды мабыць будні,

навучыў упэўненасьці сьмелай...

Прыгадаў дзяўчыну я другую,—

што мне ліст прыслала з запытаньнем.

Зноў дзяўчыніну размову чую,

думкі зноў калішнія паўсталі.—

... „Чаму у песьнях вашых не стае

адной маленькай справы—чалавека?

Хіба пачуцьці ўсе яго, мае

не закранаюць вашыя павекі?“

Запытаньні, вобразы, трывогу

памяць замыкае ў сваё кола.

Я ў адказ скажу зусім нямнога

гэтай жорсткай, ласкавай і кволай...

Л і с т

Таварыш Нарутавічанка!

Вам
удзячны вельмі я за спогад мілы.
Прышоў ваш ліст тады, калі Масква
на адпачынак лета правадзіла.

Настрой, вы кажаце, у вас блягі?
Прызнацца, мой мяняецца таксама.
Пішу поэму новую— „Кругі“,
ўзяў матар’ял дагэтуль нечাপаны.

У звязку з тэмай казкі праглядаў
і—ведаеце—вельмі задаволен.
Такія перлы ёсць між іх!

Бяда,
што новыя друкуюцца паволі...

Адну знайшоў, дык проста сьмех забраў.—
Музыка ў ёй гэроём быў цэнтральным.
Прайграў жыццё, ня бачыўшы добра,
пасяля—сканаў акордам разьвітальным.

Па сьмерці пачапіў цымбалы ён,
ды на той сьвет пашоў сабе памалу.
(Адзін пясняр, ня так яшчэ даўно,
авансам пляцу там узяў кавалак).

Прышоў. Іграў, іграў—пакуль
не уквяліў галоўнага там „чына“.
І вось яго—за карак, за руку:
— ідзі, адкуль прышоў, хлапчына!

Ляцеў з цымбаламі музыка ўніз,
пашэньціла за хмару зачэпіцца.
З тае пары між неба і зямлі
вісіць і грае ў часе навальніцы...

Ды шмат яшчэ! Бяда вось толькі ў чым:
я ня люблю „туманных алегорый“.
За сымболямі рознымі сачыць—
ды гэта, грэба ведаць, проста гора.

Вось так ідзе, як мокрае гарыць,
хвіліны, дні мільгаюць і знікаюць.
Жыццё свае адважвае дары:
ў іх часам добрае, а часам камень.

Жадаю добрых дзён вам і хвілін.
Заўвагі вашы ўсе бадай да толку.
Магчыма вінен толькі я адзін...
Ці ўсе?

З пашанаю да вас *Дубоўка*.

Р. С. Адносна мовы, як бы вам сказаць,
ня згодзен крыху...

Дрэвы ў конфецыі гуляюць з ветрам,
на Савецкай дзесь рыдае лера.
Надыходзіць восень няпрыкметна,
з ёю верасень за кавалера.

Журавы на поўдзень мілі мераць,
ад прастуды кашляюць з аддалі.
Ах вы, люмпэн-крылыя стварэнні,
асьпірыну мабыць і ня ўзялі?

Вечар ціхі. Гусі у прасторы
разьвітальнае пяюць сталіцы.
З ліквідатарскім такім настроем
не магу ніяк я пагадзіцца...

Затрымаўся ля паштовай скрынкі:
нехта свой сypяшаўся ліст укінуць.
Да пасьпешнасьці мы не'к прывыклі:
ашчаджаем кожную хвіліну.

А прарэйдзем цераз гэта поле,
што жыццём усе мы з вамі клічам,—
як паглянем стала, супакойна
ды нязробленае ўсё падлічым,—

дык і выдзе: марная трывога,
ні да чаго быў увесь наш клопат.
Існавацьме торная дарога,
слухаць будзе новы, новы рокат...

Нашы нашчадкі хай не асудзяць:
што маглі і як мага рабілі.
Уздыхалі для сусьвету грудзі
ці у песні, ці ў надрыўным сквіле.

Зьдзейсьняцца ўсе нашы лятуценні:
зьнішчыць чалавек прыгоны ў сьвеце.
Ідучы па шчасьце пакаленьням,
вы кажэце ўсім:

— далей ідзеце!

.

Тры пальцы

I Тамаш і яго рэпэртуар

Кукавала зязюля.

У паўдзённым сонцы палаў бор.

Хваёвыя пні, жоўтыя і шурпатыя, блішчэлі мядзянкамі кары, выдавалі моцны пах смалы і стаялі анямеўшымі шэрагамі вялізарных васковых сьвечак. Час-ад-часу праплываў па вяршалінах гульлівы шэпт. Лёгкі ветрык, апануты ў сонца і сьветла-сіняе шкло абшараў, зьвінеў па зялёных кучмах стромкіх хвоек.

Кукавала зязюля.

Яе голас быў грудны і тлусты. Яна выгуквала хвіліны, нібы жывы гадзіннік. У кукаваньні тапіліся і іншыя гукі: зьвінелі жаўранкі над блізкім полем, гудзелі чмялі, камары. З недалёкага хутара раздаваліся і людзкія галасы.

— Та-ма-а-а-аў! Та-ма-а-а-аў!

Паміж пнёў раскідваліся зычныя водгаласкі бабскага крыку.

Тамаш Лукша, муж гэтай кабеты, сядзеў пад пагоркам недалёка ад вялікага муравейніка.

Кожны раз, калі раздавалася гуканьне жонкі, ён непакоіўся, моршчыў лоб і перабіраў плячыма з такім выглядам, нібы хацеў скінуць з сябе нявідочны цяжар.

Голас жонкі, звычайна пісклівы і сварлівы, здалёку зьвінеў басавымі ноткамі і здаваўся паважным і грозным.

У вушох Тамаша аддаваліся толькі „Тамаў“: літара „ш“ скрадалася. І гэтае імя было чужым Тамашу. Ні то ангельскае, ні то французскае.

Сьмешна было Тамашу. Нібы завуць не яго, а павінен адклікнуцца ён.

— Та-ма-а-аў!—войкалі галасы з розных куткоў бору.

Тамаш прылёг да зямлі, прыціснуўся далонямі да жорсткага моху і прытаіўся, як злодзей.

Ён жыва ўяўляў сабе постаць жонкі, круглую, як бочку (яна была у апошнім месяцы цяжарнасьці), твар яе чырвоны ад злосьці, вочы выпучаныя з сінімі гнэўнымі аганькамі, а губы разьзяўленыя ў крыку шырока, ажна відаць процьма роту, агароджаная белым парканам зубоў.

— Та-ма-а-аў!

Ён—ды ня ён...

З прычын гэтага ангельскага ці французскага імя Тамаш цяпер думаў аб сябе з большай павагай, чым заўсёды.

Ён уздрыгваў.

Камар моцна кусаў яго за шыю, але селянін сьцяў зубы і не крануў рукой. Другі камар сеў на босую нагу. Тамаш цяпеў. Яму здавалася, што гэта жончын крык кусае яго, смокча кроў.

Сваёй цяперашняй маўклівасьцю ён помсьціўся на жонку. Яна кіравала ўсім у хаце. Была вялікім генэралам у спадніцы, а ён, Тамаш, увесь час у загоне знаходзіўся.

—Яна, мабыць, і цяпер (думаў Тамаш) кліча на нейкую работу. Ні за што не паддамся! Няхай накрычыцца, налопаецца. Тады, нябось, памякчэе, як сьпечаная цыбуліна.

Па твары Тамаша лунала дзіцячая гульбівая ўсьмешка.

Жончын крык ад басавых пераліваў ператварыўся ў пісклівы вырай слоў, які расплыўся ўва ўсе бакі дробным макам.

Тут ужо Тамаш чуў поўнае сваё імя з літарай „ш“ у канцы.

У хвалях рознакаляровых лаянак яго імя было галоўнай персонай: то выплывала на ўзверх („каб ногі твае над зямлёй калыхаліся!“), то нырала на самым дне („каб ты глыбока, Тамаш, ляжаў на божай пасьцелі!“), а то чалёпкалася ў сярэдзіне самай ядранай лаянкі, заблытвалася ў моцных слаўцох, нібы муха ў павуціне.

Жонка змоўкла.

Ад усіх яе лаянак на сэрцы Тамаша астаўся толькі лёгкі пылок няпрыязні да жонкі. Яму было крыўдна, што яна ў канцы яго імя дадала гэтае штодзеннае „ш“. „Тамаш“ было прывабней для яго вуха сваёй нязвычайнасьцю.

На вострых, нібы зацесаных калох, локцях ён прыпадаўся з зямлі, перавярнуўся на сьпіну і глядзеў у неба. Яму пасля лаянак жонкі здавалася, што выкупаўся ў рэчцы, і цяпер так лёгка-лёгка. Ён пазіраў у неба. Яно выглядала нізюткім, нібы столь у хаце. Здавалася, што хвой ўраслі вяршалінамі ў нябёсны паркаль і выгінаюць яго ў вялізную сіняватую буду.

Тамаш сеў.

Спрытным паляўнічым узмахам рукі ён налаўчыўся забіць на шыі камара, укусы якога толькі цяпер пачуў. У гэтую-ж хвіліну ён забыўся аб жонцы, аб яе крыках і лаянках.

Кукаваньне зязюлі, нібы гукі барабана, зноў запоўніла ваколіцу.

Тамаш перабіраў пальцамі левай рукі, нібы граў на нявідочным інструмэнце. Пры гэтым ён падпяваў мэлёдыю і адбіваў тахт нагою. Уся яго ўвага была звернута на пальцы. Ён узіраўся ў іхні ціхі скок, у нямую пантоміму іхніх выкрутасаў з такой пільнасьцю, нібы ад пальцаў залежыў яго лёс.

Гэта было не дзівацтвам, не дзіцячай забаўкай з боку Тамаша, а сурьёзным заняткам, важнай працай. Яго лоб пакрыўся расою поту.

Справа ў тым, што Тамаш быў вядомы ва ўсіх ваколічных вёсках як музыка. Ён граў на скрыпцы на сялянскіх вясельях, на вечарынках, якія галоўным чынам адбываліся зімою. Яму дапамагаў тады на бубнах малады дзяцюк Арцём.

„Рэлэртуар“ яго быў небагаты: два маршы, тры полькі, кадрэль і вялікі цыкль вясельных песняў.

Кожны нумар яго „рэпэртуару“ меў сваю гісторыю, сваё паходжаньне.

Маршы Тамаш перахапіў ад вандроўных музыкаў „варшавякаў“. Яны гралі ў маёнтку ў пана, а Тамаш стаяў пад вакном і слухаў. Ён убіраў у сябе гукі маршаў з такім смакам, нібы піў невядомае смачнае пітво. Пры гэтым ён жмурыў вочы і выябражаў, што трымае ў руках скрыпку. Пальцамі левай рукі ён перабіраў у паветры, правай—вадзіў нявідочным смычком па нявідочных струнах і тупаў левай нагой, адбіваючы тахт сваёй нячутнай ігры. Прышоўшы да хаты, Тамаш накінуўся на скрыпку, як на нейкую разбойніцу, і давай наігрываць гэтыя маршы. Тут ігра была ўжо на яве. На скрыпцы выходзіла зусім ня тое, што ў „варшавякаў“—нешта новае; іншае, на Тамашовы лад.

Тры палькі былі падобны адна да аднэй, як тры родныя сёстры. Галоўная розніца між іх была тэрыторыяльная, паводле вёсак, ў якіх яны выконваліся дзяцкокамі-гармоністамі: Борацкая полька, Малявіцкая полька і Шурпацінская полька. Гэта калісьці, як відаць па мэлёды, была адна полька, засяная на тутэйшыя загоны таксама вандроўным музыкай. Перахопленая з першага маху трыма гармоністамі, полька расшчапілася на тры, як тоўстая лучына на тры тоненькія. Самы стрыжань гэтых полек быў адзін, але яны разыходзіліся між сабою самабытнымі завітушкамі спачатку і ў канцы. Гэта залежыла ад спрыту пальцаў і характару кожнага гармоністага. Гармоністыя гралі іх на вечарынках па сваіх вёсках. Тамаш пераняў гэтыя палькі ўжо ад гармоністых. Пераапанутыя з гармонікаў у гукі скрыпкі, яны набылі трохі іншае, Тамашовае, ахварбаваньне.

Самае цяжкое і мудронае было з кадрэлем. Тамаш перахапіў гэту штуку ў местачковых музыкаў, якія гралі на вясельлі ў сына каваля Бэркі. Тут была скрыпка, цымбалы, флейта і басэтля. У вушох Тамаша мэлёды „кадрэлі“ мігацелі, яскравіліся, як матылькі, пярэсцілі; як многакаляровыя паяскі. Галоўная нітка „кадрэлю“ моцна ўкаранілася ў яго памяці. Аднак, ня лёгка было працадзіць гэту музыку праз струны скрыпкі. Няпрошанай госьцю лезьлі ў вушы высьвісты флейты. Як дзіцё паміж ног, блыталася пстрыканьне цымбалаў. Грозна трумкала басэтля. Доўга мучыўся Тамаш над мэлёдыямі „кадрэлі“. То яны становіліся дуба, як наравістыя коні, а то не даваліся ў рукі, як палахлівыя кураняtkі. Пасьля дзесятага поту музыка ледзь-ледзь успакойў іх, прыручў скокамі смычка і заліхвацкімі круцэвідламі сваіх віхурыстых пальцаў.

Самае лёгкае для музыкі былі вясельныя песьні. Песьні—у большасьці сумныя і жаласьлівыя, хоць і гралі іх на вясельях. Старыя кабёціны зацягвалі сьпеў над маладою, а Тамаш наігрываў на скрыпцы.

Гасьцём здавалася, што скрыпка гаворыць, як чалавек, пераказвае песню слова ў слова. Музыка то лагодна вядзе смычком, палец дрыжыць на струне, як бы ў нейкім сполаху; скрыпка літасьці просіць, стогне... А то як заскача смычком па струнах, пабрыкваючы, нібы цялушка на выгане ў летні гарачы дзень, як хадыром пусьцяцца пальцы, замігцяцца крутухай-мяцеліцай, дык скрыпка засьмяецца, зарагоча ад нястрыманай весялосьці.

Людзі толькі дзіву даюцца:

— Скуль гэtkі спрыт?

— Проста за сэрца бярэ!

Скрыпка Тамаша кожнаму на яго-ж мове гаварыла, пад яго густ грала.

Адна няпрыемнасьць была ў Тамаша—скрыпка мала прыбытку давала. Яму прыходзілася хадзіць на падзённую работу да шляхціца Чарнецкага. Музыка надта шкадаваў свае пальцы, якія скарузлымі рабіліся ад працы, пакрываліся мазэлямі і трацілі свой спрыт.

Праца вяла з пальцамі вечную барацьбу: а ну, хто каго пераможа?

Пасьля цяжкой працы Тамаш кожны раз прабываў спрыт сваіх пальцаў на скрыпцы. Ён граў і пільна глядзеў на пальцы. Яны так хутка бегалі па струнах, ажна здавалася, што не чатыры іх тут рухаюцца, а цэлая сотня.

Часам пасьля сенакосу, або калі Тамаш араў ад цямна да цямна, ён вельмі ўважліва экзамінаваў свае пальцы, рэвізаваў іх і як-бы ўваходзіў у іхнюю душу, у іхняе нутранае жыцьцё. Яшчэ да спробы на скрыпцы ён прыглядаўся да пальцаў левай рукі. Усё цэла Тамаша

тады напружвалася і як бы прыслухоўвалася да пальцаў—да сваіх пяці самых шанюўных, дарагіх істот, якія быццам жылі сваім асабістым жыццём.

Спачатку рабіўся пільны агляд пальцаў з вонкавага боку: колер, мазалі, таўшчыня, пісаніна маршчынак на іх, параненне.

Колер меў вялікае значэнне. Паводле колеру Тамаш пазнаваў, ці пальцы вельмі змораны працай на полі. Ружовы водсвёт між пальцаў насупраць сонца ці агню сьведчыў аб іх добракаснасці, аб тым, што яны ня змораны.

Мазалі і таўшчыня былі яркім паказам таму, ці многа пальцы мелі нагрукі нялюбай падзеёнай працы. У гэтым выпадку вокамер Тамаша быў надзвычайна акуратны і строгі. Рост мазалёў ён заўважаў кожны раз, калі мазоль нават на валасок таўсьцеў.

Маршчынкі, якія былі чорныя, напоўненыя брудам, Тамашу таксама давалі прыметы аб здольнасці пальцаў да згібання і разгібання пры ігры на скрыпцы.

Параненні на пальцах, галоўным чынам на кончыках (пры рабоце гэта вельмі часта здаралася), былі яўным няшчасцём для Тамаша. Бывала часам, што такі палец выбываў на некаторы час з строю, нібы паранены ваяка. У гэтых выпадках Тамаш ведаў спецыяльныя лісточкі, якія прыкладваў да пакалечанага месца. Палец хутка загойваўся.

Пасьля такога агляду з вонкавага боку Тамаш лез у нутро сваіх пальцаў. Пробаваў іх згібаць і разгібаць. Прыслухоўваўся, ці ньюць яны ад працы. Заўважаў ледзь прыкметны боль, на які чалавек звычайны, не музыка, і ўвагі не звярочвае.

Да правай рукі, якая прапавала смычком, ня было ў Тамаша такіх срогіх вымаганьняў. Тут ужо ня пальцы гралі галоўную ролю, а мускулы ўсяе рукі да самага пляча. Ён рабіў некалькі рознастайных рухаў рукой, нібы вадзіў смычком па струнах, зараз-жа ведаў становаішча сваёй рукі.

Усё шчасьце Тамаша было ў тым, што працай звычайнай, бадай заўсёды, была занятая правая рука. Яна мела поўную нагрукку. Левая ёй толькі дапамагала.

Рэдка бывалі выпадкі, калі пальцы левай рукі былі стомлены ці пакалечаны да таго, каб ня мець магчымасці граць на скрыпцы. Асьцярожнасьць Тамаша пры рабоце стварыла тую роўнавагу, што здольнасьць яго пальцаў да музыкі бадай ніколі не змяняшалася.

Пасьля такіх экзамінаў Тамаш рабіў апошнюю „рэвізію“ ўжо на скрыпцы. Спачатку вырабляў розныя выкрутасы на струнах пальцамі і смычком, а пасьля пераходзіў да свайго традыцыйнага рэпэртuarу, які па парадку выконваў увесь.

Часам Тамаш любіў забаўкі на скрыпцы.

Забаўкі яго былі такога характару, што ён выходзіў з торанага шляху свайго звычайнага рэпэртuarу на невядомыя сыяжынкi. Ён тады даваў волю пальцам і смычку—няхай робяць што хочуць. Сам ён тады быў ня музыка, а звычайны чалавек, які толькі прыслухоўваўся да таго, што скрыпка вырабляла; нібы град нехта іншы, а не Тамаш. А як уваходзіў у стос, дык нават і не прыслухоўваўся. Тады ён забываў аб усім, што робіцца вакол.

Скрыпка шапоча нешта ціха, ціха, нібы вепер праходзіць па лiсьцях старога дуба. Гукі павольна мацнеюць, растуць. Яны вырываюцца з нявідочных замчышчаў цішыні, як дзікія гусі з захаванай аірам затокі.

Цэлы хаос гукаў.

З бязладдзя першатворчасьці, з невядомага стэпу блуканьня гукі пераходзяць у лад, у нейкую фантастычную гармонію. Яны льюцца стройна, нібы хвалі на возеры пад ветрам. Ніто выццё, ніто грымоты навальніцы. Хараство жудасьці разьліваецца вакол; чароўнасьць невядомых скаргаў захапляе, нясе кудысьці ў далёкія, незнаёмыя абшары...

II 3 маленькай бяды ў вялікую радасьць

Хоць Тамаш, седзячы ў бары, голасу не падаваў на гукаўне жонкі, але пачаў непакоецца, зарупіла даведацца, ў чым справа, чаго яна ад яго хоча.

Ён падняўся з свайго месца, кінуў у муравейнік некалькі галінак ад злосьці на жонку і шпаркім крокам пайшоў праз бор да хаты. Ад непакое ён не адчуваў, як сухія шышкі калолі босыя ногі. Чым бліжэй ён падыходзіў да хаты, тым мацней рос у яго непакой і нейкі прыкры страх перад жонкай. Паводле яе слоў, ён заўсёды быў перад ёю вінаватым. Жывецца кепска—вінават Тамаш. Няма заробкаў—ён гэ-таму прычынай. Бычка забрала паліцыя на чыншы—ён ня мог выкруціцца. Хлеба няма—ўсё ён ды ён. Жылі ў зямлянцы, як вярнуліся з бежанства—ён ня дбаў, не клапаціўся, каб лесу дастаць на будоўлю.

Жонка ледзь не вінаваціла Тамаша ў тым, што сусьветная вайна адбылася, што іхняя мясцовасьць цяпер пад польскім панам знаходзіцца.

Дзякуючы лаянкам жонкі Тамаш пачаў верыць у сваю вялікую вінаватасьць ва ўсім. Ён верыў, што сапраўды вінават. Думаючы аб сваёй вінаватасьці, Тамаш ніколі не задаваў сабе запытаньня, чаму ён вінават і як адкінуць бяду і ліха, якое ён носіць і разсыівае вакол сябе? Гэта вечная вінаватасьць яго нават радавала: значыць, каб ён хацеў, дык някага шлімазарства ня было-б у хаце і, каб ён хацеў, дык добра жылося-б; каб ён хацеў...

Мабыць ў яго захавана нейкая сіла, якую жонка хоча з яго выцягнуць на ўзверх—і ёй гэта ніяк не ўдаецца.

Мабыць і яго ў легцы ня возьмеш. Ён нечага такі ды варт!

І Тамаш не хацеў. Навошта марнаваць гэтыя сілы? Навошта іх вырашходваць?

Вось гэтакія думкі падтрымлівалі настрой Тамаша, калі на яго нападаў страх перад грознай жонкай. Гэтыя думкі давалі яму роўнавагу ў адчуваньнях.

Тое самае было і на гэты раз.

Аднак ад нарастаючага страху ён цяпер сьвету белага ня бачыў. Не заўважаў ні яркага сонца, ні гучнага сьпеву жаўранкаў, ні паху высачэзнай густой ліпы. Усе-ж такі ён хацеў, каб жонка цяпер яго моцна лаіла, каб вінаваціла. Гэтым яна напамніць яму аб тэй вялікай сіле, якая ў ім захавана. Такім чынам ён яшчэ раз упэўніцца, што каб захацеў, дык можа ўвесь сьвет перавярнуў бы...

Жонка, сама гэтага ня ведаючы, будзіла ў ім сваімі лаянкамі гордасьць і павагу да яго ўласнай асобы...

Тамаш глянуў на сваю хатку.

Дах быў яшчэ ня ўвесь пакрыты саломай. Ён прасіў у суседа пазычыць дзесяць кулёў саломы. Той адмовіўся. Хатка была новенькая, але без палавіны стрэхі выглядала, як падшывалец-хлапец з падзёртым брылем на галаве.

— Эх, каб толькі захацеў...— падумаў Тамаш.

На неабгароджаным дзядзіцы яго сыноч, Юрка, гнаўся за катом, гнаўся з такім імпэтам, ажна не адставаў ад ката ні на крок. Кот ускочыў на стары дуб і з самай вяршыні кпліва пазіраў уніз на хлапца. І Юрка пробваў карабкацца, каб дабрацца да свайго сябра.

Тамаш пачаў узірацца вакол. Ён хацеў знайсці дзе-колечы адзнакі жончынай злосці. На ганку ляжыць на баку вядро ад вады.

— Калі жонка ў добрым гуморы, дык вядро стаіць на месцы паўнуткае вады,—мяркуе Тамаш.

— А вунь дзяркак тырчыць на самым парозе. Ой, злосная сягоньня жонка!

Тамаш зрабіў вінаваты выгляд і ціха ўзяўся за клямку.

— Вось будзе раз, вось будзе!—падумаў ён. Яна-ж цяпер больш злосная, чымся заўсёды, бо цяжарная.

Тамаш адважыўся і ўвайшоў у хату.

Спачатку, пасля сонечнага*святла на дварэ, здавалася яму, што ў хаце цёмна, але патроху ён звыкся. У хаце пасвятлела. Ён пачаў паглядаць вакол сябе. Жонка тупалася каля печы. Пах смажанага сала казлытаў нос.

Што за сьвяточную яду жонка сягоньня рыхтуе? Гэта-ж яна бадай апошні кавалак сала заскварыла.

На вакне стаяла шклянка з вадою і адбівалася супроць сонца ў вельмі прыгожыя колеры. На жаўтаватай дошцы падвакоўніка мільгала маленькаю дужкаю вясёлка. Ад гэтага ў Тамаша зьявіўся сьвяточны настрой, які пасаваў да паху смажанага сала.

Тамаш адным вокам зірнуў на жонку.

Вельмі круглы ад цяжарнасьці живот і худы твар трохі стрымалі яго сьвяточны імпэт. Па вачох ён бачыў, што яна злосная, як заўсёды, але вась маўчыць, ня лаецца...

— Чаму не адазваўся, як я цябе гукала?—зьвярнулася да яго жонка надзіва лагодным голасам.

— Я ня чуў,—схлусіў Тамаш.

— Аглох ты, ці што?

На гэта Тамаш ня лічыў патрэбным адказаць. Уся напружнасьць яго ад чаканьня лаянкі ад жонкі адпала. Ён быў такі пэўны, што яна сыгне на яго горкім макам гучных слаўцоў, ажна ня рад быў цяпер, што так ціха скончылася...

— Што гэта з ёю сталася?—зьдзівіўся Тамаш. Яна, відаць, перастала мяне паважаць...

І дзіва за дзівам сыпалася перад ім:

Жонка, лагодна на яго паглядаючы, паставіла на стол гаршчок бульбы і патэльнію са скваркамі. Вось якраз нібы выпраўляе яго на сенакос.

— Еш хутчэй!—ласкава сказала яна:—былі тут ад пана Чарнецкага. Трэба табе ісьці на фальварак!

Тамаш пачаў ціха перабіраць пальцамі левай рукі.

— На касьбу?—запытаўся ён, бяручыся за яду.

Тамашыха зірнула на яго спакойна і сказала штучна срогім голасам:

— Еш!

Тут нешта ды нейкае,—падумаў Тамаш. Ён шчыра ўзяўся за яду.

Жонка села супроць яго на лаву. Спагадна на яго паглядала.

Тамаш стараўся скарэй справіцца з ядой, каб даведацца, у чым справа.

— Казалі ад пана Чарнецкага, каб ты ўзяў скрыпку з сабою. Там у фальварку нейкая гулянка,—сказала Тамашыха ранейшым спакойным голасам.

Тамаш аж падскачэў на месцы. Гэтага ён зусім не спадзяваўся. Жонка яму здавалася на гэты раз такой мілай і прывабнай, як тады, калі яна яшчэ была дзяўчынай, калі абое на начлезе пры вогнішчы жаргы строілі.

— Дык чаму ты раней не сказала?—пакрыўдзіўся Тамаш.

А я-ж рвала глотку на ўвесь бор! Дзе ты прападаў?

Скрыпка апынулася ў яго руках. Ён мазаў смычок, правяраў струны. На яго напала такая радасьць, ажна ня ведаў, дзе дзецца. Даўно ўжо шлюбаву ня было. Ад самога „вялікадня“ няма вечарынак. Скрыпка даўно хлебам яго не карміла. А тут, глядзі, зусім неспадзявана нейкую дытку заробиць. Апрача грошай, ужо даўно перад людзьмі ня граў.

А „граць перад людзьмі“ у Тамаша было даражэй за грошы...

— Арцёма з бубнамі!—літасьці прасіў Тамаш.—Няхай Юрка яго назаве. Юрка, Юрачка! зьбегай да Арцёма! Няхай зараз-жа сюды прыздзе! Няхай возьме з сабою струмэнт!

Юрка пусьціўся ў вёску галёпам.

— Перад панамі яшчэ ніколі ня граў,—думаў Тамаш.

Адгэткай неспадзяванкі на Тамаша напала нейкая прыемная жудасьць. Прастору было яму мала ў хаце. Ён выскачыў на двор і даваў рабіць рэпэтыцыю. Пакуль прышлі Юрка з Арцёмам, ён паспеў зыграць усе полькі. Ён пачаў рэпэтыцыю з полек, бо ведаў, што пань любяць вяцлае.

На скорую руку пад акомпанімент бубнаў ён паўтарыў увесь свой рэпэртуар.

Слухачамі былі Юрка і кот, які прымасьціўся каля ног хлопчыка.

— Пойдзем! Гайда!—крыкнуў у захапленьні Тамаш да Арцёма.

— Пачакай!—супакоіла яго жонка, якая стаяла ля дзьвярэй.—Няўжо-ж так пойдзеш у фальварак. Гэта-ж брыдка—босы, у парванай кашулі. Адзень што-небудзь сьвяточнае!

— А мо' праўду, жонка, кажаш!—згадзіўся Тамаш.

Ён быў цяпер надзвычайна пакорлівы і паслухмяны.

Жонка прынесла чыстую паркалёвую кашулю і боты.

Тамаш адным махам накінуў на сябе кашулю і ўзяўся за боты. З ботамі справа была не такая лёгка. Яны былі цеснаватыя і цьвёрдыя. Ён усунуў у юхтовую халяву цёмна-бурую закарузную нагу і пачаў пыхцець.

Асьцярожна! бот парвеш!—не на жарт спалохалася жонка.—Расптаў ногі на лапаты. Хоць ты на іх хлеб у печы садзі. Пачакай, тоненькія анучкі прынясу—тады лягчэй палезуць.

Жонка пабегла па анучкі.

Боты былі пасья скрыпкі другім сямейным фэтышам і гордасьцю ў Тамашовай хаце. Яны заўсёды стаялі ў самым ганаровым куце ў відочным месцы. Гэта былі першыя боты, якія меў Тамаш у сваім жыцьці. Звычайна зімой ён абуваецца ў лапці, а летам ходзіць босы. Гэтыя боты бацька яму купіў на выселье. Ён іх абуваў толькі ў самыя ўрачыстыя выпадкі жыцьця: на гадовы хвэст, або на пятровы кірмаш у мястечку. Тады Тамаш ускідаў іх на плечы і перад самым мястэчкам абуваў.

На боты глядзелі ў хаце, як на найпрыгажэйшы твор мастацтва. З вялікай асьцярогай хадзілі каля іх усе хатнія. Нібы боты былі зроблены з самага дарагога і тонкага крышталю.

Калі часам Юрка пачне скакаць у куце з кута ў кут, забываючыся аб усім на сьвеце, тады матка крычыць спалоханым голасам: „асьцярожна—боты!“.

Калі часам, па недагляду, бот упадзе, дык хатнія непакоіліся, нібы няшчасце здарылася.

Тамашыха шанавала боты мужа болей, чым яго самага. Кожны месяц яна сама мазала іх бярозавым дзёгцем. Кожны месяц яны мелі гэту даніну. Для іх была спецыяльна здабыта гліняная пасудзіна на дзёгаць і квач. Мазалі іх дзёгцем раз, надзявалі халявамі ў ніз на калы, якія былі ўбіты для іх на дзядзінцу. На гэтых калох боты сохлі на сонцы. Як высахалі—мазалі другі раз, аж пакуль яны „плакалі“, пакуль дзёгаць стаяў на іх вечна кроплямі. Але, ня глядзячы на гэта, боты мелі свой нораў: яны былі заўсёды цвёрдыя.

— Такая юхта! Тут ніякі дзёгаць не паможа!—з філэзофскім тонам гаварыў аб іх яшчэ нябожчык бацька Тамаша,—„Тут і сам пан бог не паможа“.

Іх мазалі, аднак, каб не „патрэскаліся“.

Боты заўсёды рэзалі Тамашу ногі, як нажамі ўсёроўна. Гэта, магчыма, і было адной з прычын таму, што Тамаш іх рэдка абываў. Але аб гэтай пакуце ведаў адзін толькі Тамаш. Ён нават і жонцы Ніколі ня казаў, што боты ногі рэжуць. Затое ўсе зналі аб іншай якасці гэтых ботаў: калі Тамаш іх абываў, тады ледзь не за вярсту людзі ведалі, што Тамашовыя боты гуляюць. Досыць было толькі пацягнуць носам. Яны выдавалі моцны пах дзёгцю.

Гэтыя боты перавандравалі з гаспадаром усе гады бежанства, шмат дзе пабывалі—і вось цэленькія, бадай новыя, вярнуліся назад на родныя загоны.

Пры дапамозе жонкі насунуўшы цяпер боты на ногі, Тамаш з Арцёмам, з музычнымі інструментамі ў руках, пусціліся нацыянькі ў бок фальварку.

— Асьцярожна—боты!—крыкнула ў дагонку Тамашыха.

III Зыграй, галган, кракавя!

Пан Чарнецкі—кругленькі шляхціц гадоў пад пяцьдзсят. Ружовы поўны твар, маленькія полельнага колеру вочкі, уздзёрнуты ўверх невялічкі нос, завостраныя ў гару мышынымі хвасткамі рыжаватыя вусы гаварылі аб вялікім самашанаваньні, казалі аб тым, што пан Чарнецкі імкнецца ў высь, што гонар „знатных продкаў“ бурліць віном ў яго панскай крыві. Да кожнага сказу сваёй гутаркі,—ці ён гаворыць аб гаспадарцы, аб конях, або на політычныя тэмы,—шляхціц дадае запэўніваючае „слова гонору“. Усё акаляючае, паводле яго погляду, „ніжэйшае“ за яго, ён характарызуе каратка і канкрэтна: „пся крэў“, „пся косьць“.

Фальварак пана Чарнецкага, які знаходзіўся на баку ад тракту, захаваны густым лесам, нейкім цудам не пацярпеў ад расійска-нямецкага фронту. Гаспадарка ў пана Чарнецкага была багатая, дзеля чаго яго гонар з кожным годам усё вырастаў і гадаваўся, як сыр у масьле. На фальварку працавала многа парабкоў. А ў час сенакосу і жніва з ваколічных сялян пан Чарнецкі наймаў яшчэ і падзённых.

Жонка пана Чарнецкага памёрла маладою. Яна была добрая, пакорлівая кабета. Муж часта ўжываў на ёй свае „ганаровыя“ кулакі. Засталася ад жонкі дачка Ядвіска, якая ўжо вырасла ў паненку. Да сваёй дачкі пан Чарнецкі адносіўся вельмі пяшчотна, выконваў усе яе капрысы. Панна Ядвіга такой-жа пяшчотнасьцю адказвала бацьку, называючы яго квольным голасам: „татусь“.

Панна Ядвіга высокім ростам удалася ў матку, а тварам была копія бацькі, толькі з болей мяккімі і дробнымі рысамі. Апрачалася

панна Ядвіга паводле апошняй моды з Вільні, як ёй гаварыла местачковая швачка. Панна Ядвіга вельмі мала вучылася, бадай нічога ня чытала. Болей ўсяго яна любіла кветкі. Яна з імі няньчылася паводле пор году. Вясною—бэз, летам—ружы, а зімой—вазоны. Простых палявых раслін яна ня любіла і не паважала, бо яны—я панскія, не „ганаровыя“. У кожную нядзелю панна Ядвіга ездзіла з „татусем“ у касцёл за дзесяць верст, дзе яна знаёмілася з ваколічнай шляхтай. Яна, праўда, з „кавалерамі“ мала гутарыла пры знаёмстве. Пры гэтым яна густа чырванела, і на яе твару было напісана: „я саромлюся!“. Яна лускала ночы, або глядзела ў бок. Ня ведала, куды дзецца; дзе схаваць рукі. Улетку, звычайна трымала вечна ў руках букет кветак.

З семнаціці год яна пачала знаёміцца з літаратурай. „Татусь“ ёй прывёз з мястэчка цэлую пачку тоўстых картак пад назваю „флірт Амура“. Гэта „літаратура“ яе вельмі захапіла.

Панна Ядвіга вывучала „флірт Амура“ такім чынам: мела перад сваім уяўленьнем „кавалера“, з якім вяла бяседу. „Флірт Амура“ ляжаў перад ёю раскладзены на вялікім стале, як звычайныя карты. Панна Ядвіга гаварыла і за „кавалера“ і за сябе з друкаванага тэксту картак, дзе пытанні і адказы знаходзіліся гатовыя пад нумарамі.

„Кавалера“ панна Ядвіга ўяўляла сабе ў выглядзе польскага рыцара, якога яна бачыла на малюнках у „Гісторыі Польшчы“, на зграбным кані, у вайскавой вопратцы, са зброяй. Твару яго яна ня бачыла, бо саромілася паднімаць вочы. Але голас яго быў вельмі прыемны, пранізваў салодкім агнём усю яе істоту.

Рыцар быў адным з знакамітых польскіх магнатаў—ні то князь Радзівіл, ні то граф Патоцкі. Пакой панны Ядвігі быў невялікі. Рыцару на кані ў ім ня было-б месца, але ў сваім уяўленьні панна Ядвіга расшырыла гэты пакой у вялізарныя палацы, дзе маглі-б разгульваць некалькі такіх коньнікаў.

І вось пачынаецца гутарка па нумарох з картак „флірта Амура“.

Рыцар—Якія ў панны прыгожыя вочкі.

Панна Ядвіга—Ёсць прыгажэйшыя

Рыцар—Панна надзвычайна зграбная

Панна Ядвіга—Ня люблю компліментаў.

Рыцар—Я панну кахаю.

Панна Ядвіга—Ад многіх чула.

Рыцар—Ня мучце мяне.

Панна Ядвіга—Я-ж ня кат, каб мучыць людзей.

Рыцар—Будзеце маёю жонкаю?

Панна Ядвіга—Я нічыёй жонкаю ня буду.

Рыцар—Хачу пацалаваць ручкі панны.

Панна Ядвіга—Пан вельмі дзёрзкі.

Рыцар—Панна мяне любіць?

Панна Ядвіга—Гэта мой сакрэт.

Але панна Ядвіга доўга хаваць „сакрэту“ ня можа. Яна так пяшчотна паднімае на рыцара вочы (першы раз у жыцці), аж на рыцар па яе вачох аб усім здагадваецца.

„Сакрэт“ выкрыт...

Панна Ядвіга адкідае карты.

Рыцар саскаквае з каня. Становіцца перад паннай Ядвігай на калені. Потым бярэ яе на рукі, садзіцца ў сядло і мчыцца з паннай Ядвігай далёка-далёка: праз невядомыя казачныя лясы, праз моры-акіяны. У панны Ядвігі аж дух стрымліваецца ад вялікай асалоды.

Срогай мяжы паміж лятуценнем і сапраўдным жыццём няма.

Так заўсёды канчаецца ў панны Ядвігі вывучэнне „Флірту Амура“.

Пасля гэтага хвалявання панна Ядвіга нюхае кветкі і робіцца прытомнай. Складвае карткі „Флірту Амура“, зноў раскладвае—і давай спачатку.

У хаце пана Чарнецкага гаспадарыць яго сястра, старая панна Анэля. Такая нізкая, які і брат, але вельмі худая. Сваё дзявоцтва панна Анэля аддала пану Езусу. Ёй цяпер гадоў трыццаць пяць. Панна Анэля ненавідзіць усіх мужчын. Аб гэтым яна сама кажа кожнаму сустрэчанаму „кавалеру“ і пры гэтым робіць яму такую вабную ўсьмешку, якая сьведчыць зусім аб адваротным пачуцці.

Апошнія месяцы панна Анэля вельмі ня ласкава адносіцца да панны Ядвігі. Гэта з тых часоў, як пан Чарнецкі пачаў гаварыць, што Ядвісцы пара замуж.

Замуж, замуж,—пішчыць злосным голасам панна Анэля,—яна-ж зусім малая. Няхай раней старэйшыя за Ядвіска замуж павыходзяць...

Пан Чарнецкі добра разумее, куды закідае каменьчыкамі яго сястра і кажа:

— Усе павыходзілі замуж, каму трэба было, а ты-ж мужчын ня любіш...

Панна Анэля плача ў адказ на гэты жарт брата, дробненькія сьлёзы сыплюцца з вачэй і цякуць ледзь прыкметнымі ручайкамі па яе схудалым пажоўклым твару.

Пан Чарнецкі—чалавек срогі. Ён любіць, каб сказанае было зроблена. Ужо з тыдзень, як яго сястра наводзіць парадкі: пячэ і смажыць, смажыць і пячэ. Так штодня.

„Ядвіска трэба выдаць замуж“.

Так гаворыць ёй брат можа дваццаць разоў на дзень.

Трэба склікаць на гулянку ўсю ваколічную шляхту. „Кавалераў“ цікавых ёсць шмат. Галоўным чынам з асаднікаў, якім выдалі зямлю тут на „крэсах“. Выбар багаты. Так клюне, што Ядвіска не агледзіцца і ад „флірта Амура“ апыніцца ў новым фальварку пана Ястрабінскага, які прыехаў сюды з Пазнані. Ён, пан Ястрабінскі, вельмі заслужаны перад айчынай—тры гады з бальшавікамі змагаўся.

Так разважае пан Чарнецкі.

Гулянка была наладжана на славу. Зьехаліся госьці з усёй ваколіцы. У пакоях пана Чарнецкага даўно такога шуму ня было.

Гонар пана Чарнецкага не дазваляў яму рабіць баль, як звычайна ў суседзяў,—у сьвяточны дзень у вечары. Ён наладзіў баль у будні час і ня ўвечары, а сярод белага дня.

— Нашто хавацца ў ночы,—гаварыў ён гасьцём,—слова гонору, у мяне нічога крадзенага няма. А пагуляць—пачэсная праца, слова гонору. Можна весэліцца ня толькі ў сьвята. Слова гонору!

І госьці шчыра весэліліся.

На сталох былі навалены цэлыя горы рознага смажанага, варанага і пячонага. Бутэлькі з „пазнанскай“ пераліваліся ў шклянныя кялішкі, гарачылі шляхотную кроў і вырывалі з вуснаў крыкі „віват!“.

— Слова гонору!—кіпаціўся пан Чарнецкі.—Гэта-ж усё, што на стала, мая Ядвіска налякла, насмажыла, наварыла. Частуйцеся, шануюныя госьці! Слова гонору!

Панна Анэля аж зубамі скрыгатала ад злосьці. Яе брат схлусіў, бо Ядвіска пальцам нават не кранула па гаспадарцы. Усё гэта яна, панна Анэля, зрабіла.

Панна Ядвіга кепска адчувалася ад такой бацькавай хлусні. Хоць яна саромілася слова казаць, але ня вытрымала і сказала з дакорам:

— Татусь...

Госьці зразумелі, што панна Ядвіга ад вялікай скромнасці саромаецца.

Яны выпілі ў чэсьць панны Ядвігі—слаўнай гаспадыні, хвалячы пры гэтым вельмі краснамоўна закускі.

Калі шум і голас гасьцей даходзіў да таго, што госьці адзін аднаго ня чулі, выйшла так, што пан Ястрабінскі апынуўся каля панны Ядвігі.

— Слова гонору! Спрытны пан Ястрабінскі,—хваліў яго п'яны пан Чарнецкі.

У Пазнані ўсе спрытныя!—крыкнуў адзін з гасьцей, таксама асаднік з Пазнані.

— Нех жые Познань! Слова гонору!—пацвіва сказаў пан Чарнецкі, і ад яго маленькіх вочак засталіся толькі дзьве замасьленыя, вузенькія шчылінкі.

Госьці пілі ў чэсьць Пазнані.

— Слова гонору,—ўспомніў родныя „крэсы“ пан Чарнецкі:—нашы крэсы ня горш за Познань! П'ем за „крэсы“! Слова гонору!

Госьці зноў пілі.

Многія з асаднікаў крыўдзіліся на „крэсы“, скардзіліся на тое, што тутэйшыя „хлопы“ паляць будынкі асаднікаў, і што па лясох завяліся такія „банды“, ажна ад іх дзецца няма дзе.

— Слова гонору! П'ем за ачыстку „крэсаў“ ад тутэйшых хамаў!—гарачыўся пан Чарнецкі.

Госьці пілі.

— У Менску бунт. Бальшавікам скоро будзе капут. У газэце чытай!—казаў адзін з гасьцей.

— П'ем за пагібель бальшавікоў! Слова гонору!

Зьвінелі кялішкі.

Пры усёй гэтай завірусе пан Чарнецкі аднак не выпускаў з віду сваю дачку і пана Ястрабінскага.

— Клюе! слова гонору, клюе!—радаваўся пан Чарнецкі, пазаліхвацку крутнуўшы вусы ў верх.

У гэты час ні панна Ядвіга, ні пан Ястрабінскі не зварочвалі ўвагі на тое, што робіцца вакол. Яны былі заняты зусім іншымі справамі.

Пан Ястрабінскі быў такі высокі, ажно рослая панна Ядвіга здавалася перад ім нізенькай. Ён быў надзвычайна тонкі, і ўсё ў ім было нібы завострана: лоб, нос, вушы, рукі. Калі яму трэба было што-колечы казаць паненцы, дык нахіляўся да яе, згінаючыся ў круг.

Яны стаялі каля круглага століка, на якім ляжаў вялікі фамільны альбом пана Чарнецкага. Пан Ястрабінскі разглядаў фотографіі павольна, пытаючыся аб кожнай асобе: хто гэта, дзе ён, ці яна, і як жыўць яны.

Панна Ядвіга тлумачыла, саромячыся і чырванеючы.

Ад альбома перайшлі да „флірту Амура“.

Доўга перакідваліся карткамі, шэпчучы пры гэтым нумары запятаньняў і адказаў. Друкаваная, нямая гутарка была накіравана паннай Ядвігай так спрытна, пасля яе ранейшых рэпэтыцый, што вышла як раз, як раней, калі ў яе дзявочых лятуненьях яна гутарыла з казацкім рыцарам. У цяперашніх рэальных абставінах, калі замест фантастычнага рыцара быў высокі пан Ястрабінскі, эфэкт вышаў ня меншы,

калі нават ня большы. Кончылася тым, што пан Ястрабінскі нізка нагнуўся да кволай ручкі панны Ядвігі. Ён гэта зрабіў так спрытна і зграбна, нібы па сярэдзіне тулава ў яго былі спрунжыны, дзякуючы якім ён мог складацца на двое, як сцызорык.

Пан Ястрабінскі пацалаваў ручку панны Ядвігі аж два разы. Яна кволым голасам войкнула „ой, татусь“ і ледзь не абамлела на месцы.

„Татусь“, які ўвесь час адным вокам пазіраў на „флірт Амура“, аж падскочыў ад вялікай прыемнасці, адварнуўся да гасьцей, нібы нічога не заўважаў, і крыкнуў:

— Слова гонору! Музыку!

У думках пан Чарнецкі меркаваў, што лёс Ядвіска ўжо вырашан. Госьці замітусіліся. Праўда! Яны да гэтага часу зусім не заўважылі, што такая вясёласць, а няма музыкі.

Яны выставілі на гаспадара асалавелыя ад выпіўкі вочы і затупалі нагамі.

— Музыка! музыка!—раздаваліся водгаласкі з усіх бакоў.—Такі баль бяз музыкі тое самое, што касьцёл без званіцы.

— Паклікаць Тамаша, слова гонору!—крыкнуў пан Чарнецкі.

— Татусь...—літасьці прасіла панна Ядвіга,—хама прасіць...

— Лепшага няма, дачушка! Слова гонору!—апраўдваўся пан Чарнецкі,—не цяпер у мястэчка ехаць па капэлю.

— Тамаша! Тамаша!—з п'яным задорам вымагалі госьці.

І здаецца, шчаслівая зорка Тамаша зазьзяла над фальваркам пана Чарнецкага.

Паслалі чалавека па Тамаша.

Да прыходу Тамаша былі наладжаны „фанты“. У гэтай гульні заўсёды выходзіла так, што пан Ястрабінскі часта атрымліваў кару цалаваць панну Ядвігу, якая ўцякла ад яго, рассыпаючы пры гэтым белыя ружы, што былі прышпілены да яе вопраткі на грудзях.

— Ваш шлях, панна Ядвіга, засьцелены кветкамі,—сказаў элегантны пан Ястрабінскі.—Яны так прыемна пахнуць, ажна...

Пан Ястрабінскі ня скончыў свайго поэтычнага сказу, а панна Ядвіга яшчэ не паспела знайсці ў памяці патрэбнага да гэтых слоў адказу з вялікага запasu нумароў у картках „флірту Амура“, як расчыніліся дзверы, і пах кветак быў заглушаны...

Моцны пах дзёгцю лез у нос, казлытаў горла, кружыў галаву.

На парозе пакою стаяў бяз шапкі, са скрыпкай у руках, Тамаш. Ён нізка кланяўся. За ім стаяў Арцём з бубнамі.

— Ой, дзёгаць...—застагнала панна Ядвіга.

Пан Чарнецкі засмяяўся:

— Адразу відаць, што далікатная. Панская кроў дае сябе знаць. Слова гонору!

Пан Чарнецкі прыязна зірнуў на Тамаша, які стаяў зьбянтэжаны на парозе і ня ведаў што рабіць. Старому шляхціцу было прыемна, што, дзякуючы Тамашовым ботам, так публічна выявілася далікатнасць яго дачкі.

— Выходзь, галган, на дзядзінец і скідай боты. Можаш граць босы! Слова гонору!

Тамаш вышаў. Хоць трохі яго пакрыўдзіла такая непашана да яго шлюбных ботаў, але разам з тым лягчэй было на душы: боты рэзалі ногі і перашкодзілі-б граць.

Хутка вярнуўся Тамаш і пачаў выкладваць перад гасьцямі свой „рэпэртур“. Арцём так шчыра якомпанаваў на бубнах, ажна ўвесь спацеў

Госьці танцавалі парамі, зусім забыўшыся, што танцуюць пад „хамскую“ музыку. Не танцавала адна толькі панна Ядвіга, як ні ўпрашваў яе пан Ястрабінскі.

— Не танцюю хамскіх танцаў!—сказала яна.

— Зыграй, галган, кракавяк! Слова гонору!—загадаў Тамашу пан Чарнецкі.

— Ня ўмею, паночку,—апраўдваўся вінаватым голасам Тамаш.

— Ядвіська! Засьпявай кракавяк! Тамаш навучыцца на скрыпцы! Слова гонору!—загадаў пан Чарнецкі.

Панна Ядвіга павінна была здаць экзамін сьпеваў перад гасьцямі і, галоўным чынам, перад панам Ястрабінскім.

Яна стала ў позу і тоненькім галаском пачала тралялякаць.

Тамаш лавіў на струнах кожны гук яе сьпеву. Арыём адбіваў на бубнах тахт.

Вельмі коратка тралялякала панна Ядвіга. Тамашова скрыпка хутка ўцяміла гэты кракавяк.

Панна Ядвіга пусьцілася ў скокі з сваім „кавалерам“.

Такім-жа чынам Тамаш навучыўся граць і мазурку.

Пасьля кожнага танца музыкі мелі ад каго-небудзь з гасьцей медзякі і па чарцы гарэлки ад гаспадара.

— Баль толькі пачынаецца! Слова гонору!—радаваўся гаспадар. — Ну і Тамаш! Ну і Тамаш! Галган, а так ладна грае! Слова гонору!

Толькі позна ў ночы музыкі пайшлі да хаты. Тамаш быў вельмі здаволены: зарабіў каля пары злых ды яшчэ ўзбагаціў свой рэпэртуар.

Боты яго былі зьвязаны разам за вушкі і перакінуты на плячо. Адзін бот біў Тамаша ў грудзі, а другі—у сьліну. Нібы дзівацкія чорныя кветкі, боты расьсейвалі па ваколіцы пах дзёгцю. Здавалася, што бор прапах дзёгцем, што гэты востры пах туманам аж да зорак паднімаецца...

IV Фальварак падарую, а злодзея знайдзеце!

Госьці разьехаліся яшчэ ўночы.

Пан Чарнецкі трохі паспаў і падняўся на ногі.

Сонца толькі што вырастала над борам. Пастух нядаўна выгнаў статак у поле. Гукі бяроставай пастырскай трубы, нібы сьпевы паляўнічага ражка, зычна разьліваліся ў бары.

На дзядзінцы стаяў вялікі шум. Панна Анэля выпускала птаства, карміла іх: сыпала зерне з высокага ганку сьвірна ўніз. На гэты пачастунак накідваліся тры варожыя між сабою плямёны: куры, качкі і гусі. Кожнае племя з новым пакаленьнем—вывадкам. Між гэтымі плямёнамі вялася вечная барацьба за пяршыньства каля ганку. Кудахталі, пішчэлі, гагаталі, гвалту крычалі на розныя галасы і бязьлітасна перьё скублі. Калі бацькі розных плямён не маглі здужыць адны адных, тады накідваліся на дзяцей, адганялі малых ад сьняданьня.

Панна Анэля глядзела з вышкі ганку на поле бітвы і ад вялікага адчаю толькі рукі ламала. Ня ведала, што рабіць.

Пан Чарнецкі ўмешваўся ў кожную драбніцу гаспадаркі. Заўважыўшы гэты гармідар, ён выдаў загад сястры, каб з заўтрашняга дня карміць птаства паасобку: куры павінны карміцца ў куратніку, гусі—у вэнглярні, дзе яны ўсё лета начуюць, а качкі—каля ганку сьвірна. Тады такога шуму ня будзе на дзядзінцы. Ад гэтага галасу Ядвіська спаць ня можа.

На гумне стаяла многа калод пчол. Пан Чарнецкі глядзеў за імі пільна, бо ў гэты час павінны былі новыя раі вылятаць. Ён даваў чэлядзі і сваім кожны дзень настаўленьні, як затрымліваць рой і не даваць яму ўляцець. Ня гледзячы на такія лекцыі, на гэтым тыдні паляцеў рой пчол. Пан Чарнецкі ляў усіх. Панна Анэля і нават панна Ядвіга плакалі ад яго.

Абыходзіўшы ўсю гаспадарку, пан Чарнецкі заўсёды ў самым нцы аглядаў сьвіран.

Як раз учора прывезьлі з млына воз мліва пудоў з дваццаць—чатыры мяшкі. Учора не пасьпелі высыпаць муку ў вялізную скрыню, якая стаяла каля арудаў са збожжам.

На гэты раз пан Чарнецкі вышаў з сьвірна чорны, як зямля, злосна тармашыў вусы, склікаў усіх хатніх і ўрачыстым голасам казаў:

— Слова гонору, мяшок з мукою прапаў!

Усе зьбегліся, замітусіліся і вінаватымі галасамі меркавалі аб тым, як гэта магло здарыцца. Аглядалі сьвіран з усіх бакоў, шукалі сьлядоў—не знайшлі. Ніяк не маглі ўцяміць, як гэта злодзей мог улезьці ў сьвіран. Вялізны ключ ад сьвірна заўсёды ляжаў у гаспадара пад падушкай.

— Можа сьвіран забылі замкнуць нанач?

Не, панна Анэля сваімі рукамі замкнула. Толькі сягоньня нядаўна адамкнула.

— Злодзей, мабыць, з сваіх!—меркаваў пан Чарнецкі.—Такім чынам усю гаспадарку расьцягнуць! Ніколі-ж да гэтага часу такога выпадку ня было. Няўжо хто з гасьцей? Ня можа быць—гэта-ж шляхта! Ды й людзі яны ня бедныя. Слова гонору!

Пан Чарнецкі так не шкадаваў гэтых пяць пудоў мукі—плюнуць яму на гэта,—але быў проста пакрыўджаны, што ладу няма ў гаспадарцы. — Такім чынам могуць усё пакрысьці—і певень не закукарекае і сабака не забрэшыць,—разважаў шляхціц.

— Слова гонору, фальварак падарую, а злодзея знайдзецца!—крычаў да чэлядзі пан Чарнецкі.

Парабкі вінавата маўчалі.

Пан Чарнецкі загадаў запрэгчы каня ў брычку. Загадаў парабкам, што і як рабіць, а сам паехаў у гміну заявіць аб тых беспарадках, якія чыняцца ў іх раёне.

— Злодзей павінен быць знойдзены!

Сьрогі быў пан Чарнецкі...

Едучы, пан Чарнецкі пачаў разважаць, што ўкрасьці муку мог толькі бедны чалавек. У гэтым напрамку ён разважаў далей: хто самы бедны ў ваколіцы?

Шляхціц ведаў усіх тутэйшых сялян. Як пачаў падлічваць, дык бедных аказалася вельмі многа. Шмат было і „самых бедных“. Аб кім з „самых бедных“ ні думаў, дык кожны мог украсьці мяшок мукі. Кожнаму гэта мука была вельмі патрэбна...

Падазроннасьць была на якіх-небудзь дваццаць-трыццаць сялян.

Але няўжо-ж усе яны грамадой пойдучь красьці мяшок мукі да яго? Гэта немагчыма. А можа атаман Муха з сваёй бандай гэта зрабіў? Дык ён-жа не крадзе, а сярод белаго дня бярэ: бярэ ўсё—коняй, грошы ў панюў, зброю ў жандараў і паліцыі. А часам забірае з сабою і жандараў і паліцыю...

Тут пана Чарнецкага агарнуў страх... Не—ня страх. Ого! Пан Чарнецкі нікога не баіцца. Гэта не пасуе чалавеку з такім гонарам. Толькі дрыжыкі прабіралі ўсё цела яго. Ён як раз ехаў густым лесам...

Шляхціц сьцебануў каня і паехаў шыбчэй.

Ужо недалёка ад гміны ў яго аноў вярнулася здольнасьць разважаць аб мяшку мукі...

— Здаецца, яшчэ дваццаць пудоў мукі аддаў-бы, каб толькі злодзея знайсьці!

Орогі быў пан Чарнецкі.

Раптам ён сабе стукнуў пальцам у лоб.

— Ну і галган жа-ж я, слова гонору! Ды гэта-ж, няйначай, Тамашова работа! Ён усе ходы і выходы ведае ў маёй гаспадарцы. У часы балю ён сьцягнуў ключ, забраў з сьвірна мяшок з мукою і палажыў ключ на месца. Пасьля музыкі панёс спакойна да хаты. Вось і найграў, пся крэў!

Дайшоўшы да ўпэўненасьці, што гэта работа Тамаша, пана Чарнецкаму адлягло ад сэрца: злодзей знойдзен!

У гміне пан Чарнецкі нарабіў вялікі гвалт.

— Гэта-ж жыць нельга на „крэсах“. Тут наплодзілася гэтулькі зладзеяў і бальшавікоў, што ўсім гэтым вясковым хамам на шыбенніцы толькі месца! Слова гонору!

„Эканомічна-політычная“ гутарка пана Чарнецкага зрабіла ў гміне вялікае ўражаньне. На вобыск да Тамаша выправілі аж трох паліцыянтаў...

Абурэньне пана Чарнецкага перадалося і паліцыянтам. Яны былі настроены на ваяўнічы лад.

— Душу выматаем, а знойдзем крадзенае, пане Чарнецкі! Камень на камень не пакінем! З-пад зямлі выкапаем! Яго самога на муку зьмелем—гэтага злодзея, гэту пся косыць, гэтага камуністага!

Гарачыя словы паліцыі так узрадавалі пана Чарнецкага, аж на ён у канцы быў здаволены, што так здарылася, што яго абакралі. Пасьля гэтага пабаяцца нават і думаць аб тым, каб яго чапаць яшчэ раз.

— Знойдзеце, панове! Слова гонору, знойдзеце муку ў Тамаша Лукшы! Вы самі пабачыце, як ён жыве: хата не дабудавана, есьці няма чаго. Каб ня я, дык ён даўно з голаду здох-бы. Я часта бяру яго на падзённую работу. Вось і адплаціў!

* * *

Сонца стаяла ўжо сярод неба. Было вельмі гарача. Тамаш сядзеў на прызьбе сваёй хаты і развучваў на скрыпцы кракавяк і мазурку, што ўчора граў у пана Чарнецкага са сьпэву паненкі.

Узбагачаны рэпэртуар, больш чым грошы, радаваў Тамаша.

Жонка на яго сягонья ня крычала, не злавалася. Яна была занята сваімі хатнімі і бабскімі справамі: перабірала розныя анучы, рыхтавала пялёнкі, бо не сягонья-заўтра трэба будзе паклікаць бабку.

Не заўважыў Тамаш ў запале ігры, як да яго хаты пад'ехала трое паліцыянтаў...

V Шпулька

Ён любіў часта мяняць свае мянушкі. „Шпулька“ было яго апошнім прозьвішчам. Зваўся ён раней „Голка“, „Ножык“, „Злоты зуб“ і іншае. Такія псеўдонімы надавалі яго асобе нейкую таемнасьць і артыстычнасьць. І, сапраўды, Шпулька лічыў сябе мастаком. Яму было ўсяго дваццаць пяць гадоў, а меў ужо багаты стаж спрытнага ката, пачынаючы ад часоу генэрала Даўбар-Мусьніцкага ў Бабруйску і канчаючы цяпер самастойнай польскай дзяржавай.

Для Шпулькі было заўсёды шмат працы. Ня глядзячы на свае дваццаць пяць гадоў, ён ўжо зусім лысы. У Шпулькі вельмі прыемны

голены твар, рахманыя, задумёныя сьветла-карыя вочы. У яго мяккі грудны голас, джэнтльмэнскія манеры ў абыходжаньні з людзьмі на вачарынках, на вуліцы: ён надзвычайна далікатны.

Зусім інакшым робіцца Шпулька пры „выконваньні сваіх абавязкаў“. Галоўным чынам у яго тады мяняюцца вочы і голас. Вочы мутнеюць, на белках вызначаюцца чырвоныя жылкі. Голас тады у Шпулькі ў большасьці пагрозьліва-сіпучы, альбо кплівы—са сьмяшком—у залежнасьці ад крыміналу ахвяры і ходу выведваньняў.

Шпулька вырашаў свае задачы заўсёды аднабакова: усе яго „пацыенты“ (так ён называе людзей, якія пападаюцца ў яго рукі) вінаваты. Яго спрыт і кемнасьць—вырываць у „пацыентаў“ прызнаньне ў сваёй вінаватасьці. Тады Шпулька мае вялікае здавальненьне. Гэтага прызнаньня ён дасягае двума спосабамі выведваньня: праз моральны ўплыў на „пацыента“ і праз „хірургічнае“ ўзьдзейнічаньне—гэта значыць, пыткі. Першы спосаб Шпулька ўжывае спачатку да кожнага. Спачуваньне, дэлікатнае абыходжаньне, рахманыя вочы, салодка-ўкрадчывы голас—усё гэта дапамагае ўлезьці ў душу „пацыента“, каб той прызнаўся ў сваім праступку. Але гэтым у большасьці Шпулька даводзіць сваіх „пацыентаў“ да панібрацтва, адвагі і ніякага толку з гэтага няма. Такая гутарка зьяўляецца толькі пролёгам да праўдзівага „хірургічнага“ мастацтва Шпулькі. Праз такую бяседу ён толькі вывучае аб’ект сваёй „хірургіі“. Ён вывучае сілу, мускулатуру чалавека, каб ведаць з чаго пачаць. Чым дужэйшы „пацыент“, тым Шпульцы прыямней: „можна будзе папрацаваць“.

У сваёй „працы“ Шпулька ня любіць аднастайнасьці. Кожны раз ён прыдумвае новы спосаб пыткі і калечаньня, калі ўваходзіць у творчы настрой. Вочы ў яго мутнеюць і чырванеюць ад затаёнай асалоды...

Заўсёды Шпулька дабіваецца таго, што „пацыент“ прызнаецца ва ўсіх абвінавачаньнях, якія яму дыктуюцца. А калі той надзвычайна ўпарты, дык з яго рук жывым ня выходзіць. Шпулька тады даводзіць сваю „хірургію“ да канца... У яго пры гэтым псеўда настрой: яго перамог „пацыент“. Ад злосьці Шпулька ляскае зубамі, як галодны воўк, і топчыць нагамі акрываўлены, да жудасці скалечаны труп...

Такія выпадкі болей за ўсё здараюцца з партызанамі, якія пападаюцца ў рукі Шпулькі.

Шпулька, даводзіўшы сваю „працу“ да вялікага мастацтва, любіў часам даваць паліцыянтам прадстаўленьні: ён катаваў „праступніка“, а паліцыянты пры гэтым балявалі, сьпявалі і танцавалі пад акомпаніэнт жудасных стогнаў ахвяры.

Стогны і крыкі ахвяры былі ў Шпулькі свайго роду камэртонам. Паводле гэтага „камэртону“ ён ведаў, у якім становішчы знаходзіцца „пацыент“—ці ён ва ўсім прызнаецца, або перамога Шпульку—і выведнік у бяссьільнай узыюнанасьці будзе таптаць яго нямы труп...

Як ні любіў Шпулька творчую рознастайнасьць у сваёй „хірургіі“, аднак пры гэтым існавалі таксама раз на заўсёды выпрацаваньня трафарэты або традыцыі: спачатку „опэрацыі“ Шпулька ужываў стара-сьвецкія аплявухі. Гэта быў як-бы хлёроформ перад „опэрацыяй“. Абавязкова пасьля аглушэньня гучнымі аплявухамі „хірург“ пачынаў „сапраўдную працу“. Таксама прымушаў ён ахвяр вылізаць сваю кроў, якая лужынкамі стаяла на бруднай падлозе...

Шпулька меў пры сабе „асыстэнтаў“ з паліцыі, перад якімі часта хваліўся сваёй „работай“ і апавядаў цікавыя гісторыі з сваіх „гэроічных учынкаў“, з сваёй багатай практыкі.

Паліцыянты слухалі з вялікай зацікаўленасцю і апэтытам, як бы ім расказвалі романтичныя гісторыі на тэмы каханьня. Пры гэтым у іх масьліліся вочы, дрыжэлі губы, і цэлы былі вельмі напружаны ад захапленьня...

Да Шпулькі прывялі зьвязанага Тамаша. Шпулька зірнуў на яго спакойным уважлівым вокам, загадаў разьвязаць, зірнуў на апухшы твар Тамаша, на сьнякі і крыкнуў на паліцэйскіх:

— Што-ж вы, д'яблы, чалавека так пакалечылі?

— Калі ён муку схаваў. Ніяк знайсці не маглі, перарылі ўсю хату і не знайшлі,—апраўдваліся паліцэйскія.

— Паночку... даражэнькі... Я ніколі ў жыцці сваім ня краў...—скардзіўся Тамаш і ўсхліпваў падзіцячаму.—За што яны мяне білі?за што?

— Супакойся, дзядзька, супакойся!—спачуваючым тонам сказаў Шпулька і нават пагладзіў Тамаша па карку...—Мы з табой во зараз пагаворым, і справа будзе ясная...

Тамашу палягчэла на сэрцы.

— Жартачкі, такі добры чалавек гэты пан...

Ён даверліва зірнуў на Шпульку. Шпулька даў яму папяроску, супакойваў лагоднымі словамі.

Паліцыянты хіхікнулі.

— Ціха вы, д'яблы!—крыкнуў на іх Шпулька.—Пакалечылі чалавека ды яшчэ сьмяюцца...

Тамаш са смагай курыў смачную папяроску.

У часе вобыску ў хаце Тамаш спачатку трымаўся сьмела. Яго правата давала яму сілу. Як яму кепска ні жылося, а ён ніколі ў жыцці ня быў злодзеям.

— Ня можа быць! Праўда выйдзе на верх!—думаў Тамаш і цяпер.

Усё яго багацце складалася з таго, што ён заўсёды быў чэсным чалавекам. Ці-ж і гэта апошняе ў яго забяруць... Аднак падазронасьць паліцыі накінула цяжар на яго настрой. Паліцыя перарыла хату, капалася на дзядзінцы—нічога не знайшла. Тады пачалі яго бязьлітасна біць па твары, пад бакі.

— Няўжо-ж дзеля таго, што ён бедны, дык павінен абавязкова быць злодзеям?—пытаўся Тамаш у самого сябе.

Шпулька нешта доўга пісаў, распытваўся ў Тамаша, колькі яму гадоў, як яго прозьвішча, ці даўно тут жыве, з чаго жыве—і яшчэ шмат запытаньняў задаваў.

Пасьля гэтага Шпулька так глыбока зірнуў Тамашу ў вочы, аж на той задрыжэў. Вочы лагодныя спачатку, цяпер зьмянілі выраз.

— Раскажы, саколік, як была справа?—зьявруўся Шпулька да Тамаша.

Голас у Шпулькі таксама быў зусім новы. Ад гэтага голасу Тамашу было страшней, чымся ад біцця пры вобыску.

Тамаш заёрзаў на месцы і давай падрабязна апавядаць, як адбылося гуляньне ў пана Чарнецкага, як ён, Тамаш, зьдзеў боты, якія пахлі дзеўцем, як паненка сьпявала кракавяк, а ён граў на скрыпцы...

— А мяшок мукі цяжкі быў?—раптам запытаўся Шпулька.

— Ня ведаю, паночку...

Тут Шпулька прыступіў да справы пры дапамозе сваёй „хірургіі“.

Тамашу завязалі рукі, залажылі пад калені, прасунулі паміж рук і ног кій, і Шпулька загадаў сваім асыстэнтам біць палкаю ў пяты...

Цвёрдыя былі пяты ў Тамаша, абрасьлі чорнай гразёю, дзеля гэтага біць шомпаламі па іх Шпулька не дазволіў, каб не запэкаць шомпалаў...

— Скажы праўду, украў мяшок з мукою?

— Даль бог, ня краў...

Жудаснае войканьне, дзікія стогны Тамаша чуваць былі далёка па-за сьценамі пастарунку.

Шпулька пробаваў і шмат іншых нумароў.

Тамаш увесь час аднекваўся.

Ад такога „нэндзлага“ мужычка Шпулька ня чакаў заядлай упартасьці.

Выведы былі адкладзены да заўтра.

І Шпулька, і „асыстэнты“ спацелі...

Тамаша вынеслі ў другі пакой.

Шпульку зацікавіў гэты аб'ект выведаў. Ён таксама быў упарты—ня менш за Тамаша.

У пакоі, куды выкінулі Тамаша, было цёмна. Ён ляжаў на падлозе і прыслухоўваўся, што робіцца вакол. З усіх куткоў чуваць былі стогны людзей. Некаторыя шушукаліся між сабою, апавядалі адзін аднаму, як Шпулька іх калечыў. Некаторыя марматалі праз сон, раптоўна ўскрыквалі: „Ой, ня буду! ня буду!“, „Рука зломана!“, „Пяць зубоў, пяць зубоў, як гарох, пасыпаліся на падлогу“, „Я не вінават, не вінават!“ Адзін з арыштаваных крычаў ува сьне дзіцячым голасам: „Матулька! Матулька! бок баліць, бок!“.

Хтосьці сапеў ува сьне адрывіста і хрыпла. У яго горле нешта булькала, пералівалася, нібы вылівалі ваду з бутэлькі.

У поцемках гэтыя шэпты, крыкі і войканьне былі вельмі жудасны. На іх як бы была зьвернута ўся ўвага ночнай цішы. Але Тамаш быў аглушаны, быў заняты сабою і мала адчуваў, што робіцца вакол. Ён быў толькі на палавіну прытомны.

Сам ня ведаў, ці сьпіць, ці не. Толькі цемры ня бачыў—яму было відна. Нават сонца сьвяціла. Горача было. Грукат гарматаў. Высыпаюцца шыбы з вакон. Дзын-дзын-дзын!—звініць спалоханае шкло. Галосаць вясковыя бабы. Мужыкі сьпешна кладуць бэбахі на вазы. А ён, Тамаш, схваціў толькі скрыпку ў самадзелкавым футаралі. Жонка яго лаіць, называе дурнем, абібокай. Цягнецца абоз бежанцаў. Скрыпяць калёсы. Тамаш прыціскае да грудзей скрыпку ў футаралі, а Тамашыха—маленькую, пяцімесячную Настаську...

Абапал дарогі—крыжы. Новенькія, маленькія, насьпех зьбітыя дарожнай сякерай з тонкіх жэрдак. Гэтыя крыжы-тычкі па дарозе, каб людзі не заблудзіліся, калі будуць ехаць назад у родныя вёскі...

Паміраюць старыя і дзеці. Па іх і ня плачуць. Адны ўжо аджылі свой век. Другія яшчэ ў жыццё не ўвайшлі.

Памёрла і маленькая Настаська, дачушка Тамаша. Футараль ад скрыпкі пайшоў на ўжытак. Як раз труначка для дзіцяці...

Скрыпку, голую, Тамаш схаваў за пазуху. Часам, калі зачэпіцца гузікам за струны, скрыпка войкала на чатыры галасы. Яна таксама была бежанкай. Яна так сама цярпела і галасіла...

Сон Тамаша часта перарываўся, як старая кіно-стужка. Ува ўсіх яго снах скрыпка была аднай з галоўных персон.

Ён у горадзе. Жыве ў бараку. Там многа бежанцаў. Ён прастойваў цэлы вечар каля нейкага рэстарану. Праз п'яныя галасы, праз дзікі, пісклівыя кабечы сьмех на вуліцу вырываецца, выльывае музыка. Яна здаецца Тамашу надзвычайна прыгожай. Зіма. На Тамаша падае бялюткі, чысьценькі сьняжок. Тамаш увесь белы ад сьнегу, абтрушаны, нібы мелнік мукою. Ён не адчувае холаду—яго грэе музыка. Ён перабірае пальцамі—вывучае новую мелёдыю. Потым бягом пускае яна ў „свой“ барак, каб на скрыпцы пайграць. Але там людзі хворыя на тыфус. Граць ня можна...

Ён жаласьліва паглядае на сваю скрыпку. Яна павінна маўчаць, як нямая. За вошта такая страшная кара?

Ён плача ўва сьне, як малое дзіцё...

Прачнуўся Тамаш пад дзень.

Праз жалезныя краты прабівалася першае сьвятло летняга дня. Арыштантаў пакой абліты снім поўзмракам раніцы. Людзі навалены на бруднай падлозе, нібы мяшкі з анучамі. Павебра вельмі цяжкае, душыць, няма дзе дзецца...

Тамаш пачаў аглядацца па баках. Ён шукаў знаёмых. Але раптам адчыніліся дзьверы, і ён пачуў крык:

— Тамаш Лукша!—зваў паліцыянт.

Тамаш падняўся. Страшна балела ўсё цела. Ён, нібы п'яны, павалокся, пайшоў на голас.

Паліцыянт падганяў:

— Жвава, пся крэў! Хутчэй, трасца табе!

Выведы пачаліся нанова...

— Забейце на сьмерць,—хрыпеў Тамаш,—я нічога не скажу, бо я ня ўкраў...

Але на гэты раз Шпулька не хацеў забіваць на сьмерць. Яму трэба вырашыць гэту псыхолёгічную задачу пасвойму: што-б ні было, а даб'ецца прызнання ў гэтага „хама“. Забіць ня шутка—кожны патрапіць.

Тамаш папаў да Шпулькі як раз у такі пэрыод, калі ён шукаў новых метадаў Старыя вельмі надаелі.

Шпулька пачаў пільна назіраць над сваім „пацыентам“, вывучаць яго характар, норавы. Ніводзін рух Тамаша ня быў ім не заўважаны. Ён шукаў у Тамаша так званую „Ахілесаву пятку“—тое слабае месца, дзе ўдар папаў-бы ў цэль.

Урэшце Шпулька знайшоў. Пры катаваньні Тамаш кожны раз стараецца хаваць свае рукі.

Цяпер толькі Шпулька здагадаўся: гэта-ж Тамаш на скрыпцы грае... Ён баіцца больш усяго калечаньня рук...

Шпулька ўсьміхнуўся. Ён перамог. Зараз Тамаш прызнаецца скажа, што ўкраў.

Шпулька адчыніў дзьверы і загадаў Тамашу ўсунуць туды пальцы абедзвюх рук.

Тамаш задрыжэў, як асінавы ліст.

— Паночку... паночку... марматаў ён з крывавай пенай на вуснах.

— Скажы, ты ўкраў муку?

Тамаш нічога ня бачыў перад сабою, толькі нейкія рознакаляровыя кругі мітусіліся перад вачыма. Перад яго ўяўленьнем стаяла скрыпка. Ён пачаў бачыць яе як жывёханькую. Нават белы пылок на струнах бачыў, адчуваў яе пад барадой, чуў яе сваеасаблівы пах...

— Ня буду далей чакаць! Пальцы сюды! Злодзей ты! Балшавік ты!

— Не, паночку, не!—усхліпваў Тамаш.

— Што „не“?

— Ня трэба пальцаў чапаць...

Украў муку?

— Украў, паночку... Даль бог, украў...

— Падпішыся!

Тамаш падпісаўся дрыжучай рукою... Літары скакалі перад ім. Папера сьляпіла вочы. Ледзь вывёў „Тамаш Лукша“.

Перамог Шпулька...

VI Брыдка... брыдка...

Была цёплая, летняя ноч.

Бор стараў грозны і горды. Калі-ні-калі ў яго захаваных нетрах праплаваў адрывісты шэпт. Хоць месяца ня было, але ноч была відная, яркая і поўная рознастайных водгулляў. Упадзе шышка з дрэва, галіна аб галіну заскрыпіць, раздасца піск дрымотнай птушкі, зашуршыць папаратнік у лагчыне,—дык гукі разыходзіліся далёка навокал, расьлі і вылазілі з усіх бакоў.

Здавалася, што бор быў атулены вялізнымі шкляннымі сьценамі, аб якія ночныя гукі ўдараліся, выклікалі зычныя паўторы, нібы нявідочныя струны нявідочнага музычнага інструмэнту.

Пакалечаны, зьняважаны Тамаш ішоў да хаты. Ён пусьціўся ў дарогу толькі тады, як добра сьцямнела. У дзень ісьці сароміўся, каб нікога з знаёмых ня сустрэць. Мала таго, што яго людзі так пакрыўдзілі і зьняважылі—ён сам сябе пакрыўдзіў і зьняважыў. Сваёй-жа рукой сябе апэкаў. Прыняў на сябе кляймо злодзея... Толькі цяпер, калі страшны боль мінуў, калі ва ўсім целе засталася адно цягучае ныцьцё, да Тамаша зьвярнулася магчымасьць абдумаць свой учынак.

— І ліха накруціла мяне яшчэ грамаце навучыцца. Каб быў няпісьменным, дык мо' абышлося так. Не падпісаўся-б, што я злодзей.

Тамаш праклінаў свайго настаўніка, якога ўжо ня было на сьвеце. Ён прыпомніў, як калісьці аждзье зімы вучыўся ў школе. Стары лысы „дарэктар“ часта біў яго вострай лінейкай па пальцах, каб стараўся чыста выводзіць літары. Увесь тады маленькі Тамаш быў вечна запэчканы ў атрамэнт: рукі, нос, лоб, нават язык быў сіні ад атрамэнту. Тамаш і цяпер памятае салодкаваты, прытарны смак гэтага атрамэнту.

Тамаш стараецца ня думаць. Прыслухоўваецца да болю ўва ўсім целе. Галоўным чынам пяты баяць, апухлі, зрабіліся як порхаўкі. Вельмі цяжка ступаць на іх. Ён ступае толькі на пальцах, нібы стараецца ісьці так ціха, каб ніхто яго крокаў не пачуў. Ці-ж ён каго абкраў, ці што?

Сапраўды, абкраў! Падпісаў паганую паперку. Сам сябе злодзеем абзваў...

— Брыдка... брыдка...—шапоча нехта Тамашу ў самыя вушы.

Ён уздрыгнуўся.

— Не... Гэта бор шуміць...

— „Злодзея“ цяпер і на падзённую работу ніхто ня возьме. Затое пальцы выратаваў. Буду на скрыпцы граць—зараблю! А суседзі сьмяяцца будуць—злодзеем абзавуць. Я буду прымушаны маўчаць, сьцяўшы зубы. Нават сорамна цяпер чалавеку ў вочы глянуць. Сам падпісаўся, што ўкраў. І той, хто сапраўды ўкраў муку, будзе мяне злодзеем зваць, абняславіць, а я апушчу галаву ўніз, як вінаваты. Таго сапраўднага злодзея будуць паважаць, як добрага чалавека, а я буду апаганены... Адна толькі жонка будзе ведаць, што я—ня злодзей, што ня ўкраў. Калі скажа аб гэтым, дык ніхто ей верыць ня будзе.

Тамаш хацеў стагнаць ад болю і сораму, але стрымліваўся, .. баяўся, каб ніхто не пачуў. Нават на дрэвы не глядзеў. У ночны час яны здаваліся яму жывымі істотамі.

„Злодзей“ мінуў бор, вышаў на жытняе поле. Тут на шырокім прасторы, дзе дрэў ня было, яму стала яшчэ цяжэй. Ён цяпер выстаўлен на показ усяму абшару... Ён ступаў па прасёлкавай пясчанай дарозе. Па мяккім пяску мякчэй ісьці пакалечанымі нагамі.

Вось каб з дарогі пайсьці між жытам, дык трапіў як раз у фальварак пана Чарнецкага. Гэты фальварак так многа бяды нарабіў

Тамашу... Ён бачыць у сваім уяўленьні кожную будыніну нянавіснага фальварку. Можна нават лічыць бяровыя на сьценах. Да самай магілы фальварак пана Чарнецкага застанецца ў яго памяці.

— А каб пусьціць чырвонага пёўня ў гэты фальварак?

Тамаш нібы бачыць перад сваімі вачыма чырвоную, бы кроў, зарніцу пажару. Полымя ярка-жоўтымі языкамі ліжа стрэхі, лезе яскравымі зьмеямі праз вокны. Навакол сьветла-сьвятлотка. Пажарышча далёка відаць—на многа вёрст. Нясе гарам. Людзі крычаць.

Спаляхаўся Тамаш сваіх думак.

— Цяпер, калі другі гэта зробіць, то на кару пацягнуць мяне... Вінаваты пальцы мае, якіх я пашкадаваў. Вінавата скрыпка.

Шаптаў, гаварыў сам з сабою і гэтага не заўважыў:

— Што я цяпер буду рабіць? Брыдка... брыдка...

Сам слоў сваіх спужаўся. Думаў, што гэта яму іншы гаворыць. Азірнуўся па баках. Нікога няма.

Зямля пахла балотнымі травамі, аерам. Ня прыкмеціў, што падшоў да рэчкі, якую трэба было перайсьці па зыбучай кладцы з аполак. У ціхай, гладкай вадзе адбіваліся яркія зоркі.

Зьбянтэжаны Тамаш спачатку падумаў, што неба ўпала на зямлю—і зьнізу зоркі сьвечыцца.

Галава ў яго гарэла і кружылася. Ён часта браўся рукою за разгарачаны лоб. У густым лазовым хмызьняку, над самай рэчкай, плакала балотная лтушка. Яна выдавала адрывістыя, пісклівыя жалосныя два гукі, у якіх „злодзей“ чуў толькі адно слова. Вельмі моцна яно зьвініць у вушох:

— Брыдка... брыдка...

Да хаты ён прышоў на ўсход сонца. Неба бляднела. Сьпявалі лтушкі на розных галасы.

Так хацелася курыць, ажна забыўся выпрабаваць сілу сваіх пальцаў, як ён звычайна іх пробаваў. Трое сутак ня курыў, апрача адной папяроскі—першага пачастунку Шпулькі...

Пад трамай у хаце вісіць зьлёны сёлетні тытун. Вот-жа зараз прырвецца да яго, пачне смаліць. Старыя газеты таксама ляжаць пад бэлькай. Ён газеты ўжывае замест папяроснай паперы. Чытаць газеты яму цяжка. Вось толькі падпісацца навучыўся за дзьве зімы...

Юрка спаў пад старым кажухом на лаве пры сталё. На шырокім ложку ляжала жонка. Кугатала малое дзіцячэ, якое нарадзілася ў яго адсутнасьці.

— Хлопчык,—адрапартавалася жонка.—Бабкай была старая Магда. Юрка паклікаў. Толькі ўчора вечаром пайшла. Пабыла тут два дні.

Жонка лічыла гэту падзею важнейшай за вобыск і арышт Тамаша. Уздзугнулася толькі тады, як зірнула добра на свайго мужа. Вельмі страшным ён выглядаў.

— Божа-ж мой! Што яны з цябе, Тамашка, зрабілі...

Яна заплакала.

Тамаш маўчаў.

Зняў тытун з нізкай трамы і рыхтаваўся круціць папяроску.

— Кажы, што там было?—галасіла жонка.

Ён раскажаў усё.

— Божа-ж мой! Што нам цяпер рабіць?—яшчэ мацней завойкала жонка.—Гэта-ж ад сораму цяпер дзецца няма дзе. А ўсе суседкі будуць на мяне пальцамі паказваць... Падумаюць, што ты сапраўды ўкраў...

Ад плачу яна перайшла да сваёй звычайнай, штодзённай лаянкі. Лаяла мужа і ўсё дадавала:

— Брыдка... брыдка...

Тамаш маўчаў. Ён да таго быў збынтэжаны, што палажыў тытун у рот і пачаў есці.

Жонка, не заўважыўшы гэта, сыпала на яго ўвесь запас лаянак, якіх толькі яна ведала.

Перад вачыма Тамаша кружыўся стол, мітусіліся маленькія ва-кенцы, ківалася печ з боку на бок. На шырокім тапчане супроць печы заблішчэла сякера. Яна дваілася і траілася ў яго вачох.

Ніколі раней ён не зварочваў увагі на лаянкі жонкі. А цяпер яны былі вельмі балючыя.

А жонка лаяла доўга, нібы з кнігі чытала.

У канцы Тамаш звыкся трохі—і яму палягчэла. Ён накіраваў думкі ў іншы бок:

— А што-ж-бы я зрабіў, каб яна таксама паверыла, што я ўкраў? Гэта-ж я падпісаўся... Добра, што хоць адзін чалавек на ўсім сьвеце ведае, што я ня злодзей... Ён выплюнуў тытун.

— Каб ты хацеў, дык-бы гэтага ня было!—цягнула далей жонка свае пацеры.—Што мне цяпер рабіць хвораі з дзіцём? Учора суседка паўбулкі хлеба прынесла. Каб ты хацеў, дык быў-бы і хлеб у хаце. Ты што? Кульгаеш? А каб хацеў, дык цябе так не пакалечылі-б. Ад-разу трэба было-б прызнацца. Скажы, дзе муку схаваў? Пакуль што трэба будзе хоць пару булак хлеба сыячы...

Жонка прысела на ложку, высунула ў яго бок свой жоўты зму-чаны твар. У яе вачох мігацеліся таемнасьць і зацікаўленасьць.

Яна змоўкла. Глядзела на рот мужа, каб зараз-жа злавіць яго адказ...

Тамаш падскочыў на месцы, як-бы яго хто нажом у бок пырнуў. Вочы наліліся крывёю. Пакруглелі.

— Я ня ўкраў...—марматаў ён збыляеўшымі вуснамі--ня ўкраў... Апошняя пытка Тамаша была самая страшная: і родная жонка не паверыла!

Азіраўся па бакох, нібы ратунку шукаючы. Гарачы камень упаў на мазгі.

Зноў заблішчэла сякера на тапчане

Ён схпіў сякеру, палажыў левую руку на стол, і, не пасьпела жонка крыкнуць, аж тры пальцы левай рукі, як адрэзаныя моркаўкі, адскочылі на памост.

Ад стуку сякеры прачнуўся Юрка. Скрыпка, якая вісела на сьцяне над ложкам, жаласьліва войкнула ўсімі чатырма струнамі...

Пальцы вінаваты!—не сваім голасам крыкнуў Тамаш.

Звар'яцеўшага Тамаша ў гэты-ж дзень адвезьлі ў шпіталь у горад.

Сьнежань. 1927 г. Менск.

3 поэмы „Песьня Вайны“ ¹⁾

(1915 г.)

IV

Нядоля ўсім голавы гне,
нядоля вандруе па краі.
Зьвярына-разьзяраны гнеў
людзкую душу разьдзірае.

У цемень працятай імглы
аскаліўся скаламі горад.
На вытырках згруджаных глыб
спрадвечнае курчыцца гора.

Праходзяць туды і сюды...
Натоўпы направа й налева...
Палаты, астрогі, суды,
і нехта загады расклеіў.

— Змагацца, змагацца за трон,
ўсім слухацца высшай каманды!
Поэты, музыкі, на фронт,
ў акопы пад марш кананадны!—

Атрушчаны беллага дню
аплёвала ноч на бульвары.
Ў ліхтарнях усхліпы агню,
і недзе мэлёды арый.

Бэтоннай панэлі далонь
сабакі галодныя ліжуць
і выюць на жоўты балькон—
взранду шантану „Парыжу“.

Сабачае сэрца шчыміць;
праходзяць са шпораў орды.
Сьвяцейшай наградой чыны
у чадзе разьятраных оргій.

Жаночыя грудзі грызуць
з аскамай на дяснах асьлюзлых.
З шантану садомская жудзь
ў прытонныя сочыцца шлюзы.

Гэроі сусьветнай вайны
ўзьнімаюць атрутную чару;
на вуснах усмех сатаны,—
дзень штурму, дзень сьмерці страчаюць.

¹⁾ Гл. „Узвышша“, № 3.

Іх сэрцы крывёй ацяклі,—
гатовы на прыступ адважны.
Крывавы ўзьнімаюць кіліх
і п'юць за сьвяцейшую княжну.

У змроку імчыцца аўто
да штабу заходняга фронту.
Пакетаў вялізаны стос
прыслалі з пазыцыі ротным.

— Разьбіты... наголаў... зусім...
Ня маем ніводнай калёны...
Мы выбіты, выбіты з сіл...
Рэзэрвы пяхоты ў палоне...

Трусьліва адходзім на ўсход;
ахоплены страхам панічным.
Германцаў жалезны паход
дывізіі цэлыя нішчыць.

Снарадамі б'юць і ірвучь,
і труцяць удушлівым газам.
Якая страшэнная жудзь!
У сінь узьлятаюць лабазы.

Далёка, далёка у тыл
лятуць на зары эропляны;
ўзьнімаюць там бомбамі пыл
і ўсе перахоплююць пляны.—

— Сэкрэтныя справы складаць!
Трывожныя ночы насталі.—
Бязногіх, бязрукіх салдат
развозяць двуколкі ў шпіталі.

Мучэньні, ачумлены боль;
ў конвульсіі сын чалавечы.
— О жудасны, жудасны бой,
за грэх за які я скалечан?

У братняй магіле мне тлець
пад марш на пляцу катадральным.
Прыдзі, о кастлявая сьмерць,
прымі мой уздох разьвітальны!—

На вуліцах цёмных, глухіх
ідуць бяспрытульныя цені,
і кожная, кожная з іх
ад холоду туліцца к сьценам.

Парваны сялянскі лахман
абвіс на сьсінелае цела.
На рынку рышткі каля крам
сягоньня ім будуць пасьцеляй.

Назаўтрае ўстануць чужы сьвет
рукамі прасіць будучы хлеба...
На памяць пакінуць свой сьлед
унукам пад небам ганебным.

Душу прабірае мароз,
а жылы то зябіць, то студзіць.
Усюды, усюды і скрозь
вандруюць панурыя людзі.

— Краіна-матуля мая!..
Ў бяспамяцці нехта ўжывае,—
у сэрца ўпілася зьмяя,
высмоктэе сокі дазваньня.

Як трудна, як цяжка цяпець!
Ухаліцца зубамі-б за раны
Дакуль-жа суставам рыпець?
Дакуль-жа быць краем забраным?—

Сірэны трывожна гудуць;
на бруку асколкі шклянныя.
Ускорылі людзі хаду,—
між імі, між імі Марыя.

V

Жалобныя росы апаўшы ліст росяць;
ажоўкляя восень, плаксівая восень,—
гэтакай сумнай даўно ня было.

Худыя таполі маячаць у змроку;
на вуліцы люднай таемныя крокі,—
вечар на пліты схіляе чало.

Расьпісаны далі у грозныя стылі:
абломкі гранітаў у сіні застылі,
хмараў мармуры ў скалістай разьбе.

Журботныя ветры сьляваюць журліва;
начуе ў даліне палёт жураўліны,—
лопатам крыльляў акрыўшы сябе.

Да жыл прабірае сырая сучемень;
абвязана хмарамі гораду цем'я,
плечы-ж акрыты пласконным плашчом.

Міргае электра, і музыка льецца,—
іграюць оркэстры танго у „Сэлекце“,—
рыцары з шпорами лезуць пішчом.

Багатых, прадажных жанчын, офіцэраў
ўпушчаюць швэцары ў люстраныя дзьверы...
П'яныя пары... вясёлы садом...

Кан'як наліваюць... стрымацца ня могуць...
Сплятаюцца рукі і курчацца ногі...
Нейчыя вочы працілі сутонь.

Дакорныя вочы ў пакутных абрысах;
на твары асмуглым гаротныя рысы;
лёгкія крокі у змрочнай імгле.

Патухла сьвятло у вітрынах гандлярскіх;
на бруку парваны загад гэнэральскі,—
вечар асеньні пад плотам азглеў.

Марыя, Марыя на жорсткай панэлі;
ёй ломіць суставы, ёй ломіць калені,—
сэрцам сагрэцца ня можа ніяк.

Ня мае нічога, ня мае прытулку;
начуе пад клёнам у цёмным завулку,—
кожны абходзіць: знаёмы, сваяк.

Ніхто не атуліць матулінай ласкай;
штодзень на вуліцы продзе краскі:
белыя астры і ружы крыві.

І сёння вось выйшла з асеньнім букетам;
ёй шлях асьвятляюць успыхі ракетаў,
неба прарваўшы узлётам крывым.

Цярыёвая сьцежка жыццём пралагае;
над ёю віхурыцца сівер паганы,—
гэтаю сьцежкай Марыя ідзе.

Яшчэ маладая ў юнацкім узросьце,
а людзі страчаюць з агіднаю злосьцяй,
хмары бы чорныя—сонечны дзень.

Прышла калі ў горад, ахарканы брудам,
парою трагічнай, гадзінаю труднай,
дзёверы ўсе ўзяты былі на пранты.

У хату ніхто ня ўпусьціў абагрэцца,—
ад болю зайшлося Марына сэрца:
— Сёстры мае вы, мае вы браты!—

Ніхто не назваўся ёй братам, сястрою...
Адзета была у нязвыклыя строі,—
кожны праходзіў і пальцам пароў.

І кожны казаў, паглядаючы скоса:
— Блакітныя вочы, ільняныя косы,
пульс амывае пунсовая кроў.—

Прымелі каб толькі, парвалі-б кускамі...
Учора таксама і сёння таксама
слова прыветнага ёй не пачуць.

Радзеюць натоўпы на вуліцы золкай;
вязаць ізноў раненых сьпешна ў двуколках,—
муіцца радасьць, гора ў ваччу.

— Як многа, як многа! Якая іх веліч!—
Букет свой Марыя цісьне абэруч,—
ружы крыві прамянеюць ярчэй.

Крывавіцца кожная ранаю сьвежай...
Схіліліся людзі пад стромкаю вежай,—
падаюць сьлёзы на камень з вачэй.

Ляжаў у апошняй двуколачнай скрыні
у грудзі паранены Юры Лірынін,—
крою ацёкшы, страшэнна бляды.

Здалася яму яго ранаю ружа,—
ён вочы зажрумыў ад страху, ад сьцюжы,—
стылі на вуснах былога сьляды.

Балючая слодыч душу ап'яніла;
павісла рука у бяссьсільлі на біла...
Погляд Марыі ласкавы такі.

Адстукалі колы, адцокалі коні;
дванаццать гадзін адзваніла ў сутоньні,—
ціха на вуліцах ўсіх гарадзкіх.

Трывожная боязь супуціла далі;
гудкі палахлівыя раптам падалі.—
залпы гарматныя справілі плач.

Прожэктар прарэзаў сузмрочныя шаты, -
усе асьвяціліся вуліцы—шахты...
Гул у паветры, і бомба—на пляц!

Асколкі і косыці на бруднай панэлі;
гарматаў грывоты... разрывы... шрапнэлі...
Страшна і дзіка раве цапэлін.

Каменьні высока, высока ўзьляцелі;
ляжала на бруку парванае цела,—
мяса да костак агонь апаліў.

VI

Даволі... мне хочацца зьвесіць чупрыну.
Вам далей раскажа ўжо Юры Лірынін.

Шпіталь, санітары і сёстры,
ланцэты і доктар-хірург.
Асколак іржавы і востры
дасталі з патрушчаных рук.

Глядзяць, разглядаюць уважна,
ківаюць галовамі ў такт;
рукамі асколак той важаць
і робяць спагадлівы знак.

Падходзяць ка мне усім скопам
і рану ўскрываюць маю,
Тут я ўспамінаю акопы
і голаў на грудзі хілю.

Зьліваюся потам халодным
і, зубы зацяўшы, маўчу.
Салдат абарваны, галодны
паўстаў жабраком у ваччу.

Абрэзалі мяса гнілое,
аскрэблі ад рэбраў іржу.
Сказалі:—Нямашака зломаў,
праз месяц зноў пойдзе к „ружью“—

Шчыльней я заціснуў павекі,—
зьмяіцца боль-гнеў у нутро:
усе мы, усе мы калекі
за царскі агідлівы трон.

Мужчынскага цела абрубак
на ложку жалезным ляжыць.
Хоць кроўю аплыў ён і брудам,
а хоча ўсё-ж мучыцца—жыць.

Усе—напінаюць усілкі,
сарваць каб разгноены струп..
Панесьлі у двох на насілках
разбухла-абуглены труп.

Як дзіка у гэтай палаце,—
мучэньні катуюць людзей.
Душу маю чым мне залатаць
у гэты ачумлены дзень?

Здаецца і сонца патухла,
і сіль ледзяніцца ў імгле.
Мы кормімся хлебам пратухлым,—
народ абяднеў, анаглеў.

Пайшоў жабракамі па сьвеце,
магілы жабрачыя скрозь.
У ночы пад зорным сучьвеццем
сьлязіны спадаюць на скронь.

Сырыя акопы, байніцы,
на тысячу крокаў прыцэл..
Я стрэльбу у час навальніцы
сьціскаў 'шчэ мацней у руцэ.

Ўслухоўваўся ў шорах трывожны,
к зямлі прыціскаўся, бы крот,
і нюхаў, як гострыя ножны
калючы раскусваюць дрот.

Мне дрож адбірае суставы,
і жылы нямелі усе.
Стральбу адкрывалі заставы,—
гусьцеў кулямётны расьсеў.

Ўсіх выбілі, вывелі з строю,—
жыцьцё занішто аддалі.
Я вынес цяжкія настроі
вось з гэтых крывавых далін.

Сышліся народы імперый,
сышліся ў прадсьмертнай вясьне;
ў паветры размякчана-прэлым
на'т месяц струпеў, пасінеў.

Мне сорамна неяк сягоньня
і горна, пакутна ў душы.
Пакорна ішоў у вагонь я,
і брата за горла душыў.

Як стацца магло так са мною?
ня ведаю нават і сам.
Ня ўзяў-жа усіх нас манюю
святых імператарскі сан.

Змагаўся за трон я Расіі,
імперыі воінам стаў,
хоць помніў, што колісь над сынам
матуля схіляла свой стан.

Матуля, мая ты матуля,
страшною ты стала якой!
Якою ты стала сутулай,
згубіўшы шляхі у вякох!

Злажу я поэму аб гэтым
і буду чытаць на зары.
Зьбяруцца другія поэты,
заплачам мы ўсе наузрыг.

Ў часы, калі зьвякае зброя,
ў часы гісторычных падзей
народы ўсе маюць гэрояў,—
выдатных, славурых людзей.

Поэты іх песьнямі славяць;
імя іх на вуснах ва ўсіх.
Заўсёды народная памяць
за іх узьнімае кіліх.

Шчасьліўцы, шчасьліўцы народы,
плянэта для вас для адных.
Ў краіне, з якой-жа я родам,
заўсёды жалобныя дні.

Я сёньня ўглядаўся у цемру,—
гэроя пабачыць хацеў.
Пабачыў-жа вострыя церні
і нейкую чорную цень.

Па сьцежцы ступала трусьліва
і нюхала носам зару;
праз зубы цадзілася сьліна
і пляміла сочную рунь.

Ня мужная поступ гэроя,
а дрыжкі ў страсе труса.
Як глянеш—нікчэмнае гора,
ня верыш, ня верыш на'т сам.

Ня буду я песьняю славіць
прыблудную чорную цень;
Хоць знаю,—ёй хочацца славы
у гэты засмучаны дзень.

Імкліва глядзела вачыма;
на сэрцы туга, непакой...
Што гэта была за дзяўчына?
Прыгожай ня бачыў такой.

Пачуцьцяў распалены прысак;
рассыпаўся горасны сум.
На твары гаротныя рысы
'шчэ больш адцянялі красу.

Кроў білася ўспешаным пульсам;
цень смутку лягла на брові.
Маўчалі пунсовыя вусны,
цалуючы ружу крыві.

Хоць цела страшэнна азябла,
а постаць ўсё-ж стройнай была.
Лісты абрываліся з яблынь,
лістамі шуршала імгла.

Крыху ічуваю як толькі,
на вуліцу тую пайду.
Я вечарам хмурліва-золкім
яе разгадаю хаду.

Здалёк падзіўлюся на строі,
у вочы спакойна зірну.
Душу усхваляюць настроі,
бы ветры вясной ярыну.

Ёй песню, я ведаю добра,
злажу не адну давідна.
Мне блізкаю нейкай і роднай
яна ўсяго толькі адна.

Імя дарагое—Марыя—
пачуў, калі везьлі ў шпіталь.
Бульвары, завулкі сырыя
ўцякалі у дзікую даль.

Калі асядае муць

Вечар!..
 У небе высокім
 Слаўся над хмарамі дым...
 Веяла нечым далёкім,
 Нечым такім дарагім.
 Веяла пахамі жыта,
 Веяла прэлай травой.
 І дарагім перажытым
 Пад сінявою страхой...
 Нібы-то родную вёску
 Чыхта у горад прывез...
 ...Гледзі з вячэрняга воску..
 Дальнія свечкі нябёс.
 Плечы ахутвала сьцюжа,
 Падалі долу лісты...
 — Добрага вечару, дружа!..
 — Яська!..
 Няўжо гэта ты?..
 Дружа!
 Так многа,
 Так многа
 Весен і зім уцякло...
 ...Новае ў сэрцы жыло,
 Беглі другія дарогі...
 Момант!..
 Адно вокамгненне,—
 Зноўку сышліся чаўны...
 — Тодар!..
 Жыцьцё не скляпеньне
 Акамянелай труны.
 Кажуць: ня сыйдуцца горы,
 Шапку ня скіне Казьбек,
 А чалавек—
 Гэта ня цень касагору...
 Цень ад гары не ляціць...
 Людзі шукаюць другога...
 ...Заўжды, браток, у жыцьці
 Сходзяцца зноўку дарогі...

* * *

Мы спаткаліся з ім...
 ...Сем гадоў праімчала, бы дым,—
 Нібы сон...
 ...Сем гадоў!..
 А так сьвежы былі успаміны...
 Нібы толькі учора

За чорным укомскім сталом
 Мы нэрвова паціснулі рукі.
 З задуменнай усмешкай вачэй
 На пражытае глянулі,
 І пашлі,
 І пашлі
 Да далёкіх другіх берагоў...
 Час ішоў!..
 Пад бялявымі чарамі месяцу
 Многа канула сьлёз і вады
 У бяздонную сінь акіяну...
 Людзі плакалі
 Людзі імкнуліся,—
 Будавалі...

Змагаліся...

Марылі...

Кожны грэўся ля дальняга вогнішча
 Недасягнутых сёння надзей...

...Разышліся

Ў той дзень Беларусі

Лучнікамі кадзіла нямая туга...

...Сем гадоў праімчала, бы дым,—

Ні-бы сон...

...Сем гадоў!..

Мы спаткаліся зноўку...

Толькі што гэта?!...

Сёння ня тыя дарогі і мы...

Сёння думаю я аб інакшым—

Сёння думаеш ты аб другім...

* * *

Ноч!..

Агні!..

Тэатральнае лёжа!..

Каляровасьць!..

Трымценьне!..

Шум!...

Нешта сэрца трывожыць,—

Трывожыць,

І тугой авявае душу.

Я шукаю знарок супакою,

Я хачу адпачынак знайсці...

Раскажы мне што-небудзь такое,—

Раскажы аб мінулым жыцці.

Штосьці сэрца ахутвае вусьціж,

Назіраючы фальшы жыцця...

Ня люблю расфарбованых вуснаў,

Ня люблю,—

Бы чужога гасця.

За півонь на фальшывым экране

Я ніколі душы не аддам...

...А вось тут,—

Паглядзі па-за намі

Колькі, колькі

Расьпісаных дам.

Ім жыццё—дыямэнтныя мілі,—
Пазалота бялявых плячэй...
Мо'за гэтым і душы астылі,
І патухлі усьмешкі вачэй?!..
Я шукаю ад іх супакою,
Я хачу адпачынак знайсці...
Раскажы мне што-небудзь такое,—
Раскажы аб мінулым жыцці..

— Ня пытай!

[Ты ня ведаеш, дружа,
Што на сэрцы
Паўтысячы ран,
Што уперадзе сьцюжа
І сьцюжа,
І асеньняга шчасся экран.
Што ты, Яська,
Як баба якая,
Галаву апускаеш на дол?!..]

— Ня дзівіся!..

[І горды арол
Свае крыльці дашчэнтэ ламае...?]

..Ня дзівіся!..
Ў агнёх кананады
Дагарэла,

Што можа гарэць...

[На разьбітай
Жыццёвай эстрадзе
Зараз нечым надзеі сагрэць.]

Перажыў я
Крывавую бойку,
І сябе, як відаць, перажыў..
Колісь я

Дарагою вінтоўкай,
Бы каханай сваёй, даражыў..
Даражыў...

І ня рэдка,—
Ня рэдка,
Калі месяц маліўся цішы,
Я адважна ішоў у разведку
З нячуваным спакоем душы.
Бо я ведаў:

Ад роднае хаты
Ня прышоў я для скаргі і сьлёз,
Дзе служылі вячэрню гарматы,
І дыміліся сьвечы нябёс...
А мой бацька,

(Як потым пісалі)
Пасылаў свайму сыну праклён,
Успамінаючы часта мэдалі
І аджытыя тасьмы пагон.
Час ішоў!..

На разьбітыя сьцены
Асядала туга і туман,—
Анадалі адвечныя сьцені,

Праясьняўся жыццёвы экран.

І тады я

Ідзі ня здрадзіў,

Калі штык мой

Іржой загараў...

На нязвычай укомскай пасадзе

Я гарэў...

Палымеў...

Дагараў!..

А мой бацька,

(Як потым пісалі)

Ні сябе, ні мяне ня журыў,

Ён укінуў у печку мэдалі

І пагоны з сурдудам спаліў...

Адчыніў

Магазын на Каломне,

А праз месяц

Ён піша ў лістох:

— Прыяжджай, даражэнькі, дадому,

Не зважай,

Не зважай ні на што.

Вельмі рад я,

Што сын комсамалец,

Але ты

Ня зусім комсамоль...

Вецер з поўначы зноўку нагоніць

І сьнягі,

І асеньнюю золь...

Расьцьвітаюць і астры,

Бы казка,

Прыгажэй іх у восень няма,

Але прыдзе на лыжах зіма,—

Хто пазнае,

Дзе сьнег, а дзе краскі?!..

А ідзі,—

Ня цьмін залаты?

А імкненьні,—

Ня тыя ж лілеі?

Я ня ведаю,

Што гэта ты

Так аддаўся душою ідэям?!..

Вецер з поўначы

Зноўку нагоніць

І тугу,

І жыццёвую золь...

Вельмі рад я,

Што ты комсамалец,

Але ты

Ня зусім комсамоль.

* * *

Дні плылі,

І плылі у прадвечнасьць,

Нібы каўкі на чорную баль,

А на сэрцы расла супярэчнасьць,

Пахмурнела ружовая даль.
У ружовых агнёх захаплення
Дагарэла,
Што можа гарэць...
Дзе шукаць,
І якога збавення,
Калі нечым надзеі сагрэць?..)
(Пустацьветах,
На чорным экране
Адцьвіла,
Нібы сон, маладосьць...
З нерасквечанай краскай каханьня
Мне зьявіўся негаданы госьць.
Пакахаў я
Аднойчы дзяўчыну,³
(Хіба ў казцы пра гэта казаць)
Пакахаў!..
Як сябе,
Як айчыну,
Як ня ўмеюць на сьвеце кахаць.
Толькі, ведаеш,
Позная вішня
Асыпае з пялёсткамі плён...
І мяне за жыцьцёвым кілішкам
Напаткаў векавечны закон.
Я кахаў,—
Цалавалі другія,
Я маліўся,—
А нехта пляваў,
Я шукаў дарагога Месію,
А Іюда яго прадаваў...
Я ішоў,
Дзе сьмяяліся ружы,
Дзе здавалася гінуў туман,
А прыходзіў:—
Жыцьцёвая сьцюжа
Абрывала далёкі экран.
За півонь на фальшывым экране
Я расьпяў на пахілым крыжы
І апошнюю краску каханьня,
І апошнія крозы душы.
Вось тады
За сталы рэстарану
Мяне кінуў бязьлітасны лёс,
Заліваць нячуваныя раны
Разам з болам,
Нявылітых сьлёз.

* * *

Помню вечар...
Той памятны вечар...
Асыпалася лісьця бяроз,
І дыміліся першыя сьвечы
На эмалевой сіні нябёс.

Штосьці стукала,
 Стукала сэрца...
 ... Быццам нехта
 Разбурыў сусьвет...
 ... Адабралі білет на ячэйцы,
 (Адабралі партыйны білет) . . .

Ноч!...
 Агні!...
 Рэстаранныя скрыпкі! .
 Каляровасьць!..
 Трымценьне!...
 Шум!...
 ... Нейчы голас надломана-хрыплы
 Дзікім рогатам раніў душу...
 Залівалі тут
 Душы і раны,
 Дзе туман свае рукі прасьцёр...
 А за чорнай сьцяной рэстарану
 Будаваў другое жыццё...
 Мне хацелася
 Жыць па другому,
 А ці здолен я?!..
 Цяжка сказаць...
 Мо' ніколі жытнёвым заламам
 Самастойна на ногі ня стаць . . .

Што сказаць?..
 Ты ня ведаеш, дружа,
 Што на сэрцы паўтысячы ран,
 Што наперадзе
 Сьцюжа
 І сьцюжа,
 І асеньяга шчасся экран...

* * *

Я застыў у сваім задуменьні,
 А калега павіс галавой...
 Ападалі люстраныя цені,—
 Галасіла раяль за сьцяной.
 Нібы хтосьці
 Узрыдамі грудзі
 Над халоднай труной надрываў...
 Чорны смутак душу авяваў...
 Бязудзельна праходзілі людзі...
 Эх вы, Яські!..
 Няўжо за гарамі
 Вас пакінуў жыццёвы цягнік . . .

Вашы душы іржой загараюць,
 Як на полі пакінуты штык...
 Заўжды позна расьцьвіўшая вішня

Асыпае з пялёсткамі плён...
Вось і вас
 За жыццёвым кілішкам
Налаткаў векавечны закон...
Мы усе на палёх кананады
Загубілі юнацкія дні...
Але зараз
 На новай эстрадзе
Не патухнуць жывыя агні...
Паглядзі!..
 На разьбітыя сьцены
Асядае туга і туман...
Ападаюць адвечныя сьцені,—
Праясьняецца новы экран...

Гармонія ў ружовым

Наш колектыў служачых канторы Дзяржаваго трэсту вельмі дружны. Мы часта збіраемся да купы на Закандрынскай вул., № 14, на кватэры нашага сэкратара т. Белабрысіка. Там мы вядзем вельмі цікавыя і вострыя спрэчкі на бягучыя тэмы дня. Часта ў спрэчках мы забываемся на ўсякія межы між дазволеным і недазволеным. Тады справа ў нас даходзіць да фізкультурнага вырашэння пытання. У гэтых выпадках жонка т. Белабрысіка, т. Марта Белабрысіка, супакойна бярэ гарлач з вадою і з выразам нявымоўнага шчасся на твары разлівае нас. Гэта апэрацыя ня толькі праходзіць бязбольна, але ўлагоджае нас і настройвае ўсіх на вясёлы лад. Уласна кажучы, мы і збіраемся на кватэры Белабрысіка з-за яго жонкі, ветлівай і прыгожай гаспадыні, ад якой і пацярпець можна.

Пасяля вадзяной апэрацыі мы п'ем гарбату і потым зноў распачынаем спрэчкі, ужо менш крыважэрна, пакуль гаспадыня, пазяхаючы, заяўляе нам, што чалавек—не машына, без аддыху гаварыць ня можа. Гэта для нас—сыгнал ісці дадому.

Асабліва любіць спрацацца наш бухгалтар Марка Белабус. Я часта дзіўлюся, скуль у яго ўсё бярэцца? Дзе толькі ён ня быў, чаго толькі ня бачыў? На кожнае палажэнне ў яго ёсць ілюстрацыя ці контрпалажэнне, кожную думку ён падмацоўвае фактам. У мяне аж галава ходарам ходзіць!

Іншыя ня дужа любяць Марку за яго ўсезнайнаства, а я знаходжуся пад нейкім гіпнозам і часта слухаю Белабуса з адчыненым ротам. Магчыма, з гэтай прычыны ён часта гаворыць, зьвяртаючыся, галоўным чынам, да мяне, а на іншых глядзіць, як на неабходную дэкарацыю: адзін на адзін гаварыць ня цікава, трэба, каб яшчэ было дзьве-тры асобы!

Аднойчы мы ўсе разам з нашым бухгалтарам зайшлі ў таварыства „Прэч старыя транты“, дзе доктарам т. Стрыкулістам была прачытана лекцыя „Аб натуральным падборы ў шлюбы“. Гэты паважаны доктар ездзіў у Амэрыку, дзе вывучаў мэтады аздаравлення расы. „У Амэрыцы“, гаварыў доктар, „у некаторых штатах шлюбы адбываюцца толькі па рэкамендацыі дактароў, якія дасканальна абследаюць усялякую фізіялёгічную дастасаванасць аднае асобы да другой: рост, вагу, прыгожасць, сілу... Наша краіна, як самая перадавая па тонусу свайго развіцця, павінна дзяржаўным парадкам умяшання ў развядзенне добрых, разумных, прыгожых, здаровых і гэроічных людзей“. „І гэта зразумела“,—казаў доктар. „Калі магчыма па нашай волі выгадоўваць завадзкіх кароў, бугаёў і іншую жывёлу, дык значную долю энэргіі і сродкаў неабходна затраціць на фізічнае і інтэлектуальнае аздаравленне саміх людзей... „Няхай жыве новая парода людзей!“—закончыў сваю лекцыю доктар т. Стрыкулістаў.

Ніхто з нас ні славецка ня выпусціў з таго, што гаварыў паважаны доктар, і, калі ён скончыў гаварыць, пачаліся самыя заядлыя спрэчкі.

Старшыня пры ўсім сваім дыплёматычным падыходзе і моцным голасе аніак ня змог падтрымоўваць які-небудзь парадак. Мы сцягвалі

адзін другога з трыбуны, пагражалі кулакамі, калі нам не давалі гаварыць, ці абмяжоўвалі наш час, і з пенай на губах выказвалі свае меркаваньні аб спосабах аздараўленьня народных масаў.

Асабліва вар'яцеў Марка Белабус, які проста абсароміў нас сваім проэктам аздараўленьня народу. Вакол нас усе крычалі:

— Адкуль гэты чалавек? Якое ён мае права свае дурацкія проэкты тут выкладваць? Ганеце яго ў зашыўкі!

А мы маўчалі ды паказвалі яму кулакі.

Марка высоўваў такую драматургію: неабходна пабудаваць у гарадох і вёсках вялікія дамы свабодных, здаровых і прыгожых людзей. Дамы мужчынскія і жаночыя! У гэтых дамах дазваляць сходзіцца толькі па дасканальнаму агляду дактароў. Усім іншым забараніць распаўсюджваць сваё племя, а самае лепшае—стэрылізаваць іх!

І калі на другі дзень мы ўсе сабраліся на кватэры нашага сэкратара, дык першым чынам наваліліся на Марку за яго сьмеху вартае выступленьне. Як толькі мы ні лаялі яго! На гэты раз Белабрысіха разы тры ці чатыры разьлівала нас вадой, бо Марка ўпарта даводзіў, што нас усіх трэба стэрылізаваць, як нездаровых і няпрыгожых людзей, а гэта, зразумела, выводзіла нас з роўнавагі.

Толькі пасля гарбаты мы супакоіліся. І тады Марка расказаў нам адну гісторыю, якая, быццам, ілюструе яго тэорыю. Мы заўсёды любім слухаць Марку Белабуса, хоць у большасьці выпадкаў ён апавядае аб немагчымых падзеях.

У гэты вечар ён сваю гісторыю пачаў так:

— Трэба вам сказаць, што раней я служыў у банку. А камісарам у нас быў мой зямляк. Можна вы яго ведаеце? Шкулепа! Ён з вахлакоў, як і я. Бацька яго і цяперака бульбу сее ў нашай вёсцы Гніліцы.

Я аўдавеў. і кепска мне было жыць, хоць жонка і не пасьпела пакінуць дзяцей. Нейкая пустэльня і гразь наўкола мяне. І грошы невядома куды паўзуць! Вось адзін раз маё начальства—гэты самы Шкулепа—паклікаў мяне ў габінэт ды ўсьміхаючыся кажа:

— Ведаю я, што ў цябе прытуга вялікая. Ты ўжо не малады, каб за дзяўчонкамі конікаў пушчаць, а толькі аднаму жыць табе неспасобна.

Я ў тон яму, як партыйцу, і кажу:

— Правільна! Яшчэ Маркс заявіў: ня добра чалавеку быць аднаму, а трэба ў калектыве.

— Ну, гэта ты брэшаш!—заявіў мне Шкулепа.—Але добра! Ёсьць на прымеце эканомічная база для цябе.

Я пытаю, што і я.

А камісар высьвятляе: там вось і там ёсьць яго знаёмая, якую кінуў муж; ёй няма з чаго жыць, дык яна хоча ўзяць на кватэру з поўным хлебам-сольлю сталага чалавека. Дык ці не пашоў бы я?

Я ўсьміхнуўся, ялпнуў камісара сяброўскім чынам па жывату, ды кажу:

— Напэўне, цаца, калі муж адрокся.

А ён мне:

— Не кажы так! Мала якая прычына, што кідаюць адзін аднаго. Можна ён спалохаўся ды спасаваў перад нястрыманым імпэтам?

— І гэта бывае!—кажу я.

— Схадзі, паглядзі на гэту эканамічную базу,—кажа мне Шкулепа ды яшчэ дадае:

— Каб я быў халасты, дык рукамі і нагамі павесіўся-б на гэтай жанчыне! Не жанчына, а скарб, адным словам, эканамічная база!

Вельмі любіў камісар гэта слова і торкаў яго, куды трэба, куды ня трэба.

Камісар дае мне яшчэ адрас яе і тлумачыць, як прайсці.

Вечарам таго-ж дня я шагаю да яе. А чаму так скоро? Мне да зарэзу трэба было пераехаць куды-небудзь: на старой кватэры нельга было жыць з-за аднае прышчур, што навязалася да мяне.

Прыхожу я туды. Сустрэкае мяне бабачка так гадоў пад трыццаць, у поўным целе, твар ружовы, ямінкі на шчочынах, вочы трохі заплылі тлушчам, але гараць, як вугалькі, як рэвальвэрчыкі страляюць.

Акідаю яе вопытным, напрактыкаваным вокам. Бачу: усё на месцы і ўсё неабходнае ў больш чым здавальняючым ліку.

— Што вам патрэбна?—пытае мадама ў мяне. А голас цягучы, гітарны. Узіраюся ў яе вочы-рэвальвэрчыкі, ды слова не магу сказаць. Ня баба, а нейкая гармонія ў ружовым. Мне аж гарача зрабілася. Усё цела як шпількамі хто коліць. Маўчу ды ўсміхаюся. Яна таксама аглядае мяне. А я нічога сабе мужчына, самі ведаеце. Фізікультурай займаюся, ды й апранаюся з густам... Хоць праўду сказаць: якія мы людзі, а ёсць горш нас, нечага граха таіць! Адным словам, я досыць прыгожы і здаровы чалавек і нават думаю сабраць грошы і заказаць сваю скульптуру.

Пры гэтых словах Маркі мы ўсе закрывалі:

— Хваст ты! Гэта да гісторыі не адносіцца! Хлусня адна!

— Да душы, праўду кажу!—супакоіў нас Марка і без замешкі апавядаў далей:

— Бачу я, што трэба мне гаварыць, а то за дурня ці за злодзея палічыць. Сабраўся з духам ды кажу: чуў я, што вы аддаеце 2 пакоі саліднаму чалавеку з поўным пансіёнам, на ўсім на гатовым!

Яна прыхільна ўсміхаецца і кажа:

— Калі ласка, прайдзеце далей.

Усаджваемся мы, і пачынае яна мяне дапытваць, дзе я служу, колькі атрымую, халасты ці жанаты, адным словам, падсоўвае мне вусную анкету. Каб другая, дык паслаў бы, куды трэба. А гэтай бабенцы не магу адмовіць—запаўняю анкету. Прышлася мне да спадабы і забрабастала адразу ў свае лапы. Такім чынам, гадзіны чатыры мы з ёй прагалдамонілі. А на разьвітаньне кажа мне:

— Ня гневайся на мяне! Я павінна бліжэй увазнаць вас. Прыходзьце яшчэ заўтра.

Я і на другі дзень прышагаў да яе, ды засядзеўся да паўночы. Сяджу ўжо блізка каля кралі, ды козыра ламаю. Што вы думаеце? Нічога! Справа ідзе! Песьні мне сьпявала, ды як добра. Асабліва ўрэзалася мне, як пела яна песьню „Каліна жарлівая у лузе стаіць“. Калі-ж выходзіў я з дому, дык смела абшчапіў Лору (так яе звалі) ды плюсь яе ў самыя губы. Нічога!

Іду я дамоў ды ног пад сабой ня чую! Думаю: няк ня выходзіць, як узяць ды жаніцца! Прышоў дамоў, аблётгса на руку ды задумаўся. І снуецца ў думках маіх, як дзеці ў нас пойдуць, ды ўсё здаровыя, ружовыя! Самаго-ж сябе маляю нейкім Сыленам з Вахчонкам на руках. А я такі чалавек! Чаго мне захацацца, хоць разарвіся—дай!

На трэці дзень нейкае сьвята было. Я проста пашоў да яе зранку з цвёрдым намерам: або тое, або другое.

Прыходжу. Гаворым з ёю, гуляем па горадзе, нават разам зайшлі ў музей аховы здароўя. А вы ведаеце, якія страхоўцы ў гэтым музеі? Усё тое, што прырода дала, так скалечана, што жудасна глядзець. А Лора глядзіць. Відаць—першы раз бача ўсю гэту агіду! Як заварожаная разглядае. А як вышлі, яна пытаецца у мяне:

— А вы хварэлі калі-небудзь?

Я кажу:

— Глупства ўсё гэта!

Кажу так, каб адчапіцца. Яна-ж па вачох адгадала, што нешта такое было, што гэта зусім ня глупства!

Прышлі мы на кватэру. Я адварнуўся на хвіліну, ды прытагосіў закусі, цукерак ды бутэльку кісьляціны нейкай.

Селі мы за стол і пачаў я справу ладзіць. Заву яе ўжо на ты, ды прама рэзольюцыю чытаю:

— Досыць нам талмудзіцца! Бязумоўна, мы павінны запісацца! У мяне пэнсія, у цябе кватэра. Дык на што нам марудзіць?

— З усёй маеі радасцю, але тут ёсць перашкода!

— Якая? пытаю я здзіўлена.

— А такая, што ты ўжо два гады жывеш бяз жонкі, дык мала што можа быць... Баюся я, што ў цябе якая-небудзь трасца...

— Ах, правал цябе вазьмі!—думаю я.—Ашалела баба! Пачаў я даводзіць ёй. А ў мяне, як на зло, на губе нейкі бурдулёк прыкінуўся. Выходжу я з сябе, ды злосна кажу:

— Дурняў ня сеюць, самі растуць!

А яна падзуджвае мяне:

— Чым ты давядзеш? Дабудзь пасьведчаньне ад доктара, тады паверу табе!

Тут азарт захапіў мяне. Чаго тут сароміцца?—думаю сабе. Можна тавар паказаць. Я не саромлівая мімоза! Бах з сябе кашулю, высунуў уперад грудзі; напукліў іх, напружыў мускулы ды тэатральна пытаю:

— Ці можа чалавек з такой комплекцыяй, з такой мускулатурай і торсам Аполёна чым-небудзь хварэць.

Ёй нечага сказаць. Саромліва аглядае мяне, пачырванела ўся, а на сваім стаіць:

— Рупата чалавеку не пашкодзіць! Вазьмі пасьведчаньне. Тады супакоюся.

Тут я не сьцярэў.

— Не чалавек ты, а зьлезнае дрэва, што тоне у вадзе!—крычу я.—Можна, табе паказацца, у чым матка радзіла?

— Ня трэба!—махае яна рукамі.—Чаго ты ўсшэрсьціўся? Калі здароў, дык чаму ня згодзен? Відаць, ёсць прычына...

— Пачакай жа!—думаю я.—І я цябе ўматаю.

— Добра!—кажу ёй.—Я схаджу да доктара, але і ты павінна гэта зрабіць. Я таксама ня ведаю, з якой прычыны цябе муж кінуў.

— Ты першы схадзі да доктара, тады я!

— Не, ты першая!

Спрачаліся мы, спрачаліся, а потым абрыдла мне гэта ўсё. Схапіў я яе, моцна абшчапіў ды прыціснуў да сэрца...

На другі дзень мы і запісаліся, а праз месяц расьпісаліся.

Гэты канец нас усіх вельмі задзівіў.

— Чаму так сора?—закрычалі мы.

— Фізыолёгічна не падышлі адзін да другога!—заявіў аўтарытэтна Марка Белабус.—Адным словам, як казаў доктар Стрыкулістаў фізыолёгічная недастасаванасьць суб'ектаў!

— Калі верыць вам, дык цяперашняя ваша жонка па ліку трэцяя?—запыталася Белабрысіха.

— Ня трэцяя, а чацьвертая! Гісторыю аб трэцяй жонцы я ня маю намеру расказваць!—заявіў Марка Белабус, падымаючыся з месца і разьвітваючыся з усімі.

— Раскажаш калі-небудзь! Ня ўстрымаешся!—хорам заявілі мы, добра ведаючы натуру Маркі Белабуса.

С в а я ў с т в о

Для сябра ці для сваяка
І на вярбе растуць часамі бэры,
І па вядру казёл дае, бывае, малака.

Хто гэтаму ня даў бы веры,
Дык факты тут яго пераканаюць сора.

Нядаўна нек, учора ці заўчора,
Я чуў—сьвіньня казла хваліла.
Уславіла падрад разоў са сто.

Хваліла, ды ня ў гэтым сіла,
А справа ў тым—за што,

Яна цялят сабрала чараду
І пачала:

— Вы знаеце, пытаецца, казла—
Такую бараду
З разьвіліямі рог?

Ах, што за працаўнік! Ах, што за маладаец!
Ох, ох! Рох, рох!

Працуе ён ня то, што за вала,—
За трох!

Спытайцеся сабе ў авец...
Ці верыце яшчэ вы, мілыя мае?
Ён нават малака дае.

Вачыма ўласнымі сваімі
Я бачыла, якое ў яго вымя.

Цялята тут сьвіньні ў адказ:
— Не з'агітуеш, цёця, нас:
Казлова малако сама еш наздароў'е,
А нам ляпей кароўе.
А што ён працаўнік, і гэтакі й такі,
Дык ясна тут, як двойчы два:
Вы з ім, здаецца-ж, сваякі,—
Жывёлы з аднаго хлява.

Г р а м а ф о н

(З С. Пилипэнка. Пераклад з украінскай мовы)

„Рэвэ та стогнэ“...—у грамафоне,
Аж разьлягаецца труба.
І ў захапленыі дзед Калэнік,—
Ён штуку добрую прыдбаў.
Не налюбецца з машыны
І не нахвалицца сябром
Сваім дабром:
„Вось гэта сьпеў! Ня піск мышыны.
Вось гэта хараство! Вось гэта пекната!
Ах, што за штука! Лю-ба-та!
Ну проста лепей, як жывая,—
Што хочаш засьпявае.
А хор, дык галасоў мо' дэзвесьце.
І клопату ўсяго—завесьці,
Дык каб ня мець турботы горшай.
Хоць каштавала, праўда, грошай,
Але-ж ня скажаш: „як у печ“,—
Я маю, браткі рэч.
Сябры ў адказ: „Пастой!
Не выхваляй сьпявачкі так свае.
Супроць жывых людзей ёй трошкі не стае:
Яна, сказаць, нішто пяе,
Ды голас-то ў яе ня свой“.

Яно-ж вось так і між людзей:
Другі, часамі, завядзе,—
Паслухаеш—як быццам і нічога,
Ды толькі з голасу чужога.

Балота

Звычай добры ў нас завёўся (мо' ацэнім потым):
Кожны здольны, выдатнейшы мае ў твар балотам.
Мы балотам вырашаем заўжды нашы справы...
Як узняўся трошкі „правы“, атрымае правы.
Мы балотам вывяраем і сяброўства й гневы...
Калі высунуўся „левы“, дык дастане й левы.

Добра, што таго балота на Палесьсі досыць:
Хопіць кожнага заляпаць, каго лёс выносіць.
Нам была-б і думка тая—страшная згрызота,
Што нарэшце на Палесьсі стане брак балота.

Топельніца каралеўна

Ёсьць даўнейшая ў японцаў байка ці баяда,
Як тапілася калісьці раз дачка мікада.
Людзі простыя, паводле правіл этыкету,
Ратаваць ня мелі права каралеўну гэту.
Бо той толькі, хто кіруе ды хто мае ўладу,
Мог бяскарна дакрануцца да дачкі мікада.

Пакуль людзі між сабою вартага шукалі
Ратаваць каб, дык дзяўчыну праглынулі хвалі.
І хоць шчыра людзі панну ратаваць хацелі,
Супачыла небарака ў віравой пасьцелі.

Байкапісец і пакрыўджаныя

Лёс байкара цяжкі і незавідны досыць,
Бо з кожнай байкаю пакрыўджаныя ёсьць.
Зараз мо' дзесяць іх пытае ў тэлефон:
„Асёл—ці гэта я?“ „Сабака—ці то ён?“
„Ці не мяне вы разумееце выпадкам
У байцы вашай пад „азадкам“?

Байкар паказвае ўсе хібы на жывёле,
Несправядлівасьць-жа гняце яго да болю:
Як хто сябе ў асьле пазнае ці ў сьвініні,—
Не байкапісца тут, а сам сябе віні.

Пераклаў з польскай мовы Крапіва.

Беларускія прыказкі¹⁾

Об'ектам разгляду ў гэтым артыкуле зьяўляецца адзін з відаў вуснай народнай творчасці, для азначэння якога ў беларускай народнай мове ёсць два тэрміны: „прыказка“ і „прымаўка“, што адпавядае расійскім—„пословица“ і „поговорка“. Трэба сказаць, што ў народнай мове тэрміны—прыказка і прымаўка—ня маюць пэўнага акрэсленага значэння ў тым сэнсе, што паміж прыказкай і прымаўкай выразнай мяжы не праводзіцца. Ды ў гэтым ніколі й патрэбы ня быў; народ ужывае прыказкі на кожным кроку, але аб прыказках гаворыць вельмі рэдка і ўжо ўва ўсякім разе не займаецца яе азначэннем, як віду творчасці. Але калі гэтыя тэрміны пераходзяць ў літаратуру і калі гэты від творчасці зьяўляецца аб'ектам вывучэння, то вынікае патрэба вызначыць розніцу паміж гэтымі двума тэрмінамі, замацаваць за імі больш сталае і пэўнае значэнне. Спробу вызначыць розніцу паміж гэтымі тэрмінамі мы і сустракаем як у расійскай навуковай літаратуры, так і ў беларускай. Вядомы расійскі збіральнік прыказак паловы мінулага стагоддзя І. Снегирев²⁾ знаходзіць розніцу ў тым, што „...пагаворкі, не змяшчаючы ў сябе поўнага сэнсу, выражаюць толькі намік, прыстасаванне, ужыванне, параўнанне, агульнаўжываны зварот мовы, ідыётызм“.

Глыбей да гэтага пытання падыходзіць вядомы тэорэтык у галіне мовы і літаратуры А. А. Потэбня.³⁾

Разглядаеўшы дакладна характар і значэнне байкі, а разам з ёю і блізкай да яе па значэнню прыказкі, ён зазначае:

„Тое, што ў нас прынята называць пагаворкаю (тэрмін штучна створаны людзьмі кніжнымі) адносіцца да прыказкі так, як эмблема да байкі. Іменна байка і прыказка, як я казаў, служаць адказам на пытаньне, узнятае жыццёвым выпадкам, які можа быць разложан на адно ці некалькі дзеяў з іх адзнакамі“ ... „Пагаворка таксама, як і эмблема, ёсць поэтычны, г. з. іншасказны вобраз, не складанага

¹⁾ Матар'ялам для гэтага артыкулу паслужылі І. І. Насовіча—„Сборник белорусских пословиц“—1874; Е. Раманава—„Белорусский сборник“ т. 1, вып. 1 і 2—„Песни, пословицы, загадки“, а таксама тая невялікая колькасць прыказак, што сабрана мною самім. Пры гэтым часта здараліся, што тая-ж самая прыказка была запісана і ў Насовіча, і ў Раманава, і ў мяне, толькі ўсё ў іншай рэдакцыі. У такіх выпадках я браў той адменнік, які мне здаваўся больш поўным па зместу і дасканалым па форме.

Для таго, каб кожны раз не рабіць вынасаў для адзначэння таго, з якой крыніцы ўзята прыказка, я пасьля кожнай прыказкі ставіў у дужках літару, якая зьяўляецца ініцыялам прозьвішча збіральніка: (Н)—Насовіч. (Р) Раманаў. Прыказкі, сабраныя мною, не памячаюцца.

Прымаючы пад увагу, што пры збіранні прыказак запісчыкамі не захоўваўся ў поўнай меры фонэтычны прынцып, а найчасцей запісы рабіліся паводле расійскага правапісу, я падаю ўзятыя з зборнікаў прыказкі ў агульна прынятым беларускім правапісе.

²⁾ І. Снегирев. „Русские народные пословицы и притчи“, 1848.

³⁾ А. А. Потэбня. „Из лекций по теории словесности. Басня, пословица, поговорка“. Харьков 1894.

счаплення асоб і дзеяў, а аднага з элементаў гэтага счаплення, значыць аднае асобы, якасці, дзеяння. Калі гэта так, то пагаворка ёсць элемент байкі або прыказкі, якая часткова ўтварылася з прыказкі і байкі, як рэштка, згушчэнне іх, часткова не даразвіліся да яе“.

І нарэшце ў А. І. Барычэўскага¹⁾ мы знаходзім такое размежаванне паміж прыказкай і прымаўкай: „Прыказку ня трэба зьмешваць з пагаворкай. Прыказка—выказ пэўнае думкі; яна мае сэнс ня толькі як устаўка ў мове, але і ўзятая сама па сабе. Пагаворка, наадварот, узятая сама па сабе, не выражае ніякага выказу“. „...Пагаворка толькі элемент мовы і толькі ў ёй набывае сэнс“.

Прыгледзеўшыся да ўсіх трох вышэй прыведзеных азначэнняў, можна заўважыць, што, ня гледзячы на розную формулёўку, яны не прэрэчаць адно другому, а характэрызуюць тую-ж самую зьяву, толькі з іншых бакоў. Пры гэтым апошняе азначэнне як-бы падагульвае да некаторай ступені абодва першыя. Апрача гэтага, апошняе азначэнне вызначаецца большай сьцісласьцю і выразнасьцю, вось чаму, на мой погляд, яго і трэба лічыць найбольш бліжкім да сапраўднага стану рэчаў. Праўда, што на практыцы часамі бывае даволі цяжка вырашыць, ці можа тое ці іншае выслоўе ўжывацца само па сабе, ці не.

Калі ўзяць такія, напрыклад, выразы:

Дзесятая вада на кіселя,
Як Піліп з канпель,
І хвостом пакрыўся,

дык тут адразу відаць, што яны самастойна ўжывацца ня могуць, і такім чынам зьявляюцца прымаўкамі. Але ёсць цэлы шэраг прымавак, якія па форме сваёй вельмі блізка стаяць да прыказак. Узяць хоць бы такую:

Чорт чорта пазнаў, ды і на піва пазваў (Н).

Тут, нават маючы перад сабой вышэй прыведзенае азначэнне, цяжкавата вырашыць, што гэта будзе: прыказка ці прымаўка.

Вось я і хачу тут папрабаваць больш выразна вызначыць розніцу паміж прыказкай і блізкай да яе прымаўкай, выявіўшы прычыну, чаму прыказка мае сэнс сама па сабе, а прымаўка ня мае. Мне думаецца, што справа тут у тым, як формулявана думка. Пакажам гэта на прыкладзе.

Скажам, чалавек, па сваёй прагавітасці, або празьмернай цікаўнасьці, улез не ў сваю справу. За гэта ён пакараны. Гэта зьява выклікае ў нас прыказку, скажам такую:

Збродлівай кошцы хвост уцінаюць (Н).

Відавочна, мы маем тут агульную формулёўку думкі, якая азначае, што ўва ўсіх аналёгічных выпадках вінаваты нясе аналёгічную кару. Такім чынам, гэтакая формулёўка думкі бярэ ў адну дужку, апрача дадзенай канкрэтнай жыццёвай зьявы, і ўсе іншыя аналёгічныя зьявы, якія адбыліся ці могуць адбыцца.

Але ў такіх выпадках часамі кажуць і так:

Збродлівай кошцы хвост уцялі.

Такая формулёўка, як відаць, ня мае тэндэнцыі ахапляць сабою ўсе аналёгічныя выпадкі. Яна толькі карыстаецца вобразам, каб канстатаваць дадзены факт пакарання і гэтым абмяжоўваецца. З такой формулёўкі ніякага правіла яшчэ вывесці нельга.

¹⁾ А. І. Барычэўскі. „Поэтыка літаратурных жанраў“. Менск 1927.

Возьмем другі прыклад. Наглядаючы бытавую зьяву—узаемаадносіны зяця і цесця, і бачачы канкрэтны выпадак гэтага, мы гаворым:

Зяць любіць узяць (Н).

Тут, відавочна, мы маем ужо вывад, які адносіцца ня толькі да зяця, якога мы цяпер бачым, а да ўсіх зяцёў. Але калі чалавек, ад якога, скажам, зяць вымагае за дачкою пасагу, гаворыць:

Наш зяць любіць узяць,

дык гэта характарызуе толькі гэтага зяця, і ні ў якім разе нельга зрабіць вываду, што і ўсе зяці такія.

У першым выпадку абодвух прыкладаў мы маем, на мой погляд, прыказку, а ў другім—прымаўку.

Наагул-жа трэба сказаць, што як прыказкі, так і прымаўкі самастойна ня бытуюць. Яны ўжываюцца толькі ў мове, вуснай ці пісьмовай, і абавязкова выклікаюцца некай канкрэтнай жыццёвай зьявай, толькі рэагуюць на гэту зьяву парознаму: прыказка выводзіць правіла, якое пашыраецца на ўсе аналёгічныя зьявы, прымаўка абмяжоўваецца толькі гэтаю канкрэтнаю зьяваю. Але ў далейшым у інтарэсах эканоміі, ўсюды, дзе гутарка будзе йсці аб прыказках і прымаўках разам, я буду ўжываць адно слова—прыказка, і размяжоўваць буду толькі ў выпадку патрэбы.

Ня глядзячы на тое, што прыказкі і прымаўкі самастойна ня бытуюць, яны ня трацяць ад гэтага свайго вялізарнага значэння. Вялізарнасць гэтага значэння ў тым, што яны даюць вялізарную эканомію мыслення. Зьяўляючыся вынікам доўгачасовага, часта шматвяковага, жыццёвага вопыту, яны даюць гатовыя формулы жыццёвых зьяў ці гатовыя іх характарыстыкі. Апрача гэтага, убраныя найчасцей у прыгожую высокамастацкую форму, яны даюць і эстэтычнае задавальненне. З вялізарнай колькасці размоўнага матэрыялу цяжэнне часу зносіць усё часовае і некаштоўнае, увесь пясок і смецце, застаюцца толькі чыстыя крупіны моўнага золата—прыказкі.

Вось чаму прыказкі так пашыраны ў народзе.¹⁾ Яны для народа тое, што для адукаванага чалавека філэзофскія цытаты, выняткі з

¹⁾ Як у прыведзеных вынітках розных аўтараў, так і мною самім слова „народ“, „народны“ ужываецца даволі часта, дык ня лішнім будзе высветліць, які сэнс гэтыя словы маюць у адносінах да творчасці і ў якім значэнні яны ўжываюцца мною. Слова „народ“ мае некалькі значэнняў, з якіх найбольш выразнымі зьяўляюцца два: першае, калі пад народам разумеюцца тая ці іншая нацыя цалкам, і другое, калі пад народам разумеюцца слаі грамадзянства з больш нізкім культурным узроўнем, сярэд якіх пісьменнасць у быту займае яшчэ вельмі невялікае значэнне. У адносінах да творчасці слова „народ“ ужываецца іменна ў гэтым апошнім значэнні. У адносінах да бытавання прыказак гэта значэнне можа быць некалькі пашыраным і на іншыя слаі грамадзянства. Але ў нашых беларускіх умовах слова „народ“, прынамсі, да Кастрычнікавай рэвалюцыі, зьяўляецца бадай сінонімам да слова „сялянства“. Іншых слаёў грамадзянства, с род якіх магло-б пашырыцца ўжыванне прыказкі беларускай, на Беларусі амаль ня было. Большасць чыноўніцтва была расійская, а калі і была частка беларускага паходжэння, дык яна, апрача якога-небудзь дзесятка чалавек, была так грунтоўна зрусіфікавана, што ўжыванне беларускай прыказкі лічыла аднакаю „дурнога тону“, ня ведала ні беларускай мовы, ні беларускай творчасці, а калі й ведала, дык старалася хутчэй забыцца, каб часамі як-небудзь нездарок не скомпрамэтаваць сябе, ужывшы беларускае слова. Мяшчанства беларускіх гарадоў лічыла сябе вышэйшым станам у параўнанні з сялянствам і пераймала „хороший тон“ у інтэлігенцы і ўва ўсякім разе не хацела мець нічога агульнага з „музыкаю мовай“. Гарадзкога беларускага пролетарыату амаль што ня было, а тая нязначная частка, якая была, не магла надоўга ў русіфі-атарскім абкружэнні захаваць сваю беларускасць.

Такім чынам, заставалася толькі сялянства, якое і было праз цэлыя вякі тварцом, спажывцом і захавальнікам беларускай народнай творчасці.

навуковых прац і з мастацкай літаратуры. Ёсць такія аматары прыказак, якія чуць ня кожны свой крок апраўдваюць прыказкаю, чуць ня кожны свой выраз аздабляюць ёю. Пра такіх нават і знарочыстая прыказка ўтварылася:

Бяз прыказкі і з лаўкі ня зваліцца (Н).

У літаратуры мы сустракаем цэлы шэраг поглядаў асоб высока аўтарытэтных, якія таксама адзначаюць вялікую каштоўнасць прыказкі. Так І. Снегирев адносна прыказкі гаворыць наступнае: „...прыказка няўмочна жыве ў вуснах народу, знаходзіцца ў кругу яго думак, карыстаецца яго павагаю і даверанасцю, служыць сьведчаньнем, парукаю, абвінавачаньнем, апраўданьнем і наагул вясёлым і карысным спадарожнікам у жыцці. Перад ёю, як перад законам, усе роўныя, а яна нікому непадсудна, таму, што бязымянна, безасабова, бесстаронна“. І ў другім месцы: „Здаецца нідзе так рэзка і яскрава ня выказваецца знадворнае і ўнутранае жыццё народаў усімі яго праўленьнямі, як у прыказках“.

Другі расійскі зьбіральнік і дасьледчык прыказак Іллюстров¹⁾ паддае адносна прыказак думку Н. В. Гоголя: „Прыказка ня ёсць якая-небудзь наперад паданая думка, ці меркаваньне аб справе, але ўжо падлічаны вынік справы, адсед, адстой падзей, якія перабрадзілі ўжо і скончыліся, канчатковае падагуленьне справы з усіх бакоў яе, а не з аднаго“.

Там-жа прыведзен і погляд на прыказку проф. А. С. Архангельскага, які гаворыць, што „...прыказкі—плод народнай мудрасьці і закрэплены сабою розныя бакі грамадзкага жыцця; адгэтуль высокі погляд на іх самога народу, які нярэдка выказваецца ў самых прыказках... Як вынік народнай мудрасьці, як выражэньне выпрацаваных выкамі поглядаў народу на жыццё і розныя яго адносіны і ўмовы,— народныя прыказкі сваім пахаджэньнем заходзяць у глыбіню якаў дагістарычнага народнага жыцця, узнікаюць разам з моваю, народнай міталёгіяй, першымі зачаткамі народнага звычайнага права, ня рэдка вельмі цесна звязаны з апошнімі, служачы для іх галоўнаю, асноўнаю крыніцаю“.

Вядома, што ўсе вышэй пададзеныя характарыстыкі ня маюць на ўвазе прыказак якога-небудзь аднаго народу, гэта адносіцца ў роўнай меры наагул да ўсіх прыказак, а разам з тым і да беларускіх. Але, апрача гэтых агульных рысаў, прыказкі кожнага асобнага народу, а ў тым ліку і беларускія, маюць некаторыя свае асаблівасьці. Адносна беларускіх прыказак і іх значэньня для простага народу цікава падаць думку вядомага зьбіральніка беларускага мастацкага фольклёру І. І. Насовіча. У сваёй прадмове да зборніка беларускіх прыказак ён гаворыць: „Беларусы ўсе факты, усе прыгоды чалавечага жыцця, усе ўчынкi, як добрыя, так і дрэнныя, і ўсякае нават меркаваньне аб чым-небудзь падводзяць пад мерку прыказак сваіх. „...Прыказкамі змагаюцца з хібаі і слабасьцямі, папраўляюць недахопы, насмехаюцца, упікаюць, пагражаюць. Прыказкамі уцяшаюць у смутку, сьмяшаць і нават у таго, хто плача, выклікаюць усмешку. Кплівых і жарталіва-сатырычных прыказак ёсць вельмі шмат у беларускай мове, і ўсе яны дышуць гастратою і сарказмам“. „...Беларускія прыказкі ў гутарцы простых людзей зьяўляюцца хараством мовы і моцна ўплываюць на слухачоў. Яны, як і песьні, часцей за ўсё аздабляюцца сугучнасьцю.

¹⁾ І. И. Иллюстров. „Жизнь русского народа в его пословицах и поговорках“.

Паміж простымі людзьмі ёсць шмат такіх здольных, якія на ўсякую падзею, на ўскі выпадак, вясёлы, спрэчны, сумны,—раптам падаюць прыказку дарчы, як быццам яны знарок вывучалі іх, як вучні ў латынскай мове вывучаюць напамяць дыстыхі Катонавы¹.

Нават пры павярхоўным знаёмстве з беларускімі прыказкамі і з умовамі іх бытавання відаць, што вышэй паданая думка мае пад сабою грунт. Яшчэ больш сьцьвярджаецца гэта думка, калі зрабіць больш дакладны разгляд тэматыкі і формальнага боку беларускіх прыказак.

Пачынаючы такі разгляд, я лічу патрэбным зазначыць, што загалдзе згаджаюся з поглядамі тых, хто лічыць, што частка прыказак кожнага народу, у тым ліку і беларускіх, зьяўляюцца запазычанымі ў іншых народаў. Аб праўдзівасці гэтай думкі сьведчаць і словы іншых моў, якія ўжываюцца ў складзе беларускіх прыказак, напрыклад:

„Вялік пірог, да ў сярэдзіне плох“, або
„Латво прыходзіць, латво й сыхо:зіць“.

Але я не магу згадзіцца з думкаю, што з гэтай прычыны прыказкі ня могуць характарызаваць сабою сьветаадчуваньня і псыхікі народу. Ужо адзін той факт, што такія прыказкі прыняліся і ўжыліся на новай глебе, сьведчыць аб тым, што тут ёсць для гэтага адпаведны грунт. Частка і самабытных прыказак зьяўляюцца аднакімі ці вельмі падобнымі да прыказак іншага народу. Гэта, відавочна, тлумачыцца аднакімі эканамічнымі, прыроднымі і іншымі ўмовамі жыцця. Ува ўсякім разе пры тэматычным разглядзе я ня лічу мэтазгодным строга вылучаць запазычаныя прыказкі. Тым больш, што асноўны матэрыял, якім я карыстаюся¹), збіраўся пераважна запісчыкамі расійцамі, якія амаль зусім ня дбалі аб тым, каб запісаць прыказку так, як яна вымаўляецца. Дзеля гэтага часта немагчыма было-б і адрозьніць запазычаную прыказку ад самабытнай. Пакідаю я без разгляду толькі тыя прыказкі, якія жыўцом вырваны з расійскай мовы і сваёю лексікаю з беларускаю моваю нічога агульнага ня маюць, нахшталт такіх:

Арцель атаманам красна (Н).
Личико беленько. да в уме меленько (Н).

Тэматыка беларускіх прыказак надзвычайна багатая і рознастайная, як багатая і рознастайная само жыцьцё. Надзвычайная колькасць мотываў і рознастайнасьць іх адценьняў робяць амаль што немагчымым выяўленьне і асобны разгляд усіх іх. Дзеля гэтага прыдзецца вызначыць асноўныя катэгорыі гэтых мотываў і блізкія мотывы залічаць да аднае катэгорыі²).

Досыць значнае месца сярод беларускіх прыказак, ня так па сваёй колькасьці, як па значэньню, займаюць прыказкі, ў якіх выяўляюцца філёзофскія погляды. Паводле гэтых поглядаў над сьветам стаіць бог, волю якога чалавек і выконвае.

Сам не асамішся, калі бог ня дасьць (Н).

¹) І. І. Насовіч. „Сборник беларусских пословиц“. 1874.

²) Вельмі часта значэньне прыказкі мяняецца ў залежнасьці ад таго, у якіх выпадках яна ўжываецца і які сэнс ёй надаецца. Калі ўзяць напрыклад ніжэй паданую прыказку:

І бог ня ўкрые, калі сьвятыя папусьцяць.

дык гэта прыказка можа сапраўды адносіцца да бога і сьвятых, і тады яна мае падставаю вераваньні народу, а ў іншых выпадках яна ўжываецца ў адносінах да людзей і зьяўляецца толькі вобразам. Зноў-жа тая самая прыказка ў адным выпадку мае сур'ёзнае значэньне, а ў другім набывае іронічны сэнс. Усё гэта робіць тлумачэньне гэтых прыказак, узятых асобна, спрэчным. У такіх выпадках крытэрыем для мяне служыла толькі знаёмства з народным бытам ды некаторае веданьне ўмоў, пры якіх ужываецца тая ці іншая прыказка.

гаворыць аб гэтым прыказка. А другая яшчэ выразней:

Што бог прызначыць, таго ніхто не перайначыць (Н).

Наагул, што вызначана лёсам, таго ніякім чынам не абойдзеш:

Суджанага й канём не аб'едзеш (Н).

Што суджана, то ня будзе разгуджана.

кажуць беларусы. А калі з кім здараецца няшчасцё і прычыну яго нельга знайсці ў знадворных абставінах, дык кажуць:

Яму так на раду напісана.

Чалавек мае няўміручую душу, якая ўяўляецца, як некая жывая матар'яльная істота.

„Душа ў чалавека рагатая: без пары ня выйдзе (Н),

кажуць, калі безнадзейна хворы доўга мучыцца і ня ўмірае.

Сьмерць—гэта няўхільнасьць для кожнага чалавека, а таму і адносіны да яе досыць спакойныя.

Людзі мруць, нам дарэгу труць (Н),

заўважае спакойна беларус, бачачы чыё-небудзь пахаваньне, бо

Ад сьмерці не адкупішся,

кажа прыказка, і ўсёроўна:

Круці ня круці, дык прыдзеца ўмерці.

Ня гледзячы аднак на няўхільнасьць сьмерці і на тое, што часамі

Думкі за гарамі, а сьмерць за плячамі (Н),

усё-ж такі—

Жывому на ўме жывое.

і ўдавацца ў распач асабліва ня прыходзіцца, а трэба працаваць:

Уміраць зьбірайся, а жыта сей (Р),

радзіць прыказка.

Праца—гэта аснова жыцця, без яе жыццё не ўяўляецца, бо

Работа і корміць, і поіць (Н).

Сароміцца яе няма чаго:

Работа не бясчэсыць чалавека, а крэпіць і цешыць (Н).

Чалавек за сваё жыццё мусіць пабачыць і добрага, і дрэннага, бо

Шчасцё пераходзячы жыве (Н).

Зноў-жа палажэньне чалавека і яго погляды звычайна мяняюцца:

Чалавек ня вол, у адной скуры не старэе (Н).

Дабро і зло паняцці адносныя і адно бяз другога не пазнаюцца:

Чалавек, пакуль у горне не пабудзе, ня знае дабра (Н).

Тая-ж самая рэч ці тое-ж самае палажэньне могуць быць і дабром, і недабром: гэта залежыць ад таго, якую ступень дабра ў дадзеным кірунку чалавек мае. Прыказкаю гэта выказваецца проста:

або: Хто лепшага ня мае, таму і гэта добра,
Хто новага ня бачыў, і стараму рад (Н).

Сярод прыказак, у якіх адбіліся вераваньні народу, першае месца займаюць такія, дзе аб'ектам зьяўляецца бог.

Мы ўжо раней бачылі, што, паводле прыказак, над чалавекам стаіць бог, а наступныя прыказкі паказваюць, які гэты бог.

Перш за ўсё:

Бог—вялік чалавек (Р).

Прыказку гэту, відавочна, трэба разумець так, што бог мае тыя-ж якасьці, што й чалавек, толькі ўсё гэта ў большым маштабе, магчыма нават у бязьмежным. Сапраўды мы бачым, што ён багаты:

Бог багат: больш мае, чым раздаў (Н),

ні на кога ён не забываецца пры разьмеркаваньні дабра:

Бог дае на ўсіх долю (Р).

На час ён таксама багаты, многа дзён мае:

Больш у бога дзён, як у пана кілбас.

Ён шмат ведае, можа нават і ўсё:

Бог ведае, хто як абедае (Р).

Ён ня гуляе, бо яно, сказаць, і часу няма:

Бог ня гуляе, а дабро перамярае: у адного возьме, а другому дасьць (Н).

Зноў-жа:

Бог ня гуляе, многа палатна мае, ды багатым торбы прыгатаўляе (Н).

Бог і людзей распазнаваць умее, ён адрозьніць добрага чалавека ад благага:

Бог не цяля, бачыць круцеля (Н).

Ён ласкавы і добры:

Божая ласка дасьць нам хлеба і мяска (Н).

Але часамі на гэта глядзяць досыць скэптычна:

Няхай тое чорт есьць, што бог дасьць (Н)¹⁾.

Апрача бога, ёсьць яшчэ і сьвятыя. Яны маюць досыць такі значную вагу, так што падчас і богу з імі цяжка справіцца:

І бог ня ўкрые, як сьвятыя дапусьцяць (Р).

Найчасейей з сьвятых у прыказках сустракаюцца Мікола, Юрай, Ілья. Яны звычайна робяць якую-небудзь гаспадарчую працу, часамі загадваюць цэлымі галінамі гаспадаркі:

Юрай пасе кароў, а Мікола коняй (Н).

Ілья—слаўная жняя (Н).

Пакровы як-бы выдаюць дазвол рэзаць жывёлу на мяса:

Сьвяты Пакроў, благаславі на кроў (Н),

¹⁾ Гэта прыказка можа мець дваякі сэнс у залежнасьці ад таго, на якім слове зрабіць лёгічны націск. Калі націск будзе на слове чорт, дык сэнс будзе такі, які тут гэтай прыказцы надаецца, а калі паставіць націск на слове—тое, дык булзем мець іншы сэнс, а іменна: будзь даволён тым, што табе бог даў. або—што табе даюць наагул.

так гавораць, збіраючыся рэзаць скаціну, што бывае звычайна ўвосень.

Не заўсёды паміж сьвятымі бывае поўная згода ў працы:

Юрай сказаў: жыта ўраджу, а Мікола: пачакай, пагляджу (Н).

Выпіць сьвятыя таксама любяць, калі ёсць за што. Багацейшыя з іх—гэта асеньнія Юрай і Мікола, а бедны Іван Купала, бо тагды ўжо няма ні хлеба, ні скаромнага. Вось прыказка й гаворыць:

Юрай нап'ецца і Мікола не астанецца. Ды й Іван бы піў, каб хто купіў (Н).

Сьвятыя не заўсёды могуць дагадзіць беларусу, і тагды ён выказвае сваё незадавальненне:

Два Юры ды абадва дурні: адзін галодны, а другі халодны.

Слова чорт у беларускіх прыказках сустракаецца вельмі часта, але больш за ўсё яно ўжываецца не ў сапраўдным яго сэнсе, а толькі замяняе сабою назву некай асобы¹⁾, напрыклад:

Чорт чорта пазнаў, ды на піва пазваў (Н).

Тут „чорт чорта“ разумеецца, як адзін другога, прыяцель прыяцеля.

Часамі слова чорт ужываецца заміж—ніхто, або—хто:

Чорт дуду надзьме, калі дух ідзе (Н).

Але ёсць шмат прыказак, дзе чорт фігуруе, як такі. Ён таксама мае моц над людзьмі, а таму:

І богу маліся, і чорта не гняві (Н).

Сталае месца пражывання чорта—гэта балота:

Чорт без балота, а балота бяз чорта ня бывае (Н).

Чорт заўсёды стараецца зрабіць чалавеку якую-небудзь шкоду:

Чорт дзірку знаходзіць (Н),

кажуць, калі здараюцца якія-небудзь нечаканыя расходы.

Ён стараецца рабіць пакасыці чалавеку тагды, як бог ня бачыць:

Чым чорт ня шуціць, пакуль бог сьпіць.

Вось чаму небяспечна ўспамінаць чорта вечарам. Калі ў такі час ён успамінаецца часамі, дык дадаецца:

Ня проціў ночы гаворачы.

Відавочна, такая агаворка забяспечвае ад зьяўленьня чорта.

Словы, як відаць, маюць моц і могуць выклікаць няшчасныя зьявы, калі пра гэтыя зьявы гавораць у нядобры час. А таму, калі гавораць аб якім-небудзь няшчасці, звычайна агаворваюцца:

Дай божа ў добры час сказаць, а ў ліхі памаўчаць;
Ня ў гэтай хаце гаворачы,
Ня пры вас казана,—і інш.

¹⁾ Гл аб гэтым—Е. А. Ляцкі. „Несколько замечаний к вопросу о пословицах и поговорках“.

Зьдзіў таксама можа зашкодзіць як жывёле, так і людзям, а таму, калі хто дзівіцца з добрага, дык яму кажуць:

Соль табе ў вочы.

Душа чалавека па сьмерці пападае ў рай, калі яна бязгрэшна, а часамі—

Хоча душа ў рай, ды грахі ня пускаюць.

Але грэх не такая справа, якую нельга паправіць, яго можна замаліць:

Грэх у мех, а спасеньне на верх (Н).

Праўда, што маліцца не заўсёды ёсьць магчымасьць, гэтаму перашкаджае клопат аб надзённых патрэбах, недахваткі. Гэта выражана ў пародыі на малітву:

Отча наш—хлеба нямаш; іжа ясі—ідзі прынясі (Н).

Наагул да бога зьвяртаюцца найбольш у няшчасьці:

Як трывога, тады да бога.

У звычайных умовах асаблівага імкненьня да малітвы няма, і калі часамі каму напамінаюць аб патрэбе памаліцца, дык ён жартліва адказвае:

Нашто богу маліцца,—ён нас і так баіцца.

Прававыя погляды адбіліся ў прыказках досыць слаба. Яны або выявляюць агульны погляд на злачынствы і пакараньні, або маюць аб'ектам права ўласнасьці.

Кожнае злачынства цягне за сабою кару:

За правінку чэшуць сьпінку (Н).

Валачуў воук авец, павалаклі й воўка (Н)

Кара карысна тым, што яна служыць другім на страх:

Авечку стрыгуць, а баран дрыжыць (Н).

За парушэньне права ўласнасьці таксама караюць, а таму:

Не чапай нічога і ня бойся нікога,—

бо

За чужое лычка сваім раменчыкам заплаціш (Р).

Да суду адносіны досыць скэптычныя, бо тут праўда заўсёды на баку дужэйшага, багацейшага:

Кабыла з воўкам цягалася, хвост ды грыва асталася (Р).

Хто дужэй, той пружэй (Н)

Вось чаму бывае часам і так, што

Поп саграшыў, а дзяка вешаюць (Н).

Вельмі вялікі лік прыказак моральна-этычнага характару, у якіх падаюцца правілы іраўсьцьвеннасьці і абыходжаньня з людзьмі. Прыказкі служаць і для асьмяяньня тых, хто гэтыя правілы парушае. Аб бліжэй больш гавораць яшчэ, як аб добрым:

Добрае чуваць далёка, а благое яшчэ далей (Н).

А таму трэба мець добрую славу, адмаўляючыся часамі праз гэта і ад матар'яльных выгад:

Што нам да барыша, была-б слава хараша (Н).

Асабліва ня трэба чапаць чужога,—лепш сваё дрэннае, як чужое
добрае, але крадзенае:

Хоць у латаным, абы ня ў хватаным.

Аб крадзеным адзваваюцца з іроніяй:

Што украў, дык як бог даў (Р).

Аднак ёсць прычыны, якія прымушаюць красыці, ня гледзячы ні
на якія правілы нярусьсывеннасці, ні на якія насмешкі. Гэта голад:

Голад і лжэ, і крадзе (Н).

Голад ня дзядзіна, зьясі й крадзена (Р).

Працавітасць у народзе высока ставіцца, бо

Без працы ня будзеш есці коляцы.

На бога тут спадзявацца вельмі ня прыходзіцца:

Божа пмажы, а ты, нябожа, не ляжы (Н).

Аб працавітых гавораць з пахвалою і спачуваннем:

Працуе, як чорны вол (Н).

Яно папрацаваўшы і адпачыць можна, але—

Гульня, ды ня штодня (Н).

бо

Гулі, гулі ды ў лапці абулі (Р).

Ляношчы заўсёды асьмейваюцца:

Касіць бы касіў, каб чорт касу насіў (Н),

або

Скажы на маю кабылу: птру, а мае губы пазяблі (Н).

Яшчэ больш асьмейваюцца ляношчы, калі яны злучаюцца з жа-
даньнем смачна зьесці ды хараша схадзіць:

Маё дзела—хадзіць бела: памыў рукі ды за стол (Р).

З людзьмі трэба жыць добра і рабіць ім ласку, дык і яны ад-
плацяць тым самым:

Кінь за сабою, дык знойдзеш перад сабою.

Рабіць людзям прыкрасці, яно такі й ня выгадна, бо

Шыбаючы на чужой лоб, трэба і свой падстаўляць (Н).

Жывучы, трэба прыстасоўвацца да жыцця людзей, з якімі жывеш:

З наўкамі жыць, павоўчы вьць.

Па людзях трэба спагадаць, асабліва, калі й самому прыходзілася
быць у дрэнным становішчы:

Быў на вайне, спагадай і па мне

Да старэйшых трэба адносіцца з пашанаю:

Старшых і ў пекле шануюць (Н).

І трэба слухаць, бо парады старых бываюць карысны:

Стары гаворыць—гародзіць, ды на праўду выходзіць (Н).

Але, як відаць, ня кожны стары заслужвае пашаны:

Стары сабака, ды ня бацькам яго зваць (Н).—

гавораць часамі.

Трэба быць пакорлівым і далікатным у абыходжаньні:

З паклону галава не баліць,
Ехаўшы бачком, ні з кім не зачэпішся (Н).

Размаўляючы, жартуючы, трэба заўсёды ведаць меру, бо

Што надта, таго й свінні не ядуць (Н).

Калі хто дазваляе сабе ў гутарцы няпрыстойнасьці, дык кажуць

Па цэлым сабаку з рота скача (Н).

У такіх выпадках часамі апраўдваюцца:

Жывы жывое й гаворыць (Н).

Ня з усякім можна знацца, а трэба падбіраць сабе роўнага:

Чашыся конь з канём, вол з валом, а свіння аб вугал (Н).

Аб памершых дрэннага гаварыць ня трэба:

Што зямлёю пакрыта, няхай будзе забыта (Н).

Трэба быць праўдзівым, бо хоць—

Праўда вочы коле (Н).—

але

Праўда груба, ды богу любя (Н).

Лгуна не паважаюць і адносяцца да яго падазрона:

Хто лжэ, той і крадзе (Н).

Над ім звычайна насмехаюцца.

Праўда Сідарава: кісялём бліны памазаны, на паркане сушацца (Н)

Языкастых людзей ня любяць:

Языкам меле, як хвостом цяля (Н).

На плёткі і лаianку лепш не зьвяртаць увагі:

Сабака брэша, а пан едзе (Р).

Зноў-жа лаianкі і плёткі к добраму чалавеку не прыстаюць:

Смала к дуіу ня прыстане (Н).
Тым мора не пагана, што сабакі лохчуць (Р).

У чужыя справы лепш за ўсё ня ўмешвацца, бо часамі

Ад чужога шалу ў галаве круціцца (Н).

Асабліва ня варта ўмешвацца, калі йдуць спрэчкі паміж раднёй:

Паміж дзвьярэй пальца не шчамі (Н).

Пахвальба таксама не паважаецца:

Аржаная каша сама сябе хваліць (Н).—

іронічна гавораць, чуючы чыю-небудзь пахвальбу.

Зноў-жа нечага хваліцца тым, што яшчэ ня зроблена:

Калі не пераскочыў, не кажы: гоп.

У жыцці выдвараць асабліва ня прыходзіцца:

Трэба так жыць, як набяжыць (Н).

хоць—

Часам з квасам, парою з вадою (Н).

Франтаўство наагул не паважаецца, а калі няма чаго есць, дык тады яно й зусім не дарэчы, а таму бязьлітасна асьмейваецца:

На нэзе бот скрыпіць, а ў гаршку трасца кіпіць.

або:

Франт: салам боты вымазаў і скурку зьеў (Н).

Скупасьць таксама асьмейваецца:

Сабака на сене ляжыць, сам ня есць і другім не дае (Н).

Лішняя скупасьць часамі бывае і нявыгодна:

Скупы два разы гіне,

але ўсё-ж

Хто скуп, той ня глуп.

Лішняя дабрата—дурата (Н).

П'янства ня лічыцца вялікаю ганьбою:

П'яніца прасьпіцца, а дурань ніколі (Н).

Усё-ж такі над моцна п'яным часта насьміхаюцца:

Хваціў з дзежкі, што ня відзіць сыцежкі (Н).

Займацца з п'яным ня варта, яму лепей пераступіць:

Ад п'янага і сам бог уцякаў (Н).

Чалавеку ня шкодзіць быць асьцярожным:

Сьцеражонага й бог сьцеражэ.

Аднак ня трэба быць баязьлівым:

Баючыся воўка і ў лес не хадзіць (Н).

Зноў-жа:

У пужлівага купца ні грошай, ні тавару (Н).

Больш таго—трэба быць адважным:

Адвага гарады бярэ (Н).

Адважнаму й бог памагае (Н).

Але адвага добра толькі на добрую справу, а хто вельмі адважны на благое, дык усяк бывае:

Адвага альбо мёд п'е, альбо кайданы трэ (Н).

Вельмі блізка да толькі што разгледжаных стаяць па свайму прызначэньню прымаўкі-характарыстыкі, вытрыманыя найчасцей у сацыяльным тоне. Яны звычайна вельмі сьцісла і трапна характарызуюць чалавека з адмоўнымі рысамі характару, або з фізычнымі недахопамі. Так, пра бессаромнага кажучь:

Хоць ты яму плюй у вочы, дык ён кажа дождж ідзе.

Пра ўпартага:

Хоць кол на галаве чашы (Н).

Пра нягодніка:

Стварыў бог, дый сам каецца (Р).

Пра чалавека слабахарактарнага, што паддаецца розным уплывам:

Як дуду надзьмеш, так дуда й грае (Н).

Пра пыхлівага:

Асоба—гаршкі лізаць (Н).

Пра нерашучага:

Ні мычыць, ні целіцца (Н).

Пра далікатнага да работы і да яды:

Нежнай псярні цюцька (Н).

Пра ціхага ды злога:

Ходзіць ціхенька, ды думае ліхенька (Н).

Пра старога, лысага ды не разумнага:

Галава вылезла, а вума ня вынесла (Н).

Пра чалавека, якога хваляць за чэснасьць, а ён гэтага не заслужыў:

Трэйці дзень, як перастаў красьці (Н).

Пра хвальку:

У яго й шыла голиць (Н).

Пра людзей, якія хваляцца багаццем:

Рэшатам золата мераюць, а рэшата не за што купіць (Н).

Пра скупого:

У яго і ўзімку лёду не дастанеш (Н).

Пра неахайнага:

Бела мыецца, ды ня чыста ходзіць (Н).

Пра наравістага:

Нараві, як ліхой скуле.

Пра няўважлівага і непаслушнага:

Яму гавары, а ён у вір дзівівіца (Р).

Пра небясьпечнага.

Яму не кладзі пальца ў рот (Р).

Пра вельмі працавітага:

Яму і ўміраць некалі будзе (Р).

Пра чалавека, які навучае блугому:

Ён наўчыць на сабак брахаць (Р).

Пра дасьведчанага ў якой-небудзь справе:

Ён на гэтым сабаку зьеў (Р).

Пра чалавека, які мяркуе аб тым, чаго не разумее:

Знае ён курыныя цыцкі (Р).

Пра такога, што не разумее зробленага яму добра:

Народ! кладзі яму ў рот, дык ён яшчэ й морду адварочвае (Р).

Пра непаваротлівую кабету:

Ні сюды, ні туды мае мілыя дуды (Н).

Такіх прымавак вельмі шмат, прывесыці іх усе няма ніякай магчымасьці, і я абмяжуюся вышэй прыведзенымі прыкладамі. Думаю, што яны даюць поўнае ўяўленьне аб характары такіх прымавак.

Наступная група прыказак па сваёй колькасьці зьяўляецца самай вялікай. Прыказкі гэтыя падсумоўваюць жыцьцёвую практыку, выводзяць тую ці іншую рэч карысна з практычнага пункту погляду, ці проста констатуюць факт. Яны ахапляюць сабою рознастайныя бакі жыцьця, галоўныя з якіх мы тут і пастараемся вызначыць.

Значнае месца сярод гэтых прыказак займаюць прыказкі выразна клясавага характару, у якіх адбіліся погляды на багацьце і беднасьць, на розныя станы і клясы грамадзкасьці і адносіны да іх. Частка гэтых прыказак цяпер ужо зьяўляюцца помнікамі гістарычнага мінулага. Тут мы сустракаем прыказкі, якія характарызуюць адносіны панюў да паднявольных сялян у часы прыгону:

Прасіў пан на талаку, а ня пойдзеш—за лоб павалаку (Н).

Паны наганялі такі страх, што нават пасьля пагібелі пана яго прыходзілася нейкі час баяцца:

Пана павесяць, тры дні перад ім шапку зьнімай.—часам адарвецца (Н)

Паны паміж сабой судзяцца, а гэта цяжка адбіваецца на сялянах:

Паны б'юцца, а ў мужыкоў чубы трашчаць.

Часамі паны даводзілі сялян да жабрацтва, што і адбілася ў саркастычнай прыказцы:

Паздароў, божа, панюў, што ў нас ні коняй, ні кароў:
цяпер то нам і пагуляці, як нечага заганяці (Н).

Асабліва даваліся ў знак селяніну падпанкі, якія мелі непасрэднае да яго дачыненне:

Пан, як пан, ды паняняты, хоць уцякай з хаты (Н).

Пан ня помніць зробленага яму добра і шчырых адносін:

Служы пану верна, дык пан табе...

Далей ужываецца слова, якога прывесыці тут нельга з далікатнасьці, але якое вельмі яскрава характарызуе панскую няўдзячнасьць за верную службу.

Ласцы панскай асабліва радавацца ня прыходзіцца: яна не даўгавечная:

Панская ласка да парога (Н).

Да шляхты і яе ліпавага панства адносяцца звычайна іронічна, ведаючы, што адно голае званьне яшчэ не падстава для панства:

Другі жупан ня варт сьвіткі (Н).

Для сапраўднага панства патрэбен соцыяльна-экономічны грунт, якога ў шляхціца няма:

Ты вашэць і я вашэць, хто нам хлеба напашэць? (Н).

Калі селяніну ўдавалася падняцца вышэй свае клясы, дык ён, відавочна, траціў клясавую солідарнасьць і адносіўся да ніжэйшых ня лепш за пана, а, мо', нават і горш:

Не дай бог сьвіньні рог, а мужыку панства (Н).

Наагул у багатых няма спогадзі да бедных:

Сыты па галодным не спагадае.

А беднасьць—зьява нярэдка сярод сялянства. Шмат ёсьць людзей, якія пра сябе могуць сказаць:

Усе мае зборы--лапці ды аборы (Н),—

і якім

Няма за што рук залажыць.

Такім звычайна прыходзіцца ісьці ў найміты да пана ці кулака, але там ня вельмі соладка:

Добра ў найме, ды ня дай божа мне (Р),

кажуць людзі, бо

Наняўся, як прадаўся (Н).

Вось чаму ў такіх бедакоў часамі вырываюцца поўныя горасьці словы:

Сьвет вялік, ды дзецца недзе (Н).

Але сустракаюцца прыказкі, у якіх выяўляюцца неспагадныя адносіны да беднасьці і бедных:

Голь галіта гольлю паліта (Н),—

гавораць часамі зьняважліва пра беднякоў. Асабліва ня любяць багатыя, калі бедната гарача бароніць свае інтарэсы:

Як гол, так і восьцер,—

гавораць яны ў такіх выпадках.

З парабкамі прыказкі гэтага гатунку раяць абыходзіцца строга

Не караючы раба, ня бачыць з яго добра (Н).

Да багатага і па сьмерці людзі больш прыхільна адносяцца, як да беднага:

Як багаты памрэ, па тры з хаты прэ, а як бедачок—толькі поп ды дзячок.

Але і поп ідзе—

Не для Ісуса, а для хлеба куса (Н).

бо

Трэбнік—папоўскі хлебнік (Н),—

і дзе толькі можна ўзяць, поп возьме:

Поп і за живога і за мёртвага бярэ (Н).

Наагул духоўныя асобы наконт „земных благ“ маху не дадуць:

Алтарысты і органісты ня ўсе на рукі чысты (Н).

Беднасьць даводзіць чалавека да такога становішча, калі ён гатоў узяць патрэбнае яму гвалтам, ведаючы, што нічога ад гэтага ня страціць:

Голаму разбой ня страшан (Н)

і яшчэ:

Чым галей, тым сьмялей (Н).

Шмат ёсьць прыказак, аб'ектам для якіх зьяўляюцца мужчына і жанчына, шлюб, сям'я, радня.

Мужчына ў жыцьці вышэй ставіцца, як жанчына:

Мужчынка — ўсё мужчынка, хоць лыкам шыт (Н),—

гавораць пра мужчын самі кабеты, цэнячы іх фізычную сілу і большую жыцьцёвую практычнасьць і сталасьць:

Бабскія сенцы нідзе не стаяць (Н),—

гавораць пра жанчын мужчыны, адзначаючы гэтым няздольнасьць жанчын паставіць грунтоўна справу.

І характарам жанчына розьніцца ад мужчыны ў дрэнны бок, што і бывае прычынаю сварак і nelaдоў:

Баба й чорта зьвядзе.

Каханьне часамі цалкам захапляе маладую асобу і прывязвае яе да каханай ці каханага:

У каханкі смалныя лаўкі (Н).

Але практычныя людзі скептычна адносяцца да каханьня, калі яно ня злучана з матэрыяльнымі выгадамі:

Бусенькі, бусенькі, абое галюсенькі (Н).

Адносіны да шлюбаму досыць сур'ёзныя, выбіраць трэба асьцярожна, бо

Жонка ня лапаць, з нагі ня скінеш (Р).

Пры выбары сабе спадарожніка жыцьця мужчыны знаходзяцца ў больш выгадных умовах:

Гэтага цьвету па ўсяму сьвету (Н),—

гавораць яны, нахваляючыся, пра дзяўчат.

Палажэньне дзяўчыны ў сям'і ня вельмі завідае. Яна часамі зьяўляецца лішняй, і дамашнія стараюцца тагды хоць як-небудзь аддаць яе замуж:

Хоць за вала, абы дома ня была (Н).

Вядома, што пры такіх умовах і дзяўчыне ня прыходзіцца быць вельмі разборлівай:

Хоць за старца, абы ў дзеўках не астация (Н).

Пры выбары пары высока цэняцца фізычныя якасьці:

Брат любіць сястру багатую, а мужык жонку здаровую (Н),—

калі

Хоць таўкачом, дык ёсьць па чом (Н),—

як жартуюць у такіх выпадках.

Мужчыне з фізычнымі заганамі таксама цяжка прыходзіцца:

Скарэй сабака ашчэніцца, як шалудзівы ажэніцца (Н).

Але жанчына часамі згодна папусьціцца фізычнымі якасьцямі дзеся дабраты характару свайго чалавека:

Хоць мужык з лапаць, абы за ім ня плакаць.

Ажэніўшыся, чалавек сталее, па іншаму адносіцца да жыцця:

Жэніцца—пераменіцца (Н),—

гавораць пра гуляшчага хлопца.

Жонка на чалавека мае значны ўплыў, асабліва ў інтымнай абстаноўцы. Пад гэтым уплывам ён часта перамяняе свае ранейшыя намеры:

Начная зязюлька дзянню перакукуе (Н).

Але пяршыństwo ў сямейным жыцці павінна заставацца за мужам, і

Дурная тая дамова, дзе вала бора карова (Н).

Уцехаю для бацькоў зьяўляюцца дзеці, калі яны ўдалыя:

Нашто той клад, калі ў дзетках лад (Н).

Але не заўсёды дзеці адносяцца да бацькоў з належнаю пашанаю і любасьцю,—ёсьць і такія, якія жывёлы шкадуюць больш, як бацькоў. Пра такіх і прыказка зложана:

Упаў бацька з гары—„Ляха яго бяры“. Кабыла здохла—„Ой бяда“ (Н).

Сродкі для выхаваньня дзяцей прапануюцца даволі такі дама-строеўскія:

Гадуў хлапца, ды не шкадуў дубца (Н).

Лішняе пеставаньне, якое дапускае часамі матка, толькі псуе дзяцей:

Дзеці балуюцца ад матчынага блінца, а разумнеюць ад бацькавага дубца (Н).

Хоць маці і любіць дзяцей, але палажэньне яе лепшае пры мужу, як бяз мужа, пры дарослым і, асабліва, жанатым сыне, калі яна ўжо не гаспадыня:

Саламяны муж лепей залатога сына (Н).

Часамі бацькі да свае дачкі прымаюць у дом прымака. Палажэньне яго ў чужой сям'і, відаць, ня вельмі добрае:

Прымачы хлеб—сабачы,
Прымак—той-жа парабак (Н).

Але і палажэньне бацькоў пры зяцю не такое моцнае, як пры сыне:

З сынам біся, ды на кут грабіся, а з зяцем мірыся, ды за парог дзярыся (Н).

Сваякі павінны заступацца адзін за аднаго і памагаць адзін аднаму

Брат брату паняволі прыяцель (Н).

Але часамі і ў брата сваяцкія пачуцьці ўступаюць месца матар'яльным інтарэсам:

Брат не так рад брату, як рад яго шмату (Н)

Аб больш далёкай радні ўжо няма чаго і казаць,—яна радніцца да тае пары, пакуль чалавек багат, а як зьбяднее, тагды сваяўство забываецца:

Радня да паўдня, а як сонца зойдзе, сам чорт ня знойдзе (Н).

Досыць віднае месца сярод іншых прыказак займаюць і прыказкі з мотывамі працы. У іх выказваецца той ці іншы погляд на працу, прапануецца той ці іншы спосаб, даюцца практычныя парады адносна тае ці іншае галіны працы і г. д.

Рабіць лепш за ўсё гуртам, колектывам,—так і лягчэй і спарней:

Калі робіш укупе, не баліць у пупе (Н).

і наадварот—

Адзін ў кашы ня споран

Але ў такой працы бываюць часамі і перашкоды, найчасцей суб'ектыўнага характару. Найгалоўнейшая з іх тая, што

Усякі горне не ад сябе, а к сабе (Н).

Вось чаму разьмеркаваньнем вынікаў колектыўнай працы бываюць часамі незадаволены і тагды гавораць:

Гуртавое—чартавое,
Хаўрус- гэта гнюс.

Праца павінна быць абдуманая, а то бывае:

За дурною галавою нагам небалазе.

Кіраўнік працаю павінен распараджацца з толкам, каб ня было так, што

Сямёра варот, усе ў гарод (Н)

Лішні посьпех бывае шкодзіць:

Пасьпех людзям на сьмех (Н).

Зноў-жа:

Скора каты робяцца, да сьляпыя родзяцца (Р).

У рабоце трэба клапаціцца аб якасьці, бо можна зрабіць

Многа, ды дурнога.

Праўда, што часамі бывае

І мала, і няўдала (Н). --

калі хто

Робіць, як мокрае гарыць. --

ды разам з гэтым—

Так, сям. накасяк, абы не палюдзку (Н).

Каб праца йшла з посьпехам, патрэбны належныя прылады:

Бяз струманту й вошы не заб'еш.

Пры апрацоўцы зямлі не шкадуй працы і ўгнаеньня:

Дай зямлі—і яна табе дасьць (Н).

Часамі ня шкодзіць і капітал затраціць—

У гліне капейка ня гіне (Н).

Заросшую зямлю трэба разрабляць, выкарчоўваючы кусты:

Пакланіся кусту, а ён табе дасьць хлеба лусту (Н).

Кожная праца павінна быць аплачана, бо

Дарма пець—горла дзірэць (Н).

Блізкімі да гэтай катэгорыі прыказак зьяўляюцца розныя гаспадарчыя прыметы:

Зімою конь каня зьесьць (Н).

Зарадзіў званец, хлебу канец (Н).

Зарадзіў драсён, ня будзе красён.

Значная частка з іх даюць парады аб тым, калі якую працу трэба рабіць, і такім чынам складаюць як-бы календар працы, у якім час азначаецца назвамі розных сьвят:

Сей пшаніцу на Сімона Зілата, будзе як злата (Н).

Прышоў Мікола, ня пытайся нікога,—бярэ сьвяен ку ды сей памаленьку

Да Ільлі хоць адным зубам зямлю парні (Н), і інш.

Побач з календаром працы ўтвараецца і календар прыроды.

Прышоў Пятрок—апаў лісток, прышоў Ільля—апала два, прышла

Прачыстая—усё з поля ачысьціла.

Ільля нарабіў гнільля.

Грабніцы—палавіна зіміцы.

Барвары ночы ўварвалі (Н) і г. д.

Невялікую па колькасьці, але досыць цікавую, групу складаюць прыказкі, якія зьяўляюцца вынікамі псыхолёгічных назіраньняў над людзьмі і над паводзінамі жывёлы. Так, да аднае тае-ж самай справы людзі падыходзяць парознаму:

Што галава, то розум (Н).

Густы ў людзей таксама не аднакія:

Хто любіць папа, а хто пападзідзю, а я, дурачок, люблю папрых дачок (Н).

Рэчы часта здаюцца страшнейшымі, як яны ёсьць у сапраўднасьці:

У страху вочы вялікія,—

але на справе

Ня так чорт страшан, як яго малююць (Н).

Чалавек мае нахіл да зайздасьці:

У чужых гуках пірог вялік (Н).

Людзі сквапны на чужое:

Усякі гад чужому грошу рад,—

але свайго даваць ня любіць:

„Дай“ ніхто ня любіць, а „на“ ўсякі чуже (Н).

Асабліва гэта адносіцца да скупого, у якога цяжка сыскаць і тое, што ён павінен аддаць:

Як бабе цяжка радзіць, так скупому даўгі плаціць (Н).

Чалавек скарэй здолён зрабіць злачынства, калі для гэтага ёсьць спакуса:

Блізка ляжыць—жывот баліць (Н).

А папрабаваўшы забароненага раз, цяжка спыніцца:

Хто чаго ўкусіць, перастаць ня мусіць (Н).

І скромны, ды добры чалавек можа зрабіцца злым, калі яму дапячэ:

Як даробіць ліха, прарэжуцца і зубкі (Н).

Ціхі характарам чалавек звычайна вызначаецца глыбінёю думкі і падыходу да справы:

Ціхая сьвіньня глыбокі корань рые.

Зноў-жа пад гэтую ціхасьцю часта хаваюцца моцныя страсьці:

У ціхім балоце чэрці вядуцца (Н).

Чалавек мае нахіл хваліць тое, што яму належыць:

Усякі цыган сваю кабылу хваліць (Р).

Хваліць чалавек яшчэ і таго, ад каго залежыць яго добрабыт:

На чым возе еду. таму й песьню пяю.

Як маці любіць і шкадуе дзяцей, паказвае прыказка:

Узяў дзіця за руку, матку бярэш за сэрца (Н).

Калі чалавек п'яны, дык ён можа выказаць тагды самыя патаемныя думкі:

Што ў цвярозага на ўме. то ў п'янага на языку (Н).

У якасьці рэчаў ён тагды разьбіраецца слаба,—

П'янаму і козы ў золаце (Н).

Самы баязлівы робіцца тагды сьмелым і адважным:

Як п'ян, дык капітан, а як праспіцца, дык і сьвіньні баіцца.

Пазнаньня пры дапамозе назіраньняў асаблівасьці характару жывёлаў пераносяцца звычайна на чалавека.

Воўк ня робіць шкоды блізка (Н).

Бітаму сабаку кія не паказвай (Н).

Каб сьвіньні рогі, не саступіла-б з дарогі.

Кабыла здыхае, а траву хапае (Н) і інш.

Ёсць прыказкі, падставаю для ўтварэньня якіх паслужылі тыя ці іншыя гістарычныя факты, ці звычай далёкага мінулага:

Мсьціслаў не аднаго сьціснуў (Н).

За Саса было досыць хлеба і мяса, а настаў Панятоўскі, стаў хлеб не такоўскі (Н).

Што то за торг, калі ня ў шапцы (Н).

Ня хочаш слухаць добрых слов, будзеш слухаць сабачай скуры (Н)

У апошняй прыказцы адбіліся звычай часоў прыгону, калі непа-слуханых прыгонных аддавалі ў рэкруты. Собачая скура—барабан.

Зусім асобна стаяць прыказкі-кленічы, якіх у беларусаў вельмі многа. Звычайна кожны ўчынак аднаго чалавека, што робіць шкоду другому, выклікае кленічы:

Каб табе ў грудзёх рабіла,

Каб табе зарвала ды залажыла,

Каб цябе ўзяло ды не адпусьціла.—

і г. д. у залежнасьці ад таго, якім учынкам кленічы выкліканы.

Формальна мастацкі бок прыказкі вызначаецца яе прызначэннем і ўмовамі яе бытавання. Прыказка не зьяўляецца толькі сродкам эстэтычнага задавальнення, як, скажам, песня; яна ставіць перад сабою галоўным чынам практычныя мэты: ілюстраваць выказаную думку, выказаць жыццёвае правіла, пераканаць у правільнасці выказанага ўдалай аналогіяй, даць трыпную характарыстыку рэчы ці зьяве і г. д. Такім чынам, яна ня бытуе як нешта зусім самастойнае, а звычайна ўстаўляецца ў мову, у гутарку. Гэтым вызначаецца яе вялічыня. Яна павінна даць найбольшую канцэнтрацыю думкі пры найменшай затраце словнага матар'ялу. Іначай кажучы, яна павінна быць сыціслай. Перадаючы думку ў некалькіх словах, яна павінна перадаць яе так, каб гэта думка была ўспрынята іменна так, як хоча той, хто яе выказаў, бо іначай набой прападзе дарма. Адгэтуль яе найвялікшая выразнасць. Зноў-жа, таму, хто ўжывае прыказку, неабходна, каб яна як можна глыбей уелася ў сьвядомась слухача і зрабіла, такім чынам, адпаведны ўплыў. Для гэтага, апрача шляху мысленьня, існуе яшчэ шлях адчування праз органы зроку, смаку і інш. Гэта вымагае ад прыказкі вобразнасці. Нарэшце прыказка служыць не для аднаго разу, не для аднаго выпадку. А каб быць ужытаю другі раз, яна павінна быць захавана ў памяці. Тут ёй у значнай меры дапамагае, апрача нязначнай яе велічыні, яшчэ і рыфма, якая асабліва выпукляе сугучныя словы, ад чаго яны пакідаюць глыбейшы сьлед у памяці; пры дапамозе гукавой асоцыяцыі, адно сказанае слова лёгка выклікае другое сугучнае з ім, а разам і цэлы сказ. Я гэтым не хачу сказаць, што той, хто першы ўтварыў прыказку, меў на ўвазе мэты прыказкі і сьвядома ўжываў усе гэтыя сродкі. Вядома, прыказкі ў пераважнай сваёй большасці, калі ня ўсе, утвараліся інтуітыўна. Зноў-жа, пералічаныя сродкі служаць ня толькі для дасягнення вузка практычных мэтаў. Але іменна дзякуючы пералічаным сродкам тое ці іншае выслоў становіцца прыказкаю, набывае вялізарную ўздельную вагу сярод масы іншага слоўнага матар'ялу, што і дае ёй магчымасць заставацца ў памяці народнай і ўжывацца праз цэлыя вякі.

Праўда,—ня ўсе прыказкі здавальняюць усе патрабаванні, якія ім ставяцца. Усе яны здавальняюць два запатрабаванні, сцісласці і выразнасці думкі, але ў некаторых з іх зусім няма сродкаў маляўнічасці, ёсць прыказкі бязвобразныя, напрыклад:

Хто лжэ, той і крадзе (Н).
Не дай убогаму, а патрэбнаму (Н).
Хто дбае, той і мае, і інш.

Таксама ёсць прыказкі не рыфмаваныя, напрыклад:

З шалудзіваю галавою ў дух ня лезь (Н).
Праўда вочы коле (Н).
Па нітачцы клубочак знаходзяць (Н).

Але праўда і тое, што найчасцей і найхвотней ужываюцца тыя прыказкі, якія здавальняюць усе патрабаванні; імі дасягаецца найбольшы эфект.

Слоўнікавай асаблівасцю беларускіх прыказак зьяўляецца перш за ўсё досыць значная колькасць барбарызмаў. Найбольшая колькасць чужых слоў узятая з расійскай мовы. Прыкладам прыказак з русізмамі могуць быць наступныя:

Конікі—ня кролікі, што месяц не выводзяцца (Н).
Золата выцягнуў з вярата (Н).
За кукіш пірага ня купіш (Н).
Жыруецца, як почка ў сале (Н).
Дай божа нашаму цяляці воўка паймаці (Н).
Сабака злая і на ўладуку лае (Н).

ішмат інш.

Значна менш у прыказках сустракаецца полёнізмаў, але таксама ёсць, напрыклад:

Сабачы глос ня йдзе да нябёс (Н).
 Бяз працы, ня будзе коляцы.
 Хадзіў бы ў злоце, каб ня дзірка ў роце (Н).
 І сьлеп і кеп (Н).
 Жывот з эггарам не згаджаецца.

Украінізмы заўважаны ў наступных прыказках:

Жонка сына раджае, рэдзькі бажае (Н).
 Яму гавары, а ён у вір дзівіцца (Р).

Ёсць некалькі прыказак з словамі запазычанымі з яўрэйскай мовы, напрыклад:

Усе кагалам— бацька з жыгалам.
 Не я скачу—няволя: застаўляюць панове, а ты, шабас, ня дзіві,
 вышэй ногі падымі
 Госьцікі, проша, а вы, дзеткі, ша (Н).
 Быў гэвэзан, ды выскачыў (Н).
 Кум-гэр на клёцкі (Н).

Ёсць нават словы з нямецкай і французскай мовы, трохі перайначаныя:

Хоць ты мяне капут, дык я не алём (Н).

Гэта значыць—хоць ты мяне забі, дык я не пайду. Як відаць, яны зьяўляюцца водгукам вайны 1812 году, калі беларусам даводзілася гаварыць з рознаплемённой Напалеонаўскай арміяй такім камбінаваным жаргонам.

Вялікая колькасць слоў расійскіх і даволі значная польскіх у прыказках тлумачыцца сваяцтвам моў і іх суседствам. Становішча барбарызмаў у прыказках досыць моцнае, бо, як мы бачым з прыведзеных вышэй прыкладаў, яны найчасцей рыфмуюцца і гэтым замацоўваюцца ў прыказцы.

Другой асаблівасцю слоўніка беларускіх прыказак зьяўляецца досыць значная колькасць неолёгізмаў. Я іншага тэрміну не знайшоў для тых слоў, якія ўжываюцца толькі ў прыказках і, на маю думку, утварыліся разам з прыказкамі і для прыказак.

Вось прыказкі з такімі словамі:

Сам не асамішся, калі бог ня дасць (Н).
 Тут табе й сьпіткі й зьедкі (Н).
 Ждалі, ждалі дый жданкі паелі (Н).
 Дзеля дарагатаві і бацьку прадаць гатовы (Н).
 Наш Васіль на работу ня сіл (заміж нядуж) (Н).
 Купіў бы, ды купіла няма (Н).
 Ні годзі, ні глodzi (ні падзеўшы, ні галодны. К. А.) (Н).
 Адпалакі і адпалакі (аддубасілі. К. А.) (Н).
 Ілья ўкінуў лядня (Р).
 Касла загасла (Крыніца даходу зьнікла. К. А.) (Р).
 На адно кусайла па тры сярбайлы (Р).

Даволі рэдка, але часам сустракаюцца і архаізмы, напрыклад:

Ня чыні сьмердзі добра, ня любі яго жонкі (Н).
 На талаку ног не павалаку (Р).

Відавочна, архаізмамі трэба лічыць і славянізмы, якія сустракаюцца ў прыказках:

Калі робіш у купе, не баліць у пупе (Н).
 Прыстань, божа, ніне к нашай сіраціне (Н).

Тут слова „ніне“, відавочна, перайначанае „ныне“.

Сінонімы ў прыказках сустракаюцца даволі часта:

Сячыся, рубайся, чужы не мяшайся.

Гавораць, гамоняць, ды ня знаюць, у якой царкве звоняць (Н).

Ні піску, ні віску (Н).

Ні стуку, ні груку, павезьлі, як суку (Н).

Часамі прыказка будзеца на сінонімах так, што адно слова бярэцца з беларускай мовы, а другое з расійскай, ці з польскай, напр.:

Не хваробу робіш—сам зьдэлай (Р).

Кеп, дурань, блазан, тры штукі разам.

Пёс ты, пёс, калі я цябе сабакам зваў (Н).

Сустракаюцца таксама і омонімы, на якіх найчасьцей будуюцца каламбуры, напрыклад:

Я не органісты, не перабіраю (Н).

Слова „не перабіраю“ мае дваякі сэнс: перабіраць клавшы органу і перабіраць—быць разборлівым.

Найчасьцей каламбур будзеца, калі ўжываецца слова з іншай мовы і ёсць такое ў беларускай мове, толькі з іншым значэньнем, напрыклад:

Каму шуткі, а мне авечкі (Н).

(Парасійску шуткі—жарты, а пабеларуску—авечкі). Або:

Нуда, горш хваробы (Р).—

гаворыцца тады, калі хто, заміж беларускага—„ну так“, ужывае расійскае—„ну да“ (Слыхавы омонім).

Мова прыказак вызначаецца надзвычайнай вобразнасцю. Часамі дзівіцца прыходзіцца, як гэта людзі, ня чытаўшы імажыніцкай поэтыкі, маглі дасягнуць такой высокай ступені вобразнасці. Тут сапраўды ня рэдка сустракаюцца прыказкі, якія цалкам задавальняюць патрабаванні імажыністаў аб тым, каб літаральна кожнае слова зьяўлялася тропам. Які з тропаў найчасьцей сустракаецца ў прыказках, не падлічыўшы, цяжка сказаць. Бадай, што самым пашыраным відам тропаў будзе мэтафора з яе рознавіднасцю—алегорыяй. Вось некалькі прыказак з мэтафарамі:

Двор без гаспадара плача (Н).

У адной шкуры не зьвякуеш (Н).

Маю пугаю, ды па маёй жа кабыле (Н).

Ты яго салам маж, а ён дзёгцем смярдзіць.

На благога чалавека хлебам кідай (Н).

На губах мёд, а на сэрцы лёд (Н).

Саламяны муж лепей залатога сына (Н).

Няхай звоняць, пакуль ахвоту згоняць (Н).

Часта мэтафора не абмяжоўваецца адным ці двума словамі, а пашыраецца на цэлы сказ, пры чым асоба, або прадмет, да якога адносіцца сказ, ці называецца, ці толькі маеца на ўвазе (падаразумеваецца). Такая разгорнутая мэтафора зьяўляецца пераходнаю ступенню да алегорыі. Е. А. Ляцкі так яе і называе—няпоўная алегорыя. Узорам такой пашыранай мэтафоры могуць быць наступныя прыказкі:

Выплюсю я на яго шкуры (адпомшчу. К. А.) (Р).

З гразею зьмяшаў

Ад зямлі адстаў, дый к небу ня прыстаў (Р).

Дай, божа, замал да косяці грызці, а пад старасьць мяса есці.

Дзяржы язык на прывязі (Н).

Яго шалёны поп хрысьціў.

Знаць трэб між ложка палонік (Н)

Мякка сьцэле, ды мулка спаць (Н).

На сем сукоў садзіцца (Н).

Сюды-ж трэба аднесці і такія выразы, як:

Кораткі пяты.
Ляляка застрэліў.
Вочы колюць.
Галавою налажыў.
Хвастом накрыўся.
Дыхту дзць.
Клёпкі не хапае,—і інш.

Ня ў меншай колькасці сустракаецца сярод прыказак і алегорыя ў цесным сэнсе слова:

Кошчы жартачкі, а мышцы сьмерць.
Над пешым арлом і сарока з калом (Н).
На пахілае дзерава й козы скачуць (Н).
Не да парасят, калі сьвіньню смаляць.
Карова целіцца, а ў быка зад чэшацца (Н).
Ня мела баба клопату, дык купіла парася.
Хто парася ўкраў, у таго і ў вушышу пішчыць (Н).

Асаблівасць большасці алегорычных прыказак тая, што яны могуць то быць алегорыямі, то ня быць імі ў залежнасці ад таго, да якога выпадку яны дапасоўваюцца. Возьмем, напрыклад, вышэй прыведзеную прыказку:

Ня мела баба клопату, дык купіла парася.

Калі мы сапраўды маем выпадак, што баба купіла парася і была сабе лішні клопат, то тагды прыказка ня будзе алегорыяй, а простым констатаваннем факту. Але калі гэта прыказка дапасоўваецца да выпадку зусім з іншай галіны жыцця, калі чалавек з-за маленькай выгады набыў сабе вялікі клопат, дык тут ужо яна зьяўляецца алегорыяй.

Нярэдка прыказка карыстаецца і прыёмам увасаблення:

Бяда хоць мучыць, ды жыць вучыць (Н).
Варвары ночы ўварвалі (Н).
Казала ліха, што ня быць дабру (Н).
Каша—разганіха наша (Н).
Шчасьце пераходзячы жыве.
Ня плрой вясне ў рот, прыдзе другая ў год (Н) і інш.

Прыкладаў мэтаніміі ў прыказках можна знайсці даволі такі шмат:

Цеп любіць галоднага, а каса сытага (Н).
У лені баляць калені (Н).
Служыў да вуса, паслужы ўжо і дзісвой барады (Н).
Перанёс бог цераз сярпок, перанясі, божа, цераз душок і цапок (Н).
Ад ложка адарвалі (Н) (Ложка—крыніца даходу. К. А.).
Ад вага гарады бярэ (Н).
На пузе шоўк, а ў пузе шчоўк (Н).
На галодны зуб і гэта добра (Н).
Набытая мазалём капейка перацягне лёгкі заробтак (Н) і шмат іншых

Не пакрыўджана прыказкаю і сваячка мэтаніміі сінэкдоха, прыкладам чаго могуць быць наступныя прыказкі:

У адзін дзень сем перамен (Н).
За свой грош усюды харош (Н).
Калі год сухі, купляй пчолку, а калі мокры—кароўку (Н).
Пра адны дрожджы не гавораць трожды (Н).
Адзін з сошкаю, а сямёра з ложкаю (Н).
Бачыць вока, дзе плячэцца кока (Н).
Тры чвэрці да сьмерці.
Язык і Кіева дапытваецца (Н).

Радзей трохі ўжываецца гіпэрбола. Яе мы сустракаем у такіх прымаўках:

І мухі не заб'е (Н).
 У лыжцы ўтапіў бы (Н).
 Вады не замуціць.
 Кіем галавы не дастанеш (Н).
 Носа ўцерці некалі (Н).
 Пірог зьясі, пакуль кругом абойдзеш (гавораць пра тоўстую жанчыну. К. А.) (Н).
 У ягоўзімку лёду не дастанеш (Н).

Цікава адзначыць, што гіпэрбола, як відаць з пададзеных прыкладаў, ужываецца бадай выключна ня ў прыказках, а ў прымаўках, найчасцей дзеля характарыстыкі тае ці іншай асобы, у той час як алегорыя сустракаецца заўсёды ў прыказках.

З мэтанімічных тропай асабліва пашанцавала ў прыказках іроніі. Аб вялікай колькасці жартаўліва-сатырычных і насмешлівых прыказак гаворыць Насовіч у прадмове да зборніку беларускіх прыказак. З ім цалкам згаджаецца і даследчык беларускіх прыказак Е. Ляцкі. І сапраўды, калі падлічыць, дык напэўна 30-35 проц. прыказак маюць у сабе пэўную ступень іроніі, якая нярэдка пераходзіць у сарказм.

Вось некаторыя прыклады:

Высах, як мядзьведжая лапа (Н).
 Давялося свінні на неба глядзець (Н).
 Згразіў на бяду, пусціў рака ў ваду (Н).
 Палепшала бацьку к сьмерці (Н).
 Добры чалавек: што ўкусіць, то зьесьць (Н).
 Багат Аўдзей—поўна хата дзяцей (Н).
 Кавалер—свінні па каўнер.
 Рад дурань, што пірог вялік (Н) і інш.

Параўнаньне таксама—улюбёны прыём прыказкі. Сустракаюцца параўнаньні, як колькасныя:

Радні, як мардовы, а паабедаць недзе (Н),
 так і, часьцей за ўсё, якасныя:

Рынуў прымаўкаю, як гразёў ў вочы (Н)

Па форме сваёй, па спосабу злучэньня частак, парнўнаньні вызначаюцца вялікай рознастайнасьцю, што яскрава паказваюць наступныя прыклады:

Сьмяецца, як з гары едучы (Н).
 Першая чарка калом, а другая сакалом (Н).
 Вось бы табе я—войтава свіння (Н).
 Рассыпаецца драбней маку (Н).
 Вочы па яблыку, а галава з гарэх (Н).
 Меськае цялятка, а сельскае дзіцятка (Н).
 Слова—вечер, а пісьмо—грунт (Н).

Побач з станоўчымі часта сустракаюцца і адмоўныя параўнаньні:

Голад ня цётка.
 Чужы рот ня хлев, не зачыніш (Н)

Параўнаньні вызначаюцца вялікай арыгінальнасьцю дзеля таго, што звычайна параўноўваюцца рэчы зусім з розных сфэр.

Калі параўноўваюцца дзьева рэчы настолькі далёкія, што параўнаньне здаецца недарэчным, дык дадаецца яшчэ сказ, які і тлумачыць, у чым сутнасьць такога параўнаньня, напр.:

Бяда, як дуда: станеш дуць, самі слёзы йдуць (Н).
 На сьведзе, як у карэце: едзеш, калышашся, пакуль ня вывернешся (Н).
 Стыд ня дым,—вачэй ня выкурыць (Р).
 Бог не цяля—бачыць круцеля (Н).

Эпітэт у прыказцы не мае вельмі вялікага значэння. Ды яно і зразумела: эпітэты найчасцей ужываюцца тагды, калі прадмет ідэалізуецца, або калі выказваюцца рознастайныя і глыбокія эмоцыі. У прыказцы-ж інтэлект пераважае над эмоцыямі. Бадай часцей за іншыя віды сустракаюцца эпітэты псυχалёгічныя:

Мужык дурань, як уме, так і пее (Н).
Усякі гад чужому грошу рад (Н).
Ня бойся, калі я сьмел (Н).
Усе ласы на чужыя прыпасы (Н).
Ня дуры Масквы, яна і так дурная (Н).
Смачна было, ды блізка дно (Н).
Ласкавае цялятка дзёвёх матак сьсе (Н) і інш.

Ня рэдка сустракаюцца і эпітэты мэтафорычныя:

У каханкі смалянныя лаўкі (Н.).
Лепей лычны мір, чымсі раменная справа (Н).
Ня будзь ні горкі, ні салодкі: будзеш горкі, праплююць, будзеш салодкі, праклююць (Н).

Аздабляючыя і лірычныя эпітэты сустракаюцца значна радзей:

Прыгожы на шубе й латкі ад роднага таткі (Н),
Міл той куток, дзе розалі пупок (Н)

Зрэдку сустракаюцца эпітэты сталыя:

Старая баба,
Чорны вол,
Саламяны ўдавец.

Маючы сваім заданьнем перадаваць рознастайныя, часта чужыя прыметныя, адценьні думкі з належнай выразнасьцю і разам з тым, часамі, мець тую ці іншую эмоцыянальную ахварбоўку, прыказка, ня глядзячы на тое, што зьяўляецца вельмі нязначным па велічыні відам творчасці, шырока карыстаецца прыёмамі поэтычнага сынтаксу. Аб гэтым сьведчыць хоць бы той факт, што ў прыказках мы сустракаем амаль ня ўсе вядомыя ў поэтыцы фігуры. Прыкладаў усіх я тут падаваць ня буду, а спынюся толькі на тых, якія ў прыказках найбольш ужываюцца.

Найчасцей з фігур сустракаюцца тыя, якія служаць у прыказцы кампазыцыйным прыёмам. Гэта наступныя:

антытэза:

Блізка відаць, ды далёка дыбаць (Н).
Мы з табою родныя, а яны чэрці зводныя (Н).
Мужык глядзіць, як варона, а хіцёр, як чорт (Н).

парадокс:

Далей паложыш, бліжай возьмеш (Н).
Сячы крыва, будзе проста.

контраст:

З гразі ды ў князі (Н).
Вала зьядуць, пакуль зайца заб'юць (Н).

паралелізм:

У голад намруцца, а ў вайну налгуцца (Н).
Якое дрэва, такі й клін, які бацька, такі й сын.
Дзе баліць, там ручка, дзе міла, там вочка (Н).

Вельмі часта ўжываецца яшчэ эліпіс, як сродак сьцісласьці мовы:

Ні пісаць ні чытаць, на каралеўства садзяць (Н).
Даў—дзякуй, ня даў—другое.

З фігур паўтарэння ўжываецца:
эпізэўксіс (просты паўтор):

Ждалі, ждалі, дый жданкі паелі (Н).

анафора (паўтор у пачатку):

Першая чарка.
Першая палка.

цыкль (колца):

Дай зямлі, і яна табе дасць (Н).

эпанастрофа (стык).

Ня шукай бяды, бяда цябе сама знойдзе (Н).

З рыторычных фігур часцей за іншыя сустракаюцца:
зпытаньне:

Хто бабе ня ўнук? (Н).

апострофа (зваротак)

Паглядзі, сава, якая сама (Н)
Дзеткі, ня будзьце едкі, ды ня зьежце бацьку ў лапцях (Н).

Паводле свае пабудовы, прыказкі бываюць:
адначленныя:

Багатаму чорт дзяцей калыша (Н).
З кожнага сяла па сабаку (Н).

двухчленныя:

Ня купіў тата шапкі, няхай вушы мерзнуць (Н).
Не урадзіў мак, пабудзем і так (Н).

трохчленныя:

Ня ў тым сіла, што кабыла сіва, але што воза ня цягне (Н).

А часамі кожная частка двухчленнае прыказкі падзяляецца ў сваю чаргу яшчэ на дзве часткі:

Сабака касматы—яму-ж цёпла,
мужык багаты—яму-ж добра (Н).

Наагул-жа грэба сказаць, што прыказкі бываюць найчасцей
двухчленныя, а прымаўкі—адначленныя.

Сугучнасьць—зьява ў прыказках вельмі частая і зьяўляецца вельмі важнаю прыналежнасьцю прыказкі, як зазначае гэта ў сваёй працы і Е. А. Ляцкі. Не абмяжованая ніякімі канонамі і традыцыямі рыфма ў народнай творчэсьці наагул і ў прыказках у прыватнасьці мела поўную магчымасьць усебакова разьвівацца. У выніку гэтага мы бачым, што беларускія прыказкі вызначаюцца багацьцем сугучнасьці і рознастайнасьцю спосабаў яе дасягненьня.

Паводле месца націску ў рыфмаваным слове рыфмы сустракаюцца мужчынскія:

Быў квас, ды ня было вас (Н),
Адам на сьвяты Адам
Ліха да дна, а там дарога адна (Н).
Усякі гад на свой лад;

жаночыя:

Пытаецца люты ці добра абуты (Н).
Душа мая ня крывая,—усё прымае (Н).
Каму гадка, мне матка (Н).
Каму прырупіць, дык вочы пралупіць.

дактылічныя:

Гора маё чубатае, ніхто мяне ня сватае (Н).
 Прыдаўся на прыказкі, як сабачая скура на прывязкі (Н)
 Дзякуй та полудзень, я й бяз яго няголадзен (Н).
 Стане ліхенька, ня ўседзіш ціхенька (Н).

З ста дваццаці прыказак, узятых мною папарадку, 8 мелі дактылічную рыфму, а рэшта дзялілася пароўну паміж жаночымі і мужчынскімі. Пры гэтым цікава адзначыць, што закрытых рыфм сярод жаночых налічваецца 10 проц., сярод мужчынскіх, наадварот,—70 проц. Закрытыя рыфмы сярод дактылічных сустракаюцца вельмі рэдка.

Паводле месца знаходжання рыфмы ў прыказцы мы маем самыя рознастайныя выпадкі. Найчасцей рыфмуюцца апошнія словы дзвёх частак прыказкі:

Не глядзі бяла, абы рабоча была (Н).
 Не ганеце бога ў лес, калі ў хату ўлез (Н).
 Пусці зяця, калі няма чорта ў хаце (Н).

Сустракаецца рыфма анафорычная: словы рыфмуюцца ў пачатку дзвёх частак прыказкі:

З ляску даджышся,
 а з пяску ніколі (Н).

Рыфма-колца, калі рыфмуюцца першае і апошняе словы, сустракаецца найчасцей ў адначленных прыказках:

Апуха дарожай кажуха (Н).
 Адклад ня йдзе ўлад (Н).

Часамі рыфмуюцца сумежныя словы,— у пачатку:

Абяцанка пацанка, а дурному радасць (Н).
 Ад ліха ціха, і добра ня чуваць (Н).

у сярэдзіне:

На адно вуха глуха, а на другое ні чуе (Н)

у канцы:

Пазнаюць нашу дачку і ў андарачку (Н).
 Добраму малайцу і стракатая кабыла міла (Н).

Часамі кожная частка ці кожная палова прыказкі мае сваю асобную рыфму:

Часам з квасам, парою з наюю (Н).
 Ці аб тым тужыць, што мама ляжыць?
 Калі бог прыстане, і бацька ня ўстане (Н).

Ёсць прыказкі, у якіх рыфмуецца тры словы:

Луста ды капуста, ня будзе ў жываце пуста (Н).
 Ад дошкі да дошкі, а ў сярэдзіне ні крошкі (Н).
 Пасьледкі дзеткі—едкі (Н).

Паводле свайго гукавога выяўлення ў прыказках мы сустракаем найчасцей рыфму дакладную. Гэтым прыказка як-бы вылучаецца з усяе народнай поэзіі, дзе больш пашырана рыфма прыблізная і асноваваная¹⁾.

¹⁾ Гл. артыкул Ё. Дубоўкі: „Рыфма ў Беларускай народнай творчасці“. „Узвышша“ № 3, ст. 114.

праца. Уладу над сьветам бог падзяляе ў пэўнай меры з чортам, які карыстаецца кожным выпадкам, калі бог дзе-небудзь задлякаецца ці задрэмле, і тагды стараецца ўварваць у чалавека што-небудзь і на сваю долю. Гаспадарыць богу памагаюць сьвятыя, паміж якімі і размяркованы розныя галіны гаспадаркі. Гэтыя сьвятыя пры абмеркаваньні розных спраў, відаць, маюць значную моц і часамі вырашаюць справы па-свойму, не згаджаючыся з поглядамі бога.

Абавязкі чалавека ў адносінах да бога ня вельмі вялікія, — гэта памаліцца яму, калі для гэтага ёсьць вольны час. Пра гэты абавязак за рознымі клопатамі часта забываюцца і ўспамінаюць, калі здарыцца якое-небудзь няшчасьце.

З чортам таксама трэба захоўваць прыяцельскія адносіны, на ўсякі выпадак.

Калі прыгледзецца бліжэй да бога, дык убачым, што гэта ня хрысьціянскі бог-дух, вялікасны і ўсемагутны. Значную долю вялікасьці ён страціў. Гэта і ня дух нават, а матар'яльная істота, якая бачыць і чуе ў сапраўдным значэньні гэтых слоў, нават можа спаць і ня спаць. Хоць спаць яму і часу вельмі няма, бо ўвесь час заняты рознымі гаспадарчымі абавязкамі. Гэта скарэй і ня бог, а беларус-селянін у сусьветным маштабе, руплівы, працавіты.

Душа ў беларуса таксама матар'яльная і ўяўляецца яму, як некая жывая істота.

Апрача бога, чорта і сьвятых, ёсьць яшчэ некая сіла, да якой беларус адносіцца заўсёды з асьцярогаю і некаторым страхам. Гэта сіла слова, праз якую можа здарыцца тое ці іншае няшчасьце, калі пра яго гаварыць у лікі час. Вось чаму, гаворачы пра нядобрае, беларус заўсёды лічыць патрэбным агаварыцца перад гэтай сілай і запэўніць, што гэта гаворыцца ня пры гэтых людзях, ня ў гэтым месцы, ня ў гэты час.

Такая філэзофска-рэлігійная сыстэма служыць беларусу для таго, каб вытлумачыць розныя зьявы і сілы прыроды, вызначыць свае да іх адносіны і вытлумачыць усё тое, што здараецца з ім у жыцьці, і рэальнай прычыны чаго ён ня можа знайсці. Але ў сваё практычнае жыцьцё, у свае штодзённыя справы беларус ня любіць дапускаць вышэйшых істот. Калі здарыцца якое-небудзь няшчасьце па віне самога чалавека, дык беларус не зьвяртаецца да бога, а выводзіць правіла:

Не даглядзіш вокам, заплаціш бокам.

На ласку ды шчодрасьць божую ў практычным жыцьці ён таксама ніколі не спадзяецца, бо з практыкі ведае, што—

Калі сам ня зробіш, дык і бог ня дасць.

Пераходзячы ад разгляду ўзаемаадносін з богам да разгляду ўзаемаадносін з чалавекам, да разгляду філэзофіі рэальнага жыцьця, мы можам з пэўнасьцю констатаваць, што ўсе правілы моралі і этыкі, грунтуюцца ў беларуса на практычнай глебе. З людзьмі трэба жыць у ладзе і не рабіць ім шкоды. Чаму? Ня ў імя якіх-небудзь вышэйшых інтарэсаў, а таму, што справа гэта, выходзіць, ня вельмі выгадная, бо

Шыбаючы на чужы лоб, трэба й свой падстаўляць.

Людзям трэба рабіць дабро, — зноў-жа не для самога дабра, а таму што людзі табе адплацяць тым-жа:

Кінь за сабою, дык знойдзеш перад сабою.

А калі дабро робіцца для дабра, ды яшчэ шкодзіць матар'яльным інтарэсам гэтага добрага чалавека, дык гэта лічыцца дурасцю:

Ліпняя дабрата—дурата.

Галоўныя якасці, якія высока ставяцца ў чалавека, гэта перш за ўсё працавітасць. Мы маем некалькі дзесяткаў прыказак, якія асмейваюць ляношчы і выслаўляюць працавітасць, але зноў-жа не таму, што праца іраўсцьвенны доўг кожнага чалавека, і не таму, што „бог труды любіць“, а таму, што „праца і корміць, і поіць“. Высока ставіцца яшчэ чэснасць, асабліва ў адносінах да чужой ўласнасці

Аднак ёсць сіла, якая можа парушыць гэтыя правілы іраўсцьвеннасці,—гэта голад, які „і лжэ, і крадзе“. Зноў-жа крадзеж гэта не абсалютнае зло,—ёсць выпадкі, калі ён нават апраўдваецца. Пра крадзеж у панскім лесе, напрыклад, гаворыцца:

Хто ў лесе ня злодзеі, той дом і не гаспадар.

Пачуцці ў жыцці беларуса-селяніна, паводле прыказак, займаюць досыць значнае месца, але калі яны сустракаюцца з практычнымі матар'яльнымі інтарэсамі, дык найчасцей саступаюць ім. Сьведкамі гэтага з'яўляюцца прыказкі аб сваяцкіх пачуццях і ўзаемаадносінах: радня, браты, сёстры—ува ўсіх іх на першым месцы інтарэсы матар'яльныя. Нават:

За грошы й бацьку роднага купіш, —

кажа прыказка. Толькі мацярынскае пачуццё, відаць, не падкупнае. Яно ставіцца вышэй за ўсякія матар'яльныя інтарэсы:

Няма тае крамы, дзе прадаюцца родныя мамы.

Прыказкі аб каханні і шлюбе зноў-жа гавораць, што і тут пачуццё, калі яно ідзе ў разрэз з матар'яльнымі інтарэсамі, ня ставіцца высока.

Мастацкі бок прыказак гаворыць нам аб вялікай жывасці выябражэння беларуса, аб чым сьведчаць тыя надзвычайныя супастаўленьні, якія мы бачым у мэтафорах і параўнаннях. Мастацкі густ беларуса выявіўся як у справе маляўнічасці, так і ў сугучнасці прыказак, якая часамі дасягае ўзроўню лепшых узораў сучаснага прыгожага пісьменства. Вобразнасць скрозь вызначаецца канкрэтнасцю і плястычнасцю. Нават адцягтыя паняцці, як голад, бяда, няволя, ўяўляюцца нам жывымі рэальнымі істотамі.

Спэцыфічна беларускімі рысамі сьветапогляду і характару, якія адбіліся ў прыказках, на мой погляд, з'яўляюцца адсутнасць рэлігійнага фанатызму, скромнасць і некаторы скептыцызм у адносінах да рэчаў і людзей, а адгэтуль іронія, якую прасочана такая значная колькасць беларускіх прыказак.

Калі паставіць усё вышэй адзначанае ў сувязь з сацыяльна-эканамічнымі і культурна-гістарычнымі ўмовамі, дык, напэўна, удацца знайсці шэраг прычын, якія ў пэўнай меры і абумовілі, як сьветапогляд беларуса, так і яго псыхіку. Перш за ўсё на філэзофска-рэлігійных поглядах беларуса моцна адбіліся ўмовы культурна-гістарычныя. Мы ведаем, што ў свой час хрысціянскі бог прышоў да славян багавар з цэлым штатам сьвятых. Паколькі ў славян ня было адзінага бога і галоўнага бога, дык новаму богу досыць лёгка было

заныць гэту пасадку. Але з сьвятымі справа была куды горшая. Інтэрэсы іх сустрэліся з інтарэсамі тутэйшых багоў. А дзеля гэтага распачалася доўгая і ўпартая барацьба паміж хрысьціянскімі сьвятымі і тутэйшымі славянскімі багамі. Барацьба гэта вялася аж да самага апошняга часу і вялася, трэба сказаць, не на карысьць хрысьціянскіх сьвятых. Праўда, формальна верх застаўся за імі: сьвяты сталі называцца іх імёнамі, але яны прымушаны былі ўзяць на сабе абавязкі старых багоў. Такім чынам вышаў некі кампроміс паміж хрысьціянствам і паганствам, што і адбілася ў прыказках.

Побач з гэтым у вераваньнях беларусаў засталіся і сьляды далёкай старасьветчыны, рэшткі магіі, як, напрыклад, вера ў моц слова.

Малая рэлігійнасьць беларуса наагул, на мой погляд, тлумачыцца прычынамі пазьнейшага часу. Ці не зьяўляецца гэта вынікам таго, што беларуса пераганялі сілаю то ад праваслаўнага бога да каталіцкага, то ад каталіцкага зноў да праваслаўнага. Вось ён тут і мог пераканацца, што ўсе багі роўныя, а яму ад гэтага не лягчэй.

Далей мы бачым, што ўся рэальна-жыцьцёвая філэзофія беларуса-селяніна наскрозь прасякнута практыцызмам і нават сваеасаблівым матарыялізмам. Беларус як-бы зусім сьвядома, хоць і сваеасабліва, падводзіць эканамічную падставу пад ідэалёгію. Яскрава сьведчаць аб гэтым такія прыказкі, як—

Калі не пад'ясі, дык і сьвятых прадасі,
Голад і лжэ, і крадзе,
На чым возе еду, таму й песні пяю.

Усе гэтыя прыказкі зьўляюцца ў пэўнай меры як бы перыфразам вядомай формулы матар'ялістычнай філэзофіі—„Быцьцё вызначае сьвядомасьць“. Пастаўлены ў неабходнасьць здабываць сабе хлеб сваёю працаю і працэй фізычнаю, дзе заўсёды чалавек мае справу з рэчамі матар'яльнымі, селянін на сабе самым дазнаўся, што гэтыя матар'яльныя рэчы зьяўляюцца першаю і галоўнаю ўмоваю для яго існаваньня, без якой ніякая мораль немагчыма.

Соцыяльнае становішча і характар працы моцна адбіліся і на формальна-мастацкім баку прыказак. Перш за ўсё імі абумоўлена канкрэтнасьць вобразаў. Падругое мы бачым, што ўсе вобразы ўзяты з вясковага жыцьця і з прыроды, да якой так блізка стаіць селянін. Але затое мы зусім не сустракаем у прыказках вобразаў з гарадзкога жыцьця. Нават і словы такія, як машына, горад, фабрыка і падобныя да іх, у прыказках не сустракаюцца.

У прыказках яскрава выявілася і клясавая псыхалёгія іх тварцоў. Перш за ўсё па цэлым шэрагу прыказак мы бачым, што яны належаць да клясы працоўных. Падругое, тут выяўляецца псыхалёгія ўласьніка. Выявілася гэта асабліва яскрава ў адносінах да колектыўнай працы. Прымаючы ўдзел непасрэдна і заўсёды ў працэсе працы, селянін на практыцы дазнаўся, што колектыўна працаваць лягчэй і спарней, але яго ўласніцкая псыхалёгія вельмі моцна перашкаджае такой працы, асабліва пры разьмеркаваньні вынікаў працы, калі яна часамі робіць немагчымай усякую згоду. І ў жыцьці мы бачым за апошні час, што пэўная частка ўтвораных колектыўных гаспадарак і арцеляў раскідалася іменна дзякуючы ўласьніцкай псыхалёгіі селяніна.

Некаторыя прыказкі сьведчаць аб тым, што яны ўтварыліся ў асяродзедзі, не аднастайным па сваёй клясавай сутнасьці. Такія прыказкі як—

Голь галіта, голью паліта.
Як гол, так і васьцер.
Не караючы раба, ня бачыць з яго добра,

гавораць аб тым, што спажываюць іх адносяцца да бедных ня вельмі прыхільна, што яны самі карыстаюцца паслугамі бедных і што яны прапануюць ужываць у адносінах да наймітаў строгія меры, каб атрымаць, як можна, больш карысці. Але куды больш сустрэкаецца прыказак, у якіх выказваецца спагада да бедных і якія малююць цяжкое жыццё парабкоў і наагул бедных. Такая падвойнасць адносін да беднасці і бедных адпавядае клясаваму разслаенню сялянства.

Наагул-жа ў прыказках досыць выразна выявілася клясавая сутнасць грамады. Беларус-сялянін уцяміў, што „ня той піва п'е, хто варыць“, і што варыць піва гэта ён, а п'е яго нехта іншы, хто жыве за кошт працоўных. Прыказкамі-ж падводзіцца эканамічная падстава і пад зьявы клясавай барацьбы, як бунты ды паўстанні:

Голаму разбой ня страшан,
Чым галей. тым сьмялей.—

Гэта ў пэўнай меры, іншымі словамі, той самы марксыцкі лёзунг „Пралетарыю няма чаго траціць, апрача сваіх ланцугоў“. І гістарычныя факты гавораць нам, што для беларуса гэта былі ня толькі словы. Часамі гэтыя голыя, даведзеныя да адчаю нячуваным зьдзекам і эксплёатацый, сапраўды йшлі разбоем супроць сваіх прыгнятацеляў. Гісторыя захавала імёны такіх паўстанскіх правадыроў, як Галавацкі, Антон Нябаба, Кастусь Каліноўскі. Але цяжка было мала арганізаванай беднае змагацца з пануючай клясай: сілаю штыкоў яе заганялі зноў у паднявольнае становішча, дзе яна знаходзілася пад падвойным уціскам—соцыяльным і нацыянальным. Гэта было такое становішча, калі „адтуль гарача, адтуль боляча“ і калі „б'юць і плакаць не даюць“. А раз не даюць плакаць, дык заставалася толькі... сьмяяцца. І беларус ня плакаў, а часцей сьмяяўся. Хоць гэта быў такі сьмех, пра які кажуць:

Сьмяецца, бо плакаць не даецца.

Сьмяяўся ён з сваіх клясавых ворагаў, сьмяяўся з самога сябе і з свайго жыцця. Ён сьмяяўся, а сам ня траціў надзеі на лепшую будучыну і гаварыў:

Засьвеціць сонца і ў наша ваконца.

Творчасьць Ул. Дубоўкі, як форма нацыянальнай сьвядомасьці пролетарскага характару

І. Задача.

✓ Форма ёсьць матар'ялізаваная сьвядомасьць. Матар'ялізавацца-ж яна можа або ў слове, або ў гуках, або ў фарбах ці лініях і г. д. Пэўнае іх адзінства і складае сабою форму, як выражэньне тых ці іншых станаў сьвядомасьці. Мастацкі твор у сваім першым моманце станаўленьня ёсьць перадусім форма выяўленьня прыроды мастака, а цераз яго і прыроды пэўнай соцыяльнай групойкі тэй ці іншай нацыі.

Вывучаць мастацкія творы гэта значыць перш за ўсё пазнаць, што здолён той ці іншы твор, як форма, выявіць і выразіць, а ня толькі тое, што выяўляе і выражае. Апісваючы і пазнаючы, што твор можа выразіць і выражае ці выяўляе, мы тым самым пазнаём і апісваем яго, як форму, бо пазнаваць гэта значыць уяўляць рэчы і зьявы ў іх руху, у іх дачыненнях як між сабою, так і ў дачыненні іх да суб'екта, што пазнае. Адначасна-ж такое апісаньне зьявіцца матар'ялам для новых пабудаваньняў у галіне творчасьці як мастацкага, так і крытычнага і навуковага характару.

Другім момантам у вывучэньні мастацкага твору зьяўляецца вывучэньне тых яго становішчаў і месцаў, якія ён займае, як зьмест у чытача, у крытыцы. Апісваючы яго становішча ў дадзеным выпадку, твор пазнаецца як зьмест або, праўдзівей, як элемент новай формы матар'ялізацыі сьвядомасьці, мы пазнаём яго ў дачыненні да іншых элементаў, выяўленых крытыкаю. У другім моманце вывучэньня мастацкага твору мы пазнаём, у што ён пераходзіць, як сваё ўласнае адмаўленьне.

Без азначаных момантаў вывучэньня мастацкіх твораў немагчыма ўтварэньне і паняццяў аб іх. Гэта апошняе можа быць утворана толькі тады, калі мастацкі твор вывучан як тэза (першы момант), як антытэза (другі момант) і як сынтэза (трэці момант).

Наша вывучэньне творчасьці Ўл. Дубоўкі зьяўляецца спробаю вывучэньня літаратурна-мастацкіх твораў, якое характарызуецца першым момантам. Адгэтуль перад намі задача апісаць і выявіць здольнасьці твораў Ул. Дубоўкі, як формаў, выражаць той ці іншы зьмест сьвядомасьці як „суб'ектыўнай“, так і „об'ектыўнай“, ці, праўдзівей было-б сказаць, сьвядомасьці асабовай і колектыўнай або грамадзкай. Вызначэньне гэтых здольнасьцяў зьявіцца адначасна вызначэньнем і клясавай прыроды літаратурнага мастацтва Ўл. Дубоўкі¹⁾.

¹⁾ „У клясамым грамадзтве няма і ня можа быць нэўтральнага мастацтва, хоць клясавая прырода мастацтва наогул і літаратуры ў васобку выяўляецца ў формах бязконца больш рознастайных, чымся, прыкладам, у політыцы“, — так кажа чацьвёрты артыкул рэзолюцыі ЦК РКП (б) аб політыцы партыі ў галіне мастацкай літаратуры („Правда“ 1925 г. за 1/VII № 147). Мы зазначаем на гэты пункт таму, што ў нас часта не разумеюць і зазвычай аб клясавай прыродзе таго ці іншага літаратурна-мастацкага твору судзяць на аснове чыста знадворных адзнак, абмінаючы яго ўнутраную прыроду, менавіта, здольнасьці да выражэньня. У абыходку вельмі ж пашыраная такая думка, што пролетарская ідэалёгія можа выяўляцца толькі ў формах апяваньня

Ва ўмовах сучаснага стану беларускай літаратурнай, а таксама і іншых навук, разьвязаньне вызначанай задачы зьвязана з надзвычайнымі цяжкасьцямі. Адсутнасьць беларускай літаратурнай навукі па неабходнасьці цягне за сабою адсутнасьць і літаратурных паняцьцяў. З прычыны гэтага і наша спроба вывучэньня тых ці іншых літаратурна-мастацкіх твораў у пераважнасьці зьяўляецца вызначэньнем матар'ялаў для ўтварэньня паняцьцяў.

Вызначэньне здольнасьцяў літаратурна-мастацкіх твораў выражаць зьмест сьвядомасьці чалавека магчыма толькі на падставе параўнаньня асновы твору, як формы, аднаго поэта ці пісьменьніка з асноваю твораў другога, іначай кажучы, на падставе таго, што зьяўляецца ў поэты асноваю ці пачаткам, якім формуецца той ці іншы матар'ял у творчасьці. Гэта формуючая аснова і зьяўляецца адзінкаю твораў пры параўнаньні іх у розных пісьменьнікаў. У сваіх прыгожых мэлёдыях „Наля“ Ул. Дубоўка кажа:

„Ня выскрабуць ніякія нажы,
Паклаў поэта што ў аснову“.

Менавіта вось тое, што паложана ў аснову ўсіх твораў, тое моцнае і формуючае, з якога як з зерняці вырастае ўсё дрэва творчасьці—яно і зьяўляецца адзнакаю адзінства літаратурна-мастацкіх рознастайнасьцяў. Гэта-ж і павінна служыць прадметам параўнаньня творчасьці розных пісьменьнікаў.

Вывучыць і пазнаць формуючую аснову рознастайных твораў, пазнаць тое зерне, што змяшчае ў сабе сілу жыцьця—росту і красаваньня—гэта значыць знайсці ключ да зразуменьня ўсяе творчасьці як у яе цэлым, так і ў канкрэтнай рознастайнасьці выяўленьня і раскрываньня таго, „паклаў поэта што ў аснову“.

Творчую літаратурна-мастацкую постаць можна параўнаць з тым кавалём-асілкам, пра якога беларуская казка кажа, што ў яго сонца на чале і месяц на латыліцы, якія матка яго абвязала хустачкай¹⁾. І вось, калі каваля напаткае цемра або калі апыніцца, кажучы словамі Я. Купалы, у „неразгаданым быце“, то ён разьвязвае хустачку і бачыць вакол сябе ўсё. А яшчэ-ж Гётэ сказаў, што „мастак павінен навучыцца бачыць“. Значыць, ў яго постаці павінна быць нешта роўнае сонцу і месяцу каваля-асілка, тады ён здолён бачыць. Але мала бачыць. Поэта павінен яшчэ і сказаць тое, што бачыць, а дзеля гэтага патрэбна слова. І ня дарма Ул. Дубоўка ў тых-жа мэлёдыях кажа:

„Ці гэта я здужаю Словам сваім.
Падаць, што ірдзіцца ў крышталях.
Абняць неабдымнае, смутак спавіць“.

Вось таму, каб пазнаць формуючую аснову мастацкіх твораў, трэба на некаторы момант бачыць усё вачыма мастака пры сьвеце яго „сонца і месяца“.

гораду, заводу, трубаў, дыму, жалеза, машыны, толькі ў формах гімнаў на той ці іншы выпадак і г. д. Гэтакае разуменьне ўрэшце даводзіць да таго, што ў вызначанай рэзолюцыі называецца „чисто оранжерейной“ „пролетарской литературой“, супроць якое абвешчана гэ-жа рэзолюцыяй барацьба. У абыходку вясьмейваюць, калі хто скажа, што клясавае пролетарская прырода можа быць выражана ў такой, скажам, формі, як верш аб каханьні, або прыродзе, або „блакітнай вёсцы“ і г. д. Такія рэчы лічацца безнадзейнымі формамі. Ці-ж гэта ня так, таму сьведкаю творы таліана-вітых поэтаў, у тым ліку і творы Ул. Дуб ўкі.

¹⁾ Гл. „Сказки и рассказы белорусов-полешуков“—сабраныя Сержнуйоўскім.

Творчасць Ул. Дубоўкі—гэта новае слова, менавіта, аб тым „што ірдзіцца ў крышталях“ сёньняшняга. Яго слова—гэта неабдымнае ў абдымным. Яно спавівае смутак і жуду і кідае іх ніцця лозы.

2. А с н о в а.

Поэта-мастак—гэта каваль-асілак беларускай казкі, і розьняцца такія поэты адзін ад другога толькі сілаю і яркасьцю свайго формуючага сьвятла. Розьняцца колерам, у якім адкрываюць яны перад намі куткі сьвету.

Ёсьць мастакі, для якіх увесь сьвет (усё, што ёсьць)—гэта як-бы вечнарухомая лінія, адзін канец якое губляецца ў вечнасьці заўтрашняга, а другі нікне ў вечнасьці ўчарайшага. Так уяўляецца ім сьвет, у формах часу.

Уласьцівасьці гэтай лініі такія, што яна, перадусім, безканцовая падругое, вечна рушыцца ў кірунку ад заўтрашняга да ўчарайшага. Пры гэтым лінія ў полі заўтрашняга зьмяшчае ў сабе нявычэрпныя магчымасьці расчэпляцца, раскрывацца і разгортвацца жыцьцём, яго малюнкамі, яго красою і няпрыгожасьцю, яго адмоўным і станоўвым. Лінія ў расчэпленьні і разгарненьні жыцьцём зьяўляе сабою сёньняшняе сваё станаўленьне і адмяжоўвае ўчарайшае ад заўтрашняга. Сёньняшняе—гэта прасторы, гэта шырокія засьцілы ўсяго, што адкрываецца воку ў полі яго кругагляду. Такуяўляецца сьвет у формах прасторавых.

Лінія ў полі ўчарайшага, па гэтаму ўяўленьню, зьмяшчае нявычэрпныя магчымасьці звужацца, зьмяняцца, згортвацца і закрывацца аж да межаў, за якімі пачынаецца ўжо „нішто“. Але дзеля таго, што гэтае „нішто“ мела сваё сёньня, то яно адначасна-ж і „ўсё“, толькі згорнутае ва ўчарайшае, або закрытае тым, што мы называем „было ўчора“ ці „мінула“. Наперадзі-ж, лінія ў полі заўтрашняга зьмешчае ў сабе „ўсё“, але нераскрытае і неразгорнутае, а цераз гэта яно адначасна і „нешта“, бо нераскрыта ў тым, што мы называем „будзе заўтра“.

Не зважаючы на падобнасьць і адзінства лініі, яна зьмяшчае ў сабе і свае адрознасьці. У адным полі яна „ўсё“ закрытае, а ў другім—яна „ўсё“ нераскрытае і неразгорнутае. У гэтым адрознасьць. У вадным выпадку яна мае магчымасьці раскрывацца, зьмяшчае ў сабе бесканцовы лік формаў самаарганізацыі адзінай існасьці ўсяго—матэрыі, у другім—яна характарызуецца якраз адваротнымі магчымасьцямі, менавіта, бясконца закрывацца і разбураць да бесканцовасьці ўсе формы самаарганізацыі і арганізацыі той-жа матэрыі.

Існасьць усяго, што ёсьць, было і будзе,—гэта адвечны працэс самаарганізацыі матэрыі, дыялектычная зьменнасьць форм гэтай самаарганізацыі. Усё існуе ў трох момантах: усё, што будзе,—нераскрытыя формы, усё, што ёсьць,—раскрытыя формы, і ўсё, што было,—закрытыя формы самаарганізацыі матэрыі.

Якое-ж месца па такім ўяўленьні існага адводзіцца тут мастаку? Месца цэнтральнае, месца, якое ахапляе сабою прахаджэньне лініі існага з усіх бакоў як-бы ўпоперак. Гэта месца—сам мастак, праз нутро якога праходзіць гэта лінія сёньня. Мастак як-бы займае нярухомае становішча тонкай і надзвычайнай чулай да руху істоты. Шырыня разгарненьня лініі вызначае сабою шырыню яго адчуваньня формаў. Тое, што праходзіць праз гэту істоту, пакідае сьляды ў яго нутры, пакідае рубцы. Адначасна-ж з гэтым мастак суглядае і тое, што

праходзіць, і тое, што застаецца ад гэтага прахаджэння. Суглядае пры сьвятле, што адыходзіць ад яго-ж самога, ад яго „сонца“, якое робіць усё, што праходзіць у яго праменьнях, да таго празрыстым, што вачом мастака адкрываюцца ўсе „таямніцы, якія захаваны ў жывых істотах“.

Што бачыць мастак, тое ён і кажа сьвету. Яго слова—гэта як-бы выкліч, што выяўляе або захапленне, або здзіўленьне, або любаваньне прыгожым, або боль ці пакуту, або сум ці радасьць і г. д.

Да мастакоў з такім уяўленьнем існага можна аднесці таленавітага пісьменьніка беларускага Кузьму Чорнага. Такім ён выяўляецца асабліва ў сваіх мастацкіх творах „Вечар“ і „Буланы“. Тут ня месца падрабязна разглядаць яго творчасць. Тут да рэчы толькі зазначыць, што мэтады яго творчасці зьяўляюць сабою адбітак мэтадаў творчасці пролетарыату. Яго мэтады не адцінаньня ці абстрактаваньня, а мэтады конструаваньня малюнкаў жыцця і яго вобразаў па прынцыпу музычнай пабудовы іх у адно целае, гармонічнае. Самы малюнк-ж і вобразы ствараюцца ім у пляне плястычна-малюнкавым. У творах К. Чорнага, такім чынам, ажыццяўляецца адзінства двух формаў ўяўленьня сьвету: плястычна-малюнкавая (прасторавая) і конструкцыйна-музычная (часоўная), як форма гармоніі. У гэтым і зьмяшчаецца адбітак мэтадаў творчасці пролетарыату, як будаўніка новага жыцця. І сапраўды яно так, бо ці-ж не ўяўляецца нам будучае жыццё сацыялістычнай грамады, як нешта цэльнае і гармонічнае ў сваіх рознастайнасьцях, і ці не накіравана усё тое, што робіцца пролетарыатам у сучасную вялікую эпоху, на дасягненьне гэтай гармоніі ў жыцці грамадства? Сама Кастрычнікавая рэвалюцыя, сама дыктатура пролетарыату—гэта выяўленьне тых сродкаў, што вядуць да гармонічных формаў жыцця—соцыялізму.

Так вось нам уяўляецца творчасць К. Чорнага, як форма выяўленьня клясавай прыроды, не зважаючы на тое, што матар'ялам гэтай творчасці зьяўляецца ў пераважнасьці вёска, яе побыт, яе тыпы і характары, або „нізы“ гораду.

Ёсьць-жа поэты (і з нашых сучасьнікаў), для якіх сьвет уяўляецца нейкім зачарованым, замкнёным колам, колам, як-бы абведзеным высокімі сьценамі. Ім і хочацца глянуць за гэтыя сьцены, хочацца разбурыць іх, але няхват сілы не дазваляе ім гэтага дасягнуць. І яны пасья некалькіх спробаў кідаюць урэшце думку аб тым, што за сьценамі і межамі гэтага кола, ды бяруцца шукаць прыгожага ў разгорнутых перад імі прасторах, або робяць розныя цацкі для забавкі, або гуляюць як дзеці, прымаючы на сябе выгляд дарослых. У апошнім выпадку яны бяруцца нават рабіць быццам вельмі важнае і патрэбнае ня толькі для пролетарыату і сялянства, але наогул для ўсяго чалавецтва. Бывае-ж урэшце і так, што яны пачынаюць донкіхоціць з адцятымі разуменьнямі або неажыўленымі рэчамі. Вядома, творчасць такіх поэтаў (сярод іх ёсьць часта поэты па непаразуменьню, а не таму, што яны людзі з дарам, „які ня кожнаму даецца“, як кажа Алесь Гурло) вельмі абмяжованая і ня вызначаецца асаблівай каштоўнасьцю. Яна ў большасьці зьяўляецца творчасцю аднаго дня, і ад яе цяжка спадзявацца на шырокі адбітак сучаснай эпохі ў яе характэрных выяўленьнях і выражэньнях. У лепшым разе іх творчасць мае значэньне літаратурных летапісаў, а ў горшым—літаратурных днёпісаў. Але як летапіс з вялікімі агаворкамі можна лічыць за літаратурнае мастацтва, так і поэзію такога рода—за поэзію.

Цяпер уявец сабе—сярод самых рознастайных літаратурных праяваў жыцця—чалавека, для якога ўсё сьвет—гэта як-бы вялікае, магутнае і вечнае дрэва жыцця. Карэньні гэтага дрэва недзе глыбока ў мінуўшчыне, а верхавінаю сваёю яно бязупынна высіцца і высіцца ў будучыну, мяняючы штогодна і штовечна сваё лісьце, сваю зялёную адзеду і асыпаючы штогодна плады і зерне для новага жыцця. Усё, што ёсьць, і было, уяўляецца гэтаму чалавеку нібы садам жыцця, у якім шмат і прыгожага, але шмат і зеляля. І вось ён, як добры гаспадар, штохвільна ходзіць і аглядае сад, аглядае тое, што ёсьць, цешыцца з здоровага, прыгожага, вымагае зеляля, прыбірае ад лам'я, зьбірае сьпелыя плады, жне сьпелае збожжа, выпрацоўвае глебу і сам яе засяе зернем добрым, адборным—і гэтым жыве. Перад ім усё, што адкрываецца і ў непраглядных прасьнягах, паўстае і крышталіцца зьявамі гэтага саду, і ён тады кажа або празь зерне, што, упаўшы на добрую зямлю, дае добры плод, або пра зерне нягоднай расьліны, або пра глебу для засеву, або пра дрэва ці цьвет, ці краскі-кветкі, або пра плады, або пра лісьце-пялёсткі і г. д. і г. д. Такое ўжо „сонца“ гэтага чалавека.

Ён-жа вялікі практык жыцця. Ён ведае, што і „ў звычайнай праяве хіжыць вялікая сіла“. Ён і культурнік: яго не здавальняе толькі тое, што прырода дае па сваёй прыхамаші, ён і сам імкнецца зрабіць свой уплыў на прыроду, ён гадуе і выгадоўвае той ці іншы від, ён робіць вопыты прышчэпліваньня і г. д. І вось тое, што крышталіцца ў жыцці,—у тым, што ёсьць і было,—ён і выражае словам, часам мяккім і кволым, а найбольш гострым і цьвёрдым, найбольш грубым, здаровым „мужыцкім“, але мілагучным сваёю сілаю і ўпэўненасьцю гучаньня. Яго слова—гэта слова захапленьня красою-сілаю, або моцны кліч сеяць чыстае, спрактыкаванае і жывучае, або кліч вышываць зеляля, або гэта слова шумлівай журбы ці ціхазвоннай радасьці. Яго ідэал—гармонія жыцця, вырашчанага сваёю ўласнаю сілаю. Ён ня лічыць тое, што ёсьць, сваім уласным, апроч сваіх сіл і здольнасьцяў, як ня лічыць чалавек уласнасьцю усёй зямлі, ня якой жывуць людзі і зьверы. Яна і ўласнасьць і няўласнасьць. Дэвіз яго жыцця і творчасці выказан Алесем Гаруном:

„З адной я думаю ў сьвеце жыву.
Настаўнікам узяўшы і лес, і траву.
Крыніцы і кветкі, і цемру, і сьвет.
І месяц, і зоры і сонца прывет.
Прысуджаны шлях свой рабі дарагім,
Красуйся на радасьць сабе і другім“.

Рабіць-жа свой шлях дарагім і красавацца на радасьць сабе і другім такі чалавек вучыцца ў тых людзей, што маюць вялікую жыццёвую практыку, якія ўмелі і ўмеюць рабіць шлях дарагім і красавацца. Для такіх людзей сапраўды няма чаго губляць, а зрабіць-жа сад прыгожым, пабудоваць „трыкліні духу“ яны могуць.

Вось да такіх людзей можна аднесці творчую постаць Ул. Дубоўкі. Гэта творчая постаць уяўляецца нам як-бы духам зямлі (мэнавіта зямлі і зямлі беларускай, а ня неба ці якіх іншых захмарных краін), падобным Geist'у, які ў Гётэ кажа:

In Lebensfluthen, im Thatensturm
Walt' ich auf und ab,
Webe hin und her!
Geburt und Grab,

Ein ewiges Meer,
Ein wechselnd Weben,
Ein glühend Leben... ¹⁾

Гэта творчая постаць натуры запальна-дзейнай у параўнаньні з творчаю постацьцю К. Чорнага, якая натуры больш унутранай, суглядальнай, натуры эмоцыянальнай. Першая—характару больш актыўнага, другая—узглядна пасыўнага. Розьніца іх зводзіцца да розьніцы іх поля дзейнасьці. Для першага (Ул. Дубоўкі) аб'ект дзейнасьці ўсё, што ёсьць у яго вядомым абліччы і ў дачыненнях між тымі элементамі, якія складаюць гэтае „ёсьць“, для другога (К. Чорнага) прадмет творчасьці ўсё, што ёсьць у яго унутраным абліччы і ў полі таго, што зьяўляецца ад чужага, што ў адчуваньнях непасрэдна.

Кожная з гэтых творчых постацяў здольна ахапіць сабою другую. Калі для другога першая—гэта зьява вялікай сілы і праменнасьці, якая зігзідай можа пакінуць сьлед на зямлі, то для першай другая—гэта прыгожая кветка, якая вабіць вока людзкае сваім характам і ўшчувае яго ад суму і горкай жуды.

Вядома, дадзеныя характарыстыкі зьяўляюць сабою толькі метафорычнае раскрыцьцё ці, праўдзівей, апісаньне ўласцівасьцяў таго жыцьцёвага ядра, якое паложана ў аснове літаратурна-мастацкай творчасьці абодвых, тут параўнаных, мастакоў слова. Адначасна гэта апісаньне ёсьць апісаньне і саміх ключоў да зразуменьня творчасьці гэтых мастакоў. Бо й што фактычна значыць зразумець? Гэта значыць, раскласьці прадмет нашага пазнаньня на самыя прасцейшыя яго элементы і выявіць сабе ўмовы іх супольнага, сынтэтычнага, існаваньня ў цэлым, выявіць тыя сілы, дзякуючы якім гэтыя элементы ўтвараюць некаторую гармонію ўзглядна нярухомай мастацкай рэчы. На наш погляд, вось тое, метафорычна апісанае вышэй ядро ў творчасьці Ул. Дубоўкі, і зьяўляецца крыніцаю тэй сілы, што нітуе сабою ўсе рознастайныя элементы. Гэта ядро, што зьвязвае рознастайнасьці ў гармонічнае адзінства. Словам, у дадзеным выпадку творчасць Ул. Дубоўкі паўстае, як некаторы асобны сьвет з сваімі ўласнымі ўнутранымі законамі, з сваімі ўласнымі ўмовамі бытаваньня таго ці іншага элементу, з сваімі ўласнымі прынцыпамі іх арганізацыі і г. д. Іначай кажучы, мы разглядаем яе ў моманце зьяўленьня ў сьвет; не зразумёўшы-ж гэтага моманту, нельга зразумець і папярэдняга яго моманту—моманту самога procesu творчасьці, а значыць і яе гэнэзісу. Цераз пазнаньне творчасьці ў моманце яе зьяўленьня на сьвет выконваецца і першы акт матэрыялістычнай крытыкі, аб якім казаў Г. Плеханаў, калі казаў аб неабходнасьці перакладу ідэй мастацкага твору з мовы мастацтва на мову соцыялёгіі дзеля адшукаваньня іх соцыялёгічнага эквіваленту.

3. Сьвет у сьвеце.

Алесь Гарун сказаў: „Думкі—дыямэнты, краскі жыцьця“... Тут, як відаць, адно поэтычнае азначэньне „дыямэнты“ ня здавальняла А. Гаруна, і ён дадаў яшчэ адно: „краскі жыцьця“. Дыямэнты—гэта прыгожая і каштоўная рэч, але гэта толькі каменьне. Краскі таксама прыгожая рэч, але гэта ўжо не каменьне. Краскі—аблічча некаторай рухомай існасьці. Ёсьць краскі, значыць ёсьць і тое, на чым гэтыя краскі растуць, ёсьць карэньні і крыніцы іх; а ёсьць краскі, трэба спадзявацца

¹⁾ „У хвалях жыцьця, у буры дзеяньня я ўзьнімаюся ў высь, я спускаюся ўніз, я нахуся туды і сюды. Я—нарадзэньне і сьмерць, вечнае мора, зьменная ткань, поймае жыцьцё“...

і плодоў. Праўда, бываюць і пустацветы як жыцця, так і поэзіі. Але на гэты раз ня проста краскі, а краскі жыцця, краскі, якія зьяўляюцца на дрэве жыцця, як асобы, так жыцця і нацыянальнай і соцыяльнай грамады, а таксама жыцця і агульналюдзкага. Жыццё тут як-бы тая глеба, на якой могуць узыходзіць і красаваць краскі, а адкрасаваўшы—асыпаць насенне, з якога зноў могуць узрасьці краскі, а могуць і не ўзрасьці, глядзячы ад той глебы і ўмоваў, у якія падае зерне.

„Чыстыя сьлёзы з вачэй пакаціліся нізкай парванай,
Але, упаўшы ў пыл, брудам зрабіліся там“.

Так кажа М. Багдановіч. І чыстае можа зрабіцца брудным. Усё залежыць ад умоваў. Дык вось-жа ўявецце сабе нешта цэльнае і адзінае з таго, што і ад дыямэнтаў—дарагіх каменяў, і ад красак, што бываюць рознага хараства і каштоўнасці, і ад жыцця людзкага, якое бывае ўсялякім,—гэта цэльнае і адзінае і будзе тое, што выражана А. Гаруном у тым, што звычайна называецца думкамі. Вось мова мастацтва! Гэта мова асобая, калі льга так сказаць. Гэта воблік асобых процэсаў, што адбываюцца ўнутры поэты, гэта воблік асобых станаў яго сьведомасці. Але гэта ня значыць, што гэтыя асобыя процэсы і станы ня могуць быць раскладзены на састаўныя элементы па іх выражэньню і г. д. Толькі блізкасьць да абсалютнай праўды ў гэтым пазнаньні залежыць ад стану навукі таго часу, у які робіцца раскладаньне і пазнаньне.

Як думкі—дыямэнты і краскі жыцця, так і наогул мастацтва—гэта таксама дыямэнты і краскі жыцця, толькі яшчэ больш складаныя. Мастацтва—гэта сьвет у сьвеце. Яго вобразы—гэта асобыя поэтычныя паняціі. На прыкладзе аднаго вобразу з Алеса Гаруна ўжо відаць, што значыць перакласьці поэтычнае паняцьце на мову адцятых разуменьняў, на мову сьвету з другой сыстэмы культуры, якая творыцца таксама чалавекам, але ўжо дзейнасьцю іншага характару, чым дзейнасьць мастацкая. Дык вось-жа, перадусім вынікае задача неабходнасьці раскрыць вобразы, перакладаючы іх на мову разуменьняў і цераз гэта вызначаць іх соцыялёгічны эквівалент. Перакладаць-жа азначае яшчэ апісваць здольнасьці твору да выражэньня ці выказваньня.

З прычыны такіх асаблівасьцяў прыроды мастацтва слова самы назвы таго ці іншага літаратурна-мастацкага твору набываюць пэўнае значэньне ў адзінстве творчасці поэта-мастака. Назвы—гэта ня проста шыльды, а таксама віды поэтычных разуменьняў. Гэта разуменьні вобразаў у некаторай іх сцэльнасьці. Адгэтуль і такія назвы, як назвы зборнікаў Ул. Дубоўкі: „Строма“, „Там, дзе кіпарысы“, „Трысьце“, „Credo“ маюць пэўнае значэньне¹⁾.

¹⁾ Тут пералічаны зборнікі ў парадку іх выхаду ў сьвет. І нам адразу кідаецца ў вочы зьяўленьне „Credo“ апошнім замест таго, як здавалася-б, што яно павінна было-б быць першым. Звычай у літаратурным жыцці павялося так, асабліва ў першыя часы рэвалюцыі (пар.-расійская літаратура), што зьбіраецца група поэтаў ці пісьменьнікаў (бывалі выпадкі, што група складалася з аднаго чалавека), піша сьперша дэкларацыю ці маніфэст і выпускае яго ў сьвет. Гэта першы „літаратурна-мастацкі“ твор. А потым ужо пачыналася пісаньне вершаў, апавяданьняў і інш. Часам-жа абыходзілася і без гэтага. Я не хачу гэтым сказаць, што „Credo“ мае такую ж каштоўнасьць, як толькі што зазначаныя творы. „Credo“ Ул. Дубоўкі мае сваё пэўнае месца ў агульнай творчасці яго. Я хачу толькі зазначыць, што „традыцыі“ ў нашых пісьменьнікаў няма... Але, як відаць, тут справа крыху глыбей, як на першы погляд здаецца. „Credo“—гэта „верую“ І напісана яно ня так, як мы разумеем „верую“ або дэкларацыю ці маніфэст. Гэта поэтычныя творы, а „Credo“ назва іх, назва зборніка лірычных вершаў, які ў сьвет зьяўляецца ў ліку іншых апошнім. Гэта значыць, сьперша

Першы зборнік „Строма“. Гэта нешта імклівае, нешта бурлівае, нешта завостранае, нешта абрыўнае. Такое ўтвараецца надждыданьне на парозе ўваходу ў яе сьвет. І гэта ўражаньне ўзмацняецца, як толькі пачынаеш чытаць вершы, зьмешчаныя ў зборніку „Строма“.

Усе вершы ў „Строме“ падзяляюцца на тры нізкі: 1) „На чужыне“, 2) „Лятуценьні“ і 3) „Адраджэнцам“.

4. Строма „На чужыне“.

Назва „На чужыне“ выклікае думкі, што ёсьць яшчэ чужына, а значыць і радзіма, ды, апроч таго, ёсьць яшчэ нешта што *на* чужыне.

Чытаеш вершы, і перадусім паўстае „я“, а потым праявы таго, што ад „не-я“. Якаво-ж гэта „я“?

Перш за ўсё гэта „я“ ў стане надждыданьня свайго ўзмацненьня, „сталёлю калі акуецца рука“. Яно адчувае яшчэ няхват і моцы і „крыльляў“, але разам з тым яно поўна імкненьня да ўзьлёту, яно бурна-крынічнае ў сваёй істоце. Яго спавіваюць і смутак і маркота, што разьліты навокал у сьпевах „час да хаты час“. Яно адчувае вакольную „тугу сьцюдзённую і мітульгу“, бачыць, што

„Праз прасьцяг хада штодзённая
„Нельга“ знойдзе. А гдзе-ж „льга-?“.

Гэтае „я“ гарыць і палымнее прагнасьцю творчай працы на роднай ніве. Яно прагне да зьлітнасьці ў „мы“:

З ветрам, яснай бліскавіцай—у небе паляцім,
Думкі, сэрца, кроў у жылах—усё мы адрадім.

А пакуль што яно творыць песьні—„малітвы“ на Беларусь, свой родны край.

У песьнях я на Беларусь маюся,
Як моліцца ля возера трысьцё.

Ад смутку і маркоты, ад надждыданьняў гэтае „я“ бачыць адзін шлях. Гэта шлях у шырокі сьвет, а ляжыць ён праз Беларусь:

Тваім шляхам прыйду ў шырокі сьвет,
Паміж людзей, народаў разьліюся,
Ём вецер зух у жыццё, у аўсе..

Цікава заўважыць, што ўсё, чым яно жыве, гэта будучае і ў будучым, а пакуль што толькі „нельга“. Словам, гэта—„я“, адарванае ад радзімы,

творчасьць, поэтычныя творы, а потым Credo. Ці ня значыць гэта тое, што Ўл. Дубоўка лічыць лішнім для поэты-мастака пісаць асобныя дэкларацыі ці маніфэсты. Ці ня лічыць поэта, што творчасьць сама за сябе ўжо і дэкларацыя і маніфэст, што творчасьць сама за сябе павінна казаць людзям, хто і што яна, адкуль і куды ідзе, што за ідэалы мае і г. д. Каліэта так, то факт зьяўленьня зборніку лірыкі пад назвай „Credo“ апошнім, факт споведзі поэты-мастака (бо фактычна казаць сваё credo, гэта значыць спаядацца) набывае асаблівае значэньне і сэнс. Ці ня значыць гэта тое, што ў нашым грамадзтве няма пэўных разуменьняў аб мастацтве слова і аб яго месцы і значэньні ў жыцці? А калі ёсьць, то ці не зьяўляюцца яны неадпаведнымі духу сучаснай эпохі і таму ідэалу, для дасягненьня якога адбывалася і Кастрычнікавая рэволюцыя і ў імя якога йдзе зараз соцыялістычнае будаўніцтва? Іначай зусім становіцца незразумелым тое, што магло выклікаць сповед і поэты пасля таго, як ён ужо даў творы вялікай мастацкай, а цераз гэта і соцыялёгічнай, каштоўнасьці. Што гэта-ж так, нас упэўніваюць некаторыя безадказныя рэцэнзіі, якія зьяўляюцца ў друку на той ці іншы зборнік вершаў, асабліва за апошнія часы. У ліку такіх рэцэнзіі і рэцэнзія Я. Ч. на „Credo“ ў „Маладняку“ № 11 (1926 г.). якая выяўляе сабою поўнае неразуменьне мастацтва, а падругое, зьяўляецца прыкладам нячэснага падходу да тлумачэньня асобных месцаў твораў, бо пабудована на надуманай падтасоўцы фактаў, якое мае на мэце ўскінуць сьцень на поэта. Гэта праява крытыканства,

і яго перажыванні на чужыне. Яго акружаюць: „ты“, што папракае і ўпикае беднасьцю яго краю і што маніць у свой бок рознымі абяцанкамі-цацанкамі, людзі, што кажуць ня трэба „пяняць на Беларусі“, а поруч з імі—вясна на чужыне, калі ўсё абуджаецца да жыцця, затым навальніца, дождж, гукі, вецер...

Лемантуець вецер голасна
І віхрыцца і а страсе...
Дождж палашчыць, колець голкамі.
Бяз турботы сьпяць усе...

Вецер—па страсе. Яго няма яшчэ ў сярэдзіне і—„сьпяць усе“. Ад гэтага ўсяго „я“ ўзрушана ўсёй істотай.

Вось тыя матэрыялы, з якіх выкаваны яшчэ не спрактыкаванаю, але здольнаю рукою „статуі“ ў постаці чатырох вершаў, якія складаюць нізку „На чужыне“. Формуючай асновай тут зьяўляецца „я“, вакол якога і разьмяркоўваюцца рознастайнасьці чужыны, як таго аб'екту, што выклікае пэўныя адчужаньні.

Чаму-ж роўна гэтае „я“? Перадусім гэта займя. Наогул-жа займа тым каштоўней, чым большы і шыршы яго аб'ем: здолее яно быць займам для вялікага ліку таго, што зьяўляецца формаю выяўленьня самасьвядомасьці чалавека, тады яно каштоўна. Дадзенае „я“ абмяжована колам нацыянальнай самасьвядомасьці чалавека. Яно форма выяўленьня самасьвядомасьці беларуса, які на чужыне акоўвае сваю руку „стальлю“, які сумуе аб радзіме, але не таму, што яна толькі радзіма, але і таму, што яна „бедная“, што зьяўляецца яшчэ аб'ектам насмешаньня, што там нехта „шуквае ўсё дарожанькі аж тры“, што там адны пагубілі шлях адзіны, а другія сьпяць. Ён сумуе ад усьвядамленьня, што ня мае яшчэ „крыльляў“ паляцець у небе і адрадіць усё. Ён свой лёс і шлях мысьліць толькі звязаным з радзімай, а ня іначай. Вось якое тут „я“. Гэта займа самасьвядомасьці беларуса на чужыне. Ясна, што яно ня можа быць займам наогул для чалавека на чужыне. Аб'ём яго замяшчэньня вызначаецца яго зьместам: яно не суб'ектыўнае, а нацыянальнае, не адзіночнае, а грамадзкае. Перад намі відавочна праходзіць яно само і яго шлях, і яго ідэалы.

Да рэчы тут успомніць некаторыя вершы другіх поэтаў. У Янкі Купалы ёсьць вершы „Я ад вас далёка“, „У чужой старане“¹⁾. Першы з гэтых прыгожых вершаў зьяўляе сабою выяўленьне пачуцьцяў нера-злучнай звязанасьці з родным краем, з бацькаўскімі гонямі. „Я ад вас далёка“—гэта ўвабленьне пачуцьця радзімы.

... Я ад вас далёка .. скажуць гэтак людзі...
Але хто заглянуў у чужыя грудзі
І паняў, хто шчыра той агонь і мора,
Што гарыць, бушуе і аб чым гавора.
Пойме толькі гэта, хто аж да скананьня
Не пазнаў спакою, не пазнаў прыстаньня;
Каго доля-ведзьма ад самой калыскі
Кідала па сьвеце, як той лісьць вятрыскі...

Гарэньне і бушаваньне агню і мора—вось зьмест гэтага „я“. А ў другім вершы—„думы цяжкія роем снуюць“:

„Гэй, ты, гэі прамінуўшы мой час!
Гэй, ты, гэі, мой цяперашні дзень!
Што я меў, што я маю ад вас?
Гдзе прасьвету хоць цень—бледны цень?“

¹⁾ „Шляхам Жыцьця“, стар 21, 26.

Гэта „я“ бесхацімца. Яно поўна дум „аб жыцці беспрыглядным сваім“ і жыве адной надзеяй:

Мае сьлёзы з магілы расой
Выйдуць пугы зьядзі іржой.

Калі ў першым вершы выяўляецца моц пачуцця да радзімы, выяўляюцца прызнанні ў неразлучнасці з ёю, хоць і ў далі ад яе, то ў другім вершы „я“ зьдзяе сабою займа церпялівага трывання адарванасці ад радзімы таму, што „за хлебам пашоў да людзей“, таму што яго „гоняць, гналі, дзе гнаці магілі, як шалёных ганяюць сабак“ чужакі. У першым самасьведомасьць хахаючага радзіму, у другім—самасьведомасьць проста безгранічнага цягненьня і мук ад адарванасці ад радзімы не па сваёй волі. Гэта „я“ не такое, як у Дубоўкі. У апошняга не магло зьявіцца тое „я“, што апісана вышэй, без таго, каб яно не перажыло вось таго, што ў Янкі Купалы. У „я“ вершаў Янкі Купалы яшчэ ня відаць самасьведомасьці ў неабходнасці дзейнасці. У вершах-жа Дубоўкі „я“ сьведома ў сродках дасягненьня пэўнай мэты, яно ўжо ведае, што яму трэба, у той час як у Янкі Купалы яно ведае толькі тое, што мае страшэнныя пакуты. „Я“ на чужыне ў Дубоўкі дачыняецца да такога-ж „я“ ў Янкі Купалы, як вось тыя сьлёзы, што вышлі „з магілы расою пугы зьядзі іржой“: гэта раса з іржой, а ў другім выпадку чыстыя сьлёзы. Так вось колькасьць пераходзіць у якасьць: сьлёзы ператварыліся ў расу, што жывіць і ўзьнімае „я“ да ўзлётаў „на чужыне“ Ул. Дубоўкі.

У Алесь Гаруна ёсць таксама, як і ў Дубоўкі, цэлы разьдзел вершаў „На чужыне“¹⁾. Тут формуючым пачаткам зьяўляецца „я“ зусім іншага характару, чым тое, што было выяўлена ў вершах і Ул. Дубоўкі і Я. Купалы. Вось некалькі радкоў з першага вершу ў названым разьдзеле.

Край чужы—за веру кара—
Сьнег, мороз ды горы.
Белы сьвет, як чорна хмара,
Заступіў горы.
Край чужы...! ты чужынец
Усім, ня свой здаешся:
Ходзіш скрозь, як той адзінец
Старакостны ў лесе.
Ходзіш ты, ніякай мэты,—
Так,—абы цягацца,
Знаць сабе: жывеш яшчэ ты..
Для чаго спытацца?

Ужо з гэтых радкоў выяўляецца, што тут за „я“. Цікава зазначыць, што поэт яго аб'ектывізуе і выражае займаем другой асобы „ты“. Яно ажыццяўляе ў сабе самасьведомасьць чалавека, выгнанага з роднага краю „за веру“ на кару—на кару за веру ў лепшую долю для роднага краю. Яно ня ведае, „ці давядзеца быці там, дзе наша ніва“. Яно адчувае ў сабе сілы да творчасці, а пазбаўленае волі: „Я бязрукі, я бязсьільны... я бяз волі“. Гэта „я“, якому засталіся ўцехаю толькі думы, песьні ды ўспаміны, а на сэрцы—туга непамерная ды боль ад немагчымасці дзейнічаць. Яно як-бы жывым пахована.

Што мне жыццё, хоць-бы самае красчае?
— Волі ня маю! У няволі жыну.
Гэта нуднае быццё уласнае
Сьмерцю страшэннай з болей заву.
(З „Думы ў чужыне“).

¹⁾ „Матчыны дар“—Думы і песьні 1907—1914 г. Менск 1918 г.

Ня будзем рабіць больш вынятак. Адсылаем чытага да зборніку. Проста жах ахапляе, калі чытаеш гэтыя вершы, што адкрываюць глыбіні перажыванняў выгнанніка, глыбіні жыцця, роўнага сьмерці. І дзіву даешся, як сэрца чалавека магло не разарвацца ад такіх перажыткаў. Так толькі сэрца поэта-рэвалюцыянера, поэта-рабочага магло ўсё гэта зьнесці. Вось дзе нявычэрпная навука і крыніцы энэргіі для моладзі. Пасля А. Гаруна разумееш усю глыбіню і значэнне таго, што выражае Ул. Дубоўкі такімі словамі ў „Credo“: „песняй праганяю ўсю жуду“. Толькі пасля гэтага разумееш, што значыць песня і якуюролю яна адыгрывае ў жыцці і асабліва беларускага народу. Ня дарма А. Гарун называў яго песняром

Дык вось-жа ў Алесея Гаруна „я“ зьяўляецца формаю самасьведомасці таго чалавека, што мусіў у далекім Сыбіру цяпець кару „за веру“, за веру ў рэвалюцыю, за веру ў лепшыя часы для роднага краю. Гэта „я“ тых ахвяр, што прыносіліся ў імя вызвалення і нацыянальнага і соцыяльнага. Без пераадчуванняў гэтага „я“ не магло-б з'явіцца і таго, што мы знаходзім у Дубоўкі. Бяз душэўнага вопыту А. Гаруна, выражанага ў яго думках і песнях, не магло выгадацца і выхавацца „я“, такое нязміримае, якое, не зважаючы на тое, што „праз прасцыг хада штодзенная нельга знойдзе“, ўсё-ж такі сьмела пытае: „а дзе-ж льга“. І той верш Ул. Дубоўкі, з якога гэтыя апошнія словы, канчаецца шматкроп'ем, што набывае значэнне існавання яшчэ нераскрытых прасцыгаў, якія носяць імя „льга“. Праўда, па зьместу „я“, што ў вершах А. Гаруна, багацейшае, чым у Дубоўкі, але па аб'ёму якраз наадварот. Першае да другога дачыняецца, як від да роду.

Такім чынам, „На чужыне“ набывае асаблівае значэнне. На гэтай чужыне было тое, што рабіла асобу нявольнаю, і ёсць тое, што акроўвае руку яе стальцю. На чужыне ёсць і тое, што навучае родны край любіць, і тое, што навучае бачыць у родным краі прыгожае, вялічае, што навучае бачыць і яго нядолю. Ёсць тут і тое, што абуджае імкненні да творчасці і працы ў родным краі, і тое, што родзіць лютуненні, а ёсць і тое, што ўчыняе адны толькі мукі. Вось у гэтым спадчынасьць, калі льга так сказаць, Ул. Дубоўкі і ад А. Гаруна. На чужыне—тое, што абуджае нацыянальную самасьведомасць і нацыянальную гордаць ад дзейнае творчасці.

Вось якая Строма выражаецца першаю нізкаю лірычных вершаў Ул. Дубоўкі.

5. Форма самасьведомасці радзімы.

У папярэднім разьдзеле быў вызначаны той матар'ял, з якога створана нізка вершаў „На чужыне“. Мы бачылі адбор у гэтым матар'яле з параўнання вершаў Ул. Дубоўкі з вершамі Я. Купалы і А. Гаруна і адзначылі характар таго, што складае мастацкія творы. Коротка гэта можна азначыць так: чужына—я—радзіма.

„Чужына“, вызначаючы сьведомасць „я“, родзіць формы самасьведомасці „радзімы“, або, іначай кажучы, вызначаная „чужына“ (тым што на чужыне) сьведомасць „я“ (асобы)—ёсць форма самасьведомасці „радзімы“. Гэта паказвае на тое, што адна існасьць у адзін момант зьяўляецца зьместам, а ў другі—формаю. Зьмест і форма, такім чынам, гэта два толькі моманты адной і тэй-жа існасьці, гэта два толькі пункты гледжання, ў полі якіх знаходзіцца гэта існасьць.

Адсюль вынікае, што ўжо ў самым характары матар'ялу, з якога складаецца мастацкі твор, зьмяшчаюцца і тыя прынцыпы, на аснове якіх ўсе элементы твору арганізаваны поэтам у адно цэльнае.

Якія-ж гэтыя прынцыпы ў вершах Ул. Дубоўкі? Перадусім, гэта прынцыпы працівастанавленьня таго, што ад „я“, таму, што ад „не-я“, або наадварот. Гэта прынцыпы дыялектычнага разьвіцьця таго вышэйшага адзінства, якое зьмяшчае ў сабе і „я“ і „не-я“.

Так, верш „Ты дэкляруеш“ пачынаецца пытаньнямі, накіраванымі да другой асобы. Адначасна гэтыя пытаньні зьяўляюцца выражэньнем таго, што выходзіла з вуснаў гэтай другой асобы. Разам з тым яны-ж і адказы першай асобы. Далей ідуць клічныя сказы, якія зьяўляюцца сабою выражэньне сьвядомасьці „я“ (першай асобы), вызначанай тым, што было выражана другою асобою плюс факт самой гэтай асобы. Гэтыя клічныя сказы ўрэшце пераходзяць як-бы на трэцюю асобу: „Вецер, мой вольны браточак, вецер!“ Пасьля гэтага да канца вершу мова йдзе ад першай асобы і ў пераважнасьці ў будучым часе. Канчаецца верш безасабовым або бязьдзейнікавым сказам: „Чакаюць там нас“... Гэта ўжо форма выражэньня сьвядомасьці „я“ цераз зьмест безасабовага быцьця.

Такім чынам, з вышэйшага выяўляецца, што формаю аб'ектывізацыі сьвядомасьці „я“ зьяўляецца ім арганізаваны зьмест таго, што знаходзіцца ў „не-я“. Дэкляраваньне долі і волі ды палацаў на чужой старане, паведамленьне аб зьлёце груганоў, аб зьнішчэньні роднага краю, гнязьдзе сьмерці у ім, „спагада“ на беднасьць, пушчы і г. д.—ўсё гэта зьмест „не-я“. Адначасна гэтае-ж самае, гэты самы зьмест у вуснах „я“ зьяўляецца формаю выражэньня і выяўленьня свайго нявер'я, свайго адчуваньня дысгармоніі ў такой арганізацыі, якая выходзіць з вуснаў другой асобы. Спыніўшы і абарваўшы гэту другую асобу, далей ужо „я“ само арганізуе. Тут ужо такія моманты: асабовы стан чаканьня ў цяперашнім часе, які цераз зварот: „Вецер мой вольны, браточак вецер“, пераходзіць у час будучы; на канве апошняга сьнежка такі ўзор: „я“ узьнімаецца над сваім родным краем, бачыць ўсё яго жыцьцё, дае „вадзіцу“ адным, праклінае другіх; гэты ўзор абрываецца шматкроп'ем і выступае сам будучы час, іначай кажучы, прыходам часу адкрываецца ўсё будучае; ўсё гэта замыкаецца такім дачыненнем: вецер—я і безасабовы стан чаканьня ў цяперашнім часе. Гэтыя моманты зьяўляюцца ўжо формаю гармонічнага выяўленьня „я“.

Такая форма прадстаўляе сабою як-бы замкнены круг з аднаго боку станам чаканьня асабовага, а з другога—станам чаканьня безасабовага: „Чакаю я толькі той дзень, стальлю калі акецца рука“, і—„Чакаюць там нас“...—У сярэдзіне-ж кругу: „вечер“ над „я“ бясьсільным у цяперашнім часе, жыцьцё і „я“ над „не-я“ у будучым часе, як моцны дзейнік на прасторавым фоне самага часу. Гэтая гармонія арганізацыі выходзіць ад „я“ і супроцьставіцца другой арганізацыі—тэй, што выходзіць ад „не-я“ што ўяўляе сабою дысгармонію. Так пабудованы верш „Ты дэкляруеш“ Ён зьяўляе сабою форму выражэньня станаўленьня таго адзінства, якое зьмяшчае ў сабе „я“ і „не-я“.

Гэта станаўленьне ў дадзеным вершы гучыць у хвалях чатырохступовага дактылю. Рытмічныя ўзмацненьні, або парогі высокіх хваль у гэтым гучаньні на пачатку асновы, г. зн. імклівасьць тут мае кірунак ад „не-я“ да „я“, якое само ў часе пераходзіць у сваё адмаўленьне. ў „не-я“, бо „я“ будучага часу становіцца над „я“ цяперашняга часу.

У строфічным дачыненні—рытмічная хваля ў першых двух вершаваных радках выліваецца ў арганізацыю адкрытага гучаньня (жаночыя канцоўкі), а ў двух далейшых—у арганізацыю закрытага гучаньня.

(мужчынскі канчатак). Так вось тут выяўляецца імклівасьць да пераходу ад незакончанага да закончанага, ад нявызначанага да вызначанага, ад мяккага да цвёрдага, ад „жаночага“ да „мужчынскага“.

Такая-ж пабудова наглядаецца яшчэ ў двух вершах, толькі яна аснована ўжо не на трохдольнай, а на двухдольнай аснове, хоць таксама з рытмічнымі парогамі ў пачатку (схема: /-)

Зазначым яшчэ на адзін верш—гэта „Захапіла навальніцай“. Тут першыя два вершавых радкі зьяўляюць станаўленьне пэўнага быцьця, дадзенае ў прошлым закончаным часе. Далей ідзе гамма вызначанага папярэднім быцьцём станаўленьня ў цяперашнім часе (10 вершавых радкоў). Усё гэта выражана ў сьвее аб'ектыўнага станаўленьня. Наступныя два радкі выражаюць як-бы суб'ектыўнае безасабовае станаўленьне вызначанай усім папярэднім быцьцём сьвядомасьці. Гэтаю сьвядомасьцю далей аб'ектывізуецца станаўленьне дзейнасьці ў будучым часе безасабова—і суб'ектыўнага і аб'ектыўнага. Гэта станаўленьне дадзена ў форме катэгорычнага выражэньня, якое ўрэшце абрываецца недаказам.

Рытмічная хваля тут ня строга разьмерная. Яна на двухдольнай аснове прадстаўляе сабою хвалю рознай вялічыні, сілы і частасьці. Так, першая строфа складаецца ў рытмічным дачыненні такім чынам: 1-шы радок мае два высокіх парогі замест чатырох, зьнішчэньне двух адчыняе прастор для размаху і высокіх узлётаў (Захапіла навальніцай). Зьвярнеце ўвагу на націскны галосны. Тут выяўляецца суладжанасьць гукавога гучаньня, як у колькасных, так і ў якасных дачыненнях. Націскны тут самы высокі—„і“. 2-гі радок гэтага вершу мае чатыры парогі, хваля праходзіць зацішна і мерна. 3-ці радок—тры парогі, з іх найвышэйшы першы. 4-ты радок—тры з 2-ім найвышэйшым. Далейшыя строфы складаюцца з розных камбінацый вось гэтых чатырох радкоў, але ў цэлым строфы не падобны адна да другой.

Канчаючы апісаньне некаторых вершаў, як формы, трэба заўважыць, што ў нізцы „На чужыне“ пераважае гучаньне ніспадуючага характару, і ёсьць толькі адзін верш процілежнага парадку, у якім рытмічнае ўзвышша прыпадае на канчатак двухдольнай асновы (ямбічнае гучаньне). Гэта верш „Ня трэба мне пяць на Беларусі“.

6. Лятуценні аб ажыўленай дзейнасьці.

На чужыне ёсьць тое, што родзіць лятуценні. Вось гэтыя лятуценні і складаюць другую нізку васьмёх вершаў „Стромы“.

Лятуцення—гэта нешта суб'ектыўнае, што адыходзіць ад „я“ ў „не-я“, у той час як ў нізцы вершаў „На чужыне“ наглядаецца адваротнае. У гэтай апошняй ад „я“ адыходзіць толькі „малітва“ на Беларусь, чаму адпавядае і рытмічнае гучаньне, асновае на ямбічнай аснове.

Наглядаць над тым, што суб'ектыўная плынь звязваецца зазвычай з двух або трохдольнаю адзінкай гучаньня з узвышэньнем на канцы яе, і, наадварот, аб'ектыўная з ямбо або анапэстычнаю адзінкаю, дапаўняецца і сьцьвярджаецца вершамі з нізкі „Лятуценні“. Тут пераважае рытмічнае гучаньне з парогамі на канчатку адзінак. Такіх 5 вершаў. Мы тут кажам толькі аб пераважнасьці. Далей-жа ўгледзім, што суб'ектыўнае можа матар'ялізавацца ў форме аб'ектыўнага, а цераз гэта і рытмічнае гучаньне набывае іншы характар.

Цяпер-жа пытаньне, што за лятуценні „Стромы.“ Але перш, чым перайсьці непасрэдна да лятуценняў, патрэбна зрабіць некаторы экскурс у мінулае беларускай мастацкай творчасьці.

Янка Купала ў вершы „Грайце песні“¹⁾ сказаў:

Неба, сонца, месяц, зоры,
Людзі, пушча, уся земля,
Усё да сэрца штось гавора,
Усюды бачу моц жыцця,
І пагодай, непагодай
Не магу драмаць, чакаць,
Так і хочацца заўсёды
Песню вечную сьнаваць ..

Тут фактычна выказана тое, што ўсякі аб'ект вакольнага сьвету, уплываючы на пачуцьці чалавека, выклікае ў яго тых ці іншых адчуваньні. Ёсць ведама, што і да Янкі Купалы неба, сонца і г. д. штось гаварылі да сэрца людзкога, таксама як і да Копэрніка зямля круцілася вакол сонца, як і да Ёўтона існавалі сілы прыцягваньня, як і да Карла Маркса была набавачаная вартасьць. Але як Копэрнік, Ёўтон, Карл Маркс асьвядомілі—адкрылі гэтыя існасьці ў масе рознастайнасьцяў, так і Янка Купала ў беларускай літаратуры сваёю песняю адкрыў вось тое, што выказана ім у словах „усё да сэрца штось гавора“... і што яго песня ёсць выражэньне гэтага „штось“, як яно азвалася ў адчуваньнях і пачуцьцях.

К. Каўцкі кажа, што „толькі з нэтраў прыроды мастацтва можа кожны раз чэрпаць новыя сілы. Вядома, кажа ён далей, пад прыродай трэба разумець усю яе злучнасьць, а значыць і чалавечы дух, які, як найбольш размаіты прадукт прыроды, прадстаўляе для нас кульмінацыйны пункт, таксама, як складае ён самы высокі і дародны аб'ект нашага мастацтва.“²⁾

Дык вось у вылісаных радках вершу Я. Купалы і адкрываецца, як гэта мастацтва чэрпае новыя сілы з прыроды. Для поэта-мастака ўсё мае ўласную мову, і яго справа толькі ў тым, каб перакласьці гэту мову на мову мастацтва, стварыўшы адзінства малюнку рознастайнасьцяў, разьлітых у прыродзе. (Ня дарма і Якуб Колас вуснамі Сымона Музыкі сьцьвярджае, што „усё жыве і душу мае“.³⁾ Прырода поўна формаў; яны нараджаюцца, жывуць, гінуць і мяняюцца; справа мастака іх выявіць і выразіць.

У Максіма Багдановіча ёсць верш, з якога мы выпісваем тут дзьве першыя строфы:

Сьвяча бліскучая зіе,
Каб расступілася імгла;
Ў яе агню — краса жывая, —
Яна прыгожа і сьвятла.
Ў блізі матыль дрыжыць ад болю.
Прываблены з імглы агнём,
Ён рынуўся туды бяз волі,
І сьмерць сваю спаткаў у ём.⁴⁾

Сьвет і імгла. Два канцавосьці. Імгла ў сабе зьмяшчае ці, праўдзівей, захоўвае магчымасьці жыцьця, само жыцьцё. Гэта жыцьцё абуджаецца сьвятлом. Для жывога ў цемені, імгле, сьвятло зьяўляецца тэй „жывою красою“, якая вызначае сабою яго імкненьні і волю. Ад імглы к сьвятлу, ад цемені да сьвету, хоць-бы сьмерць у ім спаткаць—вось

¹⁾ „Шляхам Жыцьця“, стар. 6.

²⁾ Цытую па „Введению в изучение искусства и литературы“. Сборн. статей. сост. В. А. Десницким. Ленинг. 1925 г., стар 110.

³⁾ „Симон Музыка“ — поэма.

⁴⁾ „Вянок“, стар. 80.

слях і мэта таго, што з імглы ўгледзела сьвятло. І краса ў гэтым. Краса жывая. І, быць можа, таму яна і жывая, што „матэль“ стаў яе ахвяраю, аддаўшы ёй сваё жыццё. Краса жывая таму, што яна вобраз жывога, якое вылецеўшы з імглы, зыходзіла ў нябыт—згарала. У імгле гэта жывое было, у сьвятле-ж яно перастала быць, даўшы жыццё красе. Няма матыля—ёсць краса жывая. І, быць можа, каб ня было-б першага, ня было-б і другога. Краса ў імкненні і волі хоць сьмерць спаткаць, але выйсці з імглы. Краса ў самым руху. Ад таго і зьяняне і краса жывая, што гэта гарэньне вось таго жыцця, што выйшла з імглы. І сьвятло ў імгле, і імгла ў сьвятле. Сама сьвяча—прадукт з жывога некалі арганізму.

У беларускім народзе ёсць звычай, які прадстаўляе сабою якраз нешта адваротнае таму, што выяўлена ў вершы М. Багдановіча. Гэта звычай—у Купальскую ноч хадзіць у пушчу—лес і шукаць кветкі шчасця—краскі папараці. Ад сьвету ў цемьне хада штагодняга шуканьня. Глыбокі сэнс крыецца ў гэтым звычай. Відаць, што гэты сьвет для беларуса быў роўны тэй імгле, пра якую гаворыцца ў вершы М. Багдановіча, а ноч—сьвятлу і зьяняню ад „бліскачай сьвечкі“, калі ён ішоў сюды шукаць красы—кветкі шчасця.

Ёсць яшчэ ў нашым народзе вера ў тое, што ноччу людзей зводзіць чорт, часта насміхаецца і рагоча ён, прыкідаючыся то баранчыкам, то якім панічом, то чым іншым.

Усё вышэйпадзенае вынікае ў зьвязку з першым вершам „Зданьні“ у „Лятуценнях“ Ул. Дубоўкі. Ня будзем яго тут выпісваць цалкам, бо так-бы давялося наогул шмат выпісваць. Адашлём чытача самога да „Стромы“.

„Зданьні“—гэта нейкі зачарованы круг, але з выйсьцем у новыя неведомыя прасторы. Ня дарма і ў кампозыцыйным дачыненні гэты верш прадстаўляе сабою як-бы раскрыты ці расчэплены пярэсьце́нак. Ён заканчваецца пераніцованай першай строфою, пасля чаго яшчэ пакідаецца недаказ. Поўная суладжанасьць у ім з боку рытмічнага. Ён пабудован на пяцёхступовым хорэічным гучанні з гіпэрмэтрыяй на трэцім ступе, што ўтварае ўражаньне пераходу хорэічнага гучаньня ў ямбічнае.¹⁾ Заўважце, што верш Я. Купалы, пра які гаварылася вышэй, гучыць хорэічна, а верш М. Багдановіча—ямбічна.

І вось калі ў Я. Купалы „усё да сэрца штось гаварыла“, то ў Ул. Дубоўкі:

„Гукі тыя, зданьні той цёмнай ночы
Кроў крынічаць... Млосьць захапляець волю...
Спакусіць—чорт з нас трубой рагочаць:
„Дзе-ж твая доля“?“

І далей—чаканьне ноччу ў гаю кветкі, імкненьне да сьвятла ў цьме і, урэшце, рассяваньне—зьніканьне ўсяго з раньнім працягам траўня, з надыходам дня.

Зданьні там, дзе ноч. Дзе незадаволенасьць жаданьняў—там шуканьні і дзейнасьць, накіраваная на дасягненьне мэты, на задавальненьне жаданага. Зданьні—гэта аб'ектывізацыя самых жаданьняў у форме няяснага, цёмнага вобразу іх задавальненьня ці ажыццяўленьня.

Так, гэта зданьні. Але ў чым-жа тут лятуценні?

У Беларусі ёсць зданьні. Зданьні-ж—плод творчасці. Значыць, у Беларусі ёсць творчыя сілы, што стварылі зданьні, хоць былі гэтыя сілы ўкутаны ў імглу і ноч, у яе косы былі завязаны. І само ўсплывае

¹⁾ Сапфічная строфа.

пытаньне—выкліч: а што-ж могуць стварыць гэтыя сілы, калі іх агорне сьвятло? Першы факт—факт існаваньня зданьняў у народзе—вось крыніца формы самога вершу „Зданьні“, у якім адсвечваюцца глыбіні дум. А чаго-ж крыніцаю станецца другі факт—факт вызваленьня творчых сіл. Якое вялікае гэты факт можа нарадзіць! Пра гэта вялікае поэта яшчэ ня каза. Яно ў яго яшчэ недаказ. Але „раньні прачын траўня“ ім ужо адчуты. Вось тут і лятученьні. Лятученьні аб выяўленьні творчых сіл і выражэньні іх скарбаў, калі іх ахінае „раньні прачын траўня“. Поэта лятуціць аб гэтым, як аб нечым вялікім і грандыёзным, што па сіле сваёй павінна быць роўна тым гукам і зданьням, што „кроў крыніцаць“. Гэта лятученьне аб перамяшчэньні сіл творчых і самой творчасьці з цемні ў сьвятло.

Тут выяўляецца, калі льга так казаць у дачыненні да мастацкай творчасьці, адкрыцьцё, роўнае таму, што было ў Я. Купалы і М. Багдановіча, адкрыцьцё крыніц нявычэрпных творчых сіл, што крые ў сабе той край, на які „моліцца ‘ля возера трысьцё““. Гэтыя сілы былі, вядома, і да Ул. Дубоўкі, яны і да яго тварылі, але ён першы адкрывае нам іх веліч і іх магчымасьці, паказвае, у чым яны затоены і захаваны. Ён паказвае, у якіх умовах гэтыя сілы могуць перамясьціць свой цэнтр далажэньня для творчасьці, вялікай і значнай ня толькі ў рамках нацыянальных, але і наогул у агульналюдзкім прасторы.

Такое выяўленьне прадстаўляе сабою адну з формаў выяўленьня і клясавай прыроды мастацтва, пры чым прыроды пролетарскай. І сапраўды, хіба наша эпоха ня ёсьць перамяшчэньне творчых сіл рабочых і сялян з цемні ў сьвятло? Сілы і энэргія, што йшлі на інтэрэсы буржуазіі да Кастрычніка, пасьля яго дакладваюцца да соцыялістычнага будаўніцтва, да творчасьці таго вялікага, што называецца соцыялізм, і ўжо ня толькі ў інтэрэсах адной клясы, а ў інтэрэсах усёго чалавецтва. Тое, што было зданьню ў ночы да Кастрычніка, цяпер, у дзень Кастрычнікавай пары, сталася рэальнасьцю. І ясна, што поэту-мастаку ня столькі важны проста словы, такія скажам, як фабрыка, дым, залеза і г.д., сколькі важна мець само чужэ і фабрыкі, і заводу і г. д. Важна здольнасьць умець чуць тое „шtosь“, якое гавора сёньня і фабрыка, і завод, і дым, і поле, і вёска, і інш. Але мала чуць. Да гэтага трэба яшчэ здольнасьць іх мову перакласьці на мову мастацтва ды згармонізаваць у цэльнае адзінства ўсе іх рознастайнасьці. Ёсьць гэта ў чалавека, значыць ён poeta, значыць ён мастак і мастак пролетарскі, бо яго творчасьць зьяўляецца значным чыннікам пролетарскага будаўніцтва.

Дык вось якія бываюць лятученьні. Яны таксама могуць яскрава гаварыць аб пролетарскасьці мастацтва.

7. Крыштальні акавіты.

„Пацеркі“ „лятуценняў“. Пацеркі бываюць рознай каштоўнасьці—дарэгія, таньня. Пацеркі—гэта нешта бліскачае і бразгучае, што служыць уборам для дзяўчат. А ўрэшце гэта цацкі-забайкі і ў лепшым разе—тое, чым акрываецца ці зацяняецца няпрыгожасьць тэй ці іншай асобы, пакрыўджанай ад уроды ці прыроды. Яны ўкраса ў ліку іншых строеў і ўбораў. Такімі здаюцца пацеркі на першы погляд.

М. Багдановіч пісаў, што зоркі, якія ўсыпалі сіні прастор ды на край радзімы глядзяць і ўсё нечага дрыжаць і дрыжаць—гэта пацеркі, што ўпалі з грудзей пана-бога¹⁾. Значыць, і вось якія ёсьць ці бываюць

¹⁾ „Вянок“, стар. 95.

пацёркі. Яны глядзяць, дрыжаць, значыць, яны зьяўляюць сабою як-бы нешта жывое, нешта такое, што можа глядзець і дрыжаць ад таго, што бачыць. А так, ад таго, што было відна зверху ў радзімым краі, можна было дрыжаць. І такім дрыжаннем, дрыжаннем ад таго жаху, якім быў спавіты радзімы край і які было відаць „зоркам“, такім дрыжаннем была і поэзія беларуская свайго часу. Гэтым самым яна давала магчымасьць чалавеку ўсвядоміцца ў тым цяжары, які яго ціснуў долу і не даў магчымасьці бачыць „прасьветлае гадзіны“.

Калі-ж чытаеш „пацёркі“ лятученьняў Ул. Дубоўкі, то бачыш, што гэта пацёркі, якія дрыжаць ужо не ад таго, што бачаць жах у радзімым краі, а дрыжаць радасна ад таго, што крышталіцца ў „подыху жыўцы вясновай“, і гэта там, дзе раней быў жах, ад якога дрыжалі першыя, рассыпаўшыся ў прасторы снім.

Тугой спавіта вышыня,
Істужкамі лююцца сьлёзы...
Галосіць недзе моцна я...
Тугой спавіта вышыня?
Няхай! Надзея вось мая:
„Усё вечар зьвее ў ніцы лозы!“
Д к вйся жалем вышыня,
Дык лій істужкамі ты сьлёзы!...

Вось першая пацёрка. Тут няма яшчэ аточанасьці („вось мая“ гучыць, як „восьмая“. М. Багдановіч ад падобнай небясьпекі ўнікнуў тым, што „вось“ і „мая“ падзяліў так: „адповедзь вось для іх мая“). Няма аточанасьці таму, што пацёркі расчэплены і раскрыты для далейшых прыліваў у іх крышталі вось той самай „жывіцы вясновай“. Яны расчэплены апошнімі двума вершавымі радкамі цераз словы „дык“, клічнік і недаказ. Пацёркі яшчэ не адарваны ад тэй крыніцы, з якой выплываюць. Але ў іх недахватах і іх-жа годнасьці.

Сьлёзы з вышыні. Мо' гэта дождж, як людзі кажуць¹⁾. Ці дождж, ці „халодныя бічы крыві“, ці сьлёзы. Але ўсё гэта носіць у сабе адзінства волкасьці і вохкасьці, без якой ня можа быць жыцьця на зямлі, без якой ня можа расьці расьліна, а значыць, ня можа быць і кветак, якіх людзі шукаюць у Купальскую ноч. І сапраўды тут настаўнікам і лес, і трава, крыніцы і кветкі і г. д., аб чым казаў А. Гарун. Волкасьць—акавіта. І затым акавіта, што „галосіць недзе моцна „я“, што „істужкамі лююцца сьлёзы“. Гэта ў вышыні і з вышыні. А ў нізіне. Няўжо ня ліліся сьлёзы ў тым краі, дзе'я возера шуміць трысьце. І няўжо-ж гэта ня тая акавіта, што можа ажывіць і мёртвае. Няўжо тут не галасіла моцна „я“—„я“ чалавека. І поэта ня кідаецца ў распач ад тугі ў вышыні. Яго надзея, што ўсё вечар зьвее ў ніцы лозы. Зьвее тугу, і будзе сіль і яснасьць і радасьць. Сьлёзы ападуць у ніз, і будзе красаваць зямля. А ў чалавека-ж ёсьць гэта акавіта, значыць, таксама павінна ад яе нешта ажыць і закрасаваць на зямлі сярод людзей. Многа сьлёз за вякі апала. І ня дарма Паўлюк Трус у песьні „Сасна“ кажа, што „людзі зьбіраюць сьлёзы ў прыпол... Ня дарма ў другой песьні ён на гэтыя сьлёзы паказвае, як на крыніцу новай творчасці:

Пазьбіраем мы сьлёзы-расу
І рассыплем у песьні—крышталі,
Тады убачаць і радасьць, і сум,
як жыцьцё ў няспиненых хвалях.

¹⁾ „Вянок“, стар. 95.

²⁾ Параўнай з вершам „Бура“ М. Багдановіча („Вянок“, стар. 14), у якім гаворыцца, што ад удару мяча па вялізнай панурай жывёле „у ніз халодныя бічы крыві сыцяюць. а людзі кажуць: гэта дождж праліўся“.

Ня дарма ў „Трысьці“ Ўл. Дубоўка кажа:

Плач душою, а часіны прыдуць,
Сьлёзы завюцца ў каралі.

Так гэта тое, на чым вырастаюць краскі жыцця. Было многа сьлёз у Беларусі,—павінен быць і багаты ўраджай вялікага і прыгожага. Вось другое лятученьне Ўл. Дубоўкі.

У другой-жа пацерыцы поэта кажа, што час „імчыцца ў даль, як дзікі конь, а мы на ім—убор квяцісты“. І думаецца, ці не зашырака гэта сказана. Калі „мы“ тут роўна ўсяму творчаму, то гэта так. Але калі тут наогул „мы“, то ці заўсёды „мы“ ўбор квяцісты. Сярод „мы“ могуць быць і кветкі і ня кветкі. І ня толькі могуць, але і ёсьць, і хіба што толькі для паўнаты гармоніі ўсё гэта ёсьць. І, нарэшце, трэцяя пацэрка.

Так, чым яскравейшы будзе ў нашым поглядзе „агонь“, чым чысьцейшае будзе паланьне ў сэрцах нашых настраў, тым ярчэйшая і даўжэйшая будзе тая „Зігіза“, пра якую кажа Ўл. Дубоўка ў гэтай трэцяй пацерыцы, і быць чым, яшчэ М. Багдановіч казаў, „лепшай долі няма на зямлі“¹⁾. Так, толькі тады пяць, „калі песні льюцца крыніцай“, „калі ветразь мой—вір страсяне“. Крыніца-ж гэта тое, што выбіваецца і нясе акавіту жыццёвую з нэтраў зямлі. Вось калі гэта ёсьць, тады і творчасць поэты-мастака будзе звонам аб „новай Вясьне“.

І калі чытаеш „Строму“—гэты першы зборнік Ўл. Дубоўкі, зборнік не заўсёды яшчэ аточаных вершаў, то чуецца ў ім, што гэта творчая постаць нясе ў сабе багатую сілу жыцця васьмі нэтраў, з якіх расьце і трысьце і ў якіх многа сабрана за соткі год тэй тугі вялікай, тых сьлёз, на якіх узышла ўжо тая рунь, што вынесе на сабе і кветку Купальскую. Сколькі моцы, сколькі жыццёвасьці захавана ў гэтых невялічкіх лірычных вершах, і так наджыдаеш, што хутка павінна хлынуць „песеннае бяздоньне“ і тое вялікае, што будзе адваротна роўна тым істужкам сьлёз, якія стагодзьдзямі ліліся на беларускіх загонах, і тым зданьням, што крыніцаць кроў. Такі характар лятученьняў Ўл. Дубоўкі.

І просіцца на вусны параўнаньне. Ці-ж ня жыве наша эпоха таксама наджыданьнем і творчасцю вялікага бяздоньня пролетарскіх творчых сіл усіх краёў—наджыданьнем творчасці рэвалюцый сусьветнай. І сугучнасьць мастацтва эпосе выражаецца менавіта ў самым дусе эпохі і формах яго выяўленьня, а ня ў тым надворным адзеньні, якое часта імкнучца ўскінуць на поэзію ў выглядзе рознага гудзеньня, шпыленьня і г. д. І ў політыцы, і ў навуцы, і ў мастацтве існасьць адна—гэта дух эпохі, які вызначаецца эканомічнай неабходнасьцю. Уся розьніца між імі ў розьніцы формаў выяўленьня і выражэньня гэтай неабходнасьці, розьніца ў формах самасьведомасьці гэтага духу. У кожным асобным выпадку свая мова. У агульным-жа і крыецца тоежсамасьць. Сугучнасьць мастацтва слова з эпохаю, галоўным гэроем якое зьяўляецца новая кляса—пролетар’ят,—у дусе эпохі, у самой глыбі духу пролетарыята, а ня ў іх надворным выглядзе. Як кажа адзін украінскі poeta Е. Плужнік:

„Та й як жывому сэрце відірвати
Від бергів біжучої доби,—
Хіба—не всі для неї ми раби,
Чи не для всіх вона єдина мати.

¹⁾ „Вянок“, стар. 59, верш. „С. Е. Полуяну“.

Так, сугучнасьць мастацтва з эпохаю ў адзінстве іх духу. Такою сугучнасьцю вызначаюцца і лятученьні Ўл. Дубоўкі.

8. Яна ў сабе

Ёсьць розныя людзі, але ў агульным сярод іх выяўляюцца тры адмены.

Адны—гэта тыя, што іх сьвядомасьць вызначаецца ўласнасьцю (у шырокім сэнсе гэтага разуменьня), што ў іх усё залежыць ад таго, што вынікае з паняцця „маё ўласнае“.

Другія—якраз гэтым процілеглыя. Гэта тыя, сьвядомасьць якіх вызначаецца бязуласнасьцю, тым, што „няма чаго губляць, а здабыць можна ўвесь сьвет“. Гэта тыя, пра якіх А. Гарун казаў:

Устануць, рушаць: „Прэч з дарогі,
„Хто нам хоча заступіць.
„Мы пайшлі, мы люд убогі“,
„Усё узяць ці усё згубіць“).

Гэта той „люд убогі“, што ўсё „утраціў сплочы“ і да якога А. Гарун клікае кліч, ці не пара утрачае „пазбыраці да роднай хаты“).

Трэція—гэта нешта сярэдзіннае між першымі двума. Гэта тыя людзі, пра якіх кажа беларуская прыказка, што яны „і ад зямлі адарваліся і неба не дасталі“. Гэта тыя, ў каго ў пачуцьцях жыве яшчэ ўсё, што ад уласнасьці, а разумам яны ўжо сягаюць часам да тых, каму губляць няма чаго. Яны жывуць узлётамі, узрываўмі бурнымі і вялікімі ападаньнямі.

У нашу эпоху ёсьць людзі ўсіх гэтых трох адмен у самых рознастайных формах свайго выяўленьня. У нашу-ж эпоху адбываецца і пераход чалавецтва ад першага віду ў другі. Трэці від людзей—гэта від чалавека пераходнага.

Лятученьні-ж у людзей заўсёды былі і ёсьць, толькі яны розныя ў розных людзей. У асноўным-жа можна адрозьніваць тры роды іх, адпаведна тром адменам людзей. Лятученьні нерэальнага характару, лятученьні, адпаведныя рэальным існасьцям і магчымасьцям, і лятученьні, зьмешаныя з элемэнтаў першых двух.

„Лятученьні“ Ўл. Дубоўкі — гэта вобразы рэальных існасьцяў і магчымасьцяў, якія захаваны ў нэтрах беларускага быцьця. Гэта вобразы таго, што можа закрасаваць пышным цветам.

Усё плыве.. мов той незграбны пліт,
Де білорусові підчас негоди
Чомусь ввижається, що до господи
Він не поверне, кінувши сиріт...

Так кажа Е. Плужнік³⁾. Менавіта ўсё плыве. Але ня толькі плыве. Зьмяняюцца формы жыцьця. Сплываюць і нягоды. А таксама з часам і гаспода робіцца не гаспадаю. І ня дзіўна, калі беларус мяркуе і пра адмоўнае. Гэта значыць, што ён дойдзе станоўнага. І зразумела, чаму Ўл. Дубоўка кажа:

Не жальбую, тых дзянькоў я не шкадаю,
Што жыцьцё разьвеяла, як дым,—
Пачакаю, пашукаю пільна тую,
Ад якой я буду зноўку малады.

¹⁾ „Матчын дар“, стар. 44.

²⁾ Там-жа, стар. 81.

³⁾ „Червоний Шлях“, № 2, за 1925 г.

С. Есєнін яшчэ раней у дадзеным выпадку пісаў так:

Не жалею, не зову, не плачу,
Все пройдет, как с белых яблонь дым.
Увяданьня золотом охваченный,
Я не буду больше молодым.¹⁾

І цікава, калі Есєнін канчае гэты верш словамі:

Будь же ты во век благословенно,
Что пришло процветь и умереть.

то Ўл. Дубоўка ўжо ў „Credo“, ў нізцы „Калініншчына“, кажа:

... Глагаслаўляю дні, што зьніклі,
Вітаю дні наступнага ў трывозе.
Няўжо і вы, як гэны камень дзікі.
На шыю занізью мне ляжаце ўвосень.

Благаслаўляе дні, што зьніклі і што ў памяці пакінулі сьлед і „цяжкі, часам, ён, як дзікі камень“. Благаслаўляе мо', менавіта, затым, што зьніклі, але ня зьміраецца і ня сьцішаецца ў вітаньні дзён наступнага, як сьцішаецца С. Есєнін, „увяданьня золотом охваченный“. Ад гэтага, — можа й „золота“, — у Ўл. Дубоўкі трывога, трывога аб тым, што золата дзікім каменем лажыцца на шыю, а таму старожасьць, чаканьні і шуканьні, — таму дзейная дзейнасьць, накіраваная да ўнікненьня ад дзікіх каменяў, якіх шмат лягло за мінулы час, час чорнай ночы, на шыю Беларусі, а не жальбаваньне і шкадаваньне.

Супраўды, чаго шкадаваць. Няўжо дзікіх каменяў паднявольваньня, няўжо беларускіх нягодаў, якія, дзякуючы Кастрычніку, ўжо далёка чутны і сплываюць. Ня дарма і малады поэт С. Серада наслядуе ў дадзеным выпадку Ўл. Дубоўку, калі кажа: „я мінуўшчыны не шкадую...“²⁾

Адгэтуль лятучэньні, лятучэньні, якраз адваротныя тым, што знаходзім у вышэйпададзеным вершы С. Есєніна. Калі гэты сваё мінулае ўяўляе, як скачку „на розовом коне“ і ў гэтым знаходзіць як-бы ўцеху, то Ўл. Дубоўка вызначае дзейнасьць на будучы час: „пашукаю пільна тую, ад якой я буду зноўку маладым“. Калі казаць пра ўплывы, то неабходна адзначаць і іх характар. І нам здаецца, што верш С. Есєніна ў творы Ўл. Дубоўкі адыграў негатывную ролю, ролю свайго ўласнага адмаўленьня. Іначай нельга зразумець і лятучэньняў аб „той“, што „... прыдзе вольным гоманам сасонкі, бы вяночак дзіўных мар“. Ня дарма і другі малады поэт П. Глебка, наслядуючы Ўл. Дубоўку цывёрда кажа:

Хоць назоваць пялёсткі сады —
Зацьвіце мая радасьць — шыпыны,
А я буду ізноў маладым
Хіба-ж песьня ў сэрцы астыне

(„Грыпціц“).

Хто такая гэта „тая“, гэта „яна“? Мо' гэта пара, мо' песьня, мо' форма жыцця, мо' маладая Беларусь, мо' дзяўчына... Ды ці мала чаго можа быць замяшчэньнем вась гэта займа „яна“. А ўрэшце, ці гэта так важна. Важна вось тое, што ёсьць сенажаці, ёсьць гаці роднай старонкі, ёсьць лес, чорныя хмары, вольны гоман сасонкі, вянок дзіўных мар, ёсьць думкі і песьні. А поэт-ж кажа: „пашукаю пільна тую, ад якой

¹⁾ „Собрание стихотворений“, т. I, стр. 184.

²⁾ Гл. „Савецкая Беларусь“, № 265 (1964) за 22/XI—1925 г.

я буду зноўку маладым". Вось чаму ня столькі важна, хто яна, колькі, з чаго і адкуль гэта „яна“ з'явіцца і прыдзе. Важна аснова, на якой магчыма зьяўленьне таго, што робіць „маладым". Гэту аснову поэта бачыць. Ёсць усё тое, што неабходна для зьяўленьня „той". І poeta таму лятуціць аб тэй хвіліне, калі запалаюць яго думкі— „думкі кветанькі", калі

Палюцца песні з краю і да краю:
То шчасьлівы й нешчасьлівы ў іх пяс,

калі лятуценны ажыццёвьяцца і перастануць быць ужо лятуценнямі, а стануць самым быццём і жыццём Тое, што зараз ёсць, poeta як-бы ня лічыць сваімі „думкамі-кветанькамі" і разьлівам песень. А тое, што ён пяс—гэта як-бы толькі зерняты, якія ён кідае на тую глебу, што ёсць. Ён ведае, што гэта глеба была ўрадлівая на беларускія нягоды, на сьлёзы, цяпненьне і іншыя „гожасьці" мінулага, дык чаму-ж заместа іх не ўзрасьці на гэтай глебе думкам-кветанькам. Ці няўжо яны толькі здольны радзіць нягоды. Вось якога характару зерняты творчасьці Ул. Дубоўкі. Яны такой якасьці, што даюць вольны прастор думкам і ўзьнімаюць да тых узвышшаў, якія раней здаваліся недасяжнымі.

Лятуценнем аб „ёй" зьяўляюцца і яшчэ два вершы „Над ставам дым" і „Ноч наплакалі бярозы".

Ёсць беларускія казкі, у якіх апавядаецца пра той чароўны клубок або клубочак, які даводзіць гэрояў казкі да тэй ці іншай мэты, да таго ці іншага пункту. Ніхто яшчэ ў беларускай літаратуры, крытычнай ці навукавай, ня прабавуў дасьледаваць, што значыць гэты клубок, адкуль ён у народнай творчасьці і якава яго значэньне. Ня зьбіраемся займацца тут гэтым пытаньнем і мы, толькі мне здаецца, што ў гэтым вобразе крыецца глыбокі сэнс. Успомніўся тут гэты вобраз таму, што ў вершы „Над ставам дым" пасьяла малюнку прыроды ў аб'ектыўнай форме поэта кажа:

Начы клубком спляліся мары:
Каханьне, віры, гасу ган.

Ці ня мары ночы і той клубок, што ў беларускіх казках. А ноч была вялікая, стагодзьдзямі цягнулася для таго працоўнага „ўбогага люду", да якога кліч клікаў і А. Гарун, і Я. Купала і іншыя беларускія поэты. І ці мала намарылася гэтым людям за такую ноч. Колькі казак, колькі песень і легендаў „намарыў" беларускі люд за гэту ноч. Пачытайце, што пра іх кажа ўкраінскі вучоны С. В. Саўчанка.¹⁾ Прачытайце разгляд гэтых песень, казак і легендаў, хоць і далёка няпоўны, зроблены акадэмікам Е. Карскім.²⁾

Так, там ёсць і каханьне, і віры, і гасу ган. Клубок і вялікі клубок.

Куды імкнуцца, што паклікаць?—
У квятах ложка наш—дзірван...

кажа сьледам поэта. Сапраўды, куды каціцца клубку, калі ён кветка на нашых дзірваных. Толькі кветка. Для пладоў-жа неабходна красаваньне і кветкі. І хто-ж, як ня poeta, той рыцар, якога „дамаю" вось

¹⁾ „Русская народная сказка", Кіев 1917 г.

²⁾ „Белорусы", т. III, вып. III. Тут-жа дадзена і бібліяграфія па беларускай народнай творчасьці.

і зьяўляецца народная творчасць, яе нетры і глыбіні. Можа гэта і яе Ул. Дубоўка заве проста „яна“, як дзяўчыну. Бо й сапраўды гэта яшчэ дзяўчына. І вось тут трагедыя:

Жыцьцё—гарэлка пеннай чарка!...
Жыцьцё, атруты чарка—згіны!..
Не разьбівай ты нашай мары:
У свой час возьмеш усе даўгі.

Жыцьцё разьбівае мары,—за якія-ж гэта даўгі? Ці не за тыя, што яно ня скупілася на чаркі гарэлки, на чаркі атруты тых нягодаў і ночы, якая так доўга панавала на зямлі. Няўжо за гэта яно бярэ сабе ў адплату красу жыцця, яго квяты. Вось аб якіх „зацяжэньнях“ лютуцэньні!

Мо' форма вершу і „грубая“—гэта ўжо справа іншая. Каранёў яе тады трэба шукаць у нашай, вядома, ня квола-шыяхэтай эпасе. Але ўспомніце беларускую казку пра Асілка (Зб. Сержпуюскага). Там ня менш „грубая“ форма. Так, там „грубая“ форма, але-ж там расказваецца, як ад зацяжэньня вогненым клубком нарадзіўся Асілак. Народная філэзофія! Агонь—пачатак живога моцнага, пачатак чалавека-асілка. Мудрасьць народная, роўная мудрасьці старажытных грэцкіх філэзофаў. Геракліт, таксама, пачаткам усяго лічыў агонь. Але пакінем пакуль што аналёгію ў баку. Тут важна зазначыць факт беларускай казкі. Жанчына зацяжае ад клубка агню і нараджае Асілка. І набягае параўнаньне, што падзеі нашай сучаснасьці гэта таксама вогнены клубок. І ці не ад „зацяжэньня“ гэтым клубком працоўны „убогі люд“ нараджае тое вялікае і нячуванае яшчэ ў гісторыі чалавецтва, чаго мы зьяўляемся і сьведкамі і ўдзельнікамі. Такі-ж характар і дух лютуцэньняў Ул. Дубоўкі. Зерне чыстае. Зерне, вынесенае на паверх духам нашай эпохі з нетраў і прадоньняў Беларусі.

Малады поэт М. Лужанін у сваёй „Першай песьні“ сказаў:

Як ня знойдзеш таго, што шукаеш—
Дык і ходзіш тады, як у сьне.

І гэта так. Мо' затым і сон, як вобраз і сымбаль, так часта ўжываўся ў дакастрычнікаўскай беларускай поэзіі. Мо' затым сон, што шуканьняў было так многа. Шуканьні без знахадкі. Гэта сон. І тут М. Лужанін як-бы наследуе Ул. Дубоўку, які пяючы „Ноч наплакалі бярозы“, як-бы сьцьвярджае: вось так было. Была ноч,—і „вечер шэпты распаўсюдзіў, сьпеў, цымбалаў сьпеў...“ Гэта былі шуканьні: „Дзе ты, кветка?“ Усё гэта пададзена ў прошлым закончаным часе. Далей-жа ў тым самым вершы („Ноч наплакалі бярозы“) ужо форма цяперашняга часу, як-бы таго, што вызначана вышэйшым:

... Сьпіць лес, людзі,
Месяц змаладзеў...
Ані слова, ані гуку
Не ляціць ў адказ,
Толькі недзе „куку, ку-ку“
Чутна раз пад раз...

Успомніце-ж звычай беларускі, па якім калі закукуе зязюля, беларус загадае, колькі ён гадоў яшчэ будзе жыць. Дык вось, ці не ў самых тых сьпевах, што вечер распаўсюдзіў і кветка. Ці ня ў руках яна самых людзей, якія шукаюць таго, што „за гарою“, ды ня бачаць, што пад рукамі. Ці не рэха гэта і за гарою ад тых самых і сьпеваў і шэптаў, якія самі сабе прарочаць „ку-ку, ку-ку“, прарочаць доўгадоўга жыць. І „яна“—ці не сама гэта прыгожая моцная маладая сіла,

што знаходзіцца ў „убогім людзе“. Так, гэта лятученьні аб усьведамленьні ў самых сабе сілы вялікай, тэй сілы, якая разьліта ў тым краі, дзе „ноч напалакалі бярозы“, дзе—

„Імгла. і склізога. і прыкрая золь
За скрогатым ветрам—навадай
У чмарнасьць уб алася сьветная столь,
Блакiт ад зячлі адагвала

Гэта тая самая стагодняя ноч блакіт ад зямлі адарвала, і ў краі тым—

Душа ў падарожжы жахлівы жабрак,
Наўкол—непакойныя гэр ы.

Душа—жабрак. Як моцна сказана. Жабрак—гэта-ж той, хто зьбірае ад людзей усё—і хлеб, і каменьне. Жабрак—гэта той, хто багачшы ад усіх на сьвеце на сабранае ад людзей, на іх міласць і няміласць. Гэта той, хто тоіць ад людзей і зносіць усе іх—і крыўды і праўды. І няўжо гэта

Стаяў ён нагім пры дарозе
І зоры у роспач акунаў.
Яго прагналі з-пад вакна,—
Стаяў ён нагім пры дарозе¹⁾,

пра якога кажа Язэп Пушча. Так, многа „зораў“ назьбірала душа за сваю шматвяковую падарож. Так, ня раз яе праганялі з-пад вакна. І—таму, што мела свае „зоры“. І—таму, што ўсё-ж т'кі „душа—жахлівы жабрак“. Дык

Угрунь і ўгрунь, не для мэты пакуль,
Праз стромы, амшары, праз верас,

так канчае свой верш апошні ў „Лятученьнях“ Ул. Дубоўка. Угрунь. Не для мэты. Але хіба ня мэтаю зьяўляецца само „угрунь“. Угрунь можна і к чаму і ад чаго. Угрунь ад таго, што было, угрунь і ад імглы, і склізоты, і прыкрай золі,—хіба гэта ўжо ня мэта. Угрунь з зорамі ў душы „праз стромы, амшары і верас“—хіба гэта ня мэта. Угрунь ад жабрацтва. Цераз адмаўленьне адмоўнага—ці ня шлях гэта да станоўнага, да вялікага, прыгожага і грандыёзнага. Цераз пазнаньне таго, што ёсьць вось шлях да пазнаньня новага, дасюль невядомага—шлях на ўзвышшы чалавечай самасьвядомасьці (у шырокім сэнсе гэтага разуменьня).

Вось і ўсе лятученьні ўл. Дубоўкі. Што пра іх сказаць наогул? Я думаю, чытач „Стромы“ сам ужо здолее зрабіць адпаведныя вывады, і сам здолее вызначыць іх каштоўнасьць па здольнасьці іх выражаць зьмест чалавечай думкі. Мы-ж толькі зазначым на астатак, што ў „Лятученьнях“ Ул. Дубоўкі знайшоў сваю матар'ялізацыю глыбокі зьмест беларускага „я“ ў форме, вызначанай духам сучаснай эпохі, зьмест вопыту працоўнага беларускага людю за вякі.

9. Падысподнае ў берагах маладое строма.

Апошні разьдзел у „Строме“ з лёгічнай неабходнасьцю выплывае з ранейшых. Ня будзем падрабязна спыняцца на гэтым разьдзеле. Ён прадстаўляе сабою ў пераважнасьці кліч да маладога пакаленьня ў форме „адозваў“, „дэклараваньня“ і г. д. Па сіле вершы, зьмешчаныя тут, не слабейшыя за рэшту, але па мастацкасьці яны саступаюць месца першым. Калі ў першых разьдзелах выяўляюцца глыбокія вобразы, калі там мы бачым расчыненыя крыштальныя вокны ў сьвет беларускіх глыбінь, то ў разьдзеле „Адраджэнцам“ знаходзім ня столькі

¹⁾ Гл. „Vita“, стар. 11.

вобразы, столькі як-бы „алегорыі“, калі чытаем, скажам, і такі верш, як „Балаты разьлягліся абопал ракі“. Гэта поэтычная даніна „сёньняшняму“ дню. Заўважым толькі, што напорнасьць таго, што адыходзіць і выходзіць ад „я“ дасягае тут вышэйшага пункту. Аб гэтым кажа і рытмічнае гучаньне, аснованае ў пераважнасьці на анапэстычнай аснове (з 5—анапэстам гучаць 4).

Дык вось урэшце, што-ж такое „Строма“? Гэта імклівая плынь з глыбі выяўоў самасьведомасьці чалавека-беларуса, якая арганізоўваецца ў формы, вызначаныя духам сучаснай эпохі, духам зьмены дзейных творчых сіл на беларускіх загонах культурнага і соцыяльнага разьвіцьця. У гэтым ужо зьмяшчаюцца і ўсе тыя адзнакі, што вылучаюць Ул. Дубоўку, як культурнага поэта-мастака, з шэрагу іншых сучасных поэтаў. Адзнакі гэтыя ў форме, у тым, што можна было-б назваць зьменаю „высокіх жанраў нізкімі“, як сама Кастрычнікавая рэволюцыя зьяўляе сабою гэту-ж самую зьмену „жанраў“—зьмену панаваньня буржуазіі гаспадараньнем пролетарыяту. Адзнакі гэтыя ў тым, што творчасць Дубоўкі выносіць на сьвет падысподнае беларускага быцьця.

Значым тут яшчэ на некаторыя асаблівасьці ліній формы творчасьці Ул. Дубоўкі, якія вызначаюцца ўжо ў першым яго зборніку „Строма“, а ў далейшым разьвіваюцца і ўдасканальваюцца, і дзякуючы якім з куска мармуру вызваляюцца „статуі“.

Першае—гэта прыроднасьць. Пра яе, нават, можна больш сказаць, як пра некаторага роду „зоолёгічнасьць“. Ул. Дубоўка любіць карыстаць, як форму выражэньня, рэчы і зьявы прыроды, часта ў іх „дзікім“ стане, г. зн. у тым, у якім яны дадзены ў быцьці сьвету. Вечер, краскі, туман, дрэвы, расьліны і г. д.—усё гэта частыя элементы ў яго творчасьці.

Другое—частая безасабовасьць. Гэта, калі ў сказах няма або не паказваецца пэўная асоба, да якой або ад якой адыходзіць дзеянне („благіт ад зямлі адравала“ і інш.). Такая форма зазвычай служыць выражэньню дзейнасьці, руху. Гэта кажа пра тое, што Ул. Дубоўка любіць выражаць дзеянне, або яго карыстаць, як форму таго ці іншага выяўленьня, а таксама сьведчыць аб здольнасьці адчуваць рух і гармонізаваць яго правы.

Трэцяе—бяскажэнікавасьць („Вечар... п'яны вечар сваволі—траўня“). Гэтаю формою выяўляецца тое, што ёсьць як-бы ў яго застылым стане або ў стацыцы, у той час, як вышэйазначаная рыса формы зьяўляецца адзнакаю выяўленьня ўсяго ў дынаміцы. У Дубоўкі часта знаходзім толькі называньне рэчаў або зьяваў быцьця. Назваць-жа рэч—гэта значыць паказаць на яе існаваньне і сказаць аб гэтым людзям і тым самым пашырыць круг сьведомасьці. У шчыльнай сувязі з апошнімі двума рысамі формы знаходзяцца і з іх выплываюць як новатары, так і паднаўленьне значэньня занябыхтых зьлёў або літаратурнае хрышчэньне так званых „провінцыялізмаў“—ужываньне і абагашчэньне мовы словамі з розных дыялектаў—мясцовых беларускіх гутарак.

Чацьвёртае—займеннасьць. Гэта частае ўжываньне займяў (я, ты, яна, той, тая і г. д.), як назваў тых ці іншых прадметаў мысьлі. Дзякуючы гэтай рысе формы, канкрэтнае набывае здольнасьць выражэньня агульнага; яно робіцца замашчэньнем для ўсіх канкрэтных прайваў адчуваньня, думак і г. д., а цераз гэта набывае вялікае значэньне ў канцэнтрацыі людзкой думкі вакол той ці іншай існасьці, не перашкаджаючы выяўленьню рознастайнасьцяў гэтай алошын.

Пятае—сьціскласьць і згушчанасьць у выразях, якая ня рэдка пераходзіць у афорыстычнасьць, а часам нават у цяжкаватыя згусткі гэй ці іншай мысьлі. З аднаго боку гэта кажа пра эканомію сродкаў выражэньня і глыбіню перажываньняў, з другога-ж загрузжаньне становіць сабою неабходнасьць некаторай натургі чытача пры ўспрыманьні такога вобразу. Галоўнае-ж значэньне дадзенай рысы тое, што яна вымагае ад чытача культурнасьці і прывучае да сталых і ўдумных дачыненьняў да мастацтва, як да прадмету, што выражае сабою пэўнае пазнаньне, а не як да рэчы-забаўкі, што зьяўляецца зазвычай надта пашыраным зьявішчам. (Ня прыводжу тут прыкладу, бо гэта галоўным чынам разьвіваецца ў далейшых зборніках, хоць спатыкаем і ў „Строме“, як скажам „Супаратная строма вясеньня і г. д.).

Шостае—саўжываньне ўсіх часоў у вершы. У Дубоўкі наглядаецца карыстаньне ўсіх часоў: цяперашняга, прошлага, будучага, ў адным часта невялікім вершы, пры чым зазвычай яны пераходзяць з аднаго ў другі, і часта ўжываецца адзін замест другога, скажам, цяперашні ў сэнсе прошлага, або інш. Вось будучы ў сэнсе цяперашняга: „загалосіць вецер голасна, багавіньне зварухнець“ і г. д. Гэта рыса кажа пра перамаганьне часу, як формы ўспрыманьня, а з другога боку, паказвае на здольнасьць выражэньня руху, процесаў разьвіцця па-за формамі часу. Адным вершам ахапляецца вялікая лінія часу ў агульным: і прошлы, і цяперашні, і будучы зьліваюцца ў адзінства, пакрываемае часам вершу.

Сёмае,—эмоцыянальная выразьлівасьць. Гэта выяўляецца ў творчасці Ўл. Дубоўкі ў карыстаньні рознастайных фігур; часта наглядаецца супольнае ўжываньне па некалькі відаў іх. Але найбольш характэрным зьяўляецца „антытэзнасьць“, якая на пісьме вызначаецца навоцнасьцю знаку працяжніка („пачаў—хай канчаюць другія“, ..., „хлеб з крапівы—еў“ і г. д.), а потым яшчэ „недаказнасьць“, што на пісьме азначаецца шматкроп'ем. Гэта моманты неабходныя для выражэньня дыялектыкі пачуцьця. Часта „недаказнасьць“ адкрывае як бы прасторы пачуцьця, кажучы, што нішто ня гіне ад зьмены формаў свайго быцьця.

Восьмае—цяжкаважнасьць і „грубаватасьць“ фонічнага гучаньня („імгла і склізота і прыкрая золь“), улюбёнасьць да гукаў груднога зычэньня. Гэта апошняе шчыльна звязана з выражэньнем пачуцьцяў і перажываньняў чалавека, сілу якога „шляхэтныя“ зазвычай лічаць за „мужыцкую“.

Усё гэта ад сучаснасьці. Сапраўды, хіба не называлі „шляхэтныя“ людзі рэвалюцыю ўзрывам мужыцкага да рабочага зоолёгізму. Няўжо не безасабовасьцю адзначаліся рэвалюцыйныя падзеі, калі самі працоўныя гушчы, „убогі люд“ выйшаў і ўзняў свой голас, каб тварыць новае жыццё і г. д. У гэтым і годнасьць поэзіі Ўл. Дубоўкі. Годнасьць у зьлітнасьці, у гармоніі глыбінь народнага духу, духу „ўбогага людз“ з формамі яго выяўленьня ў сучаснасьці, ў эпоху вялікага перавароту: гармонія таго, што зазвычай называюць зьместам і формай. Ня дарма сам поэт у „Там дзе кіпарысы“ кажа:

„Усё звычайна, і ўсё так праста,
Нават даўу даецца часам“.

а далей у „Кляновых лістох“, што:

„У звычайнай праяве
Хіжыць вялікая сіла“.

І творчасьць Ул. Дубоўкі ў яе першых зьявах ёсьць выражэньне дзіва ад вялікай сілы, што ў звычайных праявах.

І вось чаму ўжо ў першых кроках мастацкай творчасьці Ўл. Дубоўкі ёсьць тое, што робіць вобразы рэальнага жыцця, вобразы звычайных праяваў празрыстымі для глыбінь, расчыненымі для суглядаўня мінулых і будучых вякоў. У гэтым рэволюцыйнасьць яго твораў, якая, запаўшы ў той ці іншы стан сьвядомасьці чытача, пачынае там браздзіць і пашыраць яго далягляды да нацыянальнай самасьвядомасьці клясава-грамадзкага характару. Мы ня кажам тут, якія бываюць з гэтага вынікі, бо гэта залежыць ад глебы — успомніце, што й чыстыя сьлёзы робяцца брудам, як казаў М. Багдановіч.

Вызначаныя асаблівасьці твораў Ул. Дубоўкі, як формаў, далёка ня вычэрпваюць усіх яго ўласцівасьцяў і дачыняюцца ня толькі да „Стромы“, але й да іншых яго зборнікаў. Я не зазначыў тут, скажам, на „народнасьць“, як шчыльную сувязь твораў поэты з творчасцю народнай, а таксама, як на асноўны грунт, на якім яна ўзводзіць свой „трыкліні духу“. Іншыя асаблівасьці выяўляюцца ў процесе далейшага разгляду твораў Ул. Дубоўкі. Тут мне хочацца толькі яшчэ зрабіць увагу наконт тых недахватаў, якія крыюцца ў самой годнасьці твораў Ул. Дубоўкі.

Вызначаныя мною асаблівасьці ліній твораў, як формы, апроч адзначаных годнасьцяў,носяць у сабе і адмоўнае. Гэта адмоўнае зьмяшчаецца ў тым, што ўласцівасьці твораў Ул. Дубоўкі, дзякуючы такім адзнакам, як безасабовасьць, займеннасьць, згушчанасьць фарбаў у вобразе, „недаказнасьць“ і інш., якія служаць выражэньню агульнага цераз канкрэтнае, але канкрэтнае ў некаторым сваім выяўленьні, так сказаць, абязрэчанае, зьмяшчаюць у сабе ня ўнутраны, вядома, а знадворны стымул для выяўленьня процілеглых прыродзе твораў, часта вельмі абмяжованых імкненьняў і жаданьняў.¹⁾ З другога боку вобразная насычанасьць, якая часам пераходзіць у вобразную загрузжанасьць, становіць некаторыя творы адмяжованымі ад масавага чытача, а гэта цягне за сабою прыпісаньне творчасьці Ўл. Дубоўкі, як і некаторым другім сучасным поэтам, як, скажам, Яз. Пушчы, недахвата, які выражаюць тым, што зазвычай называецца „неразумеласьць“. Гэтая старана відома адцягвае момант станаўленьня творчасьці поэта годнасьцю шырокіх народных мас, бо прадумоваю свайго разуменьня перад усім ставіць уясненьне некаторых поэтычных умоўнасьцяў. Калі-ж гэта можна прыпісваць, як недахват, таму ці іншаму твору поэты, а ня другім якім умовам культурнага наогул і літаратурна-мастацкага разьвіцця ў васобку у той ці іншы кругагег гісторыі народу або клясы, тады і мы адносім толькі што значаныя моманты на рахунак недахватаў у творчасьці Ул. Дубоўкі. Ува ўсякай новай зьяве ёсьць і старое, а ў старой — і новае, бо адно бяз другога не магчыма. І ўся справа ў момантах іх выяўленьня ды ў полі іх адрозьніваньня і станаўленьня.

¹⁾ Прыкладам безадказнага скарыстаньня творчасьці Ўл. Дубоўкі для выражэньня дэмагогічных настрояў, вузасьці сьветагляду і абмяжованасьці жыцьцёвага вопыту людзей узьвей-ветраных можа служыць рэцэнзія Я. Ч. на „Средо“ Ул. Дубоўкі.

Расійская мастацкая літаратура ў пэрыод 1917—1927 г.г.

У тых дні, калі адзначаецца такая гістарычная мяжа, як дзесяцігодзьдзе Кастрычнікавай рэвалюцыі, і калі падлічваюцца яе рознастайныя дасягненні, неабходна аглянуцца і на той шлях, які пройдзен за гэтыя дзесяць гадоў расійскай мастацкай літаратурай.

Я кажу „неабходна аглянуцца“ не таму, што гэта патрэбна толькі для паўнаты нашых падлікаў, але таму, галоўным чынам, што гэта пачае выразней усьвядоміць характар творчай працы за гэты кругабег часу.

Расійская літаратура была цесна звязана з грамадзкім жыццём, і дзеля гэтага, аглядаючы цалкам жыццё нашага саюзу за мінулыя дзесяць гадоў, мы ня можам абыйсці такой вялізарнай галіны нашай духоўнай культуры, як эвалюцыя літаратурных ідэй і форм,—галіны, якая заўсёды была і цяпер знаходзіцца ў неразрыўнай сувязі з усёю нашаю сапраўднасцю.

Сама я мяжа—дзесяць гадоў,—якую мы адзначаем, гаворачы аб літаратуры апошніх дзесяці гадоў, мае дзёве вельмі важныя падставы. Перш за ўсё—гэта мяжа пройдзенага рэвалюцыйнага шляху, мяжа напружнага творчага дзесяцігоддзя, у якім літаратурная творчасць паднялася да вялікае напружанасці. Потым дзесяцігоддзьдзе ў літаратуры—гэта звычайная мяжа ў расійскім літаратурным развіцці. Расійская літаратура, ідучы ўслед за грамадзкім жыццём, здаўных падпарадкавана была, так сказаць, рытму дзесяцігоддзяў. Так, напр., дзевятнаццаты век у літаратуры мы вельмі часта адзначаем па дэкадах або дзесяцігоддзях; мы гаворым: „двадцатая“, „трыццатая“, „саракавая“ гады і г. д.; у адпаведнасці з гэтым пісьменьнікаў і грамадзкіх дзеячоў мы называем „шасьцідзясятнікамі“, „сямідзясятнікамі“, „васьмідзясятнікамі“ і г. д.

Гістарычны працэс заўсёды дае шэраг цікавых супаданняў, паўтораў, аналёгіяў, якія толькі на першы пагляд могуць здавацца простымі выпадковасцямі; сапраўды-ж яны заўсёды бываюць выкліканы пэўным падабенствам у сацыяльна-культурнай абстаноўцы адпаведных эпох. Пэўную аналёгію ў мінулым расійскай літаратуры мы сустракаем і ў адносінах да нашай літаратурнай сучаснасці. Іменна, у пачатку мінулага XIX ст. мы ведаем цікавы літаратурны пэрыод—дваццатая гады. У пачатку нашага XX стагоддзя, і зноў у дваццатых гадох, мы перажываем яшчэ больш цікавы і поўны зместу момант у гісторыі нашай літаратуры, г. з. літаратуры нашых дзён. Абедзёве літаратурныя эпохі—і дваццатая гады мінулага стагоддзя і дваццатая гады нашага стагоддзя—адзначаны ўздымам літаратурнай творчасці, абумоўленай зрухамі ў сучасным ім жыцці. Але ў дваццатых гадох мінулага стагоддзя гэты зрух быў толькі літаратурным, г. зн. быў толькі пераходам ад французскага клясыцызму да романтизму і мастацкага рэалізму, і хоць поэты і пісьменьнікі таго часу глядзелі на сябе, як на літаратурных рэвалюцыянераў, называлі сваю эпоху лібэралізмам у мастацтве і, нават, як казаў В. Гюго, новым рэжымам (nouveau régime)

у мастацтве і поэзіі,—хоць гэта было так,—усёроўна рэволюцыйная прырода літаратуры дваццатых гадоў XIX стаг. ня йшла далей зрухаў у мастацтве і тэорыі поэзіі ў асобнасьці. Дваццатыя гады нашых дзён, тыя дваццатыя гады ў літаратуры, якія мы зараз перажываем, таксама абумоўлены зрухамі ў жыцці, але зрухамі іншага маштабу, зрухамі сусветнага соцыяльна-культурнага значэння, і таму літаратура нашых дзён зьяўляецца ня проста лібэралізмам у творчасці, але такім істотным пераламам у галіне ідэй і форм, які праводзіць глыбокую мяжу паміж творчасцю дарэволюцыйных гадоў і творчасцю сучаснаю.

Якія-ж адзнакі нашай літаратурнай эпохі і якія яе дасягненні ў галіне літаратурных ідэй і форм?

Кожная літаратурная эпоха складаецца з наступных састаўных момантаў, што абумоўліваюць яе гістарычнае месца: 1) з пэўнай аўтарскай групы, якая ў гэты час прымае ўдзел у літаратурнай чынасці, з колькаснага і якаснага складу аўтараў, іх клясавага паходжання і ўвязкі з дадзенай эпохай; 2) з пэўнай мастацка-літаратурнай прадукцыі, значэнне якой вызначаецца таксама і колькасцю і якасцю, і, апроч таго, пашыранасцю і сувяззю з чытацкаю масаю; 3) з літаратурных групавак—гуртоў, школ, кірункаў, з якіх складаецца літаратурны твар эпохі; 4) у асобнасьці, з пэўнай тэматыкі, уласцівай эпосе, з тых ці іншых літаратурных жанраў, што прышчапіліся к дадзенай эпосе,—нарэшце, з мастацкага стылю ў вузкім сэнсе слова і з улюбёнай эпохаю мэтрыкі ў вершаванай поэзіі.

Пяройдзем да нашай літаратурнай эпохі, да эпохі нашага дзесяцігоддзя, пад кутам першага фактару літаратурнай эвалюцыі—аўтара, узятага ў яго клясавай пазыцыі і ў яго колькасным і якасным росьце. Кожная літаратурная эпоха ўвязваецца пераважна з такой клясавай аўтарскай групай, якая адпавядае соцыяльна-культурнай абстаноўцы дадзенага часу. Мы ведаем літаратурныя эпохі, у якіх пераважалі ў свой час аўтары—духоўныя асобы; ведаем літаратурныя эпохі, дзе на першым месце стаялі поэты і пісьменьнікі з прыдворнага круга; расійская літаратура пачатку XIX стагоддзя, у эпоху росквіту творчасці Пушкіна і Пушкінскай плеяды, абслужвалася аўтарамі амаль выключна дваранскага паходжання, і толькі нямногія крытыкі, які, напр., Полевой і Белінскі, і поэты накіталі Кольцова мелі некаторую падставу называць сябе па тэрмінолёгіі 30—40-х гадоў „плебейцамі“. І калі ў літаратуру 60-х гадоў увайшоў так званы розначынец і ў якасці гэтага ў якасці аўтара, то гэта здавалася вялікім зломам у грамадзка-літаратурных традыцыях, і твар расійскай літаратуры адразу зрабіўся больш дэмакратычным.

У гэтых, што разглядаюцца, адносінах літаратура нашых дзён прарабіла вялізарны зрух, перад якім уваходжаньне ў літаратуру 60-х гадоў розначынца ўяўляецца нечым малазначным. Сапраўды, рэволюцыя выклікала творчую думку ў такіх колах нашага жыцця, якія раней безнадзейна далёка стаялі ад літаратурнай творчасці. Калі М. Горькі ў 1911 годзе абвясціў у друку аб выкрытых ім больш як трох сотнях пісьменьнікаў-самавучак, сярод якіх, апроч сотні рабочых і сялян, былі і шаўцы, і рамёзнікі, і дворнікі, і кухаркі, і швачкі і нават адзін камінар і адзін стораж з могілак, то гэта зрабіла ўражаньне нечага ня то проста цікавага, ня то нячаканага і дзіўнага. Але калі з арганізаванай пролеткультай у літаратуру адразу пачалі ўваходзіць цэлымі групамі гэтыя поэты і пісьменьнікі з народу, то адразу стала ясна, што ў галіну літаратурнай чынасці ўступае новы чыньнік, новы аўтар,

які да тае пары стаяў перад замкнёнымі дзвярыма так званага храма мастацтва. Рэволюцыя стварыла кадры пролетарскіх пісьменьнікаў. І мы, вядома, ведаем такіх поэтаў і пісьменьнікаў, якія непасрэдна вышлі з пролетарскага асяроддзя і заваявалі сабе значнае літаратурнае імя. Такія—Бібік, Ляшко, Новікоў-Прыбой, Гладкоў, Кірілоў, Герасімоў, Садофьёў, Самобытнік, Казін, Обрадовіч і г. д. Такжа сама калі, напр., гадоў з дваццать таму назад адзін з профэсараў-славеснікаў пачаў збіраць весткі аб пісьменьніках-самавучках з сялян і—памятае—залучыў і мяне, як нараджэнца Тверскай губэрні, да гэтага збірання, то гэта таксама здавалася пачынаньнем больш арыгінальным, як грунтоўным і жыццёвым. І вось прайшло пасля гэтага дваццать гадоў, і мы ўжо загаварылі аб нова-сялянскіх поэтах і пісьменьніках, і хутка такія імёны, як Под'ячэў, Вольноў, Невероў, Орешін, Есенін, Ключёў, Клычкоў, Шіряевец і г. д. сталі ўжо пэўнымі вялічынямі на новым літаратурным гарызонце. Рэволюцыя дала права літаратурнага грамадзяства і поэту селяніну. І гэта адбылося на ўсім прасцягу Саюзу, ува ўсіх рэспубліках, сярод усіх нацыянальнасьцяй.

Да гэтага трэба дадаць, што соцыяльна-культурныя зломы жыцця, выкліканыя Кастрычнікавай рэволюцыяй, далі наогул шырокае месца літаратурнай творчасці і ўскалыхнулі провінцыяльную, што драмала стагодзьдзі, ня толькі сялянскую, але і наогул глухую павятовую думку, і пісьменьнікі-самавучкі пачалі сотнямі цягнуцца да тых магчымасьцяй, якія адчыняла рэволюцыя для іх абуджанага таленту. Так ствараўся масавы пісьменьнік з розных слаёў грамадства, які ўваходзіў у літаратуру і як пісьменьнік-партыец і як пісьменьнік-спадарожнік, нясучы з сабою з далёкіх месц вялізарнай раўніны новыя тэмы, новыя моўныя сродкі, новыя фарбы стылю.

Мы пераходзім да колькаснага складу аўтарства рэволюцыйных гадоў. Калі прыходзіцца гаварыць аб колькасьці поэтаў і пісьменьнікаў, што выступілі за апошнія гады, то аднакава рызкуеш упасьці і ў бяскрытычны патос і ў бяспатосны, нават халодны, крытыцызм. Сапраўды, лічбы гэтых выступленьняў і здзіўляюць і выклікаюць часамі скэптычную ўсьмешку. Разгортваючы кнігу 1923 году пад назваю „100 поэтаў“, мы бачым, што аўтар кнігі гаворыць пра сто поэтаў, як пра вялічынні, якія ўжо вызначыліся, але ў канцы свае кнігі дае пералік другіх прозелітаў на поэтычнай дарозе, і іх налічваецца ўжо каля васьмі соцень. З тае пары прайшло каля пяці гадоў, і цяжка нават сказаць, ў якой прогрэсіі вырас лік аўтарскіх выступленьняў, як па лініі прозы, так і па лініі вершатворчасці. Мы аднак не памылімся, калі скажам, што цяпер поэтаў трэба лічыць ня толькі сотнямі, але мабыць, і тысячаі таму, што ня толькі ў цэнтры РСФСР, але і ў паасобных рэспубліках Саюзу склад вершатворскіх і наогул літаратурных арганізацый вымяраецца ўжо дзесяткамі. Калі гады два таму назад быў абвешчан у Маскве пры адной з рэдакцый („Красная Новь“) конкурс па прэміраваньне апавяданьняў, праз тры месяцы прыслана было 1.065 рукапісаў, з якіх 750 прыпадала на провінцыю; сярод апавяданьняў, прэміраваных на конкурсе, большасць належала аўтарам, якія выступілі першы раз.

Як аднесьціся да гэтых лічбаў, да гэтай здзіўнай статыстыкі аўтарства? Скэптыкі скажуць, што гэта—захапленьне, мода, чарговае спортсманства, пагона за лёгкаю вядомасьцю, нарकोз юнацкага выбар а жэньня і юнацкага самалюбства. Што-ж, можа, тут і ёсьць пэўны эле-мэнт захавленьня, або нават пошасьці. Былі ў гісторыі літаратурнай

думкі такія моманты, калі пісаньне вершаў рабілася нечым эпідэмічным. Адзін з пісьменьнікаў-схолястаў першай паловы XVIII стагодзьдзя нек пісаў, што, калі ён быў у Кіеве (гэта было ў канцы XVII і ў пачатку XVIII стагодзьдзя), „усе вершавалі да нудоты“; кажучы так, ён разумеў галоўным чынам вучняў тагочасных духоўных школ. Такую-ж вершаманію мы сустракаем у нас і на мяжы XVIII і XIX стагодзьдзя, калі спачатку было покатнае пісаньне од, а потым, бліжэй да Пушкінскага часу пачалося нясутрымнае пісаньне мэлянхолічных і нават сьлёзных элегіяў. Прыкладаючы гэту гістарычную мерку да нашых дзён, мы, вядома, павінны прызнаць, што й мы перажываем пэўнае захапленьне вершатворчасьцю і бэлетрыстыкай. Гэты коэфіцыент уваходзіць у формулу росту нашых аўтарскіх выступленьняў. Але калі нават дапусьціць, што пэўная частка нашых маладых аўтараў праходзіць цяпер праз вершатворчасць або праз пісьменьніцтва наогул, як праз пэўнае захапленьне або пошасьць, то ўсё-такі гэтым толькі растлумачыць вялізарную лічбу аўтарства нельга. Нельга ўжо дзеля таго, што далёка ня ўсе, хто перахварэў пісьменьніцтвам ці ў асобнасьці вершаманіяй, вызваляюцца раз назаўсёды ад гэтай хваробы; наадварот, для многіх гэта захапленьне робіцца хронічным, і некаторыя з гэтых хронікаў за гады рэволюцыі паспелі заваяваць сабе значнае месца ў сучаснай літаратуры. Адным словам, працэджваючы праз фільтр крытыкі сотні нашых поэтаў і бэлетрыстаў, мы бачым, што на фільтры застаецца не літаратурныя сьмецьце, а дзесяткі і нават многія дзесяткі таленавітых імён, высунутых і створаных нашаю эпохаю. Такім чынам, нават калі вылічыць захапленьні і пошасьці, застаецца ў балансе літаратуры такая колькасьць ня проста здольных, а нават буйных пісьменьнікаў, якой ранейшыя эпохі ня высювалі. Гэты факт мы павінны прызнаць. Апрача таго, самае захапленьне, і іменна масавае захапленьне, літаратурнай творчасьцю ў нашы дні—зьява вельмі паказальная. Мы ведаем, што, вядома, ня ўсе, што стукаюць у дзьверы рэдакцый або рэгіструюцца ў літаратурных арганізацыях, абавязкова робяцца вялікімі пісьменьнікамі. Але справа ў тым, што гэта аўтарская маса, якая хоча часова ўваходзіць у літаратуру, усё-такі набывае некаторую літаратурную пісьменнасьць, навучаецца пэўным спосабам кампазыцыі і стылю, узбройвае сваю мову апаратам вобразнасьці і музычнасьці і гэтыя элементы літаратурнай пісьменнасьці нясе ў жыцьцё,—у грамадзкую працу, у школу, у публічны даклад, у газэтны артыкул,—і гэтым, вядома, робіць пэўны ўклад у культуру мовы і думкі і, значыць, у культуру наогул. Пры гэтым трэба ўзяць на ўвагу, што большасьць гэтых аўтараў цяпер выходзіць з шырокай народнай масы, адкуль яшчэ нядаўна выходзілі, і пры гэтым у рэдкіх выпадках, толькі такія самавучкі-поэты, якія ня йшлі далей наіўнага перайманьня Кольцова або Нікіціна. Цяпер гэтыя аўтары, нават ня робячыся вядомымі, уладаюць і моваю мастацкай прозы і вершавым складам і гэтым самым знаёмяць шырокія працоўныя слаі з мастацтвам, як адным з фактараў сучаснага жыцьцябудавніцтва. Вось другі факт і другое дасягненьне, якое ўвязваецца з колькасным ростам нашага аўтарства.

Цяпер пра самую мастацка-літаратурную прадукцыю. Калі ўзяць гэту прадукцыю ў колькасным разрэзе, то яна зьдзіўляе сваімі разьмерамі таксама, як зьдзіўляе нас самая лічба пісьменьнікаў. У бібліяграфічным даведніку пад назваю „Восемь лет русской художественной литературы“ зарэгістраваны расійскія пісьменьнікі і іх творы за гады з 1917-га па 1925-ы. Колькасьць поэтаў і бэлетрыстаў, якія так ці іначай выявілі сябе ў друку, даходзіць тут да 600, а колькасьць іх

твораў, надрукаваных за гэтыя гады, роўна прыблізна (у круглай лічбе) тром тысячам; пры гэтым палова гэтай прадукцыі прадстаўлена не паасобнымі толькі творамі, а нават цэлымі зборнікамі. Само сабою зразумела, што такая літаратурная прадукцыя, як 1500 зборнікаў і 1500 асобных мастацкіх твораў (романаў, апавесцяў, драм і г. д.) за восем гадоў павінна лічыцца вялізарнай. І сапраўды мы ня ведаем у гісторыі літаратуры ніводнага дзесяцігоддзя, якое было-б адзначана такой колькасцю літаратурных твораў. Другое пытанне—скажа асыярожны аглядальнік нашага літаратурнага перыоду—другое пытанне, які якасны бок гэтай вялізарнай літаратурнай прадукцыі. Пры ўважлівым перагледзе названага даведніка мы бачым, што з шасцісот пісьменьнікаў (я бяру зноў круглую лічбу) толькі прыблізна 25 проц. (г. з. 150) выяўлены ўсяго адным-двума творамі і пры гэтым амаль не адзначаны крытыкаю; рэшта 75 проц. выявілі сябе ў цэлым шэрагу твораў і зарэгістраваны літаратурнаю крытыкаю, і далей—сярод гэтых 75 проц. (г. з. сярод 450 пісьменьнікаў) каля 100 паспелі скласьціся ў некаторую літаратурную адзінку. Нарэшце, калі вылучаць сярод гэтай пісьменьніцкай масы такіх аўтараў, якія ствараюць літаратурны твар нашай эпохі і робяць, так сказаць, літаратурную гісторыю нашага часу, то і такіх,—ня проста прыметных але ўжо больш ці менш відных,—імён мы можам налічыць некалькі дзесяткаў. Апошняя лічба асабліва паказальна, таму што ў гісторыі літаратуры мінулага, дзевятнацатага стагоддзя, у моманты найбольш напружанага росквіту літаратурнай думкі, пісьменьнікаў, якія характарызуюць тую ці іншую эпоху, мы лічым усё-такі не дзесяткамі, а скарэй адзінкамі. Ступень пашыранасці і чытальнасці пісьменьнікаў нашага часу таксама вельмі значная. Калі сярод пісьменьнікаў перадрэволюцыйнага перыоду ў найбольш цеснай увязцы з чытацкаю масаю знаходзіўся бадай адзін толькі М. Горькі, томікі апавяданняў якога ў свой час (каля 1900 г.) разоходзіліся ў дзесятках тысяч экзэмпляраў, то ў наша дзесяцігодддзе, даволі значнаю чытальнасцю карыстаюцца шмат якія пісьменьнікі, як напр., Вересаеў, Гладкоў, Д. Бедны, Зошченко, Вс. Іваню, Невероў, Пант. Романоў, Пільняк, Сейфуліна, Серафімовіч, Эренбург і г. д.

Ці ствараюць аднак пісьменьнікі нашых дзён жыццёстойкі літаратурны кірунак, які можа ня толькі пакінуць пэўны сьлед у літаратурнай гісторыі, але і пралажыць новыя шляхі літаратуры будучыны? Гаворачы так, я маю на ўвазе ня тыя шматлікія літаратурныя групы і арганізацыі, якія ў сваіх рознастайных варыянтах і праяўленьнях, праўда, ажыўляюць нашу літаратурную сучаснасць, але, узятыя асобна, усё-такі не ствараюць асноўнага рэчышча ў літаратуры нашых дзён. Не, я маю на ўвазе іменна гэта асноўнае рэчышча, па якім цячэ ў будучыну наша літаратурная творчасць, і ў якім розныя літаратурныя групы, нават узаемна супярэчныя і ўзаемна полемізуючыя, утвараюць адзін паралелограм сіл, які мае сваю роўнадзейную лінію. Каб зразумець, дзе і ў чым гэта рэчышча, глянем на тую літаратурную спадчыну, якую пакінула нам перадкастрычнікавая эпоха. Пачне^м з вершаванай поэзіі. Тут перадрэволюцыйная эпоха адзначана была двума кірункамі: сімбалізмам і футурызмам, якія ў сваю чаргу выклікалі цэлы шэраг іншых плыняў—ад акмэізма да імажнізма ўключна. Вершаваная поэзія рэволюцыйных гадоў, у шырокім размаху сваіх тэматычных і стылевых шуканняў, ахапіла ўсе гэтыя плыні, якія прышліся ёй у спадчыну ад папярэдняй эпохі, сінтэзавала іх у адзін кірунак, надаўшы яму больш жыццёвы, больш рэальны характар.

Наша літаратурная эпоха наогул сынтэтычна,—у сынтэзе яе літаратурных пабудов апынуліся арганічна зьлітымі і тэзіс і антытэзіс папарэдніх плыняў у поэзіі. Тэзіс—гэта сымболізм канца XIX—пачатку XX стагодзьдзя; для яго базай была клясычная поэзія, даведзеная да філігранай утончанасьці. Антытэзіс—гэта футурызм, які зьвяўся ў нас у канцы першага дзесяцігодзьдзя XX стагодзьдзя і супроцьпаставіў сябе і клясыкам і іх эпігону—сымболізму; для яго сымболізм ужо быў перажыткам старых ідэй і старых форм, некаю (як казаў адзін з футурыстаў) „высокопарной кислятиной“, „сонным свистом“, „слякотью“, „сливочной тянучкой“; базай для футурызму быў не клясыцызм а суэдромнае адмаўленьне ад яго і, разам з тым, новая тэматыка і новая „завумная“ мова, даведзеная, як вядома, першымі-ж футурыстамі да недарэчнасьці. Поэзія нашых дзён сынтэзавала гэтыя процілеглыя плыні. Праз групы пролетарскую і новасялянскую яна стала ствараць, і не бяз поспеху, вершаваную поэзію па-за вузкімі школамі, па-за вузка акрэсьленымі поэтыкамі, і імкнулася гармонічна злучыць клясычную спадчыну ў вершатворчасьці з новаю словатворчасцю і з новымі шуканьнямі і дасягненьнямі ў галіне рытму, рыфмікі, строфікі, эўфоніі, музычнасьці, г. зн. з тымі шуканьнямі, якія ўласьцівы былі як сымболізму, які не адрываўся ад клясыкаў, так і футурызму і іншым плыням, якія проціставілі сябе клясычнай поэзіі. У сэнсе кірунку, іменна літаратурнага кірунку, поэзія нашых дзён стаіць бяспрэчна на жыццёвым шляху, які мае будучыну. Гэта поэзія, якая губляе крайнасьці розных „ізмаў“ і выпрацоўвае, так сказаць, новы рэалізм або рэалізм сынтэтычны, паколькі ён у пэўнай меры сапраўды сынтэзуе ранейшыя спосабы мастацкай тэхнікі. Мы ведаем, што ў сучасных поэтаў, як пролетарскіх, так і новасялянскіх, мы можам сустрэць ухілы і ў клясыцызм і футурызм, перайманьне па форме і Некрасава і Бальмонта, але ўрэшце асноўная лінія, якую яны вырысоўваюць у сваёй вершавай тэхніцы—гэта лінія неэрэалістычная.

Тое-ж самае трэба сказаць і пра сучасную бэлетрыстыку. Сапраўды, ёсьць пэўны паралелізм у разьвіцьці бэлетрыстыкі і вершаванай поэзіі ў рэволюцыйныя гады. Бэлетрыстыка таксама становіцца ў наша дзесяцігодзьдзе на сынтэтычны шлях. Тэзісам для яе зьяўляецца дарэволюцыйная клясычная проза, простая і ў той-жа час мастацка-вытрыманая; антытэзаю—проза сымболістаў, некалькі вычварная і прыўзнятая над рэальным жыццём, і проза іншых літаратурных груп (напр. футурыстаў) і паасобных пісьменьнікаў (напр. Пільняка), якая пнецца конструіраваць новы прозаічны стыль, які нібы адпавядае новай тэматыцы, але на справе і перш за ўсё—проста малазразумелы і з мастацкага боку мала аформлены. Баручы пад увагу абодва гэтыя моманты ў разьвіцьці мастацкай прозы, бэлетрыстыка нашых дзён сынтэзуе іх і, вучачыся ў клясыкаў мастацкай прасаце, яснасьці, плястычнасьці і мастацкай меры, у эпігонаў клясычнай прозы (у сымболістаў, футурыстаў, конструктывістаў і г. д.) бярэ тыя ўтанчаныя стылю, тую яго філіграннасьць, якія ня псуюць, а толькі напаўняюць поэтычную лексіку і поэтычную фразеолёгію. Так пішуць Серафімовіч і Вересаеў, бэлетрысты ранейшай школы; так-жа пішуць В. Іванов, Лібедінскі, Аросеў і др. бэлетрысты, створаныя рэволюцыйным часам. Такім чынам, ў сэнсе кірунку мастацкай літаратуры рэволюцыйных гадоў бясспрэчна 1) перамагла тыя, так сказаць, экзатычныя, цяплічныя, а таму, можа, і худасочныя плыні ў слоўнай творчасьці (дэкадэнтства, сымболізм, футурызм, імажынізм і г. д.), якія напаўняюць сабою эпоху пералому, г. з. канец XIX—пачатак XX стагодзьдзяў, і

2) стала на шлях мастацкага нэорэалізму, рэалізму сынтэтычнага, які складаецца з ранейшага клясычнага стылю і некаторых новаўтварэньняў і ўтанчэньняў, унесеныя у яго найноўшай нашай поэтыкай перадрэволюцыйнай эпохі. Што мы перамаглі нядаўнюю цяплічнасьць нашай мастацкай манеры, відаць з таго, што, напр., футурызм нашых дзён адмовіўся ад ранейшай „завумнай“ мовы і ад свае ранейшай крыклівай тэматыкі і зрабіўся больш жыцьцёвым, канкрэтным на мове і актуальным на тэмах (напр. Маякоўскі); гэта відаць і з таго, што нябожчык Есєнін, які не перамог свайго ўнутранага разладу, свае псыхічнай раздвоенасьці, перамог аднак вычвары і дзівоты імажынізму, на чале якога ён спачатку быў, і перайшоў да нэорэалістычнай манеры ў поэзіі, гэта відаць, нарэшце, і з таго, што большасьць белетрыстаў нашых дзён, аддаючы даніну ўвагі і сымбалізму, і імпрэсіянізму ў стылі, у агульным імкнуцца даць простае мастацка-рэальнае апавяданьне, даступнае шырокім чытацкім масам...

Такім чынам, трэба прызнаць, што мастацкая літаратура рэволюцыйных гадоў укладаецца ў выразны і жыцьцястойкі кірунак, у якога ёсьць бясспрэчна і вялікая будучына. Разам з тым ў гэтым кірунку паспелі ўжо намецціца тыя абавязковыя адзнакі кожнай літаратурнай эпохі (таксама, як і літаратурнай школы), якія вызначаюць твар кожнага кірунку. Такімі адзнакамі трэба лічыць, між іншым, пераважную тэматыку дадзенага літаратурнага кірунку і яго адмысловы стыль.

Зварачаючыся да тэматыкі літаратуры нашага дзесяцігодзьдзя, прыходзіцца адзначыць ня толькі яе ўвязку з рэволюцыйнымі гадамі (на што прынята часьцей за ўсё спасылацца), але і наогул тую яе канкрэтнасьць і жыцьцёвасьць, якія ствараюць бясспрэчны паварот ад ранейшых літаратурных тэм,—тэм напалову індывідуалістычнага і нават інтымнага характару (як напр. у сымбалістаў), да тэм калектывістычнага, дэлавага і сацыяльна-творчага зьместу. Сапраўды, возьмем проста пералік гэтых тэм літаратуры нашага часу—і гэты пералік ўжо будзе паказальны... Перш за ўсё мы знаходзім у літаратуры нашага дзесяцігодзьдзя яскравы адбітак рэволюцыйных падзей: яна яскрава адбіла Кастрычнік у яго асноўных момантах, у яго гэроях, у паасобных эпізодах; яна адбіла грамадзянскую вайну ў яе гэроезьме, у яе бытавой абстаноўцы і ў яе клясавых стасунках; пры гэтым мы нярэдка бачым, як зарысоўкі грамадзянскай вайны зьяўляюцца літаратурнай апрацоўкай гістарычных дакумэнтаў і фактаў вялікай важнасьці і гэтым самым набываюць характар трывалай і каштоўнай ілюстрацыі нашага нядаўнага мінулага. Побач з зарысаванымі вайны літаратура высунала і ўзяла ў апрацоўку шэраг сучасных, новых тэм вялікага сацыяльнага значэньня; такія тэмы пра вёску ў гады імперыялістычнай вайны; такія тэмы пра адносіны вёскі і гораду да рэволюцыі, пра ўзаемаадносіны гораду і вёскі, пра быт рабочага ў дарэволюцыйныя гады і пра сучасны яго быт, пра інтэлігенцыю рэволюцыйных гадоў, пра новую жанчыну—будаўніцу жыцьця, пра дзяцей і падрастаўшага ў ўмовах рэволюцыі і грамадзянскай вайны і г. д.; як новыя тэмы ў нашу літаратуру ўвайшлі машына і завод, розныя віды вытворчасьці, разьвіцьцё індустрыялізацыі, новыя адносіны да каханьня і шлюбу, новыя адносіны да прыроды, роля калектывнай працы, калектывнай думкі, калектывнай сьвяздомасьці, няўтрымны парыў да аўладаньня ўсімі культурнымі каштоўнасьцямі і да перабудовы іх на падставах новай сацыяльнасьці. Калі кірунак нашай сучаснай літаратуры яшчэ складаецца, яшчэ знаходзіцца ў

процэсе формавання і росту, то тэмы сучаснай літаратуры ўжо злажыліся і адны гэтыя тэмы, актуальныя, выпуклыя, ярскія, хвалюючыя і глыбокажыццёвыя здольны, назаўсёды замацаваць за літаратурай нашых дзён пэўную гістарычную каштоўнасць і агульначачаснае значэнне.

З тэматыкай дадзенай літаратурнай эпохі заўсёды цесна ўвязваецца яе стыль ці стылі, калі іх некалькі. Што сказаць пра стыль нашай літаратурнай эпохі? На першы пагляд мастацкая мова сучасных твораў здзіўляе сваёю стракатасцю, так сказаць, сваёю спэктральнаю многакаляровасцю. Мы ведаем, што літаратурная крытыка гаворыць пра сваеасабліваю словатворчасць Маякоўскага, пра савецкі слоўнік у стылі Безыменскага, пра паўночны слоўнік Ключова, пра эпітэты ў Есёніна і Орэшкіна, пра параўнанні ў В. Іванова, пра спадчыну сымбалізму ў сучаснай расійскай літаратуры, у асобнасці пра ўплыў на сучасных поэтаў Бальмонта і г. д. Усё гэта так, і ўсё мае сваю падставу. І ўсё-такі мы павінны констатаваць, як факт, што і літаратурны стыль нашай сучаснасці мае свой асаблівы твар. Гэта твар не сымбалісцкага стылю, не футурысцкага, не імажынісцкага і ня другога якога-небудзь у асобнасці, — гэта твар стылю зноў такі сынтэтычнага, які амальгамуе ў сабе спадчыну ранейшых стыляў і ў той самы час змацоўвае гэту амальгаму на падставе мовы рэальнай, жывой, штодзённай, зразумелай, блізкай да масавага чытача. Стыль нашай літаратурнай сучаснасці, бясспрэчна, стыль нэорэалістычны, які імкнецца, як і літаратура цалкам, да мастацкага рэалізму, але больш утончанага і распрацаванага праз вывучэнне стылевай спадчыны, атрыманай ад літаратурных кірункаў дарэволюцыйнага часу. Калі ўпікаюць некаторых расійскіх поэтаў і бэлетрыстаў (напр. Герасімова, Кірэлова, Пільняка і інш.) у тым, што іх звароты мовы, вобразнасць, сымбаліка, номэнклатура мала зразумелы і мала даступны для масавага чытача, калі кажуць, што некаторыя пролетарскія поэты надта часта ўжываюць адцягтыя паняцці і далёка адыходзяць ад канкрэтных зьяў штодзённасці, мы павінны лічыць гэтыя ўпкі справядлівымі, паколькі мы хочам ад нашай творчасці не поэзіі гуртка, не поэзіі кабінетнай, інтымнай, вузка-аматарскай, а поэзіі масавага, народнага пашырэння. Але разам з тым трэба згадзіцца, што большасць сучасных поэтаў і бэлетрыстаў ужо моцна ўстанавілі свой стыль у рэчышча сынтэтычнага нэорэалізму: яны ўвялі ў свой стыль моўны матэрыял штодзённага жыцця, вуліцы, газеты, дакладу, дзелавы адносін, яны выкарысталі для свайго стылю мову вытворчасці, — фабрычна-заводскай абстаноўкі, працоўнага жыцця наогул; яны расквяцілі яго провінцыялізмамі, стракатаю лексікаю і фразеалёгіяй абласнога (паўночнага, прывольскага, данскога, сібірскага) слоўніка і г. д., і ўводзяць гэтыя некалькі рудымэнтарныя элементы звычайнай гарадзкой і вясковай провінцыяльнай мовы, яны, прынамсі шмат хто з іх (В. Іванов, Сейфуліна, Серафімовіч і г. д.), умела апрацавалі гэтыя моўныя элементы ў кірунку мастацкай карціннасці і эмоцыяльнасці. Гэта засваенне літаратурным стылем провінцыялізмаў, гэты мясцовы колёр сучаснага літаратурнага стылю трэба лічыць адным з буйных стылевых дасягненняў.

Я пераходжу да падліку вынікаў сваіх даведак. Сучасная мастацкая літаратура, літаратура ад Кастрычнікавай рэвалюцыі да нашых дзён, мае ня толькі свае адменныя адзнакі, але й вялікія дасягненні. Яна абслугоўваецца вялікім адноўленым складам аўтарства новага сацыяльнага паходжання, пераважна пролетарскага і сялянскага; яна

дала вялікую і рознастайную літаратурную прадукцыю, якая зьяўляецца бяспрэчнаю сацыяльнаю і формальна-мастацкаю каштоўнасьцю; яна злажылася і далей складаецца ў выразны жыццёвы нэарэалістычны кірунак; яна выпрацавала адпаведна гэтаму кірунку многастайную канкрэтную тэматыку і стварае такія самыя канкрэтныя нэарэалістычныя стыль; нарэшце, сучасная літаратура праз многіх сваіх прадстаўнікоў пасьпела наладзіць сталую сувязь з масавым чытачом з працоўных народных мас і памагла стварыць новага чытача, які ставіць сур'ёзныя патрабаваньні мастацка-літаратурнаму твору, шукае ў ім і значнай сацыяльнай тэмы і простага зразумелага стылю. Улічваючы гэтыя дасягненьні сучаснай мастацкай літаратуры, трэба палічыць справядлівай выказаную ўжо наконт яе думку, што ў нашай літаратуры таксама адбылася за гэтыя гады пролетарская рэволюцыя.

Застаецца яшчэ адно пытаньне, якое часамі ставяць у адносінах да літаратуры рэволюцыйных гадоў. Гэта—пытаньне аб тым, ці стварыла сваіх клясыкаў сучасная літаратура. На гэта пытаньне часамі адказваюць так: клясыкаў яшчэ няма, але яны будуць. Я думаю, што гэты адказ наогул правільны. Літаратура нашых дзён у шмат якіх адносінах—зьява новая, якая яшчэ толькі пачынае расьці і тварыць, але потэнцыя да стварэньня новых высокіх узораў творчасці ў ёй ёсьць, лакольнік якасны бок сучаснай літаратурнай прадукцыі і цяпер стаіць ужо высока. Адзін з сучасных крытыкаў нек сказаў, што пролетарская поэзія ідзе „не назад к Пушкіну, а к сознательному критическому принятию Пушкинской стихии в свое творчество“. У вобразна-вершаваным перакладзе гэта думка набыла ў аднаго з поэтаў такі выгляд: паводле прызнаньня саміх пролетарскіх поэтаў—так кажа ён—„отведать, им дано“:

„Пьяно ли в Пушкинском стакане
Индустриальное вино“.

Магчыма, што „индустриальное вино“ у таго ці іншага поэта кіпіць і пеніцца пакуль што яшчэ ў старой клясычнай шклянцы. Але не сягоньня-заўтра гэта шклянка стане цеснаю, маладое віно бурна пальцеца цераз бераг, і тагды патрэбна будзе другая шклянка. І яна знойдзецца, таму што яе ўжо шліфуе сучасная літаратурная думка і сучасная літаратурная тэхніка. Мы з цьвёрдаю надзеяй чакаем далейшага росквіту нашай літаратуры, таму што і там, у цэнтры нашага Саюзу, і тут, у Беларусі, новыя пакаленьні поэтаў і бэлетрыстаў, створаныя Кастрычнікавай рэволюцыяй, няўтомна ідуць па тых новых шляхах, якія намеціла літаратура рэволюцыйных гадоў. Гэтай літаратуры належыць пачатак і першыя патугі літаратурнага аднаўленьня й росту; ім, маладым пакаленьням, прыналежыць пара літаратурнага красаваньня. І таму, з вялікім задавальненьнем аглядаючыся сягоньня назад, на пройдзены літаратурай дзясяцігадовы шлях, мы можам упэўнена глядзець у нашу літаратурную будучыну.

Пролетарская літаратура Баўгарыі

(Наматкі па матар'ялах, што атрыманы праз эспэрантыстаў з Баўгарыі)

Вялікая Кастрычнікавая рэволюцыя ў Расіі мела значэньне ня толькі для народаў Расіі, але і для пролетараў усіх краін. Яна значна ўзварухнула рэволюцыйны рух рабочых і сялян ува ўсіх краінах. Пасьля яе ў некаторых замежных краінах таксама загарэлася рэволюцыйнае полымя.

Вялікая імперыялістычная бойка, у якой брала ўдзел і Баўгарыя, значна зьнішчыла краіну. Як вынік гэтага, сярод насельніцтва пачало ўзрастаць незадавальненьне. І калі, ня гледзячы на ўсе спосабы ўлады вельмі далей вайну, быў прарваны фронт, і вельмі далей вайну было ўжо амаль што немагчыма, баўгарскі ўрад заключыў мір. Салдаты самі пакідалі аружжа і пабеглі з фронту.

Шмат салдат пазьбіралася на станцыі Радамір, адсюль яны пачалі паход на Сафію, галоўны горад Баўгарыі.

Гэты паход выкарысталі правадыры Земляробскага народнага саюзу, якія далучыліся да гэтага паходу і выпусьцілі адозву-маніфэст, у якім яны абвясцілі Баўгарыю рэспублікай, а цара Фэрдынанда скінутым з прастолю. Прэзыдэнтам дэклараваўся правадыр саюзу А. Стам-балійскі. Але гэта „Радамірскае паўстаньне“ было задужана з дапамогаю нямецкіх салдат і баўгарскіх афіцэраў і юнкераў. Але ўсё-ж Фэрдынанд павінен быў адмовіцца ад улады, і яго месца заняў яго сын Барыс III. Гэта было ў лістападзе 1918 году. У гэты час насельніцтва адчувала недарод хлеба, шмат якога пайшло і на армію. Прамысловасьць была пакалечана вайной, чаму і розныя прадметы яе вырабу былі вельмі дарагія. Насельніцтва ня мела магчымасьці купляць іх.

Усё гэта мела ўплыў на разьвіцьцё рэволюцыйнага руху сярод рабочых і сялян Баўгарыі. Партыя „цесьнякоў“, якая потым ўвайшла ў Комуністычны Інтэрнацыянал, аб'яднала навокал сябе найбольш рэволюцыйныя элементы.

Земляробскі народны саюз, прадстаўнікі якога былі ўжо на міні-стэрскіх крэслах, угледзеў у росьце „цесьнякоў“ небясьпеку. Калі быў канчаткова падпісаны цяжкі для Баўгарыі мірны дагавор, коаліцыйны ўрад абвясціў барацьбу рабочаму руху. Але ўмовы міру былі вельмі цяжкія. Трэба было з зруйнаванай сялянскай краіны выплаціць 2¼ мільярды франкаў золатам рэпарацыяў. Становішча рабочых і сялян зрабілася зусім дрэнным. Пачаліся забастоўкі рабочых, якія пагражалі прыняць размах усеагульнай забастоўкі. У гэты час значна ўзмацнілася комуністычная партыя Баўгарыі, якая аж да 1923 г. была адзін з мацнейшых у пролетарскім руху Баўгарыі.

Да гэтага часу трэба аднесьці зараджэньне і разьвіцьцё баўгарскае пролетарскае літаратуры. Праўда, у Баўгарыі ў эпоху барацьбы баўгар за свае політычнае вызваленьне былі свае „рэволюцыйныя песьняры“, якіх лічаць ў Баўгарыі бацькамі сучаснай пролетарскай поэзіі.

Найбольш вялікім з іх быў Хрысто Боцеў. Нарадзіўся ён у сям'і настаўніка і з ранніх гадоў быў накіраван у Адэсу (Расія), каб атрымаць там асьвету. У 60-х гадох Боцеў вяртаецца дамоў. У Расіі ён

падаў пад уплыў Гэрцэна, Бакуніна і інш. Вярнуўшыся дадому, ён пачынае сяць соцыялістычныя ідэі сярод баўгарскага юнацтва. Потым ён, замест Расіі, куды ізноў ён ехаў ужо ў унівэрсытэт, апяняецца ў Румыніі, дзе пачынае актыўна сваю рэволюцыйную і літаратурную працу. З гэтага часу ён увесь час знаходзіцца пад наглядом паліцыі, якая сочыць за ім усюды. Ён выдае часопісі „Знаме“, „Дума“, „Будильник“ і робіцца адным з правадыроў вызваленчага руху. У 1876 гаду ён гіне ў барацьбе з туркамі за вызваленне сваёй краіны. Боцеў памёр маладым. У спадчыну ён заставіў усяго толькі 20 вершаў ды некалькі іншых публіцыстычных твораў. Гэтыя 20 вершаў, напісаныя вельмі моцна, сьведчаць аб тым, што Боцеў быў вельмі талёнаватым поэтам. У іх уся нянавісьць да зьнявольнікаў усясьветных, да фальшывых патрыётаў, да абшарнікаў і панюў. Зьнішчыць гэтых тыранаў, скінуць уладу і заснаваць новы парадак.—вось галоўныя мотывы творчасці Боцева. Яго творы, як „Хаджы Дымитро“, „Барьба“, „Гаўдукі“ і інш., зьяўляюцца і з боку мастацкага найлепшымі творамі ў баўгарскай літаратуры.

Ён трохі падобен да поэтаў Лермантава і Пет'ёфі, але яны ў сваёй сьмерці бачылі свой канец, Боцеў-жа прадбачыў сваё вечнае жыццё.

— „Бо той, хто згіне за свабоду,
ніколі не памрэ“.

Гэтак ён пісаў у „Хаджы Дымитро“. І яго словы збыліся. Ён не памёр для баўгарскай літаратуры, ён не памёр для рэволюцыйнага руху. У літаратуру Боцеў унёс мастацкасць мовы, яе багацьце, музыкальнасьць, народнасьць. Ён зьявіўся нібы пачынальнікам новай мастацкай поэтычнай мовы ў баўгарскай літаратуры. Яго вершы вельмі падобны да народных сьпеваў таго часу, бо матар'ял для іх ён узяў з жывой мовы. Боцеў зьблізіў мову народную з мовай літаратурнай.

Пасьля Боцева зьявіўся шэраг пісьменьнікаў, якія ішлі па шляху Боцева, выконваючы яго заповеды. З іх трэба адзначыць Янку Вазава, які выступіў ужо ня толькі як poeta, але і як пісьменьнік. Яго роман „У няволі“, дзе ён апісвае жыццё баўгар пад ярмом турак, робіцца сьветавым творам мастацтва. З ідэолёгічнага боку ў творчасці Вазава праніклі ўжо рэакцыйныя элемэнты. З соцыялістычным ухілам пісаў Стаян Міхайлоўскі, які даў шэраг добрых сатыр на баўгарскую грамадзкасьць таго часу.

У пачатку гэтага стагодзьдзя на баўгарскай літаратурнай ніве зьявіўся poeta Пётра Явараў, лепшы з лірыкаў пасьля Боцева. Ён унёс у поэзію соцыяльныя мотывы. Лепшыя яго творы—вельмі музычныя і прыгожыя—адносяцца да першага кругабегу яго творчасці. Потым у яго творчасці месца „соцыяльнага“ заняло „асабістае жыццё“. І ў апошнія часы ён нічога ўжо вельмі цікавага ня даў.

Вялікая вайна 1914 году прынесла застой у літаратуру, асабліва пролетарска-рэволюцыйную.

І толькі ў час 1919 г.—час узмацнення рэволюцыйнага руху—адраджаецца пролетарская літаратура Баўгарыі. Поэты гуртуюцца навокал часопісяй, якіх у той час было ня мала.

У часопісях „Работніцескі вестник“, „Младеж“, „Народна Армия“, „Червен Смях“ зьяўляюцца творы маладых пісьменьнікаў. Хутка з іх вылучаецца Хрысто Сьмірненскі. Група маладых пісьменьнікаў, да якіх належыць і Х. Сьмірненскі, узрасла і выхавалася ў эпоху распалёнай клясавай барацьбы, у эпоху вялікай імперыялістычнай і грамадзянскай баяк. І маладыя поэты зрабіліся песьнярамі гэтае эпохі. Х. Сьмірненскі

быў буравесьнікам пролетарскага вызваленьня. Яго вершы—гэта заклікі зруйнаваць „вековны сн хумот“. Х. Сьмірненскі—масавае поэта. У яго творчасці няма вузка асабістых тэм, індывідуальных мотываў. Асноўным элеэнтам яго творчасці зьяўлялася маса—народ, пролетарыят,—„бедны братя“, „сінйоблузі орлі“, якія бачаць у барацьбе, што адбываецца, ня „іспітання“ і „грых“, а „гневен грэм“, які заклікае ўсіх да барацьбы за сваё соцыяльнае вызваленьне.

Х. Сьмірненскі (Измирлиев) нарадзіўся ў 1898 годзе ў Македонскім горадзе Кукуш. Там прайшло яго маленства. У час балканскай бойкі ён сумесна з бацькамі ўцякае ў Сафію. У Сафіі ён перажывае цяжкае становішча ўцекача-пролетара. Сын бедных бацькоў, ён ідзе вучыцца ў тэхнічнае вучылішча і ўжо тут пачынае зарабляць сабе на хлеб, прадаючы газэты па сафійскіх вуліцах. Вайна адарвала яго ад вучобы і кінула ў казармы. Казарма з сваім цынیزмам акрываўленага твару мілітарызму зрабіла на Сьмірненскага вялікае ўражаньне. У той час узростаў рэволюцыйны рух, і Сьмірненскі знаходзіць сваё месца ў шэрагах „бледолики братя“. З гэтага часу Сьмірненскі прымае актыўны ўдзел у рэволюцыйнай барацьбе. Першыя свае творы ён друкаваў у часопісах „Българан“, „Барабан“ і інш. Пасьля яго творы сустракаюцца амаль ува ўсіх рэволюцыйных выданьнях, як „Работнически весник“ (газэта), „Народна армия“ (газэта-тыднёвік, якая выдавалася для рабочых турак), „Младеж“ (комсомольская газэта). „Чырвоны Сьмех“ (Червен смях)—гумарыстычны тыднёвік. Усе гэтыя выданьні выдаваліся баўгарскай камуністычнай партыяй.

Творы Х. Сьмірненскага, як я казаў крыху вышэй, былі заклікам да барацьбы, да змаганьня за соцыяльнае вызваленьне. Яго творы амаль усе зьяўляюцца гэтым заклікам. „Праз буру“, „Прыдзе дзень“, „Юнак“ і інш. зьяўляюцца ўзорнымі твораі, у якіх Сьмірненскі дае сваю асабістую поэтычную распрацоўку тэм рэволюцыйнай барацьбы, распрацоўку, да якой не даходзілі поэты ранейшых часоў. У мастацкіх вершах Х. Сьмірненскі даў сьпевы закліку да рэволюцыі:

„Ах, блеснете, пожари сред ледна гъма!
Загръмете, железни слова!
Нека пламне земята за пир не познат,
Нека гръм да трещи да руши!
Барикаден пожар върху робскія свят!
Ураган, ураган от души!..

(Юноша)

У другім вершы „Прыдзе дзень“ ён з нейкай юнацкай упэўненасьцю кажа:

„Праз сълъзы і кривавы гнѣт
Грѣмі—будзі наш кліч:
Наш прыдзе дзень! Наш прыдзе дзень“!

Апроч гэтых вершаў, вершаў закліку да рэволюцыі, веры ў яе хуткі прыход, у Х. Сьмірненскага ёсьць вершы, у якіх ён малое жыццё пролетараў. Да лепшых з іх трэба аднесці вершы „Вуглякопы“ (Въглекопачи), „Слепият“, „Братчетата на Гаврошъ“ і інш.

„Вуглякопы“ даюць малюнак цяжкай сьлёзнай працы вуглякопа, а разам з гэтым і заклік:

„Разбивай, разлюшквай, руши
Разкъртай тез пластове черни
тез робски души“.

У „Братчетата на Гаврошъ“ ён дае малюнак пролетарскіх дзяцей, якіх рана сустрэў цяжкі лёс, і якія, нібы шкілеты, а то і цені, шныраюць па бліскучых, святлошных вуліцах гораду.

„Ти целия скованъ от злоба си,
О, шумень и разблуденъ градъ,
И твоей электрически глобуси
Всуге тый празднично блестятъ“.

Адным з апошніх твораў Х. Сьмірненскага зьяўляецца поэма „Зимни вечери“. Яна зьяўляецца нібы „конгломератам“ творчасці Х. Сьмірненскага з мастацкага боку. Поэта ахвяраваў усю сваю творчасць, свой поэтычны ўзлыёт справе рабочых—справе клясавай барацьбы. Патос барацьбы, словы закліку, якія вельмі патрэбны, каб паддаць энтузізму, надхніць да барацьбы—усё гэта было ў творах Сьмірненскага.

„Зимни вечери“—лірычная поэма, якая характарызуе поэтычную „спеласць“ поэты.

„Като черна гробница и тая вечер
Пуст и мрачен е градът...“

—і першыя радкі зразу нясуць чытача да Сафійскіх гарадзкіх кварталаў-грабніц, дзе цёмна нібы ў магіле. Гэта кварталы беднаты, дзе пануе жабрацтва, дзе

„вечната бедности и грижа
ме гледет през мътни стъкла“.

„Зимни вечери“—ёсць журботная мэлёдыя сацыяльнай несправядлівасці, мэлёдыя, пераплеценая малюнкамі ночы ў горадзе.

І калі ў першых творах ён заклікаў да барацьбы, то ў гэтым ён застаўся верным свайму асноўнаму тону творчасці. Тут у поэме няма слоў закліку, тут сама поэма заклікае да змаганьня гэтых „Братчетата на Гаврош“ і „Босоногите“, і ўсіх, хто гне сыліну для другіх. У поэме шмат эпітэтаў, параўнанняў, шмат прыгожых вобразаў, якія робяць поэму вельмі каштоўнай

„Аз ще дочакам празника на мойте брата“—„я яшчэ дачакаю сьвята маіх братоў“—лісаў у пачатку сваёй творчасці Х. Сьмірненскі, але яму ня прышлося дачакаць гэтага сьвята, ён загінуў у чорную пару рэакцыі 18 чэрвеня 1923 году.

Х. Сьмірненскі згуртаваў навокал часопісі „Новы шлях“ некалькі здольных маладых поэтаў, большасць якіх потым, як „Новы шлях“ быў зачынен, здрадзілі пролетарыяту і перайшлі ў лагер рэакцыянэраў.

За гэты час на політычным небасхіле Баўгарыі зьявіліся хмары. Пасля народнага галасавання, якое адбылося ў 1922 г., а асабліва пасля выбараў у 1923 гаду, Земляробскі саюз атрымаў большы процант галасоў, чымся іншыя партыі. Правадыры саюзу рашылі, што, зьніштожыўшы буржуазію, трэба брацца за большавікоў—куністых. Яны так і зрабілі, але буржуазія выкарыстала гэты час, і 9 чэрвеня зрабіла вайсковы пераварот. З гэтага часу адчыняецца новая крывавае паласа фашыска-генэральскай рэакцыі. Улада Цанкава накіроўвае ўсе законы і загады супроць рабочае клясы. Усе пролетарскія арганізацыі былі зачынены, іх кіраўнікі заарыштаваны.

Да 1924 году выходзілі яшчэ дзьве часопісі: „Полымя“ і „Новы шлях“, але і іх зачынілі. Рэдактар „Полымя“ і некалькі супрацоўнікаў часопісі згарэлі ў памяшканьні „Народнага дому“, які быў падпален

па загаду цаліцыі. У гэты час згінула шмат маладых здольных пісьменьнікаў, поэтаў, журналістых. Сярод іх больш выдатным быў Хрысто Ясенаў, які загінуў пасля выбуху ў Сафійскім саборы (красавік 1925 г.). Х. Ясенаў быў сынам Етрапольскага гандляра „Туджарина“. Вучыўся ў Сьвішчоўскай Юр'яўскай гімназіі, потым у Сафіі ў рысавальнай школе. У Сафіі Х. Ясенаву было вельмі дрэнна, бацька амаль што не дапамагаў, і яму часта прыходзілася галадаць. У гэты час Ясенаў пачынае пісаць вершы і пачынае прымаць удзел у рэволюцыйным руху.

Ясенаў—лірык. Першыя яго творы, напісаны пад уплывам Яварава носяць адбітак суму. Ясенаў сумуе, бо бачыць сум бацькоў, бачыць сум беднай краіны, на якой шмат стагодзьдзяў ліецца кроў беднаты. За яе

„като влюблена щерка Зората
Умира сред златния трепет на късни лъчи“

—ён гатоў згінуць. Нібы ведаючы свой канец, ён піша:

Тъмнеят и трептят безбрежия сини
Игасне прастора от златни зари.

Але „на майё даліне“

„И в то плия трепет на мойте градини
Невидимо утро гори“

Гэта змаганьне за лепшае жыццё, за яго „раніцу“ і падае новыя мотывы—мотывы бадзёрасьці. Яны бадзёры толькі ў закліку да новага, бо сучаснасьць—труна, над ёю жанчына ліе свае сьлёзы, пустынны горад нібы вялікая труна....., няма нічога бадзёрага. Ясенаў напісаў мала твораў, лепшыя з іх сабраны ў зборніку „Рицарски замък“ Эпіграфам гэтага зборніку можна ўзяць чатыры радкі аднаго з вершаў:

„Па водна шир понесох аз кораби
И всяк твар усети моя зов
И в темен град от зырове и раби
Запалих слънце--пламък и любов“.

„Мяцежнасьць“ парываў Х. Ясенава, іх лірычнасьць, стыхйнасьць—я-б дадаў, і некая анархічнасьць, бунтарства,—вось характэрнае ў творчасьці Ясенава. Ясенаў загінуў ў самы росквіт свайго творчасьці. Загінуў у чорную пару фашызму, складаючы лірычныя сьпевы „пролетарскаму сонцу“.

З іншых поэтаў, што загінулі ў гэту пару, трэба адзначыць сялянскага поэта Сяргея Руменцэва, пісьменьніка Тодара Страшымірава і Тодара Чопавана, македонскага рэволюцыянера, даравітага бэлетрыстага.

У кастрычніку 1924 г. быў выдан закон аб абароне дзяржавы (ЗЗЗД). Гэты драконаўскі закон вельмі адбіўся на разьвіцьці пролетарскае літаратуры. Вось як характарызуе публіцыст Н. Паўлаў значэньне гэтага закону для літаратуры і наагул культурнага жыцця: „сь невъзмутим цинизм разбива всяка воля за культурен прогрес и вниса непоправими растройства в целиа наш культурно-общественен живот: нестабилност политическа, финансова стагнация, стопанска криза, безработица, хаос, литаратурно мъртвило.“¹⁾ Гэты закон паставіў у нелегальнае становішча амаль што ³/₄ ўсяго баўгарскага насельніцтва. „Цынизм гэты вызывае большае абурэньне тады, калі выступае ўсюды сваю, компэтэнтнасьць“ у справах літаратурных.

1) Гл. часопісь „Ведрина“ брой 17. Люты 1927 г. Сафія.

„Вядома, якую „компэтэнтнасьць“ маюць стражнікі, прыставы, акаладчныя начальнікі. Хто піша ня так як Банкірскі весьнік „Слова“ альбо рэакцыйны „Злагогор“—таго чакае паліцэйскі вучастак“¹⁾).

Вось у якіх абставінах павінны працаваць пролетарскія поэты Баўгарыі. Капрызы паліцыі, сваволье тых, хто мае правы, даюць магчымасьць рабіць сістэматычныя, нічым неапраўданыя, нематываваныя, самавольныя канфіскацыі. Так, напрыклад, быў канфіскаван (на 8 месяцаў) роман сучаснага пісьменьніка Антона Страшымірава—„Хоро“. Канфіскуюцца часопісі „Ведрина“, „Наковалня“, „Единство“, „Младешка Дума“, „Народ“, „Свят“. На правінцыі гэтая сваволя пераходзіць у стыхію. Нічога ня пускаюць з рэволюцыйнай літаратуры.

— Шмат кур'ёзаў бывае, але аб іх толькі прыходзіцца маўчаць, бо інакш зусім зачыняць газету і заарыштуюць супрацоўнікаў. Калі пачала выходзіць газета-тыднёўка „Ведрина“ (літаратурна-мастацкая), то першы нумар яе быў канфіскаван урадам. Гэта дало магчымасьць начальнікам паліцыі на правінцыі канфіскаваць чарговыя нумары.

Але ня глядзячы на гэты тэрор, лік чытачоў значна вялікі. Вось якія лічбы дае Н. Паўлаў у вышэй памянутым артыкуле:

„У шмат мільённай свабодалюбівай Францыі, дзе няма такіх асабова выключных законаў, камуністычная часопісь Clarte мае толькі 1200 падпішчыкаў, а ў малай беднай Баўгарыі ўсякія выданьні, ня глядзячы на тэрор і ЗЗЗД, маюць тыраж 3000“.

„Не гасі таго, што ня гасне“,—казаў так адзін з сучасных буржуазных поэтаў..... бо чым большы будзе напор, тым мацней будзе адпор.

І сапраўды ўжо ў 1925 годзе зьяўляецца тыднёвая часопісь „Наковалня“, а потым і „Ведрина“. Зьявіліся гэтыя часопісі ў час вялікага тэрору, калі больш як 20 тысяч сялян было замучана і павешана ўрадам Цанкава. Старыя пролетарскія часопісі былі ўсе зачынены, рэдактары зьнішчожаны (загінула 35 журналістых, рэдактараў і пісьменьнікаў).

У гэты час пачынаюць выходзіць „Ведрина“ і „Наковалня“—літаратурна-мастацкія часопісі. Мэта гэтых часопісцяў-газэт—быць школай для маладых пролетарскіх поэтаў і быць абаронцамі пролетарскай поэзіі і барацьбітамі за рэвалюцыю.

Я ўжо адзначаў, як адносіцца буржуазія да гэтых часопісцяў. З 3—4 нумароў адзін абавязкова канфіскаецца.

„Наковалня“ і „Ведрина“ выходзяць і цяпер. Апроч іх, выдаюцца яшчэ адна літаратурная газета анархістых, адна талстоўцаў і адна соцыял-дэмакратаў.

„Наковалня“ згуртавала навокал сябе цэлы шэраг маладых поэтаў і пісьменьнікаў.

З поэтаў можна ўжо адзначыць Ніколу Ланкова, Н. Меднікарава, К. Пунчава, А. Каменградава, Л. Чаўдара, А. Тодорава, Л. Жаднева, Слаўчо, Красінскага, Хрысто Р-скага.

Амаль усе яны маладыя поэты, у большасці сваёй лірыкі, напісалі па некалькі твораў, якія не даюць магчымасці судзіць аб іх поэтычных асабістасцях.

З пісьменьнікаў у часопісі „Наковалня“ друкуюцца старыя поэта-публіцыст, рэдактар-выдавец гэтай газеты-часопісі Д. Палякоў, Панчо Гвігіліеў і Ст. Ліліянаў („Ботново утро“, „Зима“ і інш. апавяданьні).

¹⁾ Гл. часопісь „Ведрина“ брой 17. Люты 1927. Софія.

„Ведрина“ згуртавала большы лік пісьменьнікаў. Антон Страшы-міраў, рэдактар „Ведрина“, зьяўляецца адным з лепшых сучасных пісьменьнікаў-бытавікоў Баўгарыі. Яго роман „Хоро“, конфіскаваны паліцыяй, зьяўляецца добрым помнікам пары рэакцыі ў Баўгарыі.

Страшыміраў—бытавы пісьменьнік, яго лічаць насьледнікам Вазава ў баўгарскай літаратуры. Страшыміраў добра ведае жыццё баўгарскай беднаты, яе ён і выводзіць у сваіх творах. У час рэволюцыйных змаганьняў Страшыміраў стаў у шэрагі змагаючайся клясы пролетараў.

Страшыміраў—стары пісьменьнік. Больш 30 год як ён працуе на літаратурнай ніве. Увесь час ён у творах сваіх адлюстроўвае жыццё баўгарскай беднаты.

З твораў яго найбольш цікавымі зьяўляюцца: „Блуждаюци огни“ве“—аповяданьне з часоў барацьбы македонскіх рэволюцыянераў з баўгарскімі патрыётамі; „Прывет будні“, „Прелом“—аповяданьне, дзе адбіваюцца настроі пасля вялікай бойкі; „Изповед“—поэма—малое верасенскія здарэньні 1923 году; „Вихр“, „Есенни дни“, „Грях“, „Палач и злодей“ і інш.

Асноўныя матыў творчасьці Страшымірава—гэта цяжкі лёс бедняка-селяніна, яго барацьба за палепшаньне гэтага лёсу.¹⁾

З другіх пісьменьнікаў „Ведрина“ больш цікавы: К. Дзімітраў (яго аповяданьні, сабраныя ў кніжцы „Капки кръв“ даюць, вельмі цяжкія малюнкi з часоў вайны, малюнкi бунту і грамадзянскіх паўстаньняў); Д. Панчоў („Косачи“), Цьвятко Петроў (Легенда за последната дъщеря на Петриловци) і Ас. Расьцвётнікаў („Двойник“).

Сярод поэтаў „Ведрина“ найбольш значнымі зьяўляюцца Страхіл Човдар, А. Тодораў, К. Пеняў, Панчэў, Віхр.

Страхіл мае шмат прыгожых вершаў як з боку зьместу, так і з боку формы. Лепшымі з вершаў зьяўляюцца „Затвор“, „Стачка“, „Пролет“. У Страхіла амаль усе вершы гэта—

„гняв, глад и злоба“,

бо ён бачыць навокал столькі несправядлівасьці, „плачу і стогнаў“, „голаду і холоду“..... што толькі „адзін бог можа быць глух і сылеп.

У „Стачцы“ шахцёры Страхіла—краты зямныя—

„молечани, проклнати и нищи“.

У вершы „Затворник“ Страхіл дае малюнак жыцця вязьня. У іншых вершах такія самыя матывы.

І гэта ня толькі ў Страхіла—гэта амаль што ўва ўсіх поэтаў апошніх часоў. Вось, напрыклад, у К. Пенява „Песьня ветра“:—

„човече—бедни брате“—

у „Вечерня“:—„цяжкі кайданы“, „нерадасныя дні“, „чорнае бремя і г. д.

Усе яны рознымі фарбамі ў розных формах маюць, высвятляюць жыццё пролетара-баўгарына. Калі-нікалі прарвецца нотка-мотыў Х. Сьмірненскага, словы закліку да барацьбы, але гэта рэдка, бо за гэтым і сочаць, і глядзяць у паліцэйскіх вучастках.

Заклік ёсьць у вершах Чаўдара (Першамайская язда), у Віхра ў яго „Майски куплети“

„Гръми

Гръби всепробудно

Върви-и-и“

Трубi—„бо будзе сора вихор, і чутны будуць сьпевы перамогі“. Вось чаму—„Върви-и-и“

¹⁾ Артыкул гэты быў ужо набраны, як мы атрымалі весткі аб арышце паліцыяй А. Страшымірава і зачыненні часопісі „Ведрина“.

Наагул трэба адзначыць, што з пролетарскіх твораў выходзяць з друку толькі „бытавыя апісаньні“, жыццёвыя апавяданьні... Іншых твораў чакае лёс романа А. Страшымірава „Хоро“, які вышаў па-за межамі, а ў Баўгарыі быў сконфіскаваны.

Вось чаму на першы погляд здаецца, што ў пролетарскай літаратуры нейкая аднабокасьць. На справе гэта аднабокасьць зьяўляецца вынікам закону аб абароне дзяржавы, па якому друкаваць іншыя творы зьяўляецца праступкам, і за іх садзяць ў турму і вешаюць.

Цяпер на фронце пролетарскай літаратуры ідзе зьбіраньне сіл пасля вялікага разгрому 1923-24 году, пасля тэрору. Гэты тэрор існуе яшчэ і цяпер, і таму зьбіраньне новых сіл робіцца цяжкім. На супрацоўніцтва ў „Ведрина“, „Наковалня“ (чыста літаратурных часопісах-газэтах), „Новини“¹⁾, „Работническо дело“, „Младежка Дума“ і інш. рабочых часопісах глядзяць, як на „бальшавіцкую работу“, сочаць за пісьменьнікамі і часта арыштоўваюць.

„У нас“,—піша адзін з маладых поэтаў,—„поліцэйскі вучастак і турма—наша школа. Хто быў у іх, той больш адукован, той ужо сапраўды поэта-грамадзянін“.

У такіх умовах, пад пагрозай арышту і сьмерці, працуюць усе пісьменьнікі і поэты і „Ведрины“ і „Наковалні“, і інш. часопісы. Працуюць, каб наблізіць прыход дня вызваленьня рабочае клясы, прыблізіць Кастрычнік у сваёй краіне.

У гэты самы час буржуазныя поэты Баўгарыі сумесна з анархістамі (цікавы саюз!) і соцыял-дэмакратамі вядуць цікаваньне супроць пролетарскай поэзіі, супроць пролетарскіх пісьменьнікаў, яны робяцца памочнікамі ўраду, дапамагаючы яму весьці барацьбу з „шкодным бальшавізмам у літаратуры“.

Што прымушае іх рабіць гэта? Ці тое, што творы пролетарскіх пісьменьнікаў распаўсюджваюцца больш, ці тое, што ў барацьбе з бальшавізмам і анархістамі і соцыял-дэмакратамі абралі адзін шлях с буржуазіяй. І гэта апошняе відаць бліжэй да сапраўднага становішча.

На фронце пролетарскай літаратуры Баўгарыі ідзе зараз зьбіраньне сіл пасля разгрому, каб потым сумесна з рабочаю клясай выступіць актыўна на барацьбу за Кастрычнік у Баўгарыі.

¹⁾ Тыраж гэтых газет 10.000 лічыцца вельмі вялікім для Баўгарыі.

КУЛЬТУРА МОВЫ

Асноўныя прынцыпы арабскай транскрыпцыі беларускага тэксту ў „кітабах“

Азіначыць досыць дакладна час і месца ўзнікнення арабска-беларускага шрыфту пакуль што няма магчымасці дзеля таго, што адпаведных гістарычных дадзеных мы яшчэ ня маем. Нам вядома толькі, што выкарыстанне беларускімі татарамі арабскага альфабэту як для перадачы беларускіх тэкстаў свае нацыянальна-рэлігійнай літаратуры, так і ў штодзённай жыццёвай практыцы мела на працягу некалькіх стагоддзяў досыць сталы і рэгулярны характар.

Карыстаючыся на працягу досыць доўгага часу арабскім альфабэтам, беларускія татары паступова дапасавалі яго да асаблівасцяў беларускай мовы. З гэтай прычыны ён падпадаў у беларуска-татарскай літаратуры пад некаторыя, часамі значныя, змены. Некаторыя літары і значкі, непатрэбныя для беларускай мовы, былі выкінуты. У сваю чаргу былі ўведзены новыя літары і знакі для перадачы спецыфічных беларускіх гукаў, для абазначэння якіх у арабскім альфабэце не знашлося адпаведных знакаў. Шматгадовая практыка ператварыла гэтыя змены і дапаўненні як бы ў пэўную сістэму. Ува ўсякім разе правілы ўжывання арабскага альфабэту, наколькі гэта можна ўявіць па рукапісных помніках беларуска-татарскай пісьменнасці, былі ўстаноўлены больш-менш сталыя.

Такім чынам, у арабскай транскрыпцыі кітабаў мы маем нахіл бачыць рэформаваны арабскі шрыфт, практычна дапасаваны да перадачы беларускай мовы так-жа сама, як ён у свой час быў дапасаваны да мовы народаў, якія разам з мусульманствам успрынялі элементы арабскай культуры. У нас не захавалася ніякіх падручнікаў, даведнікаў або паказьнікаў, якія тлумачылі б правілы ўжывання гэтага арабска-беларускага альфабэту. Іх, мусяць, і ня было, бо сістэма ўжывання арабскага шрыфту выпрацоўвалася скараэй за ўсё паступова, пад уплывам практыкі. Свае навывкі ўжывання гэтага шрыфту беларускія татары перадавалі адзін другому, з пакалення ў пакаленне, ад бацькі к сыну. Ён вывучаўся таксама дзецымі ў так званых мектэб¹⁾, дзе стары хаджа²⁾, сам без асаблівай падрыхтоўкі і кваліфікацыі, побач з механічным заучваньнем напаміць вершаў корану,

знаёміў сваіх вучняў з практычным ўжываннем арабскага шрыфту па тых рукапісах, якія былі пад рукою.

Тое, што арабская транскрыпцыя кітабаў выпрацоўвалася паступова і не бяз уплыву з боку іншых моў, можна бачыць, параўноўваючы рукапісы, напісаныя ў розныя часы. Транскрыпцыя старажытных кітабаў больш прымітыўная, простая і ў той жа час больш самабытная. У кітабах пазнейшага паходжання транскрыпцыя больш дакладная і ў той жа час больш складаная. Апрача таго, ў ёй адчуваецца ўплыў зьмен, унесеныя ў арабскі альфабэт цюркскімі народамі, з мэтай большага набліжэння яго да сваіх моў. Так, напрыклад, з цюркска-арабскіх альфабэтаў запазычаны, відавочна, знакі для „п“, „ж“, „ч“ і інш. гукаў, якіх няма ў арабскай мове. Відца таксама, што ў кітабах больш пазнага паходжання ўзмацняецца польскі ўплыў. Ён адбываецца ня толькі на мове рукапісаў, у якой павялічваецца колькасць полнізмаў, але і на правапісе, які адпаведна гэтаму дапасоваецца да польскага вымаўленьня.

Трэба адзначыць, што, ужываючы для перадачы беларускай мовы арабскі альфабэт, татары амаль цалкам захавалі ў ім тую тонкую адценні і адменнасці ў перадачы зычных гукаў, якія так характэрны для арабскага шрыфту і зусім не ўласцівыя як кірыліцы, так і латынцы.

Для перадачы, напр., аднаго толькі гукі „с“ у кітабах ужываецца ў залежнасці ад вымаўленьня і націску тры самастойных знакі:

(сад, саф, сін).

س ش ص

„Сад“ служыць для абазначэння гострага, цвёрдага „с“, напрыклад у словах: чыстосьць, шеснасты, осмінасты.

„Саф“ ужываецца для перадачы мякага „с“, напрыклад у тых самых словах: чыстосьць, осмінасты.

„Сін“ сустракаецца радзей і служыць таксама для абазначэння мякага „с“, напр. у словах: месяц, есіль. У старажытных кітабах, (XVI-XVII стаг.) „сін“ зусім ня ўжываецца. Заміж яго, ставіцца заўсёды знак,

1) Пачатковая школа пры мечэці, адпаведная юрэд-скаму хайдару.

2) Настаўнік.

якога няма ў арабскім альфабэце. „Сін“ сустракаецца на месцы гэтага знака толькі ў кітабах XVIII-XIX стагодзьдзяў. У словах арабскага пахаджэньня, напр.: мусульманін (мусьлімун), саям, якія пішучца паводле арабскага звычайу праз „сін“, у старажытных кітабах усюды стаіць вышэй паказаны знак. У кітабах жа пазнейшага пахаджэньня тыя самыя словы пішучца, як гэта і належыць, праз „сін“. Гэта дае нам падставу думаць, што знак уведзён быў для гуку „с“, адпаведнага вымаўленьню літары „сін“.

ب

Для абазначэньня „к“ ужываюцца два знакі: „каф“ для цвёрдага „к“ (напр., у слове „каторы“) і „кяф“ для мяккага (напр. у словах: навекі, кяфір).

Гук „з“ перадаецца пры дапамозе чатырох знакаў:

ظ ز د ص

(дад—у турэцкай мове—зад, зал, зайн і тэт з кропкай). „Зад“ перадае цвёрдае, гострае „з“, напр., у словах: абразаны, розум. „Зал“ перадае мяккае „з“, напр., у слове: прозьба. „Зайн“ перадае таксама мяккае „з“, напр., у слове: земі.

„Тэт“ з кропкаю перадае „з“ у словах, роздзял, без, злы. Тут патрэбна адзначыць, што розьніца паміж усімі гэтымі абазначэньнямі ў рукапісах не заўсёды дакладна захоўваецца.

Для „т“ звычайна ёсьць адзін знак: „тэт“; рэдка, пераважна ў словах арабскага пахаджэньня, ужываецца для „т“ таксама літара „таф“.

Асаблівай-жа ўвагі заслугоўваюць новыя літары, уведзеныя татарамі ў арабскі альфабэт спэцыяльна для перадачы гукаў, асабліва характэрных для беларускай мовы. Для таго, каб перадаць чыста беларускі гук „дз“ (у арабскім альфабэце адпаведнага знака няма), татары ўзялі арабскую літару „дал“ (адпавядае нашаму „д“), дадаўшы да яе зьнізу тры кропкі:

د

Гук „ц“ (у арабскай мове няма) перададзены татарамі пры дапамозе арабскай літары „сад“, таксама з трыма кропкамі зьнізу:

ص

Гук „в“ перадаецца арабскай літарай „вав“.

Гукі „о“ і „у“ (у арабскім альфабэце яны перадаюцца аднакава) абазначаюцца гэю самаю літарай „вав“, але з значком „фатхай“ для „о“ і з значком „даммай“ для „у“ (дакладнасьць гэтых абазначэньняў захоўваецца, аднак, не заўсёды акуратна).

Характэрнае для беларускай мовы „ў“ перадаецца таксама пры дапамозе „вав“, але з значком, падобным да значка „сукун“.

Гук „а“ перадаецца звычайна літарай „элэф“. У другім жа і наступных складох „элэф“ часамі замяняецца „фатхай“. Галосная літара першая ў слове перадаецца праз „элэф“ з адпаведным абазначэньнем¹⁾.

„Е“ перадаецца заўсёды „фатхай“. Йотаванае „е“ (је) перадаецца значком „фатхай“ у злучэньні з дзьвюма падрадкавымі кропкамі, якія служаць для абазначэньня нескладовага „і“ (й).

„І“ і „ы“ перадаюцца звычайна значком „кесрай“, або „кесрай“ у злучэньні з значком для нескладовага „і“.

„Ю“ перадаецца кароткім „і“ з значком „даммай“.

„Я“ абазначаецца значком для нескладовага „і“ (дзьвюма кропкамі зьнізу) ў злучэньні з „элэфам“.

„Й“ перадаецца знакам для „і“ з значком, падобным да „сукун“ у апошнім складзе.

Цікава таксама ўжываньне шэрагу умоўных скарачэньняў для спрашчэньня пісьма. Так, напр., каб перадаць скарачана канчаток слова „ішоў“, які складаецца з гукаў „о“ і „ў“, якія маюць у арабскім альфабэце агульнаасноўнае напісаньне, пішацца адна толькі літара „вав“, але над ёю захоўваецца абадва значкі („фатха“ і значком, падобным да „сукун“), якія адрозьніваюць „о“ і „у“.

Пры перадачы беларускага канчатку „ньне“ (напрыклад, у слове „спасеньне“) ужываецца таксама скарачанае абазначэньне: пішацца адна толькі літара „нун“, а над ёю ўмоўны значок і „фатха“.

У цэлым арабскі альфабэт, які ўжываецца ў беларуска-татарскай літаратуры, зводзіцца з сваімі зьменамі і дапаўненьнямі, унесенымі ў яго татарамі да наступнай прапанованай ніжэй табліцы.

1) У некаторых жа кітабах галосны гук у пачатку слова перадаецца праз „аін“ з адпаведным абазначэньнем.

Вымаў- леньне	Пачат- ковая форма	Канца- вая форма	Вымаў- леньне	Пачат- ковая форма	Канцавая форма	Вымаў- леньне	Пачат- ковая форма	Канца- вая форма
а	آ	ا	к	ق	ق	х	ح	ح
б	ب	ب	кь	ك	ك	ф	ف	ف
в	و	و	л	ل	ل	ц	ظ	ظ
г	ع	ع	м	م	م	ч	چ	چ
д	د	د	н	ن	ن	ш	ش	ش
дз	ذ	ذ	о	اؤ	و	ю	ي	ي
дж	ج	ج	п	پ	پ	я	يا	يا
е	ا	ا	р	ر	ر			
je	ي	ي	с	ص	ص			
ж	ژ	ژ	с	ش	ش			
з	ص	ص	с	س	س			
з	ذ	ذ	с	ظ	ظ			
з	ز	ز	т	ط	ط			
з	ظ	ظ	т	ت	ت			
и	ا	ا	у	اؤ	و			
й	ي	ي	ў	ؤ	و			

У падставу гэтай табліцы ўзяты правапіс кітабу XVI-XVII стаг. Мною пададзены толькі пачатковыя і канцавыя формы літару, як найбольш характэрныя. Да таго-ж напісаньне сярэдняй формы часта супадае з пачатковай.

Каб можна было прасачыць ужываньне

арабскіх знакаў у тым ці іншым слове, я падаю ніжэй шэраг узораў арабскага правапісу беларускіх слоў, узятых з кітабаў. Яны падабраны такім чынам, каб па іх можна было прасачыць розьніцу ва ўжываньні і вымаўленьні літару, разгледжаных вышэй.

چىطوشچى	чыстосьць
شَئْناطى	шеснасты
اوشَئْناطى	осьмінасты
يَسْلى	йесьлі ¹⁾
يَسْلى	йесьлі ¹⁾
مُؤْمِلْمَات	мусульмане ²⁾
دَسْلمَات	мусульмане ²⁾
پِلاخ	салям
آبرَاضاخى	абразаны
رَوْضُوم	розум
پِرْوُذْبا	прозьба
زَمِ	земі
رَوْظِآل	роздзял
بَظْطى	без

¹⁾ У першым выпадку слова „йесьлі“ ўзята з кітабу XVI-XVII стаг. і пішацца праз знак, які ўведзены татарамі для „с“ і якога няма ў арабскім альфабэце. У другім выпадку тое самае слова з кітабу пачатку XIX стаг., напісанае праз літару „сін“.

²⁾ Тое самае ў слове „мусульмане“ (ўзята з тых самых кітаб’аў). Паарабску гэта слова (мусьлімун) пішацца заўсёды праз „сін“.

قُلُوْ	кто
صَلَوَات	салеват
دَتْ	дзень
صَتْ	цень
بِلِي	были
يَطْرُوْ	йутро
يَا قُوْب	якуб
اِسْوْ	ішоў
مِيَا بَيْت	спасеннье

Паказаўшы асноўныя прынцыпы арабскай транскрыпцыі беларускіх тэкстаў кітабу, мы ня прабуюем даць разгляд яе ў строга філалёгічных адносінах. Наш замер — паглядзець тым, хто цікавіцца, магчымасьць бліжэй азнаёміцца з кітабамі, гэтымі свае-

асаблівымі помнікамі старажытнага беларуска-татарскага пісьменства. Калі прапанаваны матэрыял дасць у гэтых адносінах пэўную карысьць, то мэта гэтай невялікай працы будзе зусім дасягнута.

Віт. Вольскі.

Отражать—адбіваць—адлюстроўваць

1. У народнай мове слова „адбіваць“ ужываецца ў значэньнях: а) адбіваць які-небудзь напад; б) адбіваць жаданьне да чаго-небудзь; в) адбіваць што-небудзь зачыненае (замкнёнае) ці прыбітае; г) вызначаць межы вучастку зямлі (адгэтуль слова „адбіўка“ у сэнсе „дзялянка“, напр.—на Віленшчыне).

2. У слоўніках і тэрміналёгічных зборніках гэтакі слову і вытворным ад яго пададзена некалькі новых значэньняў: „отражать“ (напрыклад—„отражать взгляд“, адгэтуль—„адбітак“—НТ₂—819); рабіць „отгэты“, „отпечаток“, адгэтуль „адбітак“ і „адбітка“ (НТ₂—818, НТ₃—994) і г. д.

3. Уважаючы на недакладнасьць слова „адбіваць“ у перадачы паняцьця „отражать“, „отражение“ („деревья отражаются в воде“ і да т. п.), я запрапанаваў новатвор „адлюстроўваць“.

Новатвор гэты, ужыты ў № 2 часопісі „Узвышша“ (артыкул Ю. Бярэзкі), перайшоў і ў далейшыя №№ праз артыкулы розных аўтараў, а пасля і наогул у кругабежны друк (гл., напр., „Сав. Бел.“ за 4/XII-27 г., стар. 3), чым і даведзена яго жыццёвасьць.

4. Як вывад, прапануецца наступная практычная схэма (якую ў далейшым лёгка дапоўніць новымі адменьнікамі):

отражатель — адлюстроўнік (адлюстравальнік);

отражаться, зиться — адлюстроўвацца, равацца;

отражать, зить — 1. адбіваць, біць (у значэньнях народнае мовы), 2. адлюстроўваць, раваць (у значэньні літаратурным);

отражение — адлюстравак.

Ўл. Дубоўка.

„Кагадзе“

Слова „кагадзе“ шырока ўжываецца на Слуцчыне ў народнай мове для абазначэння толькі што мінулага часу. „Я кагадзе быў там“, — гэта значыць, што я там быў некалькі хвілін таму назад; толькі некалькі хвілін. Часта да слова гэтага далучаецца „што“ — „я кагадзе што быў там“. Калі гутарка ідзе пра вялікія падзеі, якія цягнуцца доўгі час, слова „кагадзе“ ўжываецца для абазначэння і большага часу, глядзячы, які маштаб у часе падзей. На-

прыклад, пасля імперыялістычнае вайны праз гады два-тры маглі гаварыць: „яшчэ ж кагадзе скончылася вайна“. Але ў такім сэнсе слова гэтае ўжываецца рэдка.

Усюды яно выгаворваецца вельмі выразна, з націскам на апошнім складзе. Толькі ў некаторых вёсках Чырвона-Слабод кага раёну выгаворваюць яго так, што губіцца гук „г“ — „кадзе“. Такое выгаворванне ўжываецца мала дзе.

Р.

БІБЛІОГРАФІЯ

Валеры Маракoў. — На залатым пакосе. — Вершы. Выданьне ЦБ Маладняка. Менск — 19.7.

У скорым часе (усяго блізка году) пасьяе свайго дэбюту ў літаратуры невялікім зборнічкам вершаў „Пялёсткі“. Валеры Маракoў стае на суд чытачоў са зборнікам „На залатым пакосе“. Па сваім памеры гэты зборнік ужо значна большы за першы, і, такім чынам, даючы больш матэрыялу для меркавання аб сваім аўтары, як аб поэце. павінен, разам з тым, зьяўляцца сьведкаю яго пэўнага росту. З гэтага боку мы і разгледзім дадзены зборнік.

Пабудова зборніка „На залатым пакосе“, яго архітэктоніка, нічым не адрозніваецца ад архітэктонікі першага зборнічка „Пялёсткі“. Так, увесь зборнік таксама, як і „Пялёсткі“, разьбіты на два разьдзелы: „У разгары жыцця“ і „На залатым пакосе“, якім у „Пялёстках“ адпавядаць „Лятуценні“ і „Штастаньне дуброў“. Таксама, як і ў „Пялёстках“, галоўнаю тэмаю першага разьдзелу зьяўляецца жыццё, а такою-ж тэмаю другога разьдзелу — прырода, з тэю толькі розніцаю, што ў рэцэнзаваным зборніку яны больш разьвязаюцца, хаця, усё-такі, такія вершы другога разьдзелу, як „Добры дзень, дарагая“, „Лятуценні“ і „Маці“ для стройнасці архітэктонікі трэба было-б аднесці ў першы разьдзел. Другая істотная розніца паміж архітэктонікаю абодвух зборнікаў палягае ў тым, што першы разьдзел у зборніку „На залатым пакосе“ значна большы за другі, тымчасам, як у „Пялёстках“ — наадварот. Гэта азначае, як быццам, што Маракoў у другім зборнічку больш аддае ўвагі тэмам жыцця, чым тэмам прыроды. Гэтае сьведчыць пра набліжэньне Маракoва да жыцця, што відаць хоць-бы з супастаўленьня самых назоваў адпаведных разьдзелаў: у „Пялёстках“ — „Лятуценні“, у „На залатым пакосе“ — „У разгары жыцця“. Пра гэтае сваё набліжэньне да жыцця кажа і сам Маракoў ужо ў першым вершы зборнічка: „Будзе мне блізкай далёкая песня вольных прыбояў жыцця“, а ў другім вершы проста заяўляе: „Хораша пець у жыцці“. І гэтае набліжэньне, бязумоўна, зьяўляецца значным крокам наперад у параўнаньні з упаднічка-пэсымістычным настроем адмаўленьня жыцця ў першым зборнічку, бо цяпер Маракoў ужо ня толькі сам ведае, што „у жыцці калі ў што-небудзь верыш, т. г. йшчэ можаш цывісьці і гарэць“, але нават і другім настойна раіць: „Вер і жыві“. Факт-жа гэтага набліжэньня да жыцця цалкам адкідае лямант некаторых „радзетей“ пра тое, быццам-бы нехта Маракoва „спудзіў“ —

„на першых-жа кроках яго творчасці аглушыў і яшчэ далей загнаў у тыя-ж нетры...“, з якіх „ці выберацца ён цяпер...“ Як бачым са зборнічка, Маракoў з гэтых нетраў блізка-што зусім „выбраўся“ і без усякае дапамогі сваіх апякуноў.

Аднак, тая лёгкасьць і пасьпешнасьць, з якою Маракoў „выбраўся“ з нетраў упаднічкага пэсымізму, паказвае на тое, што блуканьне ў гэтых нетрах ня было для Маракoва чым-небудзь арганічным, а выяўляла з сябе ня больш, ня менш, як пэўную маску, позу. У гэтым і сам ён прызнаецца:

Была восень у роднай краіне,
Гаварыла мне шчырасьць ня раз
Гэту песню халодную кінучь
І квітнець, расквітаць, не згараць.

Тэме скіданьня гэтае маскі ахвяравана вялікая колькасьць вершаў першага разьдзелу („З ценямі думкі“, „Хрыпла гудок прагучэў“, „У гэтай цемры“, „О, вясна“, „Быда восень“, „Палюбіў я асенняе раньне“ і інш.). Тут Маракoў кажа, што цяпер ён

...інакшую долю спазнаў,
Што ў другіх у змаганьні за хлебам
Адывітае жыццё і вясна,
Што другім,
Хто ў цемры асенняй
Адаюць сваё цела й душу,
Досыць толькі
Ня стаць на калені,
Досыць толькі
Узьняць сьмелы шум,
І тады
Там, дзе грызліся зьверы,
Нельга будзе душою хварэць...

Ён знае, што

Калі нехта ляжыць на кургане,—
Значыць, працы будзённай ня зьнёс.

Але, разам з тым, у яго яшчэ часам праймаюцца паасобныя сьляды ранейшае маскі, ранейшае позы. Часам ён яшчэ заяўляе па-Есёнінску: „нічога ня хочу і нікога спаткаць не магу“, або хоча ўпэўніць чытача, што „ў жыцці... ведаў многа сьлёзі гора“. Асабліва гэта выяўляецца ў „гарэньні“, якім абхоплены блізу ўсе вершы зборнічка, і якое, са скінутцём маскі упаднічкага пэсымізму, зьяўляецца бязмэтным. Так, калі ў адным вершы і сам Маракoў кажа, што ён хоча „не згараць дарма“, дык у іншых сьцьвярджае наадварот: „Толькі й я хацеў бы так згараць“, „быццам я згараю ў песьні агні“, „і давай гэтак разам згарым“, „разам з любой сваёй дагараць“ і г. д. Але й гэтыя сьляды, трэба спадзявацца, Маракoў выжыве, бо арганічных асноў для іх у яго, як відаць, няма.

Так, скидаючи непатрзбную маску, Маракоў спрабуе наблізіцца да жыцця. Але зборнік „На залатым пакосе“ сведчыць, што пакуль у яго яшчэ даволі мала практыкі ў гэтым кірунку, што пакуль ён яшчэ ўсё-ткі не „у рагары жыцця“. Найбольш поўна ў яго паказаны пакуль-што асабістае жыццё і асабліва каханьне. пра якое ён кажа: „Я яму толькі шчырасьць аддам, я яго не спаткаю ў тумане“. Але й вершы пра каханьне ў значнай ступені яшчэ прыкрыты тэю „поўмаскаю гарэньня“, пра якую вышэй гаварылася. Няма тут яшчэ і пэўнага аб'екту, хоць у некаторых вершах Маракоў называе сваю каханую Нінай („Я прыду“, „Ты ня знаеш, Ніна“). Адылі, у вадным вершы ён называе Нінаю і сваю сястру („Сястры Ніне“), а ца таго-ж, як відаць з вершу, — нябжыццу. Сам-жа верш, паводле рытму, строфікі і нават дубальтаваньня паасобных вобразаў („жыццё—ясна, адшуміць, адзвоніць, змоўкне бы струна“) набліжацца да вершу „Ты ня знаеш, Ніна“, дзе выразна праглядае каханьне, і таму атрымюваецца некаторая блытаніна. У вершах пра каханьне часам праглядаюць даволі недарачныя жаданьні („Каб хто-небудзь блізка і каханы ў вусны мне і ў грудзі палаваў“) ці проста наіўнасць („Ах, я так! Я ня знаю! Слухай, Ніна“ і г. д.).

У дачыненні да іншых людзей Маракоў часам упадае і ў містыку:

Але нешта ў далях, нешта ў сьвеце
ёсьць.

Часта сэрца труціць невясёлы лёс
і далей:

Знаю я сягоньня—буду хутка там.
Толькі радасьць песні для жыцця
аддам.

(Верш „Сястры Ніне“)

або:

Упала маці з плачам, з крывдай на
калені.

і вобраз маткі бачыла другой
(Верш „Маці“)

Дачыненні яго да грамадства, грамадзкія мотывы яго лірыкі таксама яшчэ мала выяўлены. Часам яны даволі няўдала, амаль бяз усякай кампозыцыі, пераплятаюцца з мотывамі каханьня (верш „Добры дзень“), часам гэтае перапліцэнне аснова на той-жа позе („Дык нашто-ж я за буры змаганьняў кінуў вобраз, як сьвет дарагі“, „Відаць ў жыцці нікога не спаткаю, каго змагу, як песьню палюбіць і ўсе шляхі, здабытыя якімі, прайду, як сон паўстаньня й барацьбы“). Вершы-ж, ахвочарованы чыста грамадзкім мотывам. нічым асаблівым не вызначаюцца з дзьвігі іншых газэтна-публіцыстычных вершаў „на сьмерць“ або на пэўнае здарэньне (вершы „Яшчэ адна“, „За што?“, „Песьняй звонкай“, „О, выходзь маладыякая раць“). Грамадзкую ідэалёгію Маракова пакуль-што можна азначыць, як наіўны ідэалізм. Ён хоча

„зрываць з другіх аконы,
Дабром за ўсё, добром за ўсё плаціць!

або

з другімі марыць і другіх любіць.

Наогул, усе вершы першага разьдзелу зборніка прасякнуты перакананьнем, што „жыццё—ясна“, і сведчаць аб малой жыццёвай загартанасьці аўтара, аб літаратурнасьці крыніч большасьці яго вершаў (асабліва „Маркітанка Сігарэт“, „Помніш ты“, „Маці“ і інш.).

Тэма другога разьдзелу, прырода, ўжо больш павінна быць знаёмай Маракову. У вапьяваньні яе ён хоча зусім нават ухіліць сваю асобу:

... Каб на прывольлі,
Пры даліне
Хто-небудзь выйшаў і сказаў.
Што тыя песні
Для краіны
Складалі возера й лаза
А я?
Я толькі іх падслухаў...

але, усё-ж, гэтая асоба адчуваецца дый формальна прысутнічае ў кожным вершы Маракова пра прыроду. Адылі, часам і тут здараюцца асьпекі „маскі“:

Я ня веру прыродзе.
Нельга верыць ўсяму,
Што цвіце.

Часам здараюцца стэрэатыпныя малюнк і проста перапэўн з „Пялёсткаў“ (верш „Па-тапаюць далі“, але бываюць і даволі захапляючыя, дасканальныя вершы, як „Ноч запаліла“, які псуе толькі расьцягнутасьць, якая асабліва кідаецца ў вочы таму, што верш напісаны дробнаю строфічнаю адзінкаю—дыстыхам. Наогул-жа, вершы другога разьдзелу мала адыходзяць ад адпаведных вершаў у „Пялёстках“, і ўвесь наступ у тэматыцы Маракова палягае ў аб'ёме першага разьдзелу.

Што да формальнага боку разглядаючага зборніку, дык трэба заўважыць, што поступу тут, у параўнаньні з першым зборнічкам, бадай-што ня відаць, а наадварот. дзякуючы павялічэньню памеру, больш кідаюцца ў вочы недахваты. Так, шмат якіх вершы дрэнна скомпанаваны, проста зьлеплены, як гэта ўжо успаміналася крыху пра верш „Добры дзень“. У якасьці прыкладаў можна прывесці такія вершы, як „Сястры Ніне“, дзе канец прычоплены проста для завяршэньня формы пярсьцёнкі, „У гэтай цемры“, „О, выходзь, маладыякая раць“, „Лятуценні“. У галіне строфікі пануе чатырохрадкоўе (27 вершаў з 38), блізка заўсёды крыжаванне з чаргаваньнем жаночых і мужчынскіх рыфм. З іншых форм пападаюцца зрэдку дыстыхі Есёнінскага тыпу, мяшаныя формы („О, выходзь маладыякая раць“), адзін прыклад тэарнарай строфі (верш „Добры дзень“) і адзін пярцадкоўкі („За што?“). Ёсьць і адзін прыклад пярцадкоўкі пярсьцёнкавага выгляду—тыпу

Есенінскае „Шаганэ ты мая, Шаганэ“, якія ўжо так прыеліся ў нашай поэзіі і ў якіх, звычайна, не вытрымоўваюць іх галоўнага прыніпу вянка і апраўданасці паўтараў. З боку рытмікі большасць вершаў таксама напісана заежджаным у нас памерам 3-4 стопнага анапэсту; паўзнага вершу зусім блізка няма Рыфма—бедная, шмат заежджае (людзі—грудзі. ночы—вочы. людзей—грудзей—надзей колькі!), шмат дзеяслоўнае і наогул граматычнае (цывіце—зае, зыліць—любіць, чакалі—сказала, спалілі—любілі, узнялі—клялі, смяецца—сагрэца, цалуйся—карасуйся, маліўся—нарадзіўся, жыць—штушчыць, згарала—напаткала, шуміць—застудзіць, згарала—жадала; палёў—галасоў, палымі—намі, дарагая—маладая, такія—дарагія і г. д.). вучнёўскае (жыццця—связа, прасі—жыцці і г. д.) і далёкае па гучанні (усіх—расыціць, душу—пачуў, прадаеш—надзей, знаю—змаганьняў—раньня, жыцці—насіць—прасіць, сьмялей—БССР і г. д.). З боку эўфоніі, апрача надобных стыкаў (зара завітнела), кідаецца ў вочы часта стык зычных, асабліва „ў“ у палажэнні пасля зычнага (паланем у росквіце“, „дзю ўстрыжожных“, „кладзём ўсё“, „нас ў нязведаны“, „цяпер ў грудзёх“, „відаць ў жыцці“, „хай ўрасьлі“, „палюбіў усёй“) да таго, што пры наборы гэтня „ў“ у некаторых мясцох нават алушчаны: „ўсё-ж грудзёх ёсьць карункі надзей“. Здарэцца тое самае з „й“: „ты хочаш йшчэ жыць“, а таксама з галоснымі („я яму толькі шчырасьці аддаю, я яго не спаткаю ў тумане“). Ня зусім добра справа стаіць і з мовай: лексыка бадзёшча не адыходзіць ад абмяжованасці „Пялёсткаў“, што, зрэшты, тлумачыцца адсутнасцю ў аўтара жыццёвае практыкі, пра што ўжо гаварылася. Ёсць русізмы (святэгазэрны сьмех, златазвонная далі, формы дзеяпрыметнікаў—квітнеючай, узросшая, выплываючай), некаторыя словы Маракоў ужывае ў неўласцівых нашай мове злучэннях (не шкада, што ка-

лісьці памру“; сюды-ж можна аднесці і слова „брудны“, якое Маракоў чамусьці дужа часта ўжывае, хоць яно чужавата беларускай мове, асабліва ў такіх злучэннях, як „на бруднай асенняй дарозе“, „у цёмры брднай“, „бруднымі нагамі ім не прайсці над нашай галавой“ і г. д.), часам рытм вершаў і рыфма вымагае пастаноўкі, расійскіх націскаў у словах („была восень, у роднай краіне“, „у іншых былі мары дарагія“, „далі агнём атруціў“—рыфма „жыцці“). Бываюць і проста недарэчныя („поле і месяц грудзі ўстрыжожачь наўсёцяж (?), пра Сако і Ванцэці поэта кажа: „І я цяпер пяю аб іх глухіх (?) і збытых“), сынтаксычныя шурпатасці („у змаганьні за хлебам“ заміж „за хлеб“, „хто у цёмры асенняй аддаюць сваё цела й душу“), небатрэбныя таўтолёткі („можа гэта ня гэтак“, „а нашым ворагам ня быць у гэтай краіне, дзе будзе жыць краіна БССР“, „помню, у палёх цёмна-зраненых, не адзін праклінаў горкі лёс, калі ў сініх палёх над курганамі, завывалі гарматы да сьлёз“).

Кідаючы агульны погляд на рэцэнзаваны зборнік, трэба адзначыць, што аўтар яго сягнуўшы наперад у галіне тэматыкі, вызваліўшыся ад непатрэбных настрояў, не зрабіў поспеху ў галіне формы. У гэтым кірунку, у кірунку набывання культуры формы яму й трэба працаваць у далейшым, не закідаючы і таго поспеху набліжэння да жыцця, набывання жыццёвае практыкі, які ён пачаў у дадзеным зборніку, ды ня дужа ганяючыся за орыгінальнасцю і славаю („сёньня мне песню, пацуючы ў славы, тых, што ў нікога няма“), якія прыводзяць толькі да позы, зусім лішняй, як даведзена зборнікам.

Лепш было-б выпусціць зборнік бяз вокладкі...

Ант. Адамовіч.

Як пішуцца часам „пулярныя“ брошур

У сакавіку 1927 году ўвесь сьвет сьвяткаваў сотую гадавіну з дня сьмерці найвялікшага кампазытара ўсіх вякоў і народаў Л. Бэтгоўэна. Адгукнулася на гэтак сьвята культуры і Беларусь. Адгукнулася Беларусь рабочых і сялян. Беларусь маленькая (бо далёка ня здала). Беларусь, якая стыхінна і шыра рвецца да культуры, да асветы. Надрукованы былі адпаведныя артыкулы ў газэтах і часопісах. Паміж першым Беларускам Дзяржаўным Тэатрам і Музычным Тэхнікумам было мілае культурнае спадорніцтва ў адзначэнні вялікае гадавіны, быў дадзены шэраг канцэртаў сімфонічных і камерных з твораў вялікага музыкі і г. д. Адгукнуліся на вялікую гадавіну, апроч Менску. Віцебск і Магілёў, дзе таксама наладжаны былі бэтгоўэўскія канцэрты. „Бэтгоўэўскія дні“ былі праўдзівымі паказальнікамі ўздыму культуры ў савецкай Беларусі, бо ніколі да Кастрычніку нічога падобнага Беларусь ня чула і ня бачыла, ды і марыць нават не магла аб гэтым.

Але... выдрукавана была адна брошура. Бэтгоўэўскі камітэт, які ўтвораны быў Галоўполітасветай БССР, даручыў дырэктару БДТ і Максу Куперу напісаць ппулярную брошуру пра Бэтгоўэна для пашырэння сярод рабочых і сялян Беларусі. Брошуру М. Купер напісаў, і яна была сваячасова выдадзена. Аб гэтай брошур я і хачу сказаць некалькі слоў.

Брошура М. Купэра ака-алася зусім не популярнай, бо ў ёй няма бадай што ніводнага ўласнага слова самога М. Купэра, а ўся яна спачатку да канца спісана бяз зьмены хача-б адзінага слоўка з кнігі зусім неппулярнай, з кнігі, якая прызначалася альбо для музыкаў-спэцыялістаў, альбо для музыкаў-аматараў, з досыць высокай агульнай адукацыяй. Гэтая кніга ёсьць наступная: „Бетховен. Биографический этюд В. Д. Корганова. Издание товарищества М. О. Вольф“. На кні е году выданьня няма, але выдавалася яна толькі адзін раз у 1910-м ці 1911-м годзе. Вось гэтая кніга і зьяўляецца адзінаю крыніцай, з якой М. Купэр і ўзяў... не матар'ял для брошюры, а самую брошюру, цалкам, с пачатку да канца. Каб ня быць галаслоўным, дазволю сабе прывесці шэраг прыкладаў, даючы побач тэксты Корганова і Купэра (у перакладзе Ф. Ждановіча). У брошюры аб Бет овэне, выдадзенай Галоуполітасьветай БССР, тэкст Купэра займае старонкі 7—30. Усе гэтыя старонкі знаходзяцца ў кнізе Корганова на наступных старонках:

Тэкст Купэра	Тэкст Корганова
Стар. 7	Стар. 2
„ 8	3—8
„ 9	8; 18—19
„ 10	19—21; 24
„ 11	24—25; 37—39
„ 12	39—40; 43; 46
„ 13	46—50; 52
„ 14	52—54; 64; 67; 86; 88
„ 15	88—90; 92
„ 16	93—96; 98
„ 17	98; 110; 121
„ 18	122
„ 19	122; 126
„ 20	126; 158—160
„ 21	160—162
„ 22	162; 164; 166; 184
„ 23	184—185; 204
„ 24	204—207
„ 25	219—222
„ 26	222—223; 350—352
„ 27	352; 357; 691
„ 28	691—692
„ 29	692—693
„ 30	693

Тэкст Корганова

Старонка 2

Преобладающий характер произведений Бетховена—демонизм; в адаго его больше тоски, мрачного настроения, отчаянных рыданий, нежели грусти и элегической печали; в аллегро больше мятежного, бурного задора, страстных порывов, чудовищных, грандиозных, нежели веселья, ликования. Всюду светса наружу та демоническая сила, которая за, одилась в человечестве на заре XIX века, которая открыла человеку ужасную, безутешную картину потери смысла жизни, которая обострила проблему индивидуализма, проблему личности, когда наука указала человеку место его в мироздании. Вместо спокойного, ласкающего, жизнерадостного менюэта, наш „титан“ (как прозвал его Берлиоз) вводит в симфонии, квартеты и сонаты новую форму, скерцо, нервно-оживленное, часто стремительное, мучительно-раздражающее, драматически-безнадежное.

Тэкст М. Купэра

Старонка 7

Пераважны характар твораў Бэтховэна—дэмонізм; у ягоным адаго больш смутку, пахмурнага настрою, безнадзейных рыданьняў, чымсі суму і элегічнай тугі; у allegro больш мяцежнай, бурнай юрлівасьці, палкага імпэту, страшнага, вялізарнага, чымсі вяселья, радасьці. Усюды вырываецца вонкі тая дэмонічная сіла, якая зарадзілася ў чалавецтве на сьвятаньні XIX веку, якая адкрыла чалавеку жахлівы беспатольны вобраз утраты сэнсу жыцця, якая завастрыла праблему індыўдуалізму, праблему асабістасьці, калі навука паказала чалавеку месца яго ў сьветабудове. Замест спакойнага, пяшчотнага, жыцьцярадаснага мэнуэту, наш „тытан“ (як празваў яго Бэрліоз) уведзіць у симфоніі, квартэты і сонаты новую форму—скерцо—нэрвова ажыўленае, часта імпэтнае, балюча-дражлівае, драматычна-безнадзейнае.

Во II і IV частях своїх значительних произведений (сонатной формы) и в отдельных творениях он с увлечением и безгранично развивает форму вариаций, на множество разнообразнейших ладов варьирует избранные темы, как бы отражая своим вдохновением всю скалу чувств и мыслей, нарождающихся бесконечными звеньями вслед какой-нибудь идеи.

Стар. 6

Признанное положение музыканта той эпохи, когда Моцарт, Гайди и многие предшественники их были в должности valet-musical и стояли в прислугу меценатов, возмущает Бетховена, восхищенного идеями французской революции, жаждущего видеть свободу, равенство и братство... Средине XIX века дала новых гигантов-реформаторов в музыкальном искусстве, но не столь универсальных, каким был Бетховен. Шопен совершил переворот только в фортепианном искусстве. Вагнер выстроил новый храм Мельпомены, разрушив устои старой оперы, и оба они были „вольнодумцами“, бежавшими за пределы своего отечества. Чтоб понять баллады и этюды Шопена, надо познакомиться с его личностью, надо знать политические события в Польше 1830 года; чтоб постичь трилогию Вагнера, надо познакомиться с его мировоззрением, надо знать события 1848 г.; чтоб воспринять красоты квартетов Бетховена, его симфоний и сонат, надо иметь понятие о жизни его и зарейских современников его.

Стар. 21

Мальчик с наслаждением слушал игру отца на клавесине или рассказы матери о покойном деде, но родители все реже баловали его этим; четырехлетнему Людвигу отец еще доставлял удовольствие, сажая себе на колени и подбирая его пальчиками мелодии или аккомпанимент к песне, а спустя год, видя увлечение его музыкою, отец уже не довольствовался тем, что мальчик подбирает по слуху на клавишах; Wunderkind должен был восстановить благосостояние семьи, и с ним надо было заниматься усидчиво, серьезно, пренебрегая отвращением ребенка к урокам, приправленным пинками и бранью... і г. д.

Приведенные примеры узяты з першай паловы книжки, яка присвячена жыццю Бетховена. Другая палова змяшчае ў сабе агляд усіх 9-ці симфоній вялікага композытара. Здаецца, „аўтар“ книжкі, як дырыжэр-профэсіянал, павінен ня толькі ведаць добра партытуры усіх сімфоній Бетховена, але й мець такі-сякі ўласны погляд на іх, на іхні змест, характар, большую ці меншую музычную вартасць і да г. п. Калі ў жыццёпісе немагчыма ўзяць факты з ўласнай галавы, а можна толькі даць аб'ектыўным дадзеным „ўласнае асвятленне“, дык у разглядзе сімфоній мы можам і павінны чакаць, што дасведчаны дырыжэр скажа сваё ўласнае кампэнтэнтнае слова. Што-ж мы бачым у гаварчыхсяці ў книжцы М. Купэра? Агляд усіх сімфоній ад першае да апошняе таксама цалкам сьпісаны з кнігі Корганова. Аніводнага ўласнага слоўка „аўтара“ книжкі мы там не знаходзім. Для прыкладу прывяду агляд 9-ае сімфоніі.

У другой і чацьвертай частках сваіх значных твораў (сонатнай формы) і ў паасобных творах ён з захапленьнем і безгранічна разьвівае форму вар'яцыі, на мноства рознастайных ладаў вар'іруе выбраныя тэмы, быццам адбіваючы сваім натхненьнем усю скалу пачуцьцяў і думак, якія нараджаюцца бязьмежнымі асяродкамі ўслед за якой-небудзь ідэяй.

Стар. 8

Зьневажаанае становішча музыканта той эпохі, калі Моцарт, Гайдн і многія іх падпарадкаваны былі на пасадзе valet-musical і сталаваліся са слугамі мэцэнатаў, абурала Бетховэна, захапленнага ідэямі францускай рэвалюцыі, жадаючага бачыць свабоду, роўнасьць і братэрства. Сярэдзіна XIX веку дала новых волатаў-рэформатараў у музычным мастацтве, але не такіх унівэрсальных, якім быў Бетховэн. Шопэн зрабіў пераворот толькі ў фортэп'янным мастацтве. Вагнэр збудаваў новую бажніцу Мэльпомэны, разбурыўшы астоі старой оперы, і абодва яны былі „вольнадумцамі“, уцёкшы за мяжу свае бацькаўшчыны. Каб зразумець баллады і этюды Шопэна, трэба пазнаёміцца з яго асобаю, трэба ведаць палітычныя здарэньні ў Польшчы ў 1830 годзе; каб уцяміць трылёгію Вагнэра, трэба пазнаёміцца з яго сьветапаглядам, трэба ведаць выпадкі 1848 году; каб успрыняць прыгожасьць квартэтаў, сімфоній і сонат Бетховэна, трэба мець разуменьне аб ягоным жыцці і зарейнскіх сучасьнікаў яго.

Стар. 10

Хлопчык з прыемнасьцю слухаў бацькаву ігру на клявэсіне альбо матчыны апавяданьні пра нябожчыка дзёда, але бацькі ўсё радзей і радзей песьцілі гэтым свайго сына; чатырохгадоваму Людвігу бацька яшчэ спраўляў прыемнасьць тую, што браў хлапца сабе на калені і яго пальчыкамі падбіраў мэлёды, або аккомпанімент да песень, а праз год пасля гэтага, пабачыўшы захапленне яго музыкai, бацька ўжо не здавальняўся тым, што хлапчына на слух падбірае на клявішах розныя мэлёды; Wunderkind павінен быў аднавіць дабрабыт сямі і, з ім трэба было займацца рупатліва, паважна, не зьвяртаючы ўвагі на абрыдлівасьць дзіцяці да лекцыі, якія прыздабляліся штурханцамі і лаянкай... і г. д.

9-ая симфонія

Стар. 691—693

Главная тема скерцо IX симфонии записана автором еще в 1815 году, а идея создания этого произведения, вероятно, родилась в воображении его еще раньше; „Фантазия для ф.-п. с оркестром и хором“, написанная в 1808 г., была как бы отдаленной увертюрой или попыткой к тому, что создано 15 лет спустя, а мелодия (вступление) романса „Вздохи отвергнутой любви“ (сер. 23, № 40), написанного в 1795 г., в период учения у Альбрехтсбергера, послужила зародышем темы вокальной части сначала для „Фантазии“, потом для IX симфонии.

Первая тема I части симфонии записана в 1817 году; еще ранее сделаны наброски скерцо, рядом с другими такого же характера, но оставленными без применения.

Несколько позже появились тема трио в скерцо и прелестная вторая тема III части; еще позже набросана первая тема этой части; к октябрю 1823 года наброски первых трех частей симфонии были настолько обильны, что оставалось лишь связать и отделить их.

Однажды композитор радостно встретил друга своего Шиндлера и показал набросок текста с музыкой, долженствовавшей служить вступлением к хору на слова оды Шиллера; текст гласил: „Друзья споем оду нашего бессмертного Шиллера“. Такое вступление, впрочем, автор заменил иным, вошедшим в партитуру: „О, друзья! Оставим эти напевы, споем более приятные, полные радости“. Ода Шиллера имела целью воспеть свободу, Freiheit, но намерение знаменитого поэта было парализовано требованиями безвестных цензоров, а потому ненавистное им слово это предстояло заменить радостью, Freude; идея стихотворения была всем понятна, и сводолубивый Бетховен настаивал на соответственном заголовке, чему помешали более осторожные друзья его; один из них пишет ему в разговорной тетради:

„У нас слишком много чиновников, военных, денег, попов и слишком мало ума... Полиция овладела всем. За последним столбом в любом трактире можно встретить шпиона... Глупейшая буржуазия блаженствует. Главный принцип нашего правительства кроется в обскурантизме“.

Другой приятель, поэт Грильпарцер вписывает туда-же:

„Цензора истерзали мое произведение. Кто хочет свободно мыслить, должен переселиться в Северную Америку“.

На это Бетховен ответил:

— Если слова опасны, то, к счастью, еще свободны ноты, эти полновластные заместители слов.

Стар. 27—30

Галоуная тема скерцо IX-ай симфонії записана аутаром яшчэ ў 1815 годзе, а ідэя стварэння гэтай рэчы, пэўне, нарадзілася ў яго выражэнні яшчэ раней; „Фантазія для фортепіано з оркестраю і хорам“, якая напісана ў 1808 г., была як бы вадальнай уверцюрай альбо спробай таго, што створана праз 15 год пазней, а мелёдыя (уступ) романсу „Уздыхі адкінутага каханьня“ (сер. 23, № 40), які напісаны ў 1795 годзе, у перыяд, як вучыўся ў Альбрэхтсбэргера, паслужыла зародкам вокальнай часткі спачатку „Фантазіі“, а пасля для IX-ай симфоніі.

Першая тема I-ай часткі симфоніі записана ў 1817 годзе; яшчэ раней зроблены нарысы скерцо, побач з іншымі такога ж самага характару, але былі пакінуты без ужытку.

Крыху пазней з'явілася тема трио ў скерцо і прыгожая другая тема III-й часткі; яшчэ пазней закатавана першая тема гэтай самай часткі; да кастрычніка 1823 году нататкі першых трох частак симфоніі былі так багаты, што заставалася толькі звязаць і аздабіць іх.

Аднаго разу кампозытар радасна спаткаў свайго друга Шындлера і паказаў накід тэксту з музыкой, які павінен быў служыць уступам да хору на словы оды Шыллера; тэкст цвердзіў: „Другі, сямяні оду нашага бессмяротнага Шыллера“. Такі ўступ, урэшце, аўтар замяніў іншым, які увайшоў у партытуру: „О, другі! Пакінем гэтыя напевы, сямяні больш прыемныя, поўныя радасці“. Ода Шыллера мела мэту апяць свабоду, Freiheit, але замёр славуэтага паэта быў паралізаваны запатрабаванымі таемным цензараў, а дзеля гэтага ненавіснае ім гэтае слова належала замяніць радасцю, Freude; ідэя вершу была ўсім зразумелай, і вольнадумны Бетховэн настаіваў на адпаведным заглавак, у чым перашкодамі больш асцярожнейшыя прыяцелі яго; адзін з іх піша яму ў размоўным шытку:

„У нас вельмі многа чыноўнікаў, вайсковых, грошых, папоў і вельмі мала розуму... Паліцыя аўладала ўсім. За апошнім столікам у кожным шынку можна спаткаць шпіёна... Дурная буржуазія раскашуецца. Галоўны прыцып нашага ўраду укрываецца ў варажасці да народнае асветы“.

Другі прыяцель, поэт Грыльпарцэр, записуе туды-ж:

„Цензары замардавалі мой твор. Хто хоча вольна думаць, павінен перасяліцца ў Паўночную Амерыку“.

На гэта Бетховэн адказаў:

— Калі словы небяспечны, то, на шчасце, яшчэ свабодныя ноты, які поўнаўладны намеснікі слоў.

И в звуках финала симфонии композитор сумел выразить воинственные клики, сопровождающие героев к победе над рабством, а в мелодии хора слышится благодарственный гимн торжествующей свободы... и т. д.

І ў гуках фіналу сымфоніі кампазітар патрапіў выказаць вяўнічыя крыкі, якія вядуць герояў да перамогі над нявольяй. а ў малёды хоралуд чуецца добраўдзячны гімн пераможнай свабоды... і т. д.

Прыведзеных прыкладаў даволі, каб паказаць, як М. Купэр напісаў брошуру аб Бэтгоўэне. Уся яна, с пачатку да канца, „напісана“ гэтакім чынам. а ў канцы яе стаіць імя „аўтара“ — Макс Купэр.

Як назваць такое пісаньне брошур? Плагіат? Гэта-ж болей, чымся плагіат, бо плагіатам мы называем ужо такі выпадак, калі аўтар кнігі выступае пэўныя чужыя думкі, як свае ўласныя, і пэўныя факты, знойдзеныя іншымі дасьледчыкамі, як знойдзеныя шляхам ўласных досьледаў, а тут мы бачым простае, грубае сьпісаньне цалкам брошур з чужой кнігі. Мяне цікавіць, аднак, не кваліфікацыя ўчынку аўтара брошур аб Бэтгоўэне, ці назваць яго плагіатам, ці як-небудзь інакш, а іншы бок справы.

Напісаньне брошур аб Бэтгоўэне зьявілася для „аўтара“ яе свайго роду „халтурой“, у даным выпадку халтурай літаратурнай. Для гэтай халтуры М. Купэр не насароміўся ашукаць тых, хто верыў яму: Галоўпалітасьвету БССР, якая выдала брошуру, Бэтгоўэнскі камітэт, які даручыў яму: напісаць брошуру, свайго перакладчыка, вядомага і выдатнага працаўніка беларускае культуры, паважанага артыстага Ф. Ждановіча, які паставіў сваё імя пад імем М. Купэра, усіх чытачоў брошур на Беларусі. Робячы так, „аўтар“, мусіць быць, разважаў: „Ці-ж знойдзеца ў мізэрнай некультурнай Беларусі хаця-б адна асоба, якая прымеціць крыніцы мае брошур? Ці-ж трэба наогул цэрамоніцца з нейкай там Беларуссю, а яе працаўнікамі культуры? А за мяжы Беларусі кніжка ня выйдзе, і, значыцца, ніхто і не даведаецца аб гэтым“.

У сьпісаньні М. Купэрам свае брошур з кнігі Корганова я бачу пагарду да культурных працаўнікоў Беларусі, калі не да самой Беларусі і ў гэтай пагардзе і ёсьць самае горкае, што выяўляецца ў ўчынку Купэра, а ў яго спробе ашукаць культурных працаўнікоў Беларусі і замыкаецца тая лажка дэгіцю. што папсавала наша культурнае сьвята.

Ю. Дрэзын.

ХРОНІКА

БССР.

— Вышла з друку ў Дзяржаўным Выдавецтве апавесць Якуба Коласа — „У глыбі Палесся“.

— Уладзімер Дубоўка працуе над новаю поэмай.

— Зьмітрок Бядуля працуе над кіно-сцэнарыем па сваёй апавесці „Салавей“.

— Кузьма Чорны скончыў роман „Сястра“. Цяпер пачаў працу над романам „Вялікае Выгнаньне“. Роман павінен ахапіць гістарычныя падзеі 1914—17 гадоў. Галоўная тэма роману: Беларусь — арэна ўсясьветнай вайны і бежанства.

— Адам Бабарэка канчае сэрыю артыкулаў — літаратурныя нататкі.

— Язэп Пушка закончыў поэму „Гесьня вайны“.

— Вышаў з друку першы нумар часопісі „Росквіт“ — орган літаратурнай групы „Комуна“.

— Беларускі Дзяржаўны Другі Тэатр вядзе працу над новым рэпэртуарам.

— Беларускі Дзяржаўны Першы Тэатр зараз працуе ў Віцебску.

РСФСР.

— У выданьне твораў Льва Талстога, якое друкуецца цяпер у Дзяржаўным Выдавецтве РСФСР, уваходзяць усе яго мастацкія творы, уключаючы тры разьдзелы, якія былі выкінуты ў свой час царскай цензурай.

— У Дзяржаўным Выдавецтве РСФСР вышла кніга Вяч. Палонскага „О современной литературе“.

— У „Универсальной Библиотеке“ выдрукаваны кніжкі — Апаবাদаньні Усевалада Іванова.

— Вышаў з друку 3-ці том твораў А. Чапыгіна „По звериной тропе“.

— Апроч поўнага збору твораў Тодара Дастаўскага, Дзяржаўнае Выдавецтва выдае асобнымі кніжкамі некаторыя яго апавяданьні.

— За апошні час з перакладнае літаратуры ў Дзяржаўным выдавецтве вышлі творы Жан-де-Вэнсэна, І. Бойера, Л. Кларка, Арнольда Бэннэта.

— Вядомы твор Г. Бічэр-Стоу — „Хижина дяди Тома“ вышла з друку ў Дзяржаўным Выдавецтве.

— Дырэктар Азэрбэйджэнскага тэатральнага тэхнікуму В. Брэндэр 5-га студзеня ў музэі акадэмічных тэатраў у Маскве зрабіў даклад аб тэатральных дасягненьнях Азэрбэйджану.

— Выходзіць з друку кніга аўтабіяграфічных нататак заслужанага артыста рэспублікі М. А. Чэхава. Кніга гэтая цікава тым што, апроч цікавых думак артыста пра мастацтва, ставіць праблемы тэатральнага мастацтва.

Швэйцарыя.

— У Базэлі ізноў распачало сваю працу „Міжнароднае Музыкальнае Таварыства“. Гэта таварыства было заснавана яшчэ да вайны, але ў часе вайны распалася. Зараз па ініцыятыве вядомага музычнага дзеяча Анры Пруньер яно ізноў адрадылася. У кіраўнічы склад т-ва уваходзяць проф. Гвіда Адлера, Вагнэр П. (Швэйцарыя) А. Пірро (Францыя), Э. Дэнт (Англія) Чэзары (Італія) Т-ва мае намеру кожныя 3 гады арганізоўваць міжнародныя зьезды музычных дзеячоў.

— Швэйцарска-нямецкі фонд Марціна Волера прысудзіў прэмію імя Г. Келлера ў 6000 шв. франкаў пісьменьніку францускай Швэйцарыі Рамозу.

Аўстрыя.

— У Выдавецтве „Амальтэа“ ў Вене выходзіць на нямецкай мове кніжка М. Сьмільг-Вэнры пада назвава „Der Zusammenbruch der caren Monarchie“.

У Зальцбургу адбыўся конгрэс тэатральных і музычных крытыкаў. У ім прымаў удзел звыш 50 дэлегатаў эўрапейскіх краін, а таксама дэлегаты Злуч. Штатаў, Бразіліі, Аўстраліі і Канады. Другі конгрэс адбудзецца ў Лёндане.

— У Будапэшце адбылася выстаўка мастацкай фатаграфіі. Выстаўка выклікала вялікую зацікаўленасьць да фатаграфіі За лепшыя экспанаты выдадзены цэнныя прэміі.

Канада.

— У Квебэку, галоўным горадзе Канады, адбудзецца „Сьвята Канадзкай народнай песьні“. Сьвята адбудзецца ў студзені месяца. Арганізуюцца конкурс на лепшую народную песню. У конкурсе маюць права прымаць удзел і замежныя кампазытары.

Аргэнтэна.

Памёр у Парыжы аргэнтынскі пісьменьнік Рыкардо Гіральдэс. Лепшымі з яго твораў зьяўляюцца романы „Ксэмака“, „Дон Сэкундо-Сомбра“.

Польшча.

— У Польшчы організуецца Акадэмія польскай літаратуры, куды ўвойдуць гэтакія пісьменьнікі: Серашэўскі, Бой Жэленскі, Струг, Берэнт, Кадэн-Бандроўс і, Мірыам, Ланге, Дэміцкі, Ор-От, Велеліўская, Ілаковіч, Гэтль, Парэмбовіч, Налькоўская, Морсыцін, Оркандт, Стаф. Па праекту павінны былі быць членамі акадэміі памёршыя нядаўна пісьменьнікі Данілоўскі і Пшыбішэўскі. Дваццатае месца даецца прадстаўніку найноўшай літаратуры (Рувім, Зегальдовіч альбо Лехонэ).

— У Варшаўскім выдавецтве „Roi“ вышла кніжка Ст. Бачынскага „Лёсы романа“.

— Поэта Вершыньскі выпускаў новую кніжку вершаў „Lau: olimpijski“.

— У Кракаве вышла вялікая монографія вядомага гісторыка літаратуры Рамана Дыбоскага пра Шэкспіра.

— У „Польскім тэатры“ ў Варшаве была пастаўлена п'еса поэты Слонімскага „Ба-білёўская вежа“. П'еса спаткана вельмі добра „левымі“ крытыкамі

Італія.

— За апошні час вышлі з друку наступныя творы: „Le belle“—апавяданні Боргэзе; „La torta di mele“—роман з жыцця селян Тосканы, напісаны Ганнай Францы; кароткія романы (Iragazzi se ne vanno, romanzi brevi) пісьменьніка Л. Сакколі; морскія апавяданні Б. Бэрту.

— Лудж Пірандэло напісаў новую камедыю „Прыцэль жонкі“. Камедыя вельмі прыхільна спаткана крытыкай.

— Проф. Луджы Гэн-дэто рыхтуе да друку поўны збор твораў Марко Поло.

— Выходзіць поўны збор твораў Габрыэля д'Анунцыа. Усё выданне будзе мець 40 тамоў і будзе каштаваць 6.000 ліраў (617 рублёў). лепшае выданне, якое будзе падзяляцца толькі на 6 тамоў, будзе каштаваць 54.00 ліраў (на нашы грошы каля 5.500 руб.).

— Выдавецтва Леонарда ў Рыме выдае монументальны бібліяграфічны даведнік аб д'Анунцыа, апрацаваны Робэртам Фарчэлі. Першы том мае 330 старонак і ахапляе толькі першыя 20 год жыцця поэты. У даведніку пералічаны ўсе настаўнікі, сябры, родзічы і знаёмыя поэты, а таксама і ўсе здарэнні з поэтам.

— Д'Анунцыа піша сцэнары для адной амерыканскай кінофільмы, у якой галоўную роль будзе выконваць Е. Сангаро.

— Артыстка Фэфія Мациёні напісала кніжку ўспамінаў аб Элеонорэ Дузе (Cora la Duse). Кніжка апісвае жыццё вялікай актрысы.

Злучаныя Штаты.

Часопіс нэграў „Опартуніці“, якая выдаецца ў Нью-Ёрку, абвясціла конкурс на лепшы твор пісьменьнікаў-нэграў. Рэдакцыя атрымала ўжо звыш тысячы твораў.

Фінляндыя.

— У апошні час у рабочых часопісах і газэтах Фінляндыі пачынаюць усе больш і больш з'яўляцца творы, напісаныя рабочымі, пачынае расці фінская пролетарская літаратура.

— Старшыня рабочага Эсперанто-саюзу Лундстрэм зьявіў ішраг артыкулаў аб СССР. Асабліва адзначаны культурныя поспехі Сав. Саюзу.

Нямецчына.

— Вышаў з друку новы твор Гаўптмана, напісаны гэкзамэтрам—вялікі эпас аб Віле Уленшпігеле. Кніжку выдала выдавецтва Фішэра ў Бэрліне.

— Інзэль-Ферлаг рыхтуе да друку збор лістоў Рыльке

— Выходзяць з друку ў бліжэйшыя часы наступныя кніжкі вядомага нямецкага пісьменьніка: Польша—„Я сьведка“; Вэрфеля—„Тына аднаго чалавека“; Бортэна—„Ліёнскі студэнт“; Гофмансталь—„Вашня“, Гэсе—„Падарожжа ў Нюрнбэрг“.

— „Das Tagebuch“ зьявіўся характэрным адрозьнічальным вядомага пісьменьніка, які скардзіцца, што лагодна за кавалкам хлеба адыхае ў яго час ад работы. Таму ён зьяўляецца да ўсіх прыхільнікаў мастацтва з просьбай аб матэрыяльнай дапамозе.

— У нямецкім перакладзе вышла з друку ў Мюнхэне апавесць Кнута Гамсуна „Брадзяга“. Да гэтых пор К. Гамсун ня меў поспеху ў Нямецчыне.

— Выдавецтва „Факел“ выпускае кніжку Карла Краўзе „Эпіграма“.

— У выдавецтве Брокгаўза вышла аўтабіяграфія вядомага падарожніка Сьвэн-Гэдына.

— Бэрлінскае выдавецтва W. W. Dietz перавыдае „Біяграфію Маркса“ і „Камуністычны маніфэст“.

— Выдадзены выдавецтвам „Neue Deutscher Verlag“ календар на 1928 год сконфіскаван нямецкай паліцыяй.

— Выдавецтва Hirt & Sohn выпускае арыгінальны роман на эсперанто „Язэп і яго жонка“ Бултуіса.

— Пад кіраўніцтвам Леопольда Ісэра ставіцца фільм „Марыя Сьцюарт“. Ролю прапаведніка Нокса будзе выконваць пісьменьнік Франц Блей.

— Пісьменьнік Клодэль піша ў брама Колумбе для тэатра Рейнгардта.

-- Пад ята пытаньне аб утварэньні міжнароднай тэатральнай эспэранцкай трупы з кваліфікаваных артыстаў. Гэта пытаньне падняла часопісь „Herald de Espéranto“.

-- У выдавецтве Паўля Арэца ў Дрэздэне вышла добра ілюстраваная кніжка Курта Морэка пад назваю „Sittengeschichte des Kinos“. Кніжка карыстаецца посьпехам у Нямеччыне.

-- У хуткім часе будзе надрукаван рукапіс Ріха Вагнэра. Да гэтага часу гэты рукапіс знаходзіўся ў прыватнай асобе — спекачкі Эміліі Гайм, якой Вагнэр падарыў гэты рукапіс за выкананьне ёю напісанай там песьні „Der Tannhauser“, якую Вагнэр пераклаў на музыку.

-- У Кельне ідзе падрыхтоўка да міжнароднай выставкі друку. Ужо пабудован цэнтральны будынак. Выстаўка абяцае быць вельмі цікавай.

Францыя.

-- Знойдзена не надрукованая яшчэ драма у вершах, напісаная Гюі-дэ-Мопасанам. Пэса гэта нідзе ня ставілася. Драма выйдзе з друку з новай біяграфіяй пісьменьніка.

-- Выдавецтва Ф. Бэрнуара выпускае ў свет поўны збор твораў Э. Золя. Творы рэдагуе Моріс Леблон, адзін з лепшых знаўцаў творчасьці Э. Золя.

-- Гонкураўская прэмія гэтага году прысуджана мала вядомаму аўтару некалькіх поэм Моріс Бадэль за яго ром н „Жэром“.

-- Камітэт Фаміна выдаў прэмію Фаміна пісьменьніцы Мары-ле-Фран за яе роман „Grand Lous innocent“. У рукапісе гэты роман быў у некалькіх выдавецтвах. У адным з іх на рукапісе напісалі „недарэчна“. Калі адно выдавецтва выдала гэту кніжку, яна мела посьпех. Прэмія Фаміна лічыцца пасля пр. м. Гонкура найбольш сур'ёзнай ацэнкай таленту.

-- Выдавецтва Ашт выдала кніжку Жан-Жак-Бруссона, дзе ён апісвае падарожжа А. Франса ў Буэнас-Айрэс. Кніжка мае бібліяграфічную каштоўнасьць і чытаецца з цікавасьцю.

-- Прэмія Ляссора прысуджана „каралю поэтаў“ Полью Фору (1872 г.) Ён напісаў больш 30 балад. З некаторага часу ён захапіўся гісторычнымі пэсамі для тэатра пад агульным загалоўкам „Хроніка Францыі“.

-- У выдавецтве Ашт вышла з друку першая частка працы Souhain (Maupassant) „Гісторыя романтизму ў Францыі“. Кніжка мае мэтай адбіць ня толькі романтизм, як літаратурную плынь, але і ўвесь быт і усю культуру романтизму.

-- Адным з вялікіх здарэньняў літаратурнага жыцця апошняга часу трэба лічыць прыём Францускай Акадэміяй пісь-

меньніка Поля Волеры. Гэты поэта-літэратар карыстаецца вялікім посьпехам у Францыі. З яго твораў больш значымі зьяўляюцца: „Крызіс эўропейскіх думак“, „Малая парка“ і інш.

-- Прэмія журналісты ў гэтым годзе была прысуджана Бадэлю за яго роман „Жэром“, але калі Бадэль быў абвешчан лаўрэатам Гонкураўскай прэміі, журналісты сабраліся яшчэ раз і прысудзілі прэмію Гэофраста Рондо-Бэрнара Набонну за яго роман „Майтэна“ (Maïtèna).

-- Выдавецтва Ашт выдае сэр'іі кніжак пад агульнай назваю „Роман вялікіх жытак“, і „Жыццё вялікіх людзей“.

-- Рэнэ Жуле скончыў свой роман „Freres“ (браты), які ўжо вышаў з друку ў выдавецтве Ашт.

-- Вялікім посьпехам карыстаецца ў Францыі роман Ніколя-Сэгура „Le Rideau rouge“ (чырвоная заслона), напісаны як спроба ўтварыць першы конструкцыйны роман. На першы плян аўтар высувае мэдыка-філёзофскі бок романа, жадаючы гэтым надаць асаблівае значэньне.

-- Пачала выходзіць часопісь „Musique“ заснаваная Маркам Піньшэрле. У першым нумары зьмешчаны цікавыя артыкулы Р. Манюэля аб Равэле і Э. Віллемоза аб мэханічнай музыцы. Часопісь мае посьпех у музычных колах.

-- Малады Ліёнскі музык П. О. Фэруд склаў монографію аб вядомым кампозытэру Фл. Шміце у якой дае шмат цікавых і бібліяграфічных вестак аб аўтару „Квінтэту“, і „Трагедыі Саламеі“.

-- Выдавецтва Ашт выпускала з друку кніжку Морыса Рэйналя „Анталёгія французскай жывалісі“ з 1906 года і да нашых днёў. У анталёгіі больш за сто рапрадукцый.

-- Вышла монографія, напісаная Марсэлем Рэем ў французскай мове, аб нямецкім мастаку (пасля вяснянай пары) Грошэ.

-- Ван Донген вышаў ў выдавецтве кніжку „Vie de Rembrandt“ („Жыццё Рэмбранта“). Гэта кніжка мела вялікі посьпех на „ярмарцы жыцця“, аднак, ад яе, як піша французскі друк, чакалі больш аўтарскай шчырасці.

-- У Парыжы адбыліся спектаклі тэатральнага ансамблю ў складзе вядомых нямецкіх артыстаў А. Моісці, Э. Вінтэрштэйна, Г. Тэрвіна, Р. Бэртэнс і інш. Спектаклі адбыліся на французскай мове. Быў пастаўлен цэлы шэраг п'ес, сярод іх „Жывы труп“ Л. Талстога. Друк адзначыў прыгожасьць французскай мовы ў вуснах немцаў.

-- Акадэмія гатэ ўжо 50 год слоўнік французскай мовы. У красавіку 1928 г. выйдзе 1-ы том гэтага слоўніку. Слоўнік будзе ўключаць усе словы французскай мовы.

— Французская Асоцыяцыя пісьменьнікаў „Ваяк“ арганізавала ў Парыжы ўрачыстае адкрыццё помніку пісьменьнікам, што загінулі на вайне. На мурах пінтэону высечана 562 прозьвішчы забітых пісьменьнікаў, поэтаў, філёзофаў і г. д. Сярод іх ёсць прозьвішчы чужаземцаў, якія змагаліся пад французскімі сцягамі.

— Поль Маран, аўтар кніжкі „Жывы Будда“, выпушчае том аповядаванняў, прысьвечаных вёскам, пад агульнаю назваю „Чорная магія“. Маран выв чаў нагрычанскае пытаньне ў час, калі быў у Злучаных Штатах Амерыкі. З гэтай самай мэтай ён збіраецца ў падарожжа на Антыльскія выспы, у Бразілію і Афрыку.

— Анры Дэбрай, бібліятэкар ў Грэноблі, дзе знаходзіцца 28 тамоў рукапісаў Стэндаля, пакінутых ім яго другу Крозе, выдаў у Парыжы аповесць Стэндаля „Юнь позісьён сасіаль“, напісаную ў 1832 года. Аповесць малое жыццё дыплёматычнага корпусу таго часу ў Рыме, дзе быў у той час Стэндал. Галоўную ролю іграе ў кніжцы жонка французскага пасла, сам Стэндал (сэкратар пасольства) і нейкі малады кардынал.

Баўгарыя.

— Ужо месяц, як ня выходзіць літаратурная часопіс „Ведрына“, забароненая паліцыяй. Два апошнія нумары былі сконфіскаваны за зьмяшчэньне артыкулаў з спачуваньнем СССР.

— У зьвязку з узятым ізноў тэрорам амаль ўсе пролетарскія выданьні, як газэты палітычныя, такі літаратурныя, закрыты. Друкаваньне кніжак забаронена. Утворан за межамі комітэт, у які ўваходзіць шмат літаратараў. Комітэт ставіць мэтай барацьбу за амністыю для заключаных у турму пісьменьнікаў і поэтаў Баўгарыі.

Чэха-Славакія.

— Выдавецтва „Увіры“ выдала пышнае выданьне „Віргілі“ польскага пісьменьніка С. Пшыбышэўскага, ў 100 экз. нумараваных з ілюстрацыямі вядомага чэскага графіка Ф. Кобліна.

— Літаратурная сэкцыя Чэха-Славацкай Акадэміі Наук выдала брошуру, у якой крытыкуе сучасны парадак прысуджэньня літаратурных прэміяў. Брошура патрабуе наданьня большай аўтарытэтнасьці літаратурнай камісіі.

Вэнгрыя.

— Іоганн Матэйка рыхтуе да друку вялікую працу па гісторыі сучаснай вэнгерскай літаратуры. Матэйка пачынае гісторыю з 1900 году. У кніжцы Матэйка ставіць сабе мэтай падрабязна высьвятліць пытаньне сучаснай літаратуры. Шмат месца будзе займаць вэнгерская пролетарская літаратура.

— Бола Ілэш працуе над сваім новым творам, у якім мае мэтай адбіць жыццё Вэнгрыі ў часы Сав. улады.

— Саюз вэнгерскіх рэволюцыйных пісьменьнікаў выдае сваю часопіс „Серп і Молат“.

Англія.

— Адно з літаратурных таварыстваў Лёндана хацела паставіць драму Шоу „Вучань Дябла“, якая была напісана 40 год таму назад. Цэнзура аднак забараніла пастаноўку, мотывіруючы свой адказ тым, што новы твор Шоу зусім недапусьцімы.

— Выдавецтва „Путнэм“ выдае сэрью кніжак пад агульнай назвай „Бойс букс бай бой“. У сэрью ўключан твор нейкага Дэна, 15-гадовага хлопца, 3-цяе па ліку. Маючы на ўвазе выдаць творы 11-гадовага і 13-гадовага аўтараў.

— „Бібліятэка адвокатаў“ у Эдынбурзе атрымала 100 да гатуль не апублікаваных лістоў Стывэнсона.

— У выдавецтве Э. Бэнна вышла новая аповесць Уэльса.

— Вышла новая кніжка Мурэя о Дізраэлі.

— Конан Дойль напісаў новую кніжку, у якой галоўная роля належыць аднаму з „вышэйшых духаў“. Вядома ўжо даўно, што аўтар Шэрлок-Холмса зьяўляецца сьпірытам.

— „Манчэстэр Гардіян“ зьявіўся ў ліку артыкул аб „Культурным будаўніцтве ў Турцыі“.

Беларусь у замежным друку.

Баўгарыя.

— У газэце „Младежна Дума“ надрукаван артыкул аб Камуністычным Унівэрсытэце Беларусі.

— У конфіскаваным апошнім нумары „Ведрына“ зьмешчана некалькі нататак аб курьтурным жыцці Беларусі.

— Па просьбе рэдакцыі „Младежна Дума“ бюро Між. Сувязі Эспэрантыстых паслала матэрыял аб культурным жыцці БССР.

Нямеччына.

— У часопісі „Allgemeine Deutsche Lehrerzeitung“ надрукаван артыкул Зьм. Сьнежкі „Сыстэма народнае асьветы ў БССР“. Бюро Міжнароднай Сувязі Эспэрантыстых атрымала просьбу рэдакцыі падрабязова высьветліць гэта пытаньне ў некалькіх артыкулах.

— У бюлетэні SAT прас-бюро зьмешчан артыкул аб гаспадарчых дасягненьнях Беларусі.

— У часопісі „Der Arbeiter Esperantist“ зьмешчан артыкул Гуго Гэмпэля аб падарожжы ў СССР. У артыкуле асабліва адзначаюцца апошнія дні Г. Гэмпэля, якія ён правёў у Менску.

Францыя.

— Тыднёвая эспэранцкая часопісь „Sennaciŭlo“ змяшчае за апошні час аб БССР гэтакія артыкулы: „Студэнцтва Беларусі“ і „Уражэнні О. Бэсьспера пасля паездкі па СССР“ (у іх ёсць крыху аб Менс у).

— Бюлетэнь Міжнароднага педагогічнага прэсбюро ў сваім сьнежанскім нумары змяшчае ў Беларусі два артыкулы аб студэнцтве БССР і аб цэнтры дасьледчай школы.

— Рэдакцыя часопісі „Sennaciŭlo Revuo“ згадзілася надрукаваць некалькі артыкулаў аб пісьменьніках Беларусі. Рыхтуюцца артыкулы аб старых пісьменьніках і паасобных згуртаваньнях, як „Узвышша“ „Маладняк“, „Літ Мастацкая Комуна“.

Голяндыя.

— У газэце „De tribune“ за 25 сьнежня зьмешчаны два допісы селькораў з Бабруйска і Полацку, надасланых у рэдакцыю прэсбюро Міжнароднай Сувязі Эспэрантыстых.

— У „De tribune“ зьмешчаны артыкул аб „Заходняй Беларусі“.

Фінляндыя.

— У газэце „Tiedonointia“ зьмешчаны вялікі артыкул аб Заходняй Беларусі і аб процэсе Грамады.

Швэцыя.

— У газэце „Väst-Svenska Kuriren“ (Гётэборг) рэдактарам гэтай газэты зьмешчана сэрыя артыкулаў аб СССР, сярод іх 2 артыкулы аб Беларусі, якую ён наведваў у лістападзе месяца. Што асабліва кінулася ў вочы Адамсону — гэта шпаркі рост літаратуры і вытаньняў на нацыянальных мовах Адамсон абяцаў для часопісі „Узвышша“ прыслаць матэрыял аб сучаснай пролетарскай літаратуры Швэцыі.

Японія.

— У апошнім нумары „Япона-савецкага мастацтва“ зьмешчана хроніка культурнага жыцьця БССР.

Зьмест „Узвышша“ за 1927 год.

№ 1.

З. Бядуля. Салавей (апавесць).
К. Чорны. Сьцены (апавяданьне).
Ул. Дубоўка. Наля (мэлёды).
М. Лужанін. Загубіла шыпына.. Пакуль жыў... (вершы).
П. Глебка. Зіма; **, Дзяўчэна (вершы).
С. Дарожны. Зіма; Белымі пялёткамі; Поле.; Не потрібны мне гонар.; Ах, навошта... (вершы).
Я. Пушча. Песня юнацтва (нізка вершаў).
Крапіва. Ганарысты парсюк; Саромлівы; Сава, асёл ды сонца (байкі).
Проф. І. Замойн. Беларуская драматургія
Проф. А. Вазьнясенскі. Поэмы Я. Купалы (сюжэтная пабудова і стыль).

Я. Плашчынскі. Кніга лірыкі, як мастацкае цэлае („Вянок“ М. Багдановіча).
Н. Бухарын. Злыя нататкі.
А. Бабарэка. З літаратурных нататак.
Ул. Дубоўка. Да пытання аб беларускіх мэлёдах у творчасці Шопэна.
Яр. Драматычны элемент у жыцці і творчасці нашых продкаў.
Яр. Праз „учога“ у „заўтра“ (некалькі слоў аб нашых танцах).
Кнігаліс. Хроніка.
Ад беларускага літаратурна-мастацкага згуртавання „Узвышша“.
Статут беларускага літаратурна-мастацкага згуртавання „Узвышша“.

№ 2.

М. Багдановіч. Вершы беларускага складу.
К. Чорны. Сястра (роман).
Я. Пушча. Эўропа. На ростані. У прасторы зоры (вершы).
З. Бядуля. Салавей (апавесць).
М. Лужанін. І здаецца радзіма (верш).
С. Дарожны. У строях белых (верш).
В. Шамалевіч. Сож (верш).
Т. Гушча. На новым месцы.
У. Жылка. На эміграцыі. Цяжэй ланцюгоў (вершы).
Крапіва. Мой сусед. Аднае раніцы. Сьнег ідзе (новэлі).
Ю. Яноніс. Вершы—пераклаў з літоўскае л. Дубоўка.
Ф. Вайскопф. Салдат рэвалюцыі. Апавяданьне—пераклаў з нямецкае А. Дыліс.
Іжы Волькер. Панора (верш). З часкае—пераклаў ул. Жылка.

П. Глебка. Памяці М. Багдановіча (верш)
Проф. І. Замойн. М. Багдановіч (крытычна біяграфічны нарыс).
А. Бабарэка. М. Багдановіч у літаратурных ацэнках.
У. Дубоўка. На Багдановічавай магіліцы.
І. Скрыблюкас. Юліус Яноніс.
Проф. М. Івалітаў-Іванаў. Бэтховэн.
У. Дубоўка. Пра нашу літаратурную мову.
Ю. Бярозка. Расейская мастацкая проза за 1926 г.
А. Шлябскі. Конфіскацыя „Пама Тадаўша“ Д. Марцынкевіча.
Бібліяграфія. Я. Лёсік: Ан. Адамовіч; В. Ту-янец; Я. Кудзер.
Хроніка.
Ад рэдакцыі „Узвышша“ да чытачоў.
Паведамленне згуртавання „Узвышша“.

№ 3.

Язэп Пушча. З поэмы „Песня вайны“.
Кузьма Чорны. Сястра (роман), працяг.
Ул. Дубоўка. Залатымі лёскамі. Мінае дзень, знікае за адхонам. Шуміць шыгальдём і лістамі. Вядзі мяне (вершы).
З. Бядуля. Салавей (працяг апавесці).
П. Глебка. Волкі вечар (верш).
С. Дарожны. Веянь (вершы).
Крапіва. Вайна. Пальчык (новэлі).
М. Лужанін. З нізкі „Дзявочыя песні“.
А. Мрый. Няпросты чалавек (апавяданьне).
Ул. Жылка. М. Багдановіч (сонэт). „Хвораму. З „Вершаў спадзявання“.
Ш. Бодлер. Чалавек і мора. Пераклаў з французскае Ул. Жылка.
В. Гараўскі. Скрыпка.
Кляшторны. Вечар гас... (верш).
Я. Бобрык. Вазьры ў цемні... (верш).
А. Званок. Бяспрытульнаму (верш).
Т. Гушча. У глыбі Палесся.

Крапіва. Чорт. Саманадзейны конь (байкі).
Ул. Дубоўка. Рыфма. І з беларускай народнай творчасці.
Ю. Бярозка. Праблемы прыгодніцкага роману.
Проф. І. Замойн. М. Багдановіч (працяг нарысу).
А. Бабарэка. Поэма „Сымон Музыка“ Я. Коласа
Аўг. Хлябцэвіч. Царскі суд над творам Ф. Багушэвіча.
К. Кундзіш. Sine ira et studio (агляд поэзіі Ц. Гартнага).
Проф. А. Вазьнясенскі. Сучасны беларускі тэатр (21—26 г.).
Ц. Сааруні. Кароткі нарыс армянскае літаратуры.
З. Сьнежка. Літаратурная Японія.
З. Замбрыцкі. Нацягванне чужога халата.
Бібліяграфія. Л. Трыер.
Хроніка

№ 4.

Уладзімір Дубоўка. Прамерыц гоні шмат
разоў араты (верш).
Язэп Пушча. Вітрыны. Як любя тут. Палач.
Асеньня песня (вершы).
Кузьма Чорны. Сястра (роман).
Пятро Глебкі. Краса маладосці (вершы).
З. Бядуля. Салавей (апавесць),
Ясакар. Ідем у горы (верш).
Сяргей Дарожны. Да дому (верш).
Максім Лужанін. Дома (верш).
Крапіва. Ідзі (сатыра).
Уладзімір Жылка. З. Вершы і спадчэвешчыны
Т. Кляшторны. Маладосць (верш).
Сяід Шырвані. Газэлі.
А. Мрый. Камандзір (апавяданьне).

Крапіва. Фіга на талерцы (верш).
Уладзімір Дубоўка. Некаторыя прыватныя
выпадкі мілагучнасці нашай мовы.
Юры Бярозка. Коласана алегорычнай
новэля.
А. І. Барычэўскі. Праблемы поэтыкі ў но-
вай кнізе О. Вальцэля.
Віт. Вольскі. Наконт нацыянальнай літа-
ратуры беларускіх татар.
Г. Таўзарышвілі. Асноўныя віткі раз-
віцця грузінскае літаратуры.
Зьм. Сьнежка і Ф. Пэргэ. Фінская літа-
ратура.
Бібліяграфія.
Хроніка.

№ 5.

Уладзімір Дубоўка. Да дзесятага Каст-
рычніка (верш).
Крапіва. Доўг (апавяданьне).
З. Бядуля. Дзесяць (апавесць).
Уладзімір Дубоўка. Кругі (поэма).
Кузьма Чорны. Сястра (роман).
Язэп Пушча. Асеньня песні. Ліст да са-
бакі. Ліст ад сабакі (вершы).
Т. Гушча. Залаты прамень (казка).
А. Мрый. Колектыў Яўмена (апавяданьне).
М. Лужанін. Да дзесятай гадавіны Каст-
рычніка (верш).
Т. Кляшторны. Пракседа (поэма).
Кузьма Чорны. Спатканьне (апавяданьне).
Крапіва. Певень (апавяданьне). Жаба ў ка-
ляіне. Зубы (байкі). Ня губі сябе, дзяу-
чына (сатыра).

Адам Бабарэка. Аб разуменні мастацкай
творчасці і аб некаторых пытаннях у
вывучэнні беларускай літа-
ратуры.
Проф. І. Замочін. Максім Богдановіч.
К. Кундзіш. Альбо грай, альбо скрыпку
аддай.
Ю. Дрэжін. Кастрычнік і беларуская му-
зыка.
З. Сьнежка. Кастрычнік і замежная літа-
ратура.
В. Вольскі. Татарскі тэатр.
Культура мовы.
Я. Лёсік. Граматычныя нататкі.
В. Л. Аб словах і „святло“, „корек-
цыя“ да слова „земляробства“, аб
слове „страніца“.
Кнігарніс. Я. Кудзер, М. Мачульскі.
Хроніка.